ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE

1
ANUL XIII

1962

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE

1

ANUL XIII

1962

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE

APARE DE 2 ORI PE AN

Redacția: INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

București, str. I. C. Frimu 11

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE

Tomul XIII, nr. 1 1962

SUMAR

STUDII Pag.

DISCUŢII ŞI NOTE

CRONICĂ

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE
INSTITUT D'ARCHÉOLOGIE

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE

Tome XIII, nº 1 1962

SOMMAIRE

ÉTUDES Page

DISCUSSIONS ET NOTES

ÉDITIONS DE L'ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE

АКАДЕМИЯ РУМЫНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ
ИНСТИТУТ АРХЕОЛОГИИ

ТРУДЫ И ИССЛЕДОВАНИЯ ПО ДРЕВНЕЙ ИСТОРИИ

Том XIII, № 1 1962

СОДЕРЖАНИЕ

ХРОНИКА

ИЗДАТЕЛЬСТВО АКАДЕМИИ РУМЫНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ

PROBLEME ŞI PERSPECTIVE ALE SĂPĂTURILOR ARHEOLOGICE DIN MUNŢII ORĂŞTIEI *

Problema majoră care se ridică acum în faţa colectivului şantierului arheologic Grădiştea Muncelului este aceea a redactării monografiei cetăţilor şi aşezărilor dacice din această zonă a Carpaţilor Meridionali. Evident, în momentul de faţă aceasta trebuie privită ca o sarcină de perspectivă, dar, după părerea noastră, de perspectivă .apropiată.

Bogăţia arheologică cu adevărat uluitoare, nesecată, a ţinutului va face ca proiectata monografie să fie, într-un anumit sens, inevitabil, provizorie. Ea nu devine însă prin aceasta mai puţin necesară şi, cu tot caracterul ei fatal incomplet, va trebui să reflecte principalele realizări în studiul traiului dacilor şi să cuprindă concluzii valabile în problemele cele mai importante.

Sîntem, poate, încă destul de departe de redactarea definitivă a monografiei cetăţilor şi aşezărilor dacice din Munţii Orăştiei. Dar pentru noi devine din ce în ce mai clar care sînt principalele probleme pe care ea va trebui să le rezolve. În aceeaşi măsură se limpezesc pentru noi lacunele existente pînă azi în cunoştinţele noastre. Lacunele acestea sînt *problemele* săpăturilor arheologice din Munţii Orăştiei, iar lichidarea lor constituie *perspectivele* acestor lucrări.

În comunicarea noastră ne vom opri, cum e şi firesc, numai asupra unora din problemele şi perspectivele şantierului Grădiştea Muncelului. Prima dintre ele este *problema întinderii zonei aşezărilor dacice şi a densităţii populaţiei ei*.

Se credea pînă nu demult că aşezările dacice cuprind aproape exclusiv zona deluros-muntoasă de la sud de Orăştie şi că sistemul de fortificaţii se reduce la cetăţile de la Sarmizegetusa, Piatra Roşie, Blidarul şi Costeşti (neuitînd, bineînţeles, întăriturile mai mici din împrejurimile acestor cetăţi) [1]. Cetatea de la Căpîlna era desigur cunoscută, dar ea era considerată, măcar tacit, o excepţie

---

* Comunicare prezentată în cadrul Sesiunii ştiinţifice a Institutului de arheologie al Academiei R.P.R., din 15—21 mai 1961.

[1] Cf. de exemplu, C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roşie. Monografie arheologică*, Ed. Acad. R.P.R., 1954, p. 13.

şi de obicei nici nu intra în discuţiile despre statul dac, despre zona lui centrală etc. Credem că a sosit momentul să abandonăm definitiv acest mod de a privi lucrurile.

În primul rînd, recunoaşterile efectuate în ultimii ani au demonstrat că aşezările dacice coboară pe valea Apei Oraşului cel puţin pînă la Bucium, la 8 sau 10 km spre nord de cetăţuia Costeştilor [1]. Avem toate motivele să credem că vom găsi urmele acestor aşezări pînă la Mureş.

În al doilea rînd, descoperirea complexelor păstoreşti de pe Rudele, Meleia şi Tîmpul [2] a dovedit că există aşezări dacice şi în stînga Văii Godeanului, iar recunoaşterea făcută pe muntele Titiana, deşi n-a dat rezultate absolut concludente, lasă speranţa că vom afla astfel de aşezări încă mai spre miazăzi.

În al treilea rînd, şi acesta e lucrul cel mai important, în ultima vreme s-au descoperit două noi cetăţi dacice: cea de la Tilişca şi cea de la Piatra Bolii-Băniţa [3], aparţinînd, neîndoielnic aceluiaşi complex ca şi cetăţile din zona propriu-zisă a Munţilor Orăştiei. Aşadar, pe de o parte, Căpîlna a încetat să mai fie o excepţie, descoperirea cetăţii de la Tilişca demonstrînd extensiunea zonei fortificaţiilor pînă departe spre est. Pe de altă parte, cetatea de la Piatra Bolii infirmă părerea noastră mai veche [4] că dacii n-au barat prin fortificaţii pătrunderea dinspre sud către Sarmizegetusa, bazîndu-se exclusiv pe inaccesibilitatea relativă a munţilor. Considerate împreună, ultimele descoperiri dovedesc că regiunea cetăţilor dacice e mult mai vastă decît ne închipuiam.

De aici rezultă, după părerea noastră, două concluzii:

a) Denumirea « cetăţile şi aşezările dacice din Munţii Orăştiei » nu mai este proprie, ea nereflectînd realitatea istorico-arheologică. Va trebui să găsim o altă modalitate de a desemna acest vast complex: de pildă « cetăţile şi aşezările dacice din sud-vestul Transilvaniei » sau altceva în acelaşi gen.

b) Cercetările noastre trebuie extinse în spaţiu. Sînt neapărat necesare urmărirea şi studierea aşezărilor dacice spre Mureş, poate pînă la Piatra Craivii, lîngă Alba Iulia, şi căutarea vestigiilor de legătură între Sarmizegetusa—Costeşti pe de o parte şi Căpîlna—Tilişca pe de altă parte. Întrucît este vorba de un mare complex unitar, ar fi de dorit ca toate aceste cercetări, de orice natură ar fi, de la Tilişca pînă la Piatra Bolii, să fie făcute de un colectiv larg, elastic, puternic, dar unic, subordonat unei singure conduceri, lucrînd după un plan unic, bazat pe o concepţie unitară asupra ţelurilor şi metodelor lucrărilor.

În ceea ce priveşte densitatea locuirii aşezărilor dacice din sud-vestul Transilvaniei, şi ea pare să fi fost mai mare decît credeam. Nu ne mai putem mulţumi azi cu constatarea, justă de altfel, că zona muntoasă propriu-zisă a fost mai dens populată în epoca dacică decît acum. În această zonă muntoasă, mai temeinic cercetată în ultimii 12 ani, va trebui să tindem spre date mai precise, deşi inevitabil aproximative, în timp ce la şes (pe valea Apei Oraşului, de la

---

[1] H. Daicoviciu, în *Materiale*, VII, p. 316 şi 317.

[2] Idem, în *Materiale*, V, p. 386—391 (în colaborare cu N. Gostar); VI, p. 341—349; VII, p. 308—315.

[3] Săpăturile de la Tilişca au fost conduse de N. Lupu, directorul Muzeului Brukenthal din Sibiu, iar cele de la Piatra Bolii-Băniţa de O. Floca, directorul Muzeului regional Deva, cărora le mulţumim călduros pentru informaţiile date.

[4] Cf. de ex., C. Daicoviciu, *loc. cit.*,; C. Daicoviciu şi H. Daicoviciu, *Sarmizegetusa, Cetăţile şi aşezările dacice din Munţii Orăştiei*, Ed. Meridiane, Bucureşti, 1960, p. 10.

Costeşti spre nord) problema densităţii populaţiei urmează a fi studiată deocamdată în vederea obţinerii unor date de orientare.

Un alt aspect al cercetărilor, în care cunoştinţele noastre suferă încă de multe lacune, este acela al *cronologiei şi duratei aşezărilor dacice din Munţii Orăştiei*. Este a doua problemă la care ne vom referi în comunicarea noastră.

Singura dată absolut certă şi, în acelaşi timp, precisă din istoria aşezărilor dacice din Munţii Orăştiei este aceea a sfîrşitului lor: anul 106 e.n. În ceea ce priveşte începutul lor, n-am cuteza să dăm un răspuns categoric, întrucît săpăturile s-au desfăşurat, pînă acum cel puţin, mai ales în lărgime. Evident, putem fi absolut siguri că în timpul lui Burebista multe din elementele acestui complex existau: turnurile de pe platoul cetăţii de la Costeşti erau locuite, cetatea de la Piatra Roşie domina valea Streiului şi a Luncanilor, iar sanctuarul vechi de la Sarmizegetusa fusese clădit pe o terasă complet sau aproape complet artificială. Aceste fapte, alături de alte împrejurări, demonstrează că regiunea Munţilor Orăştiei era încă de pe atunci centrul puternicului stat dac începător şi exclud ipoteza caracterului getic, « sud-tracic », al formaţiunii politice conduse de Burebista şi a progresiunii ei, mai mult sau mai puţin rapide, dinspre Cîmpia Munteană spre Transilvania [1].

Nu putem fi siguri nici măcar că toate aceste construcţii impunătoare au fost ridicate *numai* începînd cu Burebista. Dacă Burebista devine rege al Daciei abia pe la 65 î.e.n., atît cetatea de la Costeşti, cît şi sanctuarul vechi de la Grădiştea Muncelului ar putea data foarte bine încă din timpul domniei tatălui său, la care, foarte probabil, se referă Iordanes punîndu-i începutul pe la 82 î.e.n.

Şi mai vrednică de atenţie ni se pare chestiunea existenţei sau inexistenţei în Munţii Orăştiei a unor urme de locuire anterioare formării statului. A existat oare aici un centru tribal, militar sau, mai degrabă poate, religios, devenit ulterior « capitala » tînărului stat dac? Deocamdată nu ştim. Dar pentru a căpăta un răspuns, e nevoie ca cercetările noastre să se dezvolte nu numai în suprafaţă, cum arătam mai sus, ci şi în adîncime. De pe acum ne este limpede că o parte din construcţiile surprinse de noi pe Dealul Grădiştii se ridică pe terase reamenajate, înălţate în mod artificial. E o împrejurare care ne permite să sperăm.

Un alt aspect al problemei duratei şi cronologiei aşezărilor dacice din Munţii Orăştiei îl constituie necesitatea precizării istoriei lor de la Burebista la Decebal. În prezent sîntem prea puţin înaintaţi pe această cale, pe de o parte din pricina insuficientei dezvoltări a săpăturilor în adîncime, pe de alta din cauza lipsei unor criterii deosebitoare a construcţiilor şi inventarului din diferitele perioade. Putem face, deocamdată, în mare, doar distincţia între « faza Burebista » şi « faza Decebal », avînd, de pildă, cvasi-certitudinea că folosirea andezitului la sanctuarele Sarmizegetusei datează din vremea ultimului rege dac sau că ceramica pictată de « stil dacic » aparţine celei de-a doua jumătăţi a sec. I e.n.

E posibil să nu reuşim să obţinem precizările dorite, dar sîntem datori să încercăm. Ele vor trebui căutate în studiul minuţios al ceramicii, al construc-

---

[1] Această « ipoteză getică » şi chiar « sud-tracică » e formulată de D. Berciu, *Sînt geţii traci nord-dunăreni ? Un aspect arheologic al problemei*, în *SCIV*, XI, 2, 1960, p. 261 şi urm. Şi R. Vulpe, în *Les Gètes de la rive gauche du Bas-Danube et les Romains*, în *Dacia*, N.S., IV, p. 310—312 şi notele 9—10, susţine o părere analogă în ceea ce priveşte caracterul « getic » al lui Burebista şi al statului acestuia.

ţiilor (mai ales civile şi religioase), al monedelor, al obiectelor de import şi, acolo unde e cu putinţă, al stratigrafiei.

Ultima problemă asupra căreia vom stărui este aceea a *tipurilor aşezărilor dacice din Munţii Orăştiei şi a posibilităţii identificării acestor aşezări.*

Dacă fortificaţiile dacice sînt bine cunoscute, nu acelaşi lucru se poate spune despre aşezările civile, care au fost mai puţin cercetate pînă acum. Tocmai în privinţa lor se pune problema tipului, căci recunoaşterile şi săpăturile mai vechi generaseră părerea că există un singur fel de aşezări dacice, cu locuinţele risipite prin poieni, pe terase, pe plaiurile dealurilor, despărţite fiind de distanţe destul de mari şi, deci, asemănîndu-se satelor noastre de munte [1]. E drept că Sarmizegetusa cu aşezarea ei civilă ce se întinde pe o distanţă de 3 km făcea excepţie, dar caracterul ei cvasiorăşenesc explica lesne această abatere de la regula generală.

Conducerea şantierului (acad. prof. C. Daicoviciu) a orientat investigaţiile — prin recunoaşteri deocamdată — în direcţia satelor dacice. Cercetările recente, confirmînd existenţa tipului risipit de aşezări, firesc de altfel într-o regiune muntoasă, au dus la descoperirea şi a unor aşezări compacte. La Bucium-Cărpeniş, de exemplu, aşezarea dacică pare să ocupe un şes destul de întins, constituind un veritabil sat de cîmpie [2]. La Faţa Cetei, cele 40—50 de terase, amenajate artificial, dispuse în patru sau cinci etaje şi prezentînd urme clare de locuire, ne furnizează imaginea unui susţinut efort pentru crearea unei aşezări compacte [3]. Noile puncte de interes arheologic semnalate pe teritoriul satului Costeşti — de la capătul lui de miazănoapte pînă la cel de miazăzi — conturează tabloul unei mari aşezări, căreia cunoscuta cetate îi servea drept acropolă [4].

E încă prea devreme pentru întocmirea unei clasificări definitive a aşezărilor dacice din Munţii Orăştiei. Ni se pare, totuşi, că ele ar putea fi împărţite în trei mari categorii. În cea dintîi ar intra aşezările pur militare — turnuri izolate, fortificaţii mai mici etc. — sau predominant militare, ca, de exemplu, cetăţile de la Piatra Roşie şi Blidarul.

Categoria a doua ar cuprinde aşezările civile-gospodăreşti nefortificate şi lipsite de o fortificaţie în imediata lor apropiere. Trebuie să spunem că săpături în astfel de aşezări s-au făcut prea puţine; bizuindu-ne mai mult pe recunoaşteri, am putea încadra în această categorie aşezările de la Luncani—Tîrsa, Bucium—Cărpeniş, Ocolişul Mic. Acestei categorii îi aparţin şi aşezările cu caracter sezonier (stînele) de pe Rudele, Meleia şi Tîmpul.

Categoria a treia este şi cea mai interesantă, datorită îmbinării elementelor de aşezare civilă cu cele de punct strategic fortificat. În mod cert fac parte din această categorie Sarmizegetusa şi Costeştii. Foarte probabil că şi Faţa Cetei, dependentă fie de cunoscuta fortificaţie de pe Vîrful lui Hulpe, fie de o alta, nedescoperită încă, de pe Comărnicelul Cetei, se aseamănă în această privinţă cu aşezările menţionate. Am avea deci de-a face cu aşezări mari, populate, dispunînd de o acropolă. În ce măsură ele îndeplineau funcţii de oraş, adică,

---

[1] C. Daicoviciu, în *Aşezările dacice din Munţii Orăştiei. Studiu topografic al aşezărilor*, Ed. Acad. R.P.R., 1951, p. 64.

[2] Cf. *Materiale*, VII, p. 316.

[3] H. Daicoviciu, în *Materiale*, VII, p. 317; idem, *Date şi probleme noi cu privire la dacii din Munţii Orăştiei*, în *Studia Universitatis Babeş-Bolyai*, 1959, Series IV, Fasc. 1, Historia, p. 13.

[4] Cf. *Materiale*, V, p. 384—385; VI, 349—350; VII, 315—316.

în primul rînd, funcţia de centru economic (meşteşugăresc şi comercial), dar poate şi administrativ, al unor zone rurale, rămîne să se stabilească prin viitoare săpături. Deocamdată, doar despre Sarmizegetusa cu atelierele sale de topitorie, fierărie, olărie, s-ar putea afirma aşa ceva.

Departe de a fi perfectă, clasificarea de mai sus are măcar meritul de a ne atrage atenţia că ştim prea puţin despre unele aspecte ale traiului dacilor din Munţii Orăştiei. Accentul va trebui pus, în viitor, pe cercetarea aşezărilor civile, a celor nefortificate ca şi a celor din preajma cetăţilor dezvelite deja. Credem că astfel se va putea demonstra *arheologic* că regiunea nu este numai o redută a statului dac, ci şi, ba poate chiar în primul rînd, un puternic centru economic, de producţie.

Al doilea aspect al problemei dezbătute aici — acela al posibilităţii identificării principalelor aşezări — prezintă dificultăţi în bună parte de nebiruit. Există toate şansele ca numele dacic al celor mai multe dintre aşezările mari să nu-l cunoaştem niciodată. Geografia lui Ptolemaios nu ne poate fi de folos întrucît ea cuprinde, probabil, întreaga regiune a Munţilor Orăştiei sub denumirea de *Sarmizegetusa*. Identificarea Sarmizegetusei propriu-zise numai cu aşezarea de pe Dealul Grădiştii este evident mai justă, dar ea pune problema identificării celorlalte mari aşezări din ţinut.

O singură încercare s-a făcut, pînă acum, în această direcţie: aceea a lui N. Gostar, care, într-unul din rapoartele preliminare de săpături, emitea ipoteza că Blidarul, mai precis punctul văii Apei Oraşului străjuit de această înălţime, ar fi *Tapae* [1]. Identificarea nu ni se pare însă posibilă şi iată de ce:

Nu avem nici un motiv să credem că Tapae unde a luptat Traian şi Tapae unde luptase Tettius Iulianus ar fi două localităţi diferite. Or, e prea puţin probabil ca generalul lui Domiţian să fi ajuns pînă la Blidarul. Depărtarea dintre Tapae şi Blidarul pare să fi fost destul de mare, judecînd atît după relatarea lui Cassius Dio [2], cît şi după Columna Traiană. Afară de aceasta, cetatea Blidarului n-a fost distrusă în primul război dacic, ceea ce s-ar explica cu greu dacă Tapae s-ar localiza aici.

Tot la Cassius Dio găsim informaţia că, după sîngeroasa luptă de la Tapae, Traian a poruncit să se ridice un monument soldaţilor căzuţi şi să se aducă anual sacrificii funebre [3]. Ordinul împăratului presupunea menţinerea fermă a localităţii în mîinile romanilor încă după primul război, împrejurare imposibil de admis în cazul cetăţii de la Blidarul, dar foarte lesne de crezut dacă prin Tapae înţelegem Porţile de Fier ale Transilvaniei. Într-adevăr, garnizoana lăsată de Traian pe locul viitoarei Sarmizegetuse romane [4], în Cîmpia Haţegului, făcea ca această trecătoare să rămînă în mîinile romanilor, intenţia împăratului fiind de a nu permite ca dacii, în viitorul război, să-i bareze calea în acelaşi loc.

În prezent, vedem o singură posibilitate de discuţie în jurul problemei identificării cetăţilor dacice. Este vorba de aceea pe care o oferă cetatea de scaun a lui Burebista, *Argedava*, pomenită de cunoscuta inscripţie în cinstea lui Acornion [5].

---

[1] În *SCIV*, VI, 1—2, 1955, p. 228.
[2] Cassius Dio, LXVIII, 8—9.
[3] *Ibidem*, 8.
[4] C. Daicoviciu în *Istoria Romîniei*, I, Ed. Acad. R.P.R., 1960, p. 307.
[5] Vezi ultima editare a acestei inscripţii la G. Mihailov, în *IGB*, I, Serdicae, a. MCMLVI, nr. 13.

Pornind de la premisa stabilită de V. Pârvan că rîul Ordessos se numea în realitate **Argesis*[1], era clar că Argedava trebuia localizată undeva pe acest rîu, pe Argeş. În mod perfect logic, R. Vulpe identifică *Argedava* cu marea aşezare de la Popeşti, înfloritoare pe la mijlocul secolului I î.e.n.[2].

Singurul inconvenient al acestei identificări era existenţa puternicelor cetăţi din Munţii Orăştiei, datînd din aceeaşi epocă. Se punea întrebarea de ce Burebista, posesor şi chiar constructor al acestor cetăţi, îşi avea reşedinţa într-o aşezare mai slab întărită şi, oarecum, periferică? Caracterul « getic », « sud-tracic », al statului lui Burebista fiind greu de admis, rămînea explicaţia, plauzibilă, că regele dac avea mai multe reşedinţe, în diverse părţi ale vastului stat pe care izbutise să-l închegheze[3].

Anumite împrejurări ne fac însă astăzi să ne îndoim de justeţea localizării Argedavei pe Argeş. E vorba de noua lectură dată de C. Daicoviciu pasajului din Polybius în care Dromichaites e numit rege al odrizilor, stabilind că expresia originală folosită de istoricul grec va fi fost aceea de « rege al ordyssilor » (sau « ordessilor »)[4]. Obiecţiile faţă de această lectură[5], care tind să-l facă pe Dromichaites într-adevăr odrid, nu pot fi luate în considerare, întrucît, istoric, nu explică cum « statul » odryd sud-dunărean, desfiinţat de Filip al II-lea, reînvie la nordul Istrului şi încă în aşa fel încît îl poate învinge de două ori pe Lysimach, iar filologic nu explică de ce în *Suidas* găsim ortografierea surprinzătoare, unică, a numelui odrizilor cu doi « s »[6]. De altfel, Polybius vorbeşte în repetate rînduri de adevăraţii odrizi, bineînţeles fără a-i plasa la nord de Istru.

De aici rezultă că atît la mijlocul secolului al V-lea î.e.n., cînd scria Herodot[7], cît şi în secolul al II-lea î.e.n., cînd Polybius şi-a compus opera, Argeşul se numea *Ordessos* şi nu *Argesis.* Denumirea *Argesis* nu e atestată de nici un izvor antic, ea fiind pe de-a-ntregul o creaţie etimologică a lui V. Pârvan. E posibil ca *Ordessos* să fi devenit *Argesis,* dar nu vedem nici un motiv ca această transformare să se fi petrecut din sec. al II-lea pînă în sec. I î.e.n.

Dispărînd Argesis, dispare şi legătura necesară dintre el şi Argedava. De altfel, Arcidava (Argidava) bănăţeană[8] indica şi mai înainte că o astfel de relaţie necesară nu exista.

Sîntem îndreptăţiţi, credem, să tragem deci concluzia că cetatea de scaun a lui Burebista se afla în Munţii Orăştiei, foarte probabil la Costeşti. Această cetate de reşedinţă putea purta, eventual, numele de Argedava. Ea putea să se numească însă şi altfel; inscripţia de la Dionysopolis, spartă în acest loc, lasă deschisă această posibilitate. Fără a intra în amănunte, problema făcînd obiectul unui studiu aparte aflat în pregătire, ne gîndim la un alt nume: *Sargedava,* de pus în legătură cu denumiri ca *Sar*-mizegetusa, *Sar*-getia, Germi-*sara*. Lucrul

[1] V. Pârvan, *Consideraţiuni asupra unor nume de rîuri daco-scitice,* în *ARMSI*, seria III, t. I, 1923, p. 12—16.

[2] R. Vulpe, *Argedava,* în *Omagiu lui Constantin Daicoviciu,* Ed. Acad. R.P.R., p. 557—564.

[3] *Ibidem,* p. 563.

[4] C. Daicoviciu, *Ţara lui Dromichaites,* în *Emlékkönyv Kelemen Lajos,* Cluj, 1957, p. 180.

[5] D. Berciu, *op. cit.,* p. 277.

[6] *Suidas,* ed. Ada Adler, II, Lipsiae, p. 141, 1534, s.v. Δρομιχαίτης.

[7] Herodot, IV, 48.

[8] Ptolomeu, *Geogr.*, III, 8, 4; K. Miller, *Itineraria Romana,* col. 543 şi urm.

nu ni se pare imposibil din punct de vedere lingvistic, iar plasarea reşedinţei lui Burebista în Munţii Orăştiei este mai logică istoriceşte şi mai bine susţinută de rezultatele săpăturilor decît localizarea ei în Cîmpia Munteană.

Pentru rezolvarea celor mai importante probleme necesare elaborării monografiei, am întocmit un proiect de organizare a săpăturilor în anii 1961—1965, pe care conducerea şantierului l-a aprobat în linii generale. Se prevede, în aceşti cinci ani, încheierea — în suprafaţă şi în adîncime — a lucrărilor la « incinta sacră » a Sarmizegetusei, dezvelirea într-o măsură însemnată a aşezării civile de aici, cercetarea aşezării civile de pe Faţa Cetei şi a acropolei sale, terminarea lucrărilor de la Blidarul, cercetarea principalelor puncte locuite din jurul cetăţii de la Costeşti, a aşezării de la Bucium, a punctului « Sub Cununi » cu material din epoca dacică şi din cea romană, a castrelor şi fortificaţiilor de pămînt din ţinut, căutarea urmelor lucrărilor romane de asediu. Acestor lucrări trebuie să li se adauge, astăzi, săpăturile de la Tilişca şi Piatra Bolii. În mod obligatoriu, an de an, ar urma să se întreprindă ample acţiuni de recunoaştere şi prospectare arheologică. Topografierea exactă a punctelor de mare interes arheologic, ridicarea planurilor precise ale unor complexe de monumente şi efectuarea unor studii geografico-geologice ar urma să completeze şirul de măsuri ce constituie tot atîtea premise ale redactării monografiei plănuite.

HADRIAN DAICOVICIU

ВОПРОСЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ РАСКОПОК В ГОРАХ ОРЭШТИЕЙ

РЕЗЮМЕ

В связи с разработкой обширной монографии о дакийских крепостях и поселениях в горах Орэштией необходимо выяснить ряд вопросов, выдвигаемых раскопками в этой части Карпат.

1. *Вопрос о протяженности зоны дакийских поселений и о плотности ее населения*. Последние открытия, в частности крепостей в Пятра Болий-Бэница и Тилишке, доказали, что центральная часть дакийского государства распространялась к востоку и к югу дальше, чем это до сих пор считали. Необходимо, следовательно, чтобы археологические раскопки охватили более обширный географический ареал. Чувствуется также необходимость в исследованиях для получения некоторых, хотя бы приблизительных данных о плотности населения в горном участке дакийских поселений.

2. *Хронология и продолжительность дакийских поселений в горах Орэштией*. Если хорошо известна дата конца дакийских поселений в этой области (106 г. н.э.), то не уточнено ни время их возникновения (возможно, даже до Биребисты?), ни их различные фазы. Необходимы, следовательно, тщательные исследования с целью установления хронологии этих поселений.

3. *Типы дакийских поселений в горах Орэштией и возможность их отождествления с поселениями, упомянутыми древними авторами.* На основании до сих пор проводившихся исследований автор подразделяет дакийские поселения в горах Орэштией на три категории: а) военные поселения или с преобладающим военным характером (отдельные башни, крепости в Пятра Рошие и Блидарул); б) неукрепленные хозяйственно-гражданские поселения и поселения, в непосредственной близости к которым не было укреплений (Лункань — Тырса, Бучум — Кэрпениш, Околишул Мик, овечьи загоны на Мелея, Руделе и Тымпул); в) крупные укрепленные поселения или поселения с крепостью (Сармизегетуса, Костешть, Фаца Четей).

Что касается отождествления этих поселений, то автор считает, что *Argedava* (резиденция Биребисты) следует искать не на реке Арджеш (в древности называвшейся не *Argesis*, а *Ordessos*), а в горах Орэштией, возможно, в Костешти. С другой стороны, возможно, что резиденция дакийского царя называлась не *Argedava*, а иначе, может быть, *Sargedava*; автор связывает это название с наименованиям *Sar*-getia, *Sar*-mizegetusa, Germi-*sara*.

PROBLÈMES ET PERSPECTIVES DES FOUILLES ARCHÉOLOGIQUES DU MASSIF D'ORĂŞTIE

RÉSUMÉ

L'élaboration d'une ample monographie des forteresses et des établissements daces du massif d'Orăştie exige que l'on tire au clair toute une série de questions soulevées par les fouilles exécutées dans cette zone des Carpates.

1. *Le problème de l'étendue de la zone des établissements daces et de la densité de son peuplement.* Les dernières découvertes, celles notamment des forteresses de Piatra Bolii-Băniţa et Tilişca ont prouvé que la zone centrale de l'Etat dace s'étendait plus vers l'est et le sud qu'on le croyait jusqu'ici. Il est donc nécessaire que les recherches archéologiques embrassent une plus large aire géographique. Parallèlement, la nécessité d'études à même d'offrir quelques données, même approximatives, quant à la densité de la population dans la zone montagneuse des établissements se fait sentir.

2. *Chronologie et durée des établissements daces du massif d'Orăştie.* Si la date de la fin des établissements daces de cette contrée nous est bien connue (106 de notre ère), en revanche on ne sait avec précision ni l'époque de leur commencement (peut être même avant Burebista ?), ni leurs différentes phases. Des recherches minutieuses s'imposent par conséquent si l'on tient à déterminer la chronologie des dits établissements.

3. *Les types des établissements daces du massif d'Orăştie et la possibilité de les identifier avec ceux mentionnés par les auteurs antiques.* Se fondant sur les recherches effectuées jusqu'ici, l'auteur partage les établissements daces du massif d'Orăştie en trois catégories: *a)* établissements dont le caractère militaire est pur ou prédominant (tours isolées, forteresses de Piatra Roşie et de Blidarul);

b) établissements civils non fortifiés et dépourvus de fortifications dans leur voisinage immédiat (Luncani-Tîrsa, Bucium-Cărpeniş, Ocolişul Mic, bergeries de Meleia, Rudele et Tîmpul); *c)* grands établissements fortifiés ou pourvus d'une acropole (Sarmizegetusa, Costeşti, Faţa Cetei).

Quant au problème de l'identification de ces établissements, l'auteur est d'avis que l'on doit rechercher la résidence de Burebista, *Argedava*, non sur la rivière d'Argeş (appelée dans l'antiquité *Ordessos* et non pas *Argesis*), mais dans le massif d'Orăştie, peut-être à Costeşti. Il se peut du reste que la résidence du roi dace ne s'appelât pas Argedava, mais autrement, éventuellement *Sargedava*, nom que l'auteur rapproche de noms comme *Sar*-getia, *Sar*-mizegetusa, Germi-*sara*.

ACTIVITATEA MEŞTEŞUGĂREASCĂ LA HISTRIA ÎN SEC. VI–I Î.E.N. *

Cercetările de la Histria, începute de aproape o jumătate de veac, au dat multe rezultate importante, care au permis reconstituirea — în linii mari — a istoriei acestui oraş antic, a cărui existenţă a durat mai bine de treisprezece veacuri. Mai sînt însă multe şi importante probleme care, pentru a fi rezolvate în deplinătatea lor, necesită cercetări îndelungate şi minuţioase.

Rezultatele de pînă acum au făcut posibilă formularea unor concluzii generale de ordin economic şi social, care sînt mai greu de sesizat, dar care dau descoperirilor arheologice conţinutul just şi mai apropiat de realitatea istorică. În acest sens sîntem astăzi în faţa unor descoperiri care ne permit o schiţare a bazei economice a oraşului Histria, legată de producţia meşteşugărească, începînd din epoca arhaică greacă pînă la sfîrşitul celei elenistice.

Oraşul, întemeiat la sfîrşitul sec. al VII-lea î.e.n., a avut la început o activitate economică bazată pe comerţul de tranzit, jucînd rolul de intermediar în vehicularea mărfurilor produse în Grecia metropolitană — în special în centrele microasiatice în frunte cu Miletul —, mărfuri pe care le distribuia în rîndurile populaţiei autohtone din Dobrogea, prin relaţii de schimb. Acest rol de vehiculator l-a avut în tot cursul sec. al VI-lea şi o bună parte din sec. al V-lea î.e.n. Totuşi, anumite obiecte necesare vieţii se impunea, încă de la început, a fi produse pe loc, pentru acoperirea nevoilor zilnice ale coloniştilor instalaţi pe ţărmurile dobrogene, la o distanţă apreciabilă de patria lor.

Cele mai multe obiecte şi complexe arheologice, care atestă activităţi meşteşugăreşti, au ieşit la iveală în săpăturile efectuate pe platoul vestic al oraşului Histria — platou de formaţie antropogenă — cu bogate resturi de cultură materială greacă, depăşind în multe părţi grosimea de 5 m. Diferitele obiecte descoperite în aceste straturi ne permit să observăm practicarea a două mari categorii de meşteşuguri; primele sînt cele casnice, care satisfăceau nevoile fiecărei familii, între care ţesutul apare mai evident, şi meşteşuguri care satisfăceau nevoile de interes public, printre care distingem meşteri pietrari, constructori, sculptori, lapicizi, ceramişti, metalurgişti ş.a.

*** Comunicare prezentată în cadrul Sesiunii ştiinţifice a Institutului de arheologie al Academiei R.P.R., din 15–21 mai 1961.**

Din prima categorie, în toate punctele cercetate şi în toate straturile de cultură, s-au descoperit fusaiole, greutăţi pentru războiul de ţesut şi plase de pescuit, mai rar rîşniţe, vîrfuri de săgeţi şi undiţe din bronz (fig. 1), obiecte care atestă diferite ocupaţii, împreună cu o mare cantitate de fragmente ceramice şi vase de toate categoriile care, în epoca arhaică, erau în cea mai mare parte importate.

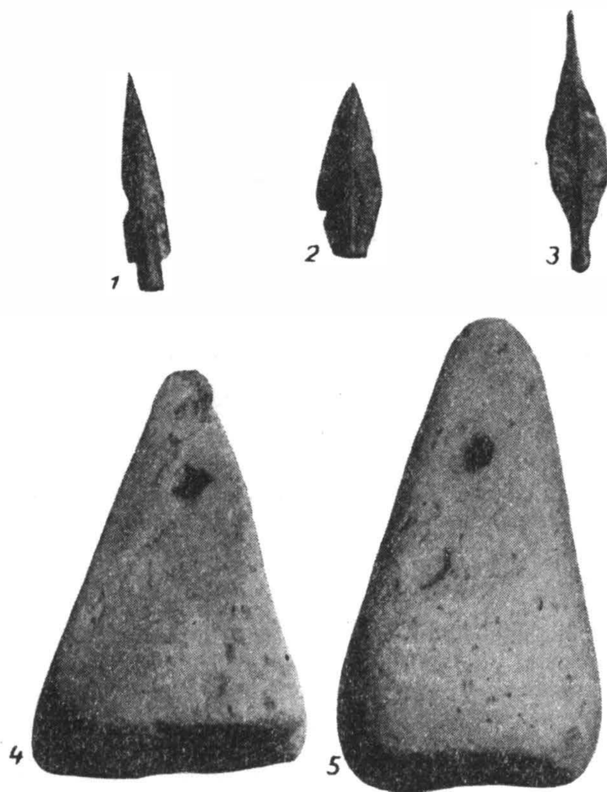

Fig. 1. — 1—3, vîrfuri de săgeată; 4, 5, greutăţi pentru războiul de ţesut.

Dintre îndeletnicirile casnice probabil pescuitul constituia ocupaţia unei bune părţi a populaţiei, şi este posibil să fi luat proporţii poate chiar în forme organizate, încă din epoca greacă. Această situaţie o putem întrevedea dintr-una din cele mai importante inscripţii şi anume: *Hotărnicia lui Laberius Maximus*[1]. Din acest document, care consemnează situaţia din secolul I e.n., reiese clar că « aproape singurul venit al oraşului » era obţinut de pe urma peştelui sărat, fapt pentru care guvernatorii Moesiei încuviinţează ca venitul din pescuit să rămînă histrienilor aşa cum l-au avut « strămoşii şi părinţii » lor [2]. Aşadar, la

[1] Vasile Pârvan, în *ARMSI*, t. XXXVIII, 1916, p. 558—593; D. M. Pippidi, *Contribuţii la istoria veche a Romîniei*, 1958, p. 171—196.
[2] D. M. Pippidi, *loc. cit.*, p. 173.

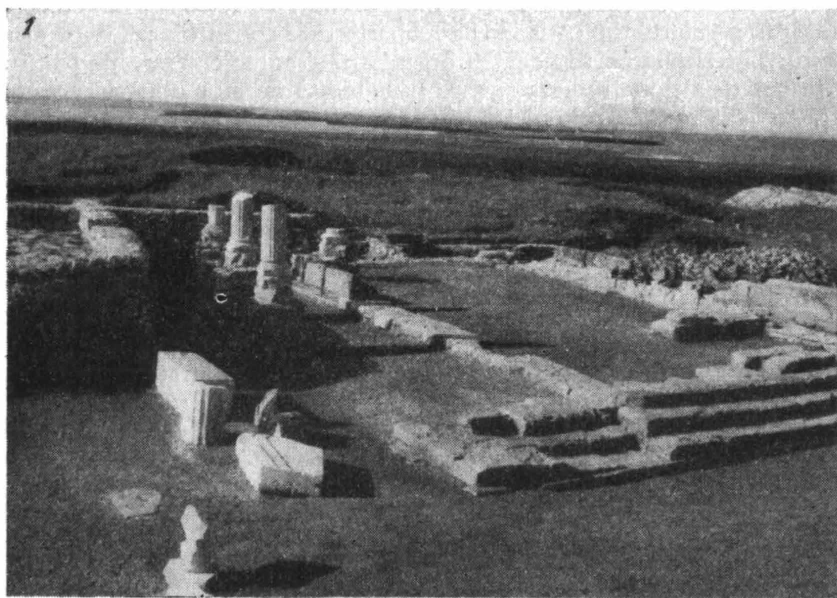

Fig. 2. — 1, ruinele templului grec din sec. V i.e.n.; 2, altare şi fragmente arhitectonice ale templului de marmură din epoca elenistică.

apariţia romanilor în Dobrogea, oraşului Histria i se recunosc drepturile străvechi asupra pescuitului pînă la gurile Dunării, care constituia un izvor principal de venituri, presupunînd totodată o organizare şi comercializare pe scară mare.

Din cea de-a doua categorie, care prilejuieşte de fapt obiectul acestei prezentări, ne vom opri în primul rînd asupra meşteşugurilor legate de activitatea constructivă a oraşului.

Încă din primele momente ale instalării coloniştilor milesieni pe meleagurile dobrogene, aceştia au desfăşurat o activitate constructivă în aşezarea de tip « polis » de la Histria, tip de oraş-cetate, cu care erau obişnuiţi în patrie. Cercetările de pînă acum au scos la iveală prea puţine urme din stratul arhaic, în oraşul propriu-zis, al cărui centru trebuie să fi fost capul peninsulei, aşa cum s-a perpetuat pînă la sfîrşitul existenţei lui, în sec. al VII al e.n.

Unele importante rezultate s-au obţinut în sectorul T din cetate, singurul punct în care s-au făcut săpături în profunzime, pînă la stratul grecesc. Aci se află o zonă afectată construirii de edificii sacre, ale căror ruine, aşa cum apar astăzi prin săpături, nu ne pot oferi o imagine a ceea ce putea exista din celelalte categorii de edificii publice sau private în tot cursul epocii greceşti. Rămăşiţele unor construcţii monumentale arhaice sînt în număr foarte restrîns. Menţionăm cîteva fragmente de capiteluri de stil ionic, din calcar, care desigur provin de la vreun templu [1]. Acestora li se alătură alte cîteva fragmente arhitectonice ornamentale de teracotă — fragmente de frize pictate şi antefixe în formă de palmetă — care au aparţinut desigur tot unui templu [2].

Cele mai vechi urme de locuinţe din epoca arhaică s-au descoperit numai pe platoul vestic, în afara zidurilor de apărare. Din punct de vedere constructiv, aci nu poate fi vorba decît de locuinţe modeste, compuse din una sau uneori din două încăperi alăturate, rareori prevăzute cu temelie joasă de piatră [3]. Pereţii erau construiţi din împletituri lutuite, sau chirpic în formă de cărămizi, turnat în tipare. Acoperişul era probabil construit în acelaşi gen; mai rare par a fi fost cazurile în care locuinţele se acopereau cu ţigle, căci fragmentele descoperite nu sînt prea numeroase. Sistemul de încălzire era rudimentar, cu vetre în interior, rectangulare sau sferoidale. Din punct de vedere urbanistic descoperirile de pînă acum dovedesc că nu exista un plan în plasarea şi orientarea locuinţelor; se poate spune numai că ele apar destul de înghesuite.

În afară de fragmentele disparate menţionate mai sus, aparţinînd probabil unui templu arhaic, cele mai vechi monumente publice descoperite sînt din sec. al V-lea î.e.n. Primul descoperit este templul A — aşa-zis al Afroditei — construit din blocuri mari de calcar, paralelipipedice, extrem de îngrijit lucrate, la linii perfect geometrice, pentru a permite aderenţa fără mortar; colţurile erau fixate prin crampoane metalice [4] (fig. 2/1). Prelucrarea pietrei, cît şi sistemul de construcţie vădesc mîna unor meşteri greci. Ridicarea edificiului, din calcar galben nisipos, furnizat de carierele din Dobrogea, impune de la sine existenţa

[1] Fragmentele de capiteluri şi alte elemente arhitectonice din epoca arhaică vor apare în volumul *Histria*, II.

[2] Cf. *Materiale*, X (în pregătire).

[3] D. M. Pippidi şi colaboratori, *Raport asupra activităţii şantierului Histria în campania 1956*, în *Materiale*, V, 1959, p. 296 şi urm., pl. VII/b; Em. Condurachi şi colaboratori, *Şantierul arheologic Histria*, în *Materiale*, VII, 1961, p. 245 şi urm., pl. VI.

[4] *Histria*, I, 1954, p. 246 şi urm.

meşterilor pietrari greci stabiliţi în Histria, care îşi construiau şi-şi împodobeau oraşul cu edificii publice şi private, după tipul celor pe care le aveau în patrie. Din activitatea lor ne-au rămas, în aceste regiuni îndepărtate, nuclee de civilizaţie greacă. În imediata apropiere a templului A s-a mai descoperit o serie de altare dintre care unul aparţine tot sec. al V-lea.

Un alt monument public de mari proporţii este reprezentat prin ruinele fundaţiei zidului de apărare, tot din sec. al V-lea î.e.n. Urmele acestui zid sînt în foarte proastă stare de conservare datorită faptului că după distrugerea lui, petrecută într-un moment din sec. al IV-lea, a fost despuiat sistematic, încă din antichitate, de tot materialul care s-a refolosit apoi la alte construcţii. Din partea superioară a zidului nu s-au păstrat urme *in situ*. Într-un singur sondaj s-a descoperit un bloc mare paralelipipedic, din calcar dobrogean, care ne face dovada că partea aparentă a acestui zid era construită cu paramente din blocuri mari, faţetate şi desigur cu emplecton din piatră măruntă ale cărui urme s-au păstrat pe alocuri [1].

Din aceeaşi categorie, însă din epoca elenistică, există cunoscutul zid de apărare din valul al III-lea, lucrare defensivă de mare amploare, cu paramentele construite în acelaşi gen (blocuri mari de calcar), în cea mai bună tehnică greacă [2]. În dărîmăturile acestui monument s-au găsit fragmente arhitectonice de marmură, deosebit de frumos lucrate, provenite de la edificii anterioare, refolosite aci ca material de construcţie. Este posibil ca unele din aceste fragmente să fi fost importate, în antichitate fiind obişnuită practica de a se importa părţile ornamentale necesare construirii unor edificii mai importante sau mai fastuoase. În cazul nostru ar fi posibil să avem de-a face cu o asemenea situaţie, totuşi este uşor de înţeles că cea mai mare parte a lucrărilor era executată de meşteri pietrari histrieni. Într-un singur caz avem indicaţia, printr-o inscripţie din sec. al II-lea î.e.n., că s-a adus un arhitect dintr-unul din centrele metropolitane, pentru efectuarea unor lucrări de construcţie. După terminarea lor, acestui arhitect i s-a dedicat un decret onorific [3].

În zona sacră, în sectorul T, pe lîngă o serie de altare de sacrificiu, s-au descoperit importante fragmente arhitectonice de marmură din antablamentul unui templu doric, între care două blocuri din arhitravă, cu inscripţie (fig. 2/2).

Locuinţele din această epocă sînt documentate tot prin descoperirile de pe platou (sector Z_2 şi X), foarte prost conservate din cauza straturilor extrem de deranjate. Ele sînt construite, ca şi în epoca arhaică, tot din chirpic, rareori prevăzute cu un mic soclu de piatră. O parte erau împodobite cu ornamente arhitectonice de teracotă, de tip grec şi acoperite cu ţigle, care în această epocă apar din abundenţă în săpăturile noastre (fig. 3). În două sondaje din acelaşi sector Z_2, s-au descoperit chiar fragmente de frescă murală, vopsită în roşu, negru şi galben, printre ruinele a două locuinţe, una din sec. IV şi alta din sec. I î.e.n.

Nu putem trece cu vederea existenţa lapicizilor, a căror activitate reiese din descoperirile de inscripţii, dintre care cele mai vechi sînt din sec. V î.e.n.

---

[1] Cf. *Materiale*, VII, p. 250—255, fig. 18.
[2] *Histria*, I, 1954, p. 278 şi urm. şi fig. 120, 122.
[3] I. Stoian, în *SCIV*, V, 1—2, 1954, p. 95—96; D. M. Pippidi, *Cu privire la o inscripţie histriană, recent publicată*, în *SCIV*, V, 3—4, 1954, p. 549 şi urm.

Acestora li se alătură sculptorii, de la care ne-au rămas tot felul de mărturii: fragmente de frize cu ornamente în relief, care au aparţinut diferitelor categorii de edificii, fragmente de statui — mai puţine la număr — şi diferite alte reliefuri [1].

Un alt sistem de construcţie, caracteristic platoului din vest, este dovedit de apariţia în săpături a reţelei de aşa-numite « temelii olbiene », reprezentate

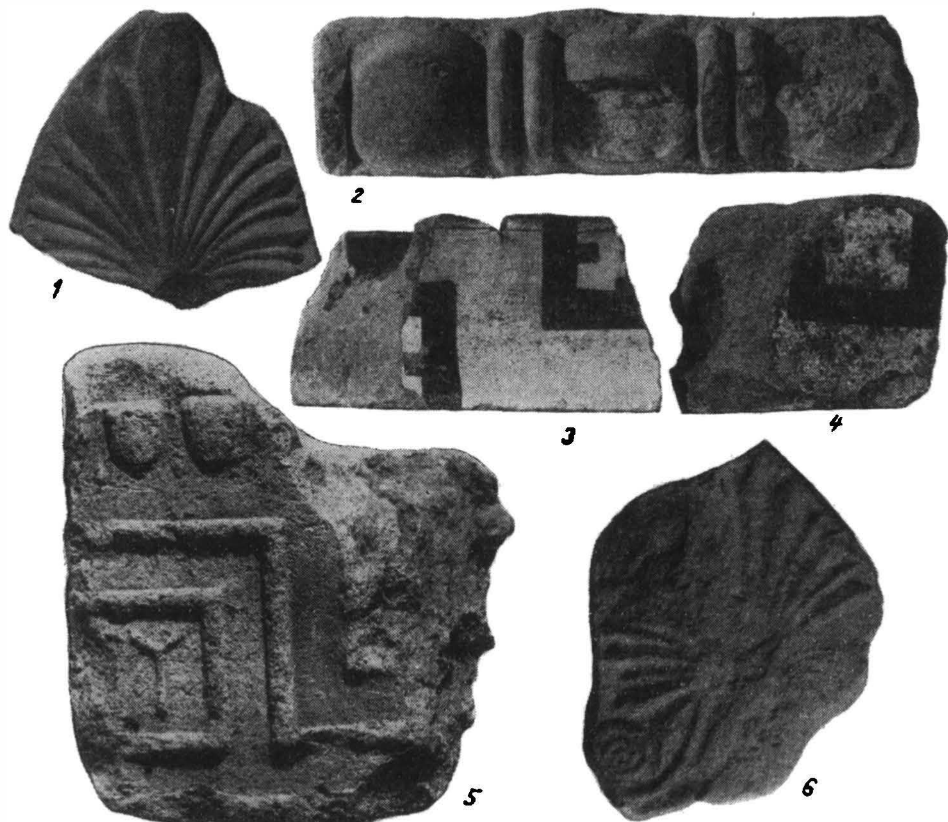

Fig. 3. — 1—6, fragmente arhitectonice ornamentale de teracotă.

printr-un gen de fundamente de locuinţe şi printr-o consolidare a terenului, realizate din alternarea unor straturi de lut compact cu pămînt din aşezare, cenuşos, care conţine material ceramic ş.a., bătătorite în şanţurile de fundaţii [2] (fig. 4). Acest tip de fundamente a apărut în sectorul Z_2, în stratul datat la sfîrşitul sec. al IV-lea şi începutul celui de-al III-lea, unde s-au păstrat şi resturi din

[1] Gabriella Bordenache, *Histria alla luce del suo materiale scultoreo*, în *Dacia*, V (sub tipar).

[2] *Histria*, I, 1954, p. 207 şi passim, pl. XXVII, fig. 77—78. La Olbia construcţiile din agora au astfel de fundaţii. Cf. E. I. Levi, *Ольвийская агора*, în *MIA*, 50, 1956, p. 49, fig. 13.

ziduri suprapuse. Aceasta dovedeşte că anumite locuinţe erau consolidate prin asemenea fundaţii. Reţeaua mult mai bogată, care a apărut în sectorul X, este explicabilă prin faptul că acolo depunerile de locuire din secolele VII—IV î.e.n. atingeau grosimea de aproape 3 m. Astfel, construirea locuinţelor din epoca elenistică, pe acest teren nesigur, impunea o consolidare. Se pare că o dată cu construirea locuinţelor pe astfel de temelii, se făcea şi consolidarea terenului

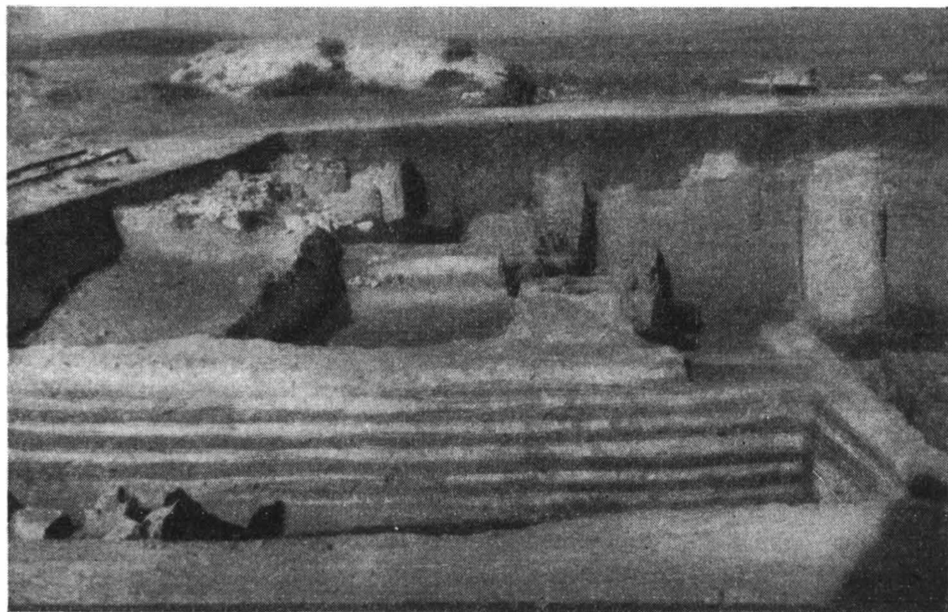

Fig. 4. — Temelii « olbiene ».

din jur. Aşa s-ar explica planurile cele mai fanteziste ce apar în săpături, care pot fi considerate o iniţiativă privată sau uneori măsuri de lucrări urbanistice. Menţionăm că există diferenţe de nivel şi calitate în execuţia acestui sistem de temelii, apărute pe suprafeţe mari în sectorul X; ele s-au practicat tot timpul în epoca elenistică — desigur executate şi folosite de către o populaţie greacă. Este mai greu să ne închipuim că acest sistem de temelii şi consolidări de teren, cunoscute şi în alte cetăţi greceşti ca Olbia, a fost folosit de populaţiile autohtone. În cazul că locuitorii platoului ar fi fost în totalitate autohtoni — în epoca respectivă — ar fi trebuit ca grecii să le construiască locuinţele, ceea ce nu pare posibil. Dacă ar fi existat o asemenea situaţie, astfel de temelii şi consolidări ar fi trebuit să apară şi în săpăturile din interiorul Dobrogei, sau în aşezările din teritoriile rurale şi ale altor polisuri.

★

Straturile de cultură de la Histria, în special cele de pe platou, sînt extrem de bogate în material ceramic şi alte obiecte foarte variate, cu ajutorul cărora se pot reconstitui, în mare măsură, şi alte activităţi meşteşugăreşti ale populaţiei.

Între acestea un loc de seamă îl ocupă olăritul. Această îndeletnicire trebuie să fi avut un rol important în orașul care s-a dezvoltat vertiginos, imediat după întemeierea lui, judecînd după bogatele depuneri din epoca arhaică, a căror grosime atinge, în zona nord-vestică și sudică a platoului, o medie de 2 m. Pînă în prezent nu s-a descoperit vreo urmă a unei producții ceramice de oarecare amploare din secolul al VI-lea. Pentru moment pare posibil ca ornamentele arhitectonice de teracotă pictate — frize și antefixe — descoperite în zona sacră [1] să fi fost produse pe loc, dat fiind că ele trebuiau adaptate la planul și proporțiile edificiului din care făceau parte. În schimb, pentru secolele V—IV î.e.n., descoperirile din ultimii ani devin semnificative. În sectorul Z_2 s-au descoperit urmele a patru cuptoare, iar al cincilea s-a găsit în zona dinspre vest, în sectorul X.

Cuptoarele descoperite, deși s-au păstrat numai în partea inferioară, sînt de două tipuri nu prea deosebite. Unele au camera de foc cilindrică, săpată în pămînt, cu diametrul de aproximativ 1 m, prevăzută cu un stîlp cilindric central, executat din chirpic, avînd rolul de susținere a vetrei camerei superioare, în care se ardeau vasele (fig. 5). Pereții erau construiți din chirpic mare, paralelipipedic, care asigura rezistența necesară unei temperaturi înalte [2]. Celelalte aveau camera de foc semisferică, de asemenea săpată în pămînt, cu același stîlp central. Mai multe detalii ne sînt furnizate de cuptoarele descoperite în sectorul Z_2. Ele au apărut în stratul corespunzător secolelor V—IV î.e.n., la nivelul zidului de apărare, plasate pe partea *intra-muros* în imediata apropiere, fapt care presupune contemporaneitatea cu perioada de funcționare a zidului și ieșirea din uz, în unele cazuri, în același timp cu distrugerea lui. În spațiul dintre cele patru cuptoare, grupate două cîte două și refăcute pe același loc, s-a descoperit o groapă de deșeuri — ε — conținînd o mare cantitate de chirpic, resturi de lut vitrifiat, vase întregibile și fragmente ceramice diferite. Complexul de materiale descoperit în această groapă ne determină să considerăm majoritatea categoriilor de vase din conținutul ei ca produse în atelierele din jurul acestor cuptoare (fig. 6, fig. 7/4—6 și fig. 8/1, 2).

Tipurile de vase din această groapă sînt diferite: cupe cu firnis negru sau roșcat, cupe din categoria ceramicii cu cuvertă roșie, platouri — fish-plates —; diferite tipuri de vase din categoria ceramicii cenușii: oinochoiai, cupe mari (străchini) — cu torți simple sau torsionate — unele cu caneluri pe umăr, altele avînd buza plată cu ornament « în val », obținut prin incizie. Mai deosebită apare o cupă cu picior scund din pastă roz-deschis, cu angobă și pictură; este ornamentată cu motive vegetale, reprezentînd o ghirlandă de iederă și meandre *à la grec* pe umăr. Pictura, care apare foarte rar la ceramica de uz comun din sec. al IV-lea î.e.n., este neîngrijit lucrată, cu vopsea roșie, nu de cea mai bună calitate. Este evident că vasul a fost executat într-un atelier local și se datorește unui meșter nu prea experimentat (fig. 6). Oricum, avem dovada unei activități meșteșugărești în domeniul ceramicii, permițîndu-ne să admitem că și anumite categorii de vase de calitate superioară, pe care le găsim la tot pasul în săpăturile noastre, erau lucrate în atelierele histriene. Existența producției ceramice este dovedită de încă o descoperire din necropola tumulară. În movila XXII,

---

[1] *Materiale*, X (în pregătire).

[2] *Materiale*, V, p. 302; Em. Condurachi și colaboratori, *Șantierul Histria*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 285, pl. VI.

Fig. 5. — Urmele unui cuptor din sec. V î.e.n., refăcut pe acelaşi loc.

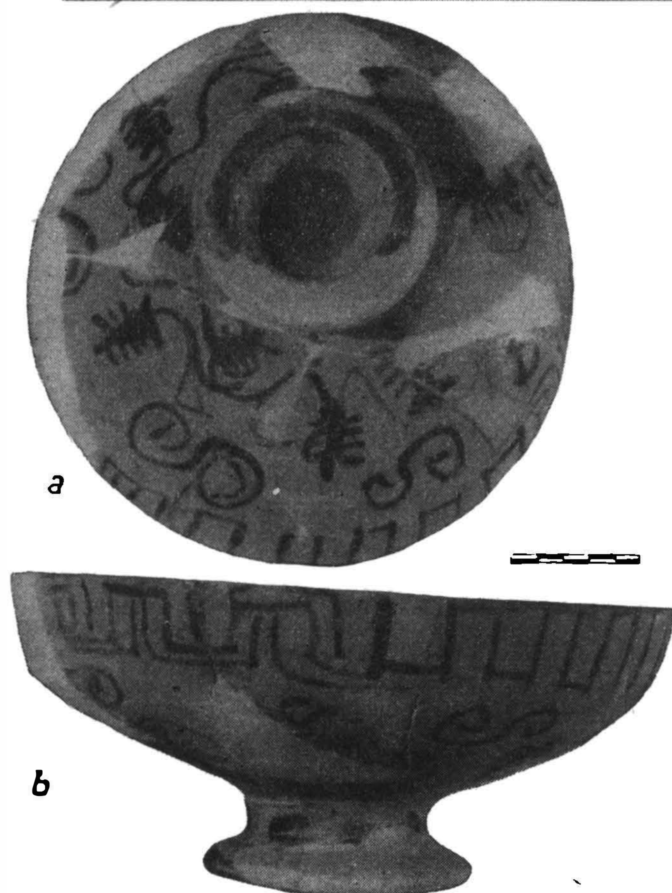

Fig. 6. — Vas pictat din groapa ε, sec. IV î.e.n.

într-un complex datat sigur în al treilea sfert al sec. al V-lea, s-a găsit un vas de alt tip — castron mare cu torţi înălţate pe buză — lucrat dintr-o pastă foarte asemănătoare cu cea a vasului nostru şi cu acelaşi gen de ornamentare. Pe lîngă acest vas, inventarul movilei cuprinde diferite alte tipuri: o oală de bucătărie din pastă poroasă, cu pereţii subţiri, care se punea pe foc, platouri, cupe de dife-

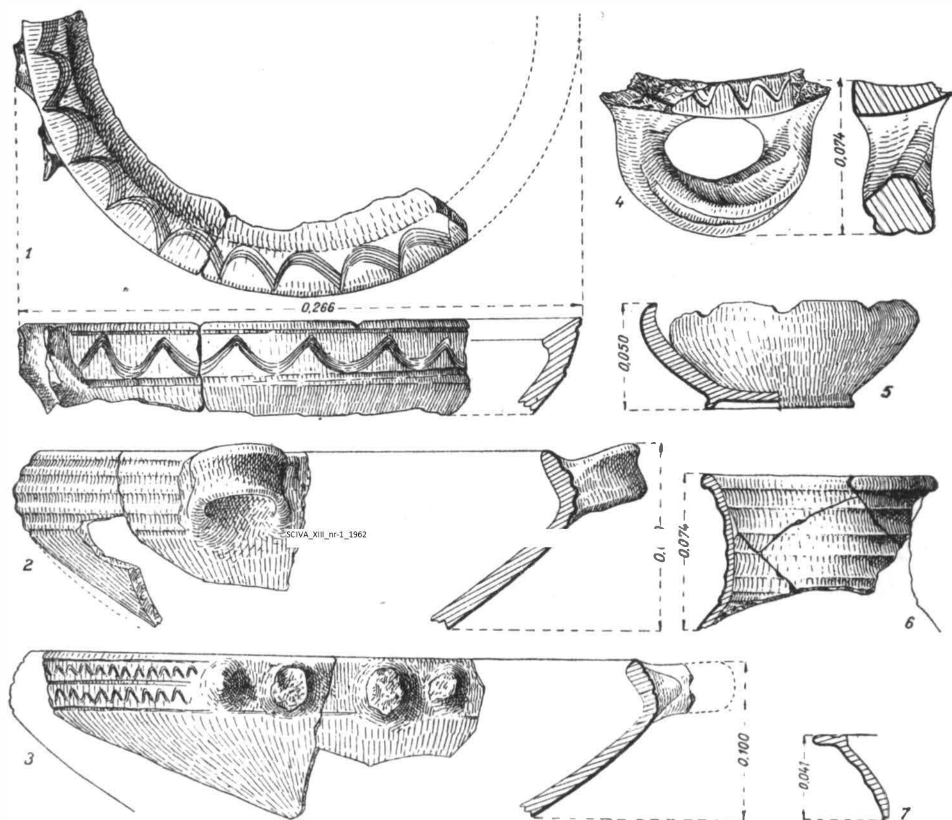

Fig. 7. — Fragmente de vase din pastă cenuşie.

rite mărimi cu marginea adusă spre interior — tipul de ceramică roşie obţinută prin ardere oxidantă care devine frecventă pentru uzul comun începînd din sec. al V-lea, înlocuind-o treptat pe cea cenuşie specifică în sec. al VI-lea î.e.n. [1].

În ceea ce priveşte ceramica cenuşie de la Histria, lucrată la roată, ea merită o atenţie deosebită. Această ceramică apare din abundenţă în stratul arhaic şi chiar într-o bună parte din sec. al V-lea, constituind vesela de uz comun, pe lîngă cea fină pictată, care era în mod cert importată. Este posibil ca o parte din vasele cenuşii, într-un anumit stadiu de dezvoltare a oraşului în secolul

[1] *Materiale*, VII, p. 250, fig. 17.

al VI-lea, să fi fost lucrată la Histria; nu avem însă pînă în prezent nici o descoperire de cuptoare sau ateliere ceramice care să ne permită afirmarea categorică a acestui fapt. Sigur este însă că ea a fost răspîndită în rîndurile populaţiei autohtone din Dobrogea, poate chiar şi în regiunile mai îndepărtate, în tot cursul secolului al VI-lea, în aceeaşi măsură ca şi ceramica fină, prin relaţii de schimb.

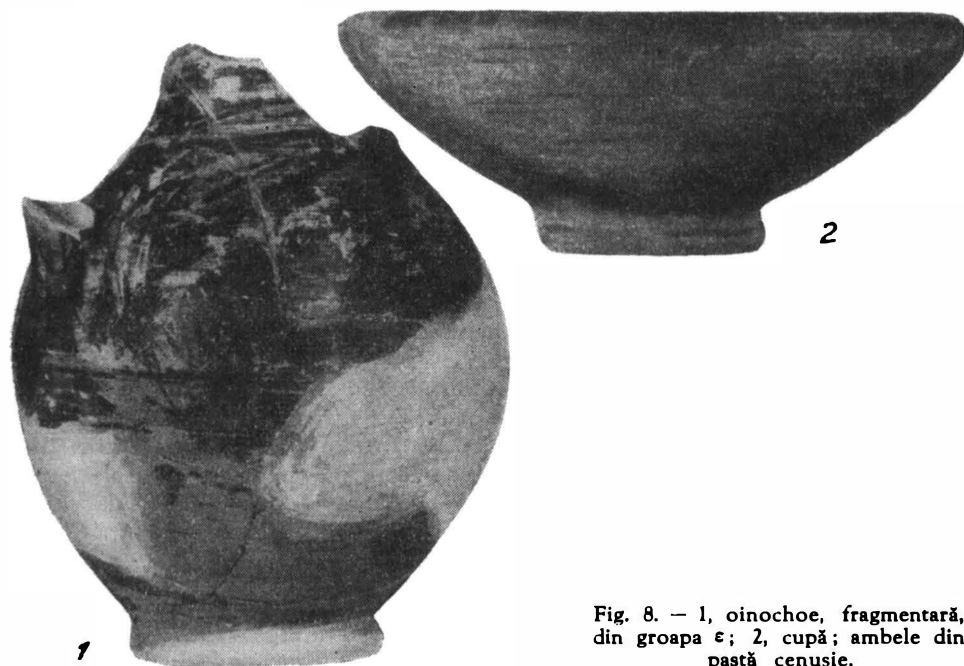

Fig. 8. — 1, oinochoe, fragmentară, din groapa ε; 2, cupă; ambele din pastă cenuşie.

În secolul al IV-lea constatăm că această categorie de ceramică, produsă desigur în atelierele Histriei, capătă anumite forme tipice. Frecvente sînt cupele-străchini mari cu torţi orizontale simple sau în torsadă, unele fiind prevăzute cu patru proeminenţe care încadrează torţile, şi cupa oinochoe, împreună cu o întreagă gamă de alte forme. Aceste tipuri ceramice devin frecvente în săpăturile din interiorul Dobrogei (fig. 6, 7 şi 8). Cele mai concludente descoperiri de acest gen, lăsînd deoparte aşezarea de la Tariverdi care se află în imediata apropiere, deci în zona directă de influenţă a Histriei, le găsim la Murighiol în contexte datate în secolele IV—III î.e.n. [1] şi la Satu-Nou [2].

În confruntarea pe care am făcut-o cu vasele descoperite la Murighiol, din categoria celor cenuşii, lucrate la roată, toate îşi au corespondenţe printre fragmentele de la Histria, atît în ceea ce priveşte pasta, tehnica, forma, cît chiar şi dimensiunile în unele cazuri. Unul din vasele de la Murighiol cu caneluri

[1] E. Bujor, în *Materiale*, VII, p. 296, fig. 2; idem, *О гето-дакийской культуре в Муригиоле*, în *Dacia*, II, 1961, p. 132, fig. 5/1, 2, 4, 5, 7, 8.

[2] B. Mitrea, *Săpăturile de salvare de la Satu-Nou*, în *Materiale*, VII, p. 285, fig. 3/5.

orizontale pe gît [1] este aproape identic cu un vas fragmentar de la Histria, descoperit chiar în groapa de deşeuri — ε — dintre cuptoare (fig. 7/6 şi fig. 8/1). Unele mici diferenţe în calitatea lustrului şi a cuvertei cenuşii, ceva mai fină la fragmentele noastre, se pot datora unui decalaj de timp, sau poate chiar unor condiţii diferite ale solului în care au zăcut. Complexul de la Histria cu care am făcut apropieri ar permite o încadrare cronologică spre prima jumătate a secolului al IV-lea, pe cînd întregul complex de la Murighiol tinde mai degrabă către a doua jumătate a secolului sau chiar începutul sec. al III-lea. Aceste constatări pledează în favoarea unui export histrian în mijlocul populaţiei autohtone din Dobrogea, mai ales că Murighiolul este plasat geografic în zona de influenţă a oraşului Histria. Un vas de la Satu-Nou, care prezintă caractere comune cu cele discutate, exceptînd mici deosebiri de nuanţe, poate fi o producţie callatiană, răspîndită în zona adiacentă teritoriului acestui oraş din sudul Dobrogei [2].

Frecvenţa mărfurilor produse în atelierele centrelor sclavagiste de pe litoralul vest-pontic a avut un rol activ în grăbirea procesului de dezvoltare economică şi socială a populaţiei băştinaşe. Între altele, apare însuşirea tehnicii lucrului la roată în producţia ceramică şi gustul pentru anumite categorii de vase, în special cele cenuşii, cu care populaţia băştinaşă era familiarizată încă de la apariţia oraşelor greceşti. Aşa s-ar explica de ce *această categorie ceramică* şi formele ei tipice — strachina şi cana — au fost adoptate de populaţia băştinaşă, în momentul în care şi-a însuşit tehnica lucrului la roată, desigur prin intermediul atelierelor şi meşterilor greci [3]. Din faptul că ceramica roşie, comună la Histria, care presupune o tehnică mai înaintată şi cuptoare perfecţionate, apare mai rar în aşezările din Dobrogea — unde din păcate avem prea puţine săpături — putem deduce că ceramica cenuşie, cunoscută acestei populaţii încă de la apariţia oraşelor greceşti, a fost mai uşor asimilată. Se poate adăuga că o ardere oxidantă cerea o experienţă îndelungată, cuptoare perfecţionate, în măsură să suporte o temperatură înaltă, cît şi un anumit sistem de reglare a curenţilor de aer în timpul arderii vaselor, pentru obţinerea unor efecte rafinate, tehnică specifică ceramiştilor de origine greacă. Tehnica şi totodată anumite forme de vase din categoria ceramicii fine, lucrată la roată, o dată însuşite de către populaţia băştinaşă, aceasta capătă o dezvoltare proprie, creîndu-se forme noi, în general inspirate din cele greceşti. Nu se părăseşte însă tehnica arderii inoxidante chiar cînd apar forme mai deosebite, cum sînt bolurile cu decor în relief getice, inspirate din cele elenistice, greceşti, care cer o mai mare îndemînare.

În epoca elenistică, oraşul Histria în deplină dezvoltare trebuie să fi devenit un centru productiv activ, după cum se poate întrevedea din săpăturile noastre, cît şi după unele indicaţii mai vechi. Vasile Pârvan [4] menţionează descoperirea unor « plăci ornamentale » de teracotă, pe care le consideră locale, după anumite

[1] E. Bujor, în *Materiale*, VII, p. 298, fig. 2.

[2] B. Mitrea, *loc. cit.*

[3] D. Berciu, *Descoperirile getice de la Cernavoda (1954) şi unele aspecte ale începutului formării culturii Latène geto-dace la Dunărea de jos*, în *Materiale*, IV, 1957, p. 290 şi urm. Discutînd procesul de latenizare a ceramicii autohtone, autorul conchide că se face simţită influenţa coloniştilor greci de pe coasta vest-pontică, încă din sec. al V-lea î.e.n. la ceramica lucrată cu mîna de la Cernavoda.

[4] *Raport asupra activităţii Muzeului Naţional de Antichităţi în cursul anului 1915*, Bucureşti, 1916, p. 27.

caractere tehnice, şi nu importate din Grecia. Din săpăturile de după V. Pârvan sînt menţionate unele tipare elenistice: un tipar de figurină, probabil cel găsit de noi în depozit (fig. 9/1), un tipar de bol cu decor în relief, un tipar de alt tip de vas, acestea din urmă pierdute astăzi [1]. Aceste informaţii care ne-au rămas sînt extrem de preţioase, pentru că tiparele menţionate au fost găsite în cetate, ceea ce ne obligă să admitem existenţa unor ateliere, chiar în inima oraşului sau poate o desfacere comercială a lor.

Din săpăturile mai noi avem un fragment de tipar de figurină găsit în preajma zidului de apărare elenistic, reprezentînd un personaj căruia i se păstrează numai partea inferioară a picioarelor, cu un cantharos alături, totul pe o bază rotundă. Este probabil un Dionysos (fig. 10). Ne atrage atenţia compoziţia pastei tiparului, asemănătoare cu aceea a ţiglelor pe care le găsim frecvent în această perioadă. În campania anului 1961, în dărîmăturile unei locuinţe foarte distruse, în nivelul corespunzător secolelor II—I î.e.n., printre cîteva fragmente de figurine, s-a descoperit şi un tipar, de astă dată de figurină feminină. Personajul reprezentat poartă un himation drapat, frumos mulat pe corp, cu capul înclinat, într-o mişcare graţioasă (fig. 9/2, 3).

Producţia de figurine de teracotă se pare că ajunsese abundentă în epoca elenistică. Există un număr destul de mare de astfel de fragmente — cîteva sute — descoperite în săpăturile vechi, de o factură extrem de comună, care prin caracteristica pastei, cît şi prin repetarea mai multor exemplare după acelaşi tipar, implică existenţa unei producţii bogate. Dăm ca exemplu trei tipuri de figurine elenistice, reprezentînd figuri masculine, drapate, din care există în depozitul muzeului foarte multe exemplare de dimensiuni diferite (fig. 11). Cu titlu informativ semnalăm un fragment din piciorul unei figurine, pe care se vede reprezentat portul autohton. Probabil că atelierele oraşului executau anumite obiecte pe gustul şi pentru nevoile autohtonilor, care în epoca elenistică trebuie să se fi înglobat în număr mult mai mare în rîndurile populaţiei Histriei. Totodată aceste descoperiri dovedesc că activitatea ceramiştilor şi coroplaştilor poate fi atribuită populaţiei Histriei cu caracter etnic pregnant grecesc, după materialul care apare unitar pe aproape tot întinsul urmelor de locuire atestate în săpăturile noastre.

Pentru a întări cele arătate pînă aici, adăugăm că din epoca elenistică există în sectorul Z_2 un cuptor [2] şi o groapă de deşeuri ceramice [3] dispuse tot pe linia interioară a zidului de apărare, pe locul tradiţional al cuptoarelor mai vechi. Cuptorul descoperit este păstrat numai în partea inferioară, cu camera de foc semisferică, săpată în pămînt, prevăzută cu un stîlp central de susţinere; gura de foc este orientată spre nord, prelungită printr-un culoar îngust. Dărîmăturile din jurul lui se încadrau într-o suprafaţă rectangulară care poate va fi fost o încăpere specială care să fi închis cuptorul. În cuprinsul camerei de foc a cuptorului s-a găsit chirpic fragmentar, corpul unei amfore şi diverse fragmente ceramice care se încadrează în sec. II—I î.e.n., iar stratigrafic corespunde nivelului II elenistic. Groapa mare de deşeuri a apărut la acelaşi nivel, conţinînd o mare cantitate de chirpic şi fragmente de ţigle. Această situaţie ne permite

---

[1] M. Lambrino, *Les vases archaïque d'Histria*, Bucureşti, 1938, p. 20.
[2] Vezi mai sus p. 26, nota 2.
[3] *Materiale*, X (în pregătire).

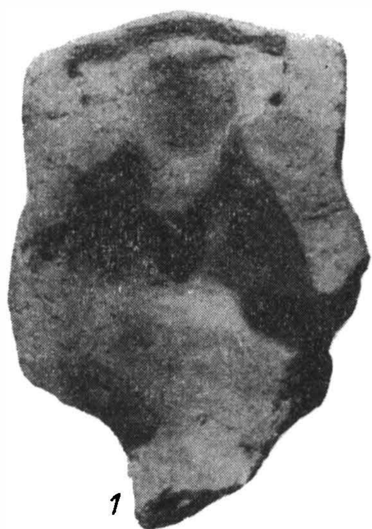
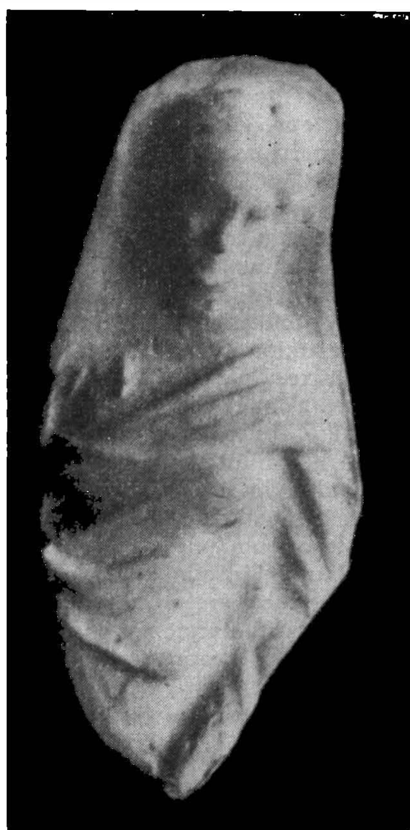

Fig. 9. — 1, tipar fragmentar de figurină elenistică din săpăturile vechi; 2, tipar fragmentar de figurină feminină, elenistică; 3, pozitivul aceluiaşi tipar (sector Z_2).

2

3

Fig. 10. — 1, tipar fragmentar de figurină elenistică, găsit în săpăturile de la valul III; 2, pozitivul aceluiași tipar.

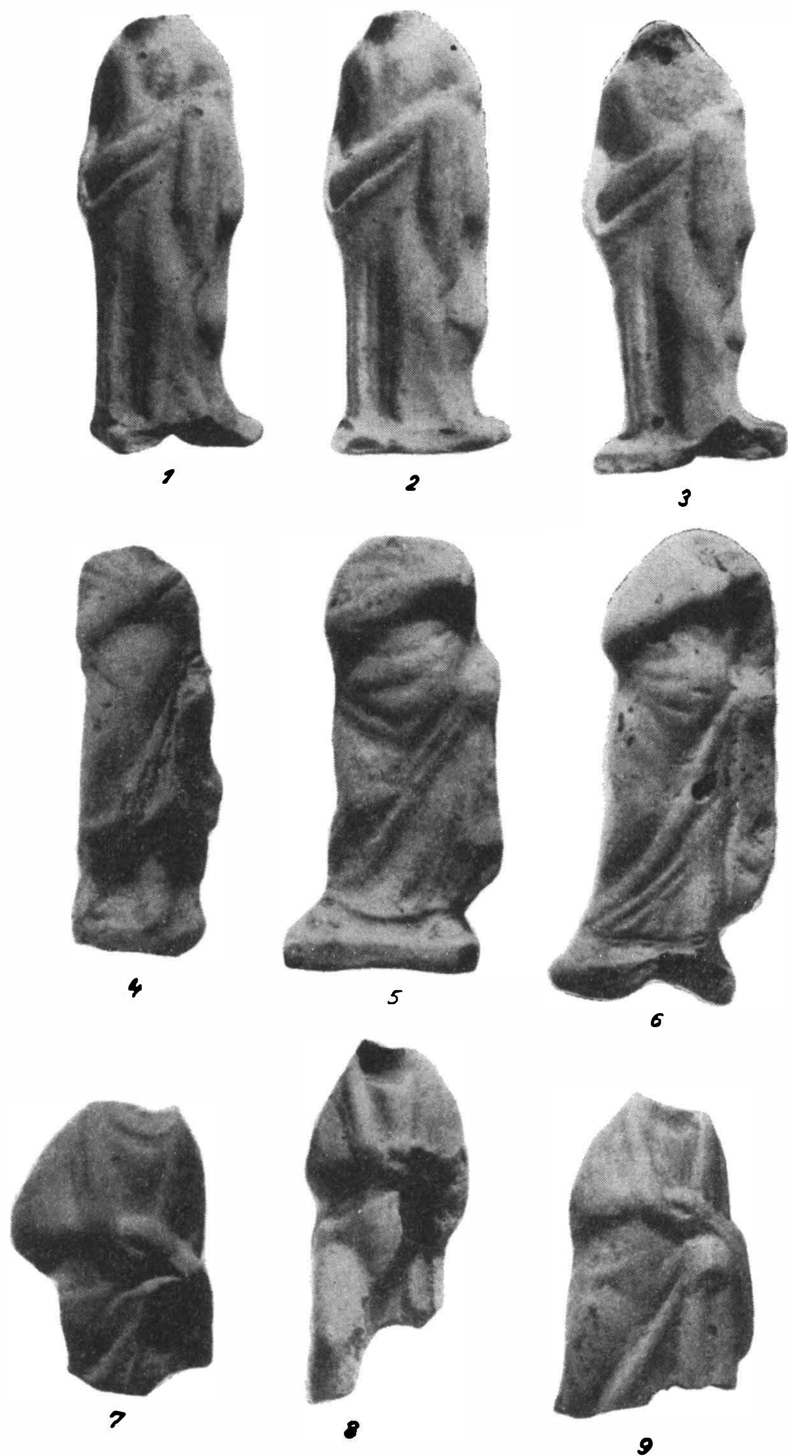

Fig. 11. — Diferite tipuri de figurine elenistice, provenite din săpăturile vechi.

să conchidem că era groapa în care se arunca chirpicul provenit din pereţii cuptoarelor dezafectate, care nu se mai putea refolosi. Cantitatea de ţigle aruncate aci provine probabil din deşeurile unui atelier de ţigle. În unele sondaje, pe lîngă ţigle s-au mai descoperit fragmente arhitectonice ornamentale de teracotă — acrotere cu palmete, antefixe ş.a. — elenistice, a căror pastă este asemănătoare cu a unor vase, figurine, ţigle, tipare, pentru care avem certitudinea că sînt produsele atelierelor locale.

Înşiruirea cuptoarelor şi a gropilor de deşeuri pe direcţia zidului cercetat din sectorul Z_2 presupune gruparea în această zonă a unor ateliere şi a unor ceramişti. Cum însă săpăturile de aci s-au efectuat prin mici sondaje, impuse de cercetarea traseului zidului, n-a fost încă posibilă extinderea săpăturilor pentru urmărirea acestor complexe de cuptoare. Este posibil ca în imediata lor apropiere să existe urmele unor ateliere — ἐργαστήρια — a căror descoperire ne va furniza informaţii mai complete.

★

Întemeierea şi dezvoltarea oraşului Histria în regiunea vest-pontică nu este izolată. El se încadrează, împreună cu oraşele vecine din sud, în acelaşi proces comun de dezvoltare pe care l-au cunoscut numeroasele colonii greceşti din nordul Mării Negre, de pe teritoriul U.R.S.S. Rezultatele cercetătorilor sovietici, obţinute în centrele de acelaşi gen, sînt mult mai bogate şi vin în sprijinul cercetărilor noastre. În acest sens dispunem de o documentare mai bogată din săpăturile de la Olbia, care a cunoscut o activitate meşteşugărească destul de amplă chiar din sec. al VI-lea î.e.n. Aci este menţionată, între altele, o categorie de ceramică cenuşie, care copiază vasele greceşti de import, inclusiv ceramica roşie cu benzi, teracote [1], pe lîngă numeroase produse metalurgice. În regatul Bosporan la Panticapaion, Nimphaion s-au descoperit cuptoare de ceramică din sec. al VI-lea î.e.n., iar în sec. III—II apare creaţia originală a vaselor pictate în « acuarelă » [2]. Chersonesul, întemeiat ceva mai tîrziu, a fost cu precădere un centru meşteşugăresc şi comercial, dat fiind că era plasat pe un teren impropriu agriculturii extensive, propice însă pentru viticultură. Acest oraş a cunoscut în epoca elenistică o mare dezvoltare meşteşugărească, deţinînd primul loc în ceea ce priveşte cuptoarele şi atelierele mari, organizate, în care se folosea munca sclavilor [3], descoperite prin săpături. De aci apare rolul important jucat de coloniile greceşti, implîntate în mijlocul populaţiilor « barbare », în antrenarea acestora în viaţa economică de tip sclavagist, în al căror circuit le-a atras, fapt care a avut consecinţe asupra dezvoltării proprii social-economice a acestora. Din acest punct de vedere, capitolul cel mai interesant şi mai sugestiv al vieţii economice pe care au cunoscut-o oraşele antice din Marea Neagră este acela al prelucrării metalelor care a dus la baterea monedelor, din fiecare oraş în parte, cu ajutorul cărora şi-au intensificat schimburile comerciale cu populaţiile autohtone din teritoriile adiacente.

La Histria, unul din cele mai vechi indicii pe care le avem pînă acum în privinţa prelucrării metalelor este descoperirea unui tipar de bijuterii, într-o

[1] B. F. Gaiduchievici, *История античных городов северного Причерноморья*, Moscova, 1955, p. 39 şi urm.

[2] I T. Kruglikova, *Ремесленное производство простой керамики Пантикапея*, în MIA, 56, 1957, p. 96 şi urm.

[3] B. F. Gaiduchievici, *loc. cit.*, p. 79 şi urm.

locuinţă din a doua jumătate a secolului al VI-lea, în zona sectorului X [1]. Tiparul, iniţial, era format probabil din opt valve care se îmbinau faţă în faţă, patru cîte patru, obţinîndu-se mai multe piese mici din metal preţios. Piatra din care este lucrat este o gresie calcaroasă cu nisip fin, de culoare cenuşiu-gălbuie. Din porţiunea ajunsă pînă la noi se obţineau două plăcuţe rotunde, una simplă, cealaltă ornamentată, ambele perforate în centru, folosite probabil ca aplice sau pandantive; a treia piesă este o bară, dispusă pe tipar în unghi, care se prelungea şi în partea pierdută (fig. 12/1). În ruinele locuinţei, pe lîngă acest tipar s-au mai găsit reziduri de fier şi sticlă, rămase de pe urma activităţii proprietarului locuinţei, un meşteşugar bijutier.

Alte două tipare de acelaşi gen sînt din epoca elenistică, dintre care unul, extrem de fin lucrat, cu forme variate, din care se obţineau cercei, coliere, pandantive [2]. Tiparul era format din trei valve dintre care ni s-a păstrat numai cea din mijloc. Al treilea tipar s-a descoperit în sectorul Z_2 [3] şi este format numai din două valve (fig. 12/2, 3a, 3b). Toate cele trei tipare sînt lucrate din calcar dobrogean, ceea ce probează existenţa unei activităţi metalurgice, începînd chiar din sec. al VI-lea î.e.n., efectuată de către meşteri greci, stabiliţi pe platoul vestic al oraşului Histria, care-şi confecţionau pe loc chiar tiparele necesare.

Prelucrarea metalelor implica cea mai de seamă îndeletnicire din cadrul oraşelor sclavagiste greceşti, şi anume aceea care era legată de activitatea monetară. Nu este locul să insistăm asupra importanţei de ordin economic şi social a apariţiei monedei la Histria şi rolul ei în procesul de interdependenţă dintre greci şi autohtoni; problema a fost pusă în valoare în mai multe rînduri de Em. Condurachi [4]. Ne vom mărgini la enumerarea descoperirilor mai concludente în legătură cu această problemă.

Cele mai vechi mărturii legate de schimburile bazate pe unele *obiecte-monedă*, în faza premergătoare emiterii monedelor, sînt descoperirile anumitor tipuri de vîrfuri de săgeţi, de la Histria şi Tariverdi, în stratul arhaic din sec. al VI-lea. Ele aveau o anumită valoare monetară şi circulau alături de monedele emise de alte oraşe de tip polis ca Cyzicul, Olbia ş.a. (fig. 1/1—3). Că aceste vîrfuri de săgeţi din bronz turnat sînt o producţie histriană, în lumina ultimelor descoperiri pare a fi un fapt cîştigat. Ele erau necesare unor oraşe comerciale ca Histria, care îşi fundamenta însăşi existenţa pe schimburile cu populaţia băştinaşă, aflată într-un stadiu inferior de dezvoltare social-economică, nefiind încă în situaţia de a aprecia rolul monedei propriu-zise. De altfel emiterea monedei de către coloniile pontice are loc într-un moment, astăzi general admis de istorici, şi anume în momentul în care aceste colonii şi-au dezvoltat o producţie locală proprie, în măsură să le asigure autonomia, fapt care se petrece la graniţa secolelor VI—V î.e.n. [5].

---

[1] *Materiale*, X (în pregătire).

[2] *Histria*, I, 1954, p. 205, fig. 75. Astfel de tipare s-au găsit şi în regatul bosporan la Panticapaion, din epoca arhaică. Vezi I. D. Marcenko, în *MIA*, 56, p. 166, fig. 2/4; V. D. Blavatski, *Строительные дела Пантикапея*, în *MIA*, 56, p. 16, fig. 9/a—b.

[3] V. nota 1.

[4] *Vechi monete pontice*, în *BŞtAc*, tom. II, 1950, p. 19 şi urm.; idem, *Problemes économiques et sociaux...*, în *Nouvelles études d'histoire*, I, 1955, p. 71—84.

[5] A. A. Iessen, *Colonizarea greacă...*, Leningrad, 1947, p. 25—47; Em. Condurachi, *Vechi monete...*

La Histria emiterea monedei de argint, drahma, s-a produs în cursul sec. al V-lea, între anii 420 şi 400 [1], şi avea drept scop, pe lîngă activarea relaţiilor

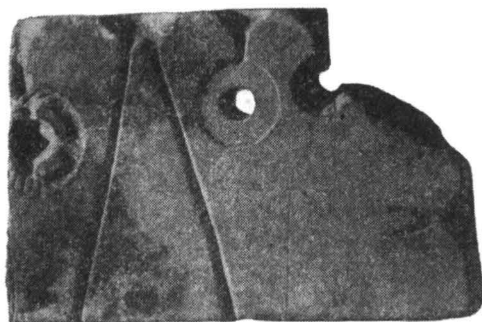
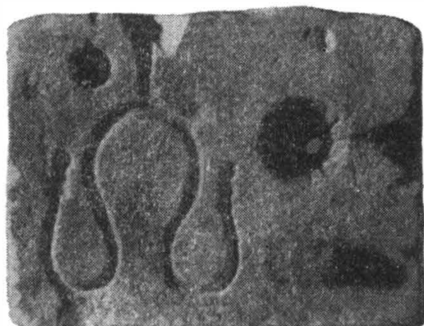
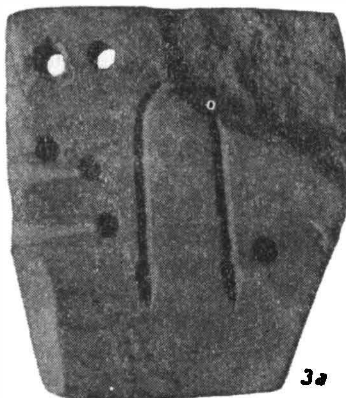

Fig. 12. — Tipare de bijuterii; 1. epoca arhaică; 2. 3a, 3b, epoca elenistică.

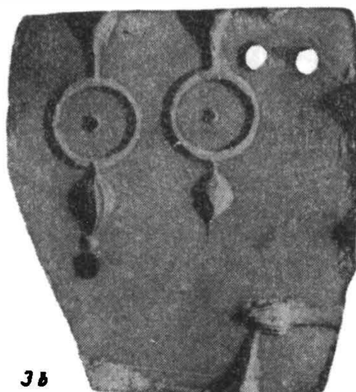
1

2

3a

3b

comerciale între colonii mai ales activarea schimburilor cu populaţia autohtonă. Că este aşa o dovedeşte faptul că prea puţine monede de argint s-au

[1] Em. Condurachi, *Vechi monete*...

Fig. 13. — 1—4, drahma de argint, histriană; 5, 6, moneda divizionară, tipul cu roata.

Fig. 14. — 1, 2, ponduri din plumb.

descoperit în săpăturile de la Histria; majoritatea s-au găsit tezaurizate în aşezările din Dobrogea. Concomitent se pare că a avut loc şi emiterea monedei divizionare, din bronz turnat, tipul cu roata, clasificat de C. Preda [1] (fig. 13/1–6). Din ultimele descoperiri de astfel de monede importante sînt două, apărute tot în movila XXII din necropola tumulară a Histriei, în complexul datat sigur în al treilea sfert al sec. al V-lea [2]. Această descoperire se suprapune datei propuse pentru emiterea monedei de argint, care în urma cercetărilor din ultimii ani poate fi urcată spre jumătatea secolului, şi totodată se acordă cu descoperirile care atestă o producţie ceramică dezvoltată, în aceleaşi limite de timp.

Dezvoltarea activităţii monetare a Histriei în secolele următoare a fost în continuă ascendenţă, mărindu-şi volumul în funcţie de condiţiile social-economice, cunoscute din studiile menţionate. Putem adăuga faptul că în săpăturile noastre, în cazurile cînd se atinge stratul grecesc, monedele de bronz de diferite tipuri — deci în perioada autonomiei oraşului — sînt foarte frecvente. Dăm un singur exemplu. În sectorul Z_2, în fiecare campanie de săpături se recoltează între 70 şi 80 monede.

În privinţa prelucrării vîrfurilor de săgeţi turnate, cu valoare monetară, sau a monedelor din bronz (tipul cu roata) de asemenea turnate, nu avem încă descoperiri de tipare. În schimb avem un tipar de pond, din calcar, după care se turna un tip asemănător cu cel de pond în formă de inimă [3]. Nu vom insista asupra problemelor majore pe care le pun aceste ponduri; ele rămîn o problemă de rezolvat în studiile speciale de numismatică. Din punctul nostru de vedere important este faptul că putem urmări o dezvoltare continuă a activităţii monetare, nu numai prin descoperiri de monede, ci şi prin descoperirea pondurilor şi a tiparului care, cronologic, se plasează în secolele II–I î.e.n. (fig. 14/1, 2).

Am încercat, prin cele arătate mai sus, să semnalăm *acele descoperiri* care să ne ajute să înţelegem într-un mod cît mai apropiat de realitate dezvoltarea oraşului Histria din punct de vedere economic şi întrucîtva şi unele aspecte sociale. Credem că sînt schiţate problemele majore din acest punct de vedere, care se impun atenţiei noastre în mod special în cercetările viitoare. De fapt constatăm unele începuturi de producţie meşteşugărească locală încă din sec. al VI-lea î.e.n., producţie pe care trebuie s-o considerăm a fi rezultatul muncii unor meşteri greci, în ciuda faptului că ei apar ca locuitori mărginaşi ai oraşului, ocupînd locuinţe modeste, care nu se deosebesc prea mult de cele ale populaţiei băştinaşe; deşi, pentru a preciza o stare de fapt, cel puţin în Dobrogea, pentru locuinţele asemănătoare celor de pe platoul histrian din sec. al VI-lea î.e.n., nu avem alt termen de comparaţie decît descoperirile de la Tariverdi, care nu ştim în ce măsură pot contrazice cele afirmate, întrucît această aşezare este în raza directă de influenţă a oraşului Histria. Descoperiri de aşezări din această vreme nu cunoaştem pînă acum în Dobrogea, în mediul populaţiei băştinaşe, necontaminate de influenţa oraşelor greceşti, pentru a avea un termen de comparaţie mai concludent. Că locuinţele locuitorilor platoului histrian sînt destul

---

[1] C. Preda, *Monedele histriene cu roata*, în *SCN*, III, 1960, p. 21–35.
[2] *Materiale*, IX (în curs de publicare).
[3] C. Preda, *Contributions à l'étude du système ponderal d'Histria*, în *Dacia*, II, N.S., 1958, p. 457, fig. 3–4.

de modeste, nu trebuie să ne mire, dacă ne gîndim că populaţia greacă din aceste colonii se instala într-un mediu geografic diferit de cel al Greciei metropolitane, şi deci trebuia neapărat să se adapteze condiţiilor locale de teren şi climat. Pe măsură ce oraşul se dezvoltă, pe baze tot mai temeinice, se modifică uşor şi sistemul de construcţie al locuinţelor — vorbind de cele de pe platou. Apar frecvent acoperişurile cu ţigle, ornamente arhitectonice de teracotă, pereţi împodobiţi cu fresce, care să satisfacă, cît de cît, gustul în conformitate cu modul constructiv grecesc. În acelaşi timp, figurinele de teracotă — producţie locală histriană — care apar printre ruinele locuinţelor de pe platou, sînt reprezentările tipice ale populaţiei greceşti. Aici penetraţia populaţiei autohtone — atît cît se poate întrevedea în stadiul actual al cercetărilor noastre — apare destul de sporadică în epoca arhaică, crescînd treptat în epocile următoare, dar nu devine covîrşitoare. În această privinţă nu trebuie neglijat faptul că joacă un rol destul de important şi procesul de grecizare a acestei populaţii, care devine la un moment dat o componentă importantă în coloniile pontice, în general [1].

Locuitorii platoului par să fi fost, într-o proporţie simţitoare, meseriaşi, care să fi ajuns chiar la forme de organizare încă din epoca greacă. Unele menţiuni de diferite asociaţii meşteşugăreşti apar în cîteva inscripţii din epoca romană [2], dar acestea atestă desigur stări de fapt mult mai vechi. O altă parte din populaţie trebuie să fi fost negustori, dat fiind că nu avem pînă acum descoperiri de unelte agricole, care să ateste această ocupaţie, principală în rîndurile populaţiei autohtone şi chiar ale unei bune părţi a populaţiei de origine greacă, cum apare în unele colonii de pe ţărmul nord-pontic. Sînt rare de altfel şi descoperirile de arme, exceptînd unele vîrfuri de săgeţi; faptul nu este lipsit de importanţă şi poate constitui o preocupare specială în cercetările viitoare.

MARIA COJA

РЕМЕСЛА В ИСТРИИ В VI—I ВВ. ДО Н.Э.

РЕЗЮМЕ

При раскопках в Истрии обнаружили материалы, свидетельствующие о существовании разнообразного ремесленного производства в греческую эпоху, в VI—I вв. до н.э. Различаем две категории ремесел — домашнего и общественного характера. К первой категории можно отнести более ярко документированное ткацкое ремесло, а ко второй — деятельность каменщиков, зодчих, каменотесов, ваятелей, гончаров, металлургов и др.

[1] T. N. Knipovici, *Население Ольвии в VI—V вв. до н.э. по данным эпиграфических источников*, în *MIA*, 50, 1956, fig. 119—135.

[2] Em. Popescu, *The Histrian decree for Aba*, în *Dacia*, IV, N.S., 1960, p. 291 şi urm.

Что касается ремесел общественного характера, то ярче всего представлены ремесла, связанные со строительством города. Не обнаружено следов общественных построек архаической эпохи, за исключением нескольких обломков ионийских капителей. На западном плато города, в участке вне городского вала, вскрыты сохранившиеся с того времени следы обитания — сырцы — характерный строительный материал для всей греческой эпохи. Скромные жилища состоят из одного или двух смежных помещений, в которых изредка встречается каменный цоколь; система отопления примитивна, очаги находятся внутри. С точки зрения общего плана городского строительства, не видно какой-либо руководящей линии при распределении различно ориентированных и скученных жилищ.

Начиная с V в. появляются развалины монументальных построек. Прежде всего обнаружен храм А в священном участке города. Он выстроен из больших блоков, искусно выделанных из добруджского песчаного известняка, соединенных без цементного раствора и местами укрепленных при помощи металлических крюков. Вторым памятником общественного характера является фундамент оборонительного вала; от его надстройки ничего не сохранилось in situ, и уже в древности материал был использован для других сооружений.

От эллинистической эпохи сохранился защитный вал; это крупный памятник, построенный согласно греческой строительной технике. В секторе Т находится ряд жертвенников и крупные мраморные архитектурные фрагменты антаблемента дорического храма, среди которых есть два блока из архитрава с надписью. Внутри города не обнаружено построек этой эпохи частного характера, т.к. еще не было сделано раскопок. Как и в архаическую эпоху, жилища, судя по следам, находились за городской стеной; они также были построены из самана. Среди немногочисленных развалин нашли, однако, орнаментальные архитектурные фрагменты изразцов (рис. 3) и следы стенной росписи красного, черного и желтого цвета, украшавшей скромные жилища согласно вкусу населения греческого происхождения. В эту же эпоху появляется система заложения фундамента и укрепления почвы в участках X и Z_2 на плато, так называемые «ольвийские фундаменты». Их строили, чередуя последовательно слои глины и подзола, утрамбованные во рвах фундамента. Таким образом обеспечивалась необходимая устойчивость построек, которые в это время приходилось возводить на зыбкой почве, образовавшейся из отложений VI—IV вв.

Гончарное производство в Истрии имело большое значение как с экономической, так и с культурной точки зрения. О существовании гончаров и лепщиков несомненно греческого происхождения свидетельствуют исчерпывающие данные. Древнейшими следами гончарного производства местного истрийского происхождения можно считать архитектурные фрагменты архаической терракоты в участке Т, принадлежавшие, вероятно, храму. Ряд гончарных печей в участках Z_2 и X, хронологически восходящих к V—II вв. до н.э., являются ярким примером в этом отношении. В секторе Z_2 печи расположены вдоль защитного вала; вероятно, они соответствовали участку, отведенному под гончарные мастерские. К этим открытиям надо добавить формы для статуэток и сосудов, как уже упоминавшиеся в связи с прежними раскопками, так и обнаруженные в ходе новых раскопок (рис. 9,

10 и 11). Таким образом можно убедиться в росте гончарного производства в эллинистическую эпоху. Вскрытие мусорной ямы IV в., содержащей сосуды различного типа, в том числе и категорию серой керамики, наводит на некоторые соображения. С хронологической и типологической точек зрения эта категория сильно напоминает некоторые находки на могильнике в Муригиоле, что свидетельствует о вывозе изделий истрийских мастеров на поселения в Добрудже.

Другим видом ремесел была обработка металлов. Древнейшим указанием в этом отношении является находка формы для выделки драгоценностей в жилище архаической эпохи. Две другие формы восходят к эллинистической эпохе (рис. 12). Указанные три формы сделаны из добруджской известковой породы. По-видимому, они принадлежали греческим мастерам, изготовлявшим формы на месте. Однако главную роль в обработке металлов играл монетный двор. В понтийских полисах монету чеканили в период их превращения из простых транзитных торговых центров в автономные производственные центры. В VI в. в качестве предметов-монет в денежном обращении находились некоторые типы наконечников стрел, используемых в процессе меновых отношений с автохтонным населением на известной стадии его социально-экономического развития. В Истрии монету чеканили в V в., когда вообще разрешалась чеканка серебряной драхмы. По-видимому, в то же время чеканили и разменную бронзовую монету типа «с колесом» (рис. 13). Последние находки подтверждают, что оба типа монет были выпущены одновременно. Две бронзовые монеты нашли в кургане XXII курганного могильника, в комплексе, датируемом третьей четвертью V в. Сопоставляя эту находку с другими аналогичными открытиями близ стены V в. (участок Z_2), можно отнести чеканку истрийской монеты к середине V в.; в период автономии количество выпускаемых монет колебалось в связи со стадиями расцвета или упадка города. Находка гирь и формы, датируемых II—I вв. до н.э., свидетельствует о существовании весовой системы к концу эллинистической эпохи.

Отождествление различных видов ремесел, бытовавших в городе Истрии, дает картину экономической жизни в рабовладельческую эпоху. В начале основой экономики города была транзитная торговля; товары привозились из метрополии и распределялись между автохтонным населением Добруджи. Есть очень мало следов производства товаров на месте в архаическую эпоху. Но уже начиная с V в. наряду с монументальными постройками появляются следы гончарного производства и обработки металлов. Материалы, давшие повод к обсуждаемым наблюдениям, были обнаружены, главным образом, на плато за крепостной стеной, в силу чего следует допустить, что в этом квартале большая часть населения была греческого происхождения и занималась различными ремеслами. Хотя раскопки носят еще ограниченный характер, можно различить и некоторые формы организации ремесленников. Надписи свидетельствуют о союзах ремесленников в римскую эпоху и в более ранний период. Этот вопрос заслуживает внимания и в дальнейшем, ввиду необходимости иметь более обширную документацию о влиянии рабовладельческих полисов на автохтонное население, находившееся на более низкой стадии развития и вовлеченное ими в круговорот рабовладельческой экономической жизни.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — 1—3, наконечники стрел; 4—5, гирьки для ткацкого станка.
Рис. 2. — 1, развалины греческого храма V в. до н.э.; 2, алтари и архитектурные фрагменты мраморного храма эллинистической эпохи.
Рис. 3. — 1—6, терракотовые орнаментальные архитектурные фрагменты.
Рис. 4. — « Ольвийские » фундаменты.
Рис. 5. — Следы очага V в. до н.э., восстановленного на том же месте.
Рис. 6. — Расписной сосуд из ямы ε, IV в. до н.э.
Рис. 7. — Черепки сосудов из серого теста.
Рис. 8. — 1, разбитая oinochoe из ямы ε; 2, чаша; оба предмета из серого теста.
Рис. 9. — 1, разбитая форма эллинистической статуэтки, найденная в ходе прежних раскопок; 2, разбитая форма эллинистической женской статуэтки; 3, позитив той же формы (участок Z_2).
Рис. 10. — 1, разбитая форма эллинистической статуэтки, найденная при раскопках III вала; 2, позитив этой же формы.
Рис. 11. — Различные типы эллинистических статуэток, найденных в ходе прежних раскопок.
Рис. 12. — Формы для отлива драгоценностей: 1, архаическая эпоха; 2, 3*a*, 3*b*, эллинистическая эпоха.
Рис. 13. — 1—4, серебряная драхма из Истрии; 5—6, дробная монета, тип с колесом.
Рис. 14. — 1—2, свинцовые гири.

LES MÉTIERS À HISTRIA DU VIe AU Ier SIÈCLE AVANT NOTRE ÈRE

RÉSUMÉ

Les fouilles d'Histria ont ramené à la lumière certains objets qui permettent de distinguer diverses activités artisanales à l'époque grecque, du VIe au Ier siècle avant notre ère. On discerne deux catégories d'occupations : domestiques et publiques. A la première catégorie on peut attribuer le tissage, qui apparaît assez nettement. Quant à la deuxième, elle renferme l'activité des tailleurs de pierre, des constructeurs, des lapicides, des sculpteurs, des céramistes, des métallurgistes, etc.

Parmi les métiers d'intérêt public, ceux qui se rattachent à l'œuvre d'édification de la ville sont plus évidents. On n'a pas découvert d'édifices appartenant à l'époque archaïque, mais seulement quelques débris de chapiteaux ioniens. Pour la même époque on a trouvé sur le plateau qui s'étend à l'ouest de la ville, dans le quartier *extra-muros*, des vestiges d'habitations qui, durant toute l'époque grecque, sont faites de bousillage. Les habitations sont modestes, composées d'une ou deux pièces mitoyennes, et pourvues rarement d'un socle en pierre. Le système de chauffage était rudimentaire, consistant en foyers intérieurs. Du point de vue de l'urbanisme, il ne se manifeste aucun genre de préoccupation de plan dans la distribution des habitations, qui ont les orientations les plus diverses et sont à l'étroit.

C'est à partir du Ve siècle qu'apparaissent des ruines de constructions monumentales. Le premier monument découvert est le temple A, situé dans la zone sacrée de la cité ; il est construit de grands blocs, bien façonnés, de pierre

calcaire sablonneuse de Dobroudja, agencés sans mortier et fixés de place en place à l'aide de crampons métalliques. Le deuxième monument publique de la même époque est représenté par les fondations d'un mur de défense; de sa partie superieure il ne s'est plus rien conservé *in situ*, les matériaux ayant été récupérés dès l'antiquité, pour servir à d'autres constructions.

De l'époque hellénistique il existe encore le mur de défense. C'est un monument de grande ampleur édifié d'après la technique constructive grecque la meilleure. Il existe dans le secteur T toute une série d'autels de sacrifice et, surtout, d'importants fragments architectoniques en marbre provenant de l'entablement d'un temple dorien, dont deux blocs d'architrave portant une inscription. On ne connaît pas à l'intérieur de la cité de constructions privées remontant à cette époque, étant donné qu'on n'y a pas encore fait des fouilles. De même que pour l'époque archaïque, on connaît des vestiges d'habitations grâce aux fouilles *extra-muros*, où l'on a continué à bâtir en bousillage. Malgré cela, on a trouvé parmi ces ruines minables divers fragments architectoniques ornamentaux en terre cuite (fig. 3), beaucoup de fragments de tuiles et des restes de fresque murale rouge, noire et jaune, qui servait à décorer les habitations modestes selon le goût de la population d'origine grecque. A la même époque il apparaît un système de fondements et de consolidations du terrain, dans les secteurs X et Z_2 situés sur le plateau, les « fondations olbiennes » comme on l'a dénommé. On les effectuait en faisant alterner des couches d'argile et de terre cendreuse propre à l'établissement, bien battues dans les fosses des fondations, de façon à assurer la résistance nécessaire aux constructions qui, à cette date, devaient être construites sur un terrain instable provenant de l'accumulation des couches archéologiques des VIe — IVe siècles.

La production céramique d'Histria représente un chapitre important du point de vue économique et culturel. Céramistes et coroplastes, certainement d'origine grecque, sont bien attestés. On peut considérer comme les plus anciens indices de la production céramique locale histrienne certains fragments architectoniques en terre cuite, archaïques, provenant du secteur T; ils proviennent probablement d'un temple. Les restes d'une série de fours à céramique découverts dans les secteurs Z_2 et X, lesquels couvrent chronologiquement les Ve—IIe siècles avant notre ère, nous fournissent des données concrètes à cet égard. Dans le secteur Z_2, les fours sont disposés le long du mur d'enceinte et correspondent vraisemblablement à une zone affectée aux ateliers céramiques. A ces découvertes s'ajoutent des moules à figurines et des vases, mentionnés dans les anciennes fouilles et accrus de l'apport des nouvelles fouilles (fig. 9, 10, 11), de sorte que l'on peut se rendre compte du volume croissant de la production céramique à l'époque hellénistique. Une fosse à détritus du IVe siècle, renfermant divers types de vases, dont la catégorie de la céramique grise, autorise certaines interprétations. Chronologiquement et typologiquement, cette catégorie ressemble de fort près à certaines découvertes faites dans le cimetière de Murighiol, ce qui justifie l'existence d'une exportation dans les établissements situés à l'intérieur de la Dobroudja, de marchandises produites dans les ateliers histriens.

Une autre catégorie de métiers est celle du travail des métaux. Les indices les plus anciens que l'on possède nous sont fournis par un moule à bijoux trouvé dans une habitation de l'époque archaïque. Deux autres moules datent de l'époque

hellénistique (fig. 12). Ces trois moules sont exécutés dans des roches calcaires de Dobroudja. On peut les metre au compte d'artisans grecs, qui confectionnaient leurs moules sur place. Mais la branche la plus importante du travail des métaux c'est la frappe de la monnaie, qui, dans les cités pontiques s'est produite durant la phase de leur transformation de simples centres commerciaux de transit en centres productifs autonomes. Au VIe siècle ont circulé comme *objets-monnaies* des types de pointes de flêches qu'on utilisait dans les relations d'échanges avec la population autochtone, dans la phase de développement social et économique où se trouvait cette dernière. C'est au Ve siècle que l'on a battu monnaie à Histria, époque à laquelle on admet en général l'émission de la drachme en argent. A ce qu'il semble, on a émis en même temps aussi la monnaie divisionnaire en bronze, le type à la roue (fig. 13). Les dernières découvertes permettent d'appuyer l'affirmation que les deux types de monnaies ont été émis en même temps. Deux pièces en bronze ont été découvertes dans le tumulus n° XXII de la nécropole à tumuli, dans un complexe datant du troisième quart du Ve siècle. Cette découverte, corroborée avec d'autres semblables, à proximité de la muraille du Ve siècle (secteur Z_2), permet de fixer l'émission de la monnaie histrienne au milieu du dit siècle; son volume augmente à l'époque d'autonomie, en fonction du stade d'épanouissement ou de décadence par lequel passait la ville. A la fin de l'époque hellénistique est attesté le système pondéral: on a découvert des poids et un moule qui, chronologiquement, se placent au IIe — Ier siècles avant notre ère.

L'identification des différents métiers à Histria nous fournit une image de la vie économique esclavagiste. Au début, la base économique de la ville mettait l'accent sur le commerce de transit, véhiculant les marchandises apportées de la métropole et distribuées à la population indigène de Dobroudja. Peu nombreux sont les témoignages de marchandises produites sur place à l'époque archaïque. Mais à partir du Ve siècle, apparaissent, outre des constructions monumentales, les traces d'une production céramique et celles du travail des métaux. Les matériaux qui ont permis à l'auteur de se livrer aux observations discutées dans cet article ont été trouvés, dans leur grosse majorité, sur le plateau *extra-muros*, fait pour lequel il faut bien admettre que la population de ce quartier était, dans une forte proportion, d'origine grecque et qu'elle se livrait à différents métiers. Quoique les fouilles soient encore modestes, on peut entrevoir aussi certaines formes d'organisation des artisans. Les inscriptions attestent à l'époque romaine des associations d'artisans, mais elles fournissent la preuve d'états de fait bien plus anciens. Le problème vaut bien qu'on lui prête attention aussi à l'avenir. Cela rendra possible une plus ample documentation de influence exercée par les villes esclavagistes dans les rangs des populations autochtones qui se trouvaient à un stade reculé de développement et qu'elles ont entraînées dans le circuit de la vie économique esclavagiste.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — 1—3, pointes de flêches; 4, 5, poids pour métiers à tisser.

Fig. 2. — 1, ruines du temple grec du Ve siècle avant notre ère; 2, autels et fragments architectoniques du temple de marbre de l'époque hellénistique.

Fig. 3. — 1—6, fragments architectoniques ornamentales en terre cuite.

Fig. 4. — Fondations « olbiennes ».
Fig. 5. — Vestiges de four du Ve siècle avant notre ère, refait sur le même emplacement.
Fig. 6. — Vase peint de la fosse ε (IVe siècle avant notre ère).
Fig. 7. — Fragments de vases en pâte grise.
Fig. 8. — 1, débris d'œnochoée trouvée dans la fosse ε; 2, coupe; toutes les deux en pâte grise.
Fig. 9. — 1, fragment de moule d'une figurine hellénistique, trouvé dans les anciennes fouilles; 2, débris de moule d'une figurine féminine hellénistique; 3, le positif du même moule (secteur Z_2).
Fig. 10. — 1, fragment de moule d'une figurine hellénistique, trouvé lors des fouilles du vallum n° III; 2, le positif de ce moule.
Fig. 11. — Divers types de figurines hellénistiques provenant des anciennes fouilles.
Fig. 12. — Moules à bijoux; 1, époque archaïque; 2, 3 *a*, *b*, époque hellénistique.
Fig. 13. — 1—4, drachme histrienne en argent; 5, 6, monnaie divisionnaire du type à la roue.
Fig. 14. — 1, 2, poids en plomb.

CONTRIBUŢII LA CULTURA SLAVĂ ÎN SEC. VII—VIII ÎN SUD-ESTUL TRANSILVANIEI *

Una dintre problemele principale ale cercetărilor arheologice şi istorice din patria noastră în ultimul timp a fost aceea a pătrunderii şi aşezării slavilor pe acest teritoriu, precum şi depistarea resturilor culturii lor materiale. Astfel, cercetători ca K. Horedt, Maria Chişvasi-Comşa şi alţii, prin identificarea materialelor existente în muzeele din ţară şi prin publicarea lor, au fixat atenţia specialiştilor asupra urmăririi şi rezolvării acestei probleme, acordîndu-i atenţia cuvenită.

Descoperirea marelui cimitir slav de la Sărata-Monteoru, precum şi a aşezărilor slave din Moldova de la Hlincea-Iaşi şi Suceava, datate în epoca arhaică slavă, au făcut cunoscut caracterul materialului slav găsit în partea răsăriteană a ţării. Studiile de sinteză elaborate de I. Nestor şi M. Chişvasi-Comşa referitoare la problema slavilor pe teritoriul R.P.R. au contribuit ca această problemă să fie mai bine precizată din punct de vedere arheologic.

Este un lucru cunoscut şi acceptat că despre pătrunderea slavilor în Transilvania se poate vorbi numai de la începutul secolului VII e.n., după dispariţia culturii de caracter « gepidic », cunoscută prin descoperirile de la Bandul de Cîmpie, Vereşmort şi Porumbenii Mici. Descoperiri răzleţe nu au furnizat date suficiente pentru precizarea caracterului culturii slave arhaice din sec. VII—VIII e.n. în Transilvania. Descoperirile de la Nuşfalău şi cele de la Someşeni-Cluj, atestînd un grup slav în vestul Transilvaniei, se datează la sfîrşitul acestei perioade. În materialul ceramic descoperit la Tîrgu-Secuiesc, conform constatării lui Ion Nestor, nu este nici un vas de tip Praga, prin urmare nici în răsăritul Transilvaniei nu sînt încă cunoscute resturi materiale de caracter slav arhaic [1].

Printre rezultatele cercetărilor de teren [2] se numără şi descoperirea a două aşezări slave din sec. VII—VIII, una la Bezid şi cealaltă la Sălaşuri (r. Mureş,

---

* Comunicare prezentată în cadrul Sesiunii ştiinţifice a Institutului de arheologie al Academiei R.P.R., din 15—21 mai 1961.

[1] I. Nestor, *Slavii pe teritoriul R.P.R. în lumina documentelor arheologice*, în *SCIV*, 1, 1959, p. 51, n. 2.

[2] Cercetările s-au efectuat de către Muzeul regional Sf. Gheorghe în colaborare cu muzeele raionale din Cristur şi Sîngeorgiu de Pădure, sub îndrumarea Institutului de arheologie al Academiei R.P.R.

reg. Mureş-Autonomă Maghiară), care deocamdată sînt primele cunoscute pe teritoriul răsăritean al Transilvaniei. În cele ce urmează dăm sumar unele rezultate obţinute prin săpăturile executate la aceste două aşezări, rezultate care ne-au îndemnat să le atribuim slavilor.

AŞEZAREA DE LA BEZID (r. Tg. Mureş)

La 6 km spre sud de comuna Sîngeorgiu de Pădure, se varsă pîrîul Lóc în Tîrnava-Mică. Pîrîul curge printr-o vale destul de adîncă şi pe ambele lui maluri terenul a fost prielnic aşezărilor omeneşti. Prin această vale trecea şi drumul roman către castrul de la Sărăţeni, ale cărui urme au fost atestate în anul 1958. După denumirea sub care desemnează localnicii acest teren, se pare că şi în trecut a fost aici un loc de aşezare. În prezent se află aici numai cîteva case ţărăneşti, construite la începutul secolului nostru. Malul drept al pîrîului formează un teren plat mai întins, unde sînt aşezate aceste case. Pe acest loc au fost descoperite resturi ale diferitelor culturi din epoca bronzului, Hallstatt, Latène, epoca romană şi cultura de tip Sîntana de Mureş, cu complexe de locuinţe din sec. IV e.n.

Pe malul stîng al pîrîului Lóc, pe un bot de deal numit Fîneaţa Mare, au fost descoperite resturile unei aşezări slave.

În vara anului 1960 terenul a fost sondat, descoperindu-se trei semibordeie care, după inventarul lor, se datează în sec. VII—VIII şi aparţin slavilor. În cele ce urmează dăm descrierea lor şi a inventarului, în ordinea descoperirii.

În marginea botului de deal, a fost descoperit un semibordei (L. nr. 1) de formă dreptunghiulară, cu dimensiuni 3 × 2,5 m, cu axa lungă orientată est-vest. S-au putut constata două nivele.

Nivelul I este reprezentat printr-o podea din pietre mai mari, la adîncimea de 0,90—1,00 m şi cu o vatră aşezată în colţul sud-vestic. Nu s-au găsit urme de pari. Dimensiunile locuinţei au fost delimitate de suprafaţa de pietre şi de pămîntul de umplutură de culoare brună, care se deosebea clar de solul virgin (lut galben). Vatra de foc, de formă dreptunghiulară, avînd latura deschisă spre nord, spre interiorul locuinţei, a fost făcută din lespezi de piatră aşezate pe muchie. Fundul, cuprins între pietre, a fost lutuit, ars şi plin cu cenuşă. În acest nivel au fost găsite fragmente de vase făcute cu mîna şi la roată.

Nivelul II. Podeaua, făcută dintr-un strat de pietre mai mici, este aşezată peste stratul de pietre din nivelul I. Între cele două straturi de pietre, pe toată suprafaţa locuinţei s-a găsit un strat de pămînt, de culoare închisă, amestecat cu cărbune. Vatra acestui nivel a fost aşezată în colţul sud-estic. Fundul nivelului II a fost atins la — 0,60 m.

Inventarul acestui nivel consta din fragmente de vase şi din alte obiecte de uz casnic, ca de pildă un sfredel de fier, un cuţit de fier şi un corn de cerb ascuţit la vîrf.

În apropierea marginii vestice a botului de deal, la adîncimea de 0,35 m, a fost descoperit un alt semibordei (L. nr. 2) avînd în partea lui nordică o vatră făcută din lespezi de piatră. Pe fundul vetrei pămîntul era ars. Urme de pari n-au fost sesizate, iar întinderea bordeiului a fost delimitată după culoarea pămîntului de umplutură. Pare să fi avut forma rotundă, cu diametrul de aproximativ

2 m. Resturi de cultură materială (ceramică sau alte obiecte de uz casnic) n-au fost găsite. Acest lucru se explică prin faptul că nivelul bordeiului fiind la suprafață a fost atins de fierul plugului.

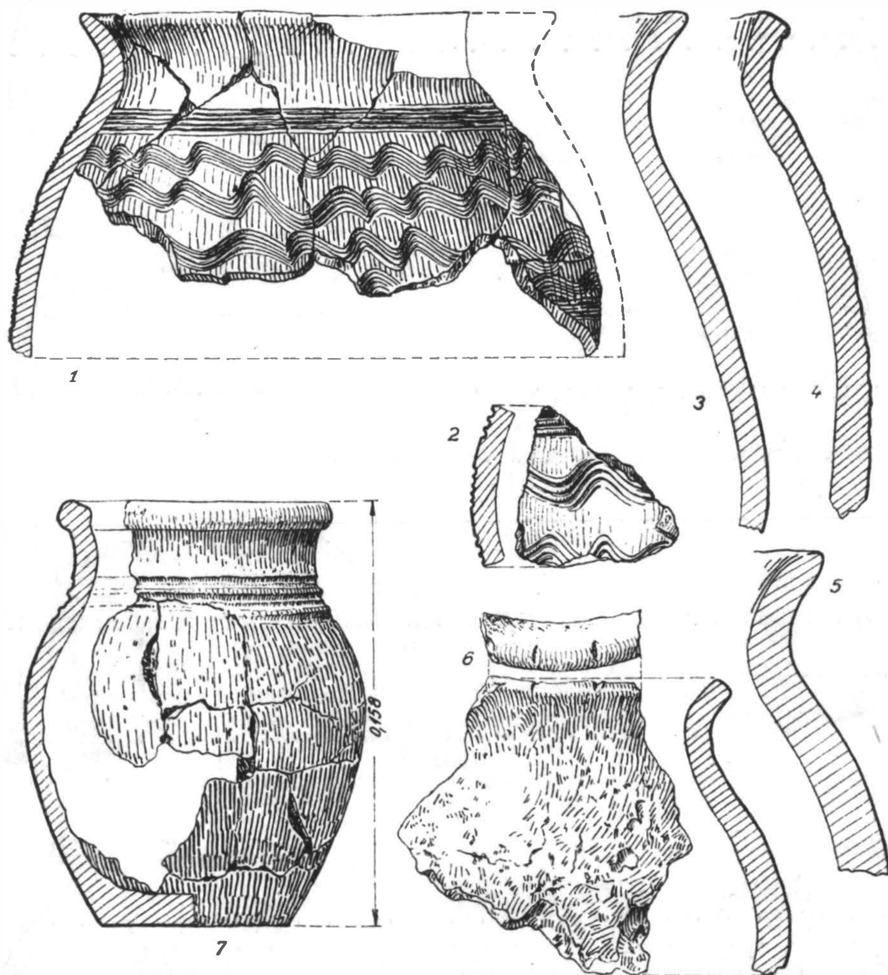

Fig. 1. — Bezid. 1, 2, fragmente de vase lucrate la roată; 3—6, fragmente ceramice lucrate cu mîna; 7, vas la roată rapidă, din nivelul II, aparținind autohtonilor.

La marginea sudică a botului de deal, a fost descoperită o suprafață acoperită cu pietre (L. nr. 3) împreună cu fragmente de vase, reprezentînd resturile unui bordei (3,5 × 2 m, cu axa lungă orientată est-vest). Vatra era lîngă peretele vestic al bordeiului și se prezenta sub forma unui strat de lut ars, de formă ovală, pe care s-a găsit cenușă și pietre. Printre pietre au fost găsite fragmente de vase

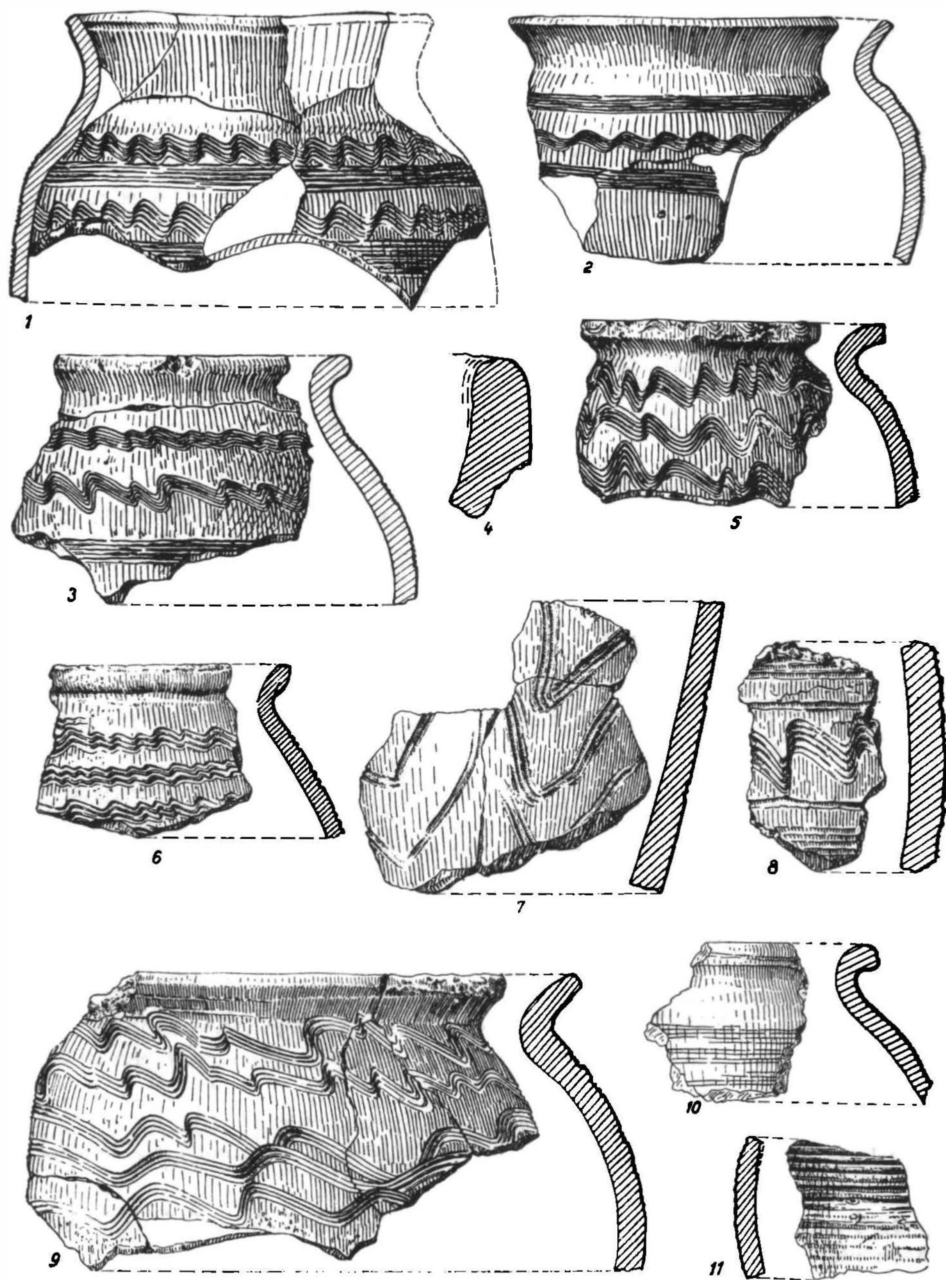

Fig. 2. — Fragmente ceramice din locuinţele de la Sălaşuri, lucrate la roată (afară de nr. 4).

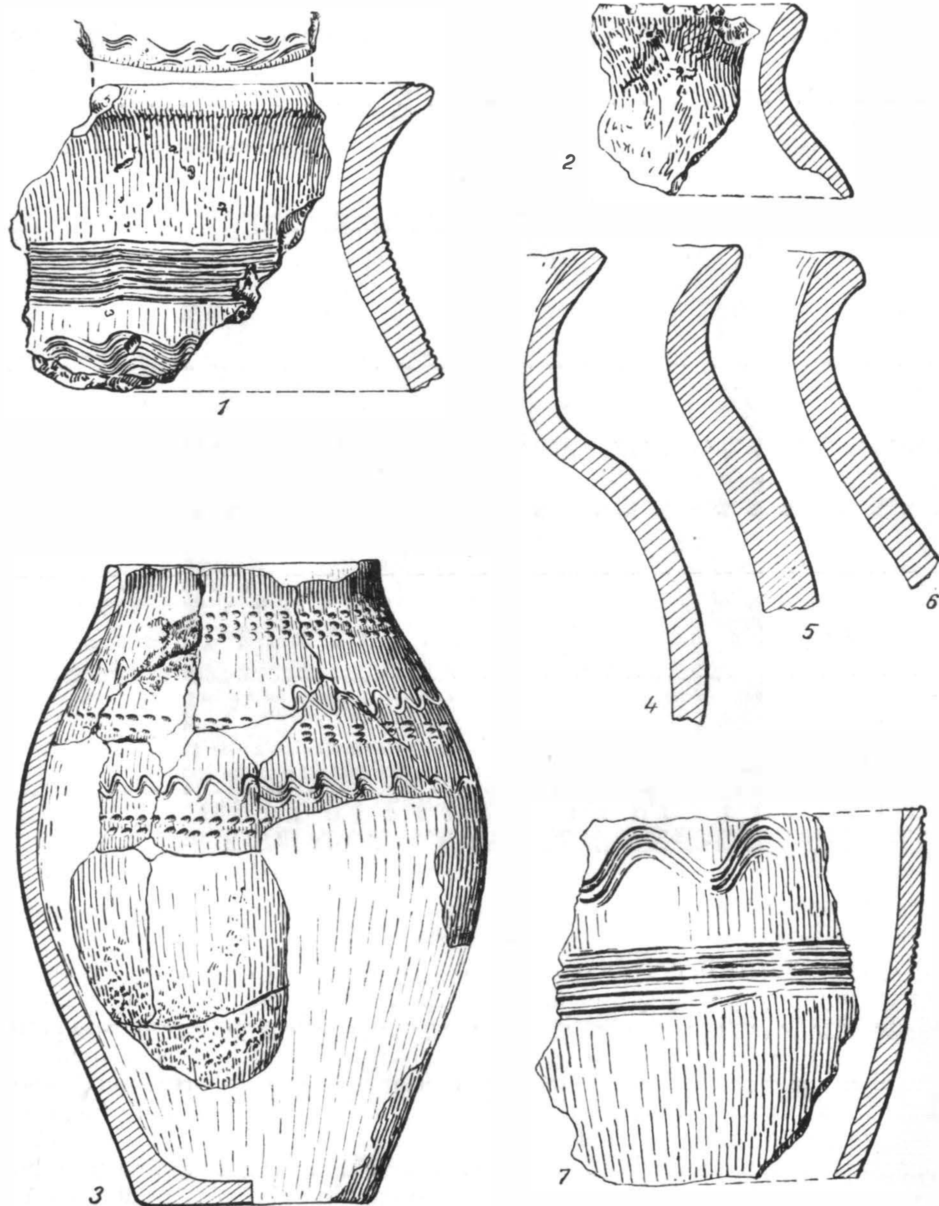

Fig. 3. — Sălaşuri. 1,3,7, ceramică lucrată la roată; 2,4—6, ceramică lucrată cu mîna.

făcute cu mîna şi la roată. Din inventar mai făceau parte două prîsnele de lut păstrate fragmentar şi un fragment dintr-o coastă de cornută, cu urme de cioplire.

Pentru stabilirea cronologiei şi apartenenţei etnice a locuitorilor din această aşezare ne vom folosi în primul rînd de materialul ceramic descoperit în cele două semibordeie.

Locuinţa nr. 1, la care s-au putut deosebi două nivele, conţinea materialul cel mai bogat. Materialul ceramic din nivelul I consta din fragmente de vase

Fig. 4. — Vas lucrat cu mîna şi decorat pe buză cu crestături, găsit în bordeiul nr. 2 din aşezarea de la Sălaşuri.

făcute cu mîna din pastă grosolană amestecată cu multe pietricele. Din fragmente de funduri, de pîntec şi de buze se pot reconstitui formele lor. Aceste vase reprezintă un tip cu buza răsfrîntă în afară, pîntecul cu peretele gros şi arcuit, iar fundul gros şi plat. Unele sînt netezite în interior şi exterior cu vîrful unui beţişor. Acest tip de vas este, în general, fără decor. S-au găsit totuşi şi cîteva fragmente decorate cu linii incizate paralele şi în val. În afară de acestea, au fost găsite fragmente de vase făcute la roată, din pastă mai compactă, conţinînd şi cioburi pisate. Altele, făcute la roata cu învîrtiri repezi, sînt din pastă zgrunţuroasă şi decorate cu o canelură adîncită.

În nivelul II materialul ceramic e mai variat. Au fost găsite vase făcute cu mîna şi la roată. Printre fragmentele de vase făcute cu mîna, în afară de tipul

cunoscut din nivelul I, cu marginea uşor răsfrîntă în afară, au fost găsite şi fragmente de margini de vase la care aceasta era mai mult răsfrîntă în afară. Tot din această categorie fac parte şi fragmentele de margine de vase făcute dintr-o pastă cu pietricele, arsă la cărămiziu. Marginea acestor vase e mai mult sau mai puţin răsfrîntă în afară, iar pe buză sînt imprimate, cu vîrful degetului, alveole. Unele fragmente de vase din această categorie sînt decorate cu benzi de linii paralele şi în val.

Fragmentele de vase lucrate la roată provin din vase-borcan, care diferă între ele numai prin pastă şi decor. Un vas care a fost întregit, lucrat la roata cu învîrtire iute, e din pastă bună, zgrunţuroasă, de culoare cenuşie închisă. Borcanul are buza îngroşată, pîntecul puţin bombat şi fundul plat. Pe gît e decorat cu două linii incizate (fig. 1/7).

Un alt tip de vas-borcan e făcut din pastă de culoare cenuşie închisă, mai compactă, cu cioburi pisate în ea şi cu marginea răsfrîntă în afară; pe umăr e decorat cu linii în val cuprinse între două benzi de linii paralele orizontale.

Locuinţa nr. 3 conţinea mai puţin material ceramic, care repetă tipurile amintite mai sus (nr. 1). Vasul-borcan, făcut cu mîna din pastă grosolană, cu marginea uşor răsfrîntă în afară, e tipul predominant. Lipseşte vasul decorat cu alveole pe buză. Unele fragmente de vase sînt făcute din pastă mai bună, de culoare brună la exterior şi neagră la interior.

Ceramica lucrată cu roata este reprezentată prin fragmente din vase cu marginile răsfrînte în afară şi ornate pe umăr cu decor de linii în val, între linii paralele orizontale.

Vasul-borcan, făcut cu mîna, din pastă cu multe pietricele, cu marginea uşor răsfrîntă în afară, reprezintă forma evoluată a vasului de tip Praga şi este cunoscut din cultura materială a slavilor din sec. VI—VII. Pentru vasele de tip Praga analogia cea mai perfectă ne-o dau vasele descoperite în cimitirul de la Devínska Nová Ves în Republica Socialistă Cehoslovacă [1]. Acest tip de vas a fost descoperit în număr mai mare în nivelul de jos (I) al locuinţei nr. 1, dar a continuat şi în nivelul de sus (II), precum şi în inventarul locuinţei nr. 3. Împreună cu tipul celălalt, decorat cu alveole imprimate pe buză, este cunoscut în ţara noastră la Hlincea [2], la Suceava [3], şi la Cipău-Sf. Gheorghe [4].

Fragmentele din vase făcute la roată, decorate cu linii paralele şi în val, au aspectul vaselor cunoscute din cimitirele avare din Ungaria [5]. Vasul făcut la roată din pastă zgrunţuroasă, cu buza îngroşată, decorat pe gît cu două linii orizontale, e un tip de neîndoielnică tradiţie culturală Sîntana de Mureş (fig. 1/7).

Pe baza acestui material ceramic, aşezarea trebuie atribuită slavilor, iar cronologic — în inventarul bordeielor figurînd forma evoluată a vasului de tip Praga, precum şi vasele de factură avarică — ţinînd seama şi de existenţa a două nivele, credem că aşezarea se poate data începînd din sec. VII pînă în sec. VIII e.n.

---

[1] J. Eisner, *Devínska Nová Ves*, Bratislava, 1952, pl. 24/7; 41/9; 56/5.

[2] *Şantierul arheologic Hlincea-Iaşi*, în *SCIV*, VI, 3—4, 1955, p. 691, fig. 3.

[3] M. D. Matei, *Contribuţii la cunoaşterea ceramicii slave de la Suceava*, în *SCIV*, X, 2, 1959, p. 415, fig. 4/1—4, 6, 7; fig. 6/1—7.

[4] *Şantierul arheologic Moreşti*, în *SCIV*, VI, 3—4, 1955, p. 646, fig. 3/6—16.

[5] T. Horváth, *Az üllöi és kiskörösi avar temetö (Cimitirul avaric de la Üllö şi Kiskörös)*, in *ArchHung*, XIX, 1935, pl. XXXVII—XXXIX, XLI.

Vasul de tradiţie culturală Sîntana de Mureş, precum şi unele fragmente de vase lucrate la roata rapidă, din pastă mai compactă, zgrunţuroasă, arată influenţa elementului băştinaş.

AŞEZAREA DE LA SĂLAŞURI (r. Tg. Mureş)

La est de satul Sălaşuri este o vale numită de săteni « Panta de cărămidă ». Pe acest loc Ştefan Molnár, directorul Muzeului din Cristur, a făcut în anul 1959 un mic sondaj. În materialul ceramic descoperit şi trimis spre identificare Muzeului din Sf. Gheorghe, pe lîngă vase dacice a fost găsit şi un vas care datează dintr-o epocă mai recentă. Acesta, făcut la roată, din pastă mai bună, de culoare cenuşie închisă, e decorat pe umăr cu trei şiruri de pătrăţele imprimate, între care se află cîte o linie în val, incizată orizontal (fig. 3/3). Acest vas a fost găsit într-o locuinţă feudală timpurie peste care se suprapusese o alta, cu vatra făcută din lespezi de piatră. În urma acestei descoperiri, Muzeul regional din Sf. Gheorghe, în colaborare cu Muzeul raional din Cristur şi cu aprobarea Institutului de arheologie, a făcut o mică săpătură în anul 1960.

În fundul văii « Panta de cărămidă » curge, către nord, pîrîul Himos, iar dinspre est se varsă în el un alt pîrîu. Acesta din urmă împarte în două un mic platou care se află pe malul drept al pîrîului Himos. Partea sudică a platoului a fost denumită de noi « Panta de cărămidă I », iar cea situată spre nord « Panta de cărămidă II ». Săpătura a fost făcută pe partea sudică a platoului, unde a fost descoperit în anul 1959 un complex de locuire dacică cu suprapunere din epoca prefeudală.

În cursul săpăturii, în ambele locuri au fost descoperite în total 10 bordeie, care datează din epoca prefeudală. Nivelul acestora era la o adîncime relativ mică faţă de cel actual (—0,25—0,50 m). Două din aceste locuinţe au suprapus un bordei dacic. Bordeiele au fost delimitate prin suprafeţe cu pietre, printre care erau fragmente de vase, şi prin culoarea neagră a pămîntului, care se deosebeşte mult de solul virgin de culoare brună. Forma bordeielor era circulară sau dreptunghiulară, fără urme de pari; numai la bordeiele nr. 2 şi 3 de la « Panta de cărămidă I » a fost găsită cîte o urmă de par, în mijlocul locuinţei.

Vetrele de foc erau de două tipuri: 1. vatră făcută din lespezi mari de piatră aşezate pe muchie, în colţul bordeiului, cu o latură liberă spre interior (pietrar), şi 2. vatră circulară cu fundul lutuit şi înconjurată de pietre mai mici. Acestea din urmă erau aşezate fie în colţ, fie în mijlocul bordeiului.

Pe « Panta de cărămidă I », în bordeiul nr. 2, şi pe « Panta de cărămidă II », în bordeiul nr. 1, au fost observate cîte două nivele.

Inventarul bordeielor e format din vase şi fragmente de vase lucrate cu mîna şi la roată. S-au găsit puţine unelte de uz casnic: cîteva prîsnele de lut, străpungătoare de os şi cuţite de fier.

Fragmentele de vase făcute cu mîna sînt din pastă cu pietricele mari, iar unele şi cu cioburi pisate. Au fost găsite şi vase din pastă compactă, cu pietricele rare şi mici, arsă castaniu-roşcat. Unele dintre acestea sînt netezite, la exterior şi în interior, cu un beţişor. Forma lor e de vas-borcan cu marginea uşor răsfrîntă în afară, cu gura largă; peretele vasului e arcuit şi corpul se subţiază spre fundul plat (fig. 3/4—6). În general sînt fără decor; numai pe marginea buzei

unui vas a fost găsit un decor constînd din crestături (fig. 3/2), iar pe umărul unui alt fragment de vas un val foarte stîngaci executat. În afară de acest tip de vas au fost găsite fragmente de margini, care par a fi din tigăi (fig. 2/4).

Patru vase, întregi sau întregibile, au fost găsite în bordeiul nr. 2 de la « Panta de cărămidă II ». Dimensiunile acestor vase sînt: înălţimea 25—27 cm, diametrul gurii 20 cm, al pîntecului 23 cm, iar al fundului 10—11 cm. Grosimea peretelui e de 0,5—1 cm. Aceste vase au perfecte analogii cu cele din cimitirul de la Devínska Nová Ves [1] (fig. 4).

Vase întregi făcute la roată n-au fost descoperite. Fragmentele din vase de această factură sînt margini, părţi din umăr şi de funduri; ele sînt făcute din pastă cu pietricele şi cu nisip, au marginea răsfrîntă în afară, cu buza îngroşată, ascuţită sau tăiată drept. Au fost lucrate la roata de mînă şi la roata bună, dar nu cu rotaţie prea rapidă. Aceste fragmente sînt decorate cu benzi în val şi orizontale sau numai cu bandă în val, între două linii orizontale (fig. 2/3, 5, 8 şi fig. 3/7).

Cele patru vase întregi din bordeiul nr. 2 de la « Panta de cărămidă II » sînt de tipul Praga; fragmente din aceeaşi categorie au fost găsite în inventarul fiecărui bordei. Este o formă mai evoluată a tipului clasic. Dintre fragmentele de vase făcute la roată, unele sînt asemănătoare cu cele de factură avarică [2], iar altele au aspectul vaselor de la Someşeni [3] şi Nuşfalău [4] (fig. 2/1, 2).

Prezenţa vaselor de tip Praga, într-o formă evoluată, datează aşezarea în secolul VII, iar vasele celelalte cu aspect avaric arată că vieţuirea se întinde aici pînă în sec. VIII. Cele două nivele observate confirmă de asemenea durata mai lungă a aşezării. Unele fragmete făcute la roată, din pastă cu pietricele şi din pastă bună, cu nisip foarte fin, decorate cu bandă lată de striuri aşezată pe umăr, arată influenţa elementului autohton (fig. 2/10, 11).

După aspectul ceramicii, se pare că între cele două aşezări există o diferenţă de timp. Lipsa vaselor făcute cu mîna, cu buza răsfrîntă în afară, avînd imprimate pe margine alveole, la Sălaşuri, ne face să presupunem că această aşezare ar putea fi mai timpurie decît cea de la Bezid. Deocamdată, fiind atestate două nivele în ambele locuri, pe baza materialului existent şi a observaţiilor făcute, nu se pot stabili nivelele care merg concomitent. Viitoarele săpături vor lămuti această problemă.

Se poate constata aşadar că descoperirea acestor două aşezări a îmbogăţit cunoştinţele noastre cu privire la slavii aşezaţi în Transilvania. Din rezultatele acestor săpături, se poate vedea că populaţia a dus o viaţă sedentară, ocupîndu-se cu vînatul, pescuitul şi cu agricultura, după cum arată cîteva bucăţi de pietre de măcinat găsite în bordeie. Meşteşugurile casnice, ţesutul şi olăritul, erau bine dezvoltate. Creşterea animalelor este de asemenea atestată prin diferitele oase de cornute, descoperite în jurul vetrelor.

Despre cultura materială a acestei populaţii cele mai multe date sînt furnizate de materialul ceramic. Din acest material s-a putut constata că pe lîngă ceramica caracteristică slavă (vase de tip Praga), se găsesc şi vase care arată o

[1] J. Eisner, *op. cit.*, pl. 24/7; 41/9.
[2] T. Horváth, *op. cit.*, pl. XXXIX/3, 16—18; pl. XLII/1, 3, 23, 25.
[3] M. Macrea, *Necropola slavă de la Someşeni*, în *Materiale*, V, 1959, p. 523, fig. 5/1—3; *Şantierul arheologic Someşeni-Cluj*, în *Materiale*, VI, 1959, fig. 9/1—4.
[4] M. Comşa, *Slavii pe teritoriul R.P.R. în sec. VI—IX*, în *SCIV*, X, 1, 1959, p. 72, fig. 1.

influenţă apuseană, ce se poate atribui avarilor. O imagine mai completă despre cultura şi structura economic-socială a acestei populaţii slave nu se poate obţine însă pînă cînd aşezările nu vor fi săpate în întregime şi nu se vor descoperi cimitirele acestor aşezări.

Pe baza materialelor ce ne stau la îndemînă, data aşezării slavilor pe teritoriul Transilvaniei poate fi fixată cel mai devreme la mijlocul sec. VII e.n. Viitoarele cercetări vor completa cu noi date această imagine şi vor arăta în ce constă influenţa exercitată de elementul autohton asupra culturii slave şi cu ce a contribuit, la rîndul ei, cultura slavilor la formarea culturii materiale a poporului romîn.

SZÉKELY ZOLTAN

К ВОПРОСУ О СЛАВЯНСКОЙ КУЛЬТУРЕ VII—VIII ВВ. В ЮГО-ВОСТОЧНОЙ ТРАНСИЛЬВАНИИ

РЕЗЮМЕ

Под руководством Института археологии работники областного музея в Сфынту-Георге в сотрудничестве с работниками областных музеев в Кристуре и Сынджорджу де Пэдуре произвели раскопки в Безиде и Сэлашури (р-н Тыргу-Муреш, обл. Муреш — Венгерская автономная область) и вскрыли два славянских поселения VII—VIII вв. н.э.

Поселение в Безиде. В ходе раскопок 1960 г. на южном берегу реки Лок на выступе холма Фыняца Маре обнаружили три полуземлянки. В одной из них (прямоугольной формы, величиной в 3×2,5 м, длинная ось ориентирована с востока на запад) было два горизонта. Печь в углу выстроена из каменных плит с каменным подом. В землянке нашли сосуды, сработанные вручную и на гончарном круге. Лепные сосуды принадлежат к пражскому типу. Наряду с ними обнаружили несколько железных орудий и глиняные пряслица. Судя по керамическому материалу, поселение можно отнести к славянам и датировать VII—VIII вв. н.э. (рис. 1).

Поселение в Сэлашури. К востоку от села в пункте «Панта де Кэрэмидэ» вскрыли 10 славянских землянок, эпохи переселения народов. Некоторые из них перекрывают дакийские землянки. Форма землянок — круглая или прямоугольная. Отмечается два типа очагов: 1) с каменным подом и 2) круглый очаг, обложенный мелкими камнями.

Утварь землянок состоит из сосудов и осколков сосудов, сработанных вручную и на кругу. Обнаружены немногочисленные предметы домашнего обихода: глиняные пряслица, костяные проколки и железные ножи.

Лепные сосуды принадлежат к пражскому типу и представляют аналогии с сосудами, найденными на кладбище в Девинска Нова Вес (ЧСР). Выделанные на кругу сосуды украшены волнистыми и горизонтальными полосами, либо только волнистой полосой между двумя горизонтальными линиями.

Наличие развитой формы сосудов пражского типа позволяет датировать поселение VII в., а другие сосуды аварского облика указывают на то, что обитание здесь длилось до VIII в. (рис. 2, 3 и 4).

Открытие двух указанных поселений обогатило сведения об осевших в Трансильвании славянах. Население поселений вело оседлый образ жизни, оно занималось охотой, рыболовством и земледелием, а также ткацким ремеслом и животноводством.

Славяне расселились на территории Трансильвании не ранее половины VII в. н.э.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Безид. 1, 2, Черепки сосудов, сработанных на гончарном круге; 3—6, черепки лепной керамики; 7, сосуд из горизонта II, сработанный на быстро вращающемся кругу и принадлежавший местному населению.

Рис. 2. — Черепки керамики, сработанной на кругу, из жилищ в Сэлашури. (краме № 4)

Рис. 3. — Сэлашури. 1,3,7, керамика, сработанная на кругу; 2,4—6, лепная керамика.

Рис. 4. — Сосуд, найденный в землянке № 2 на поселении в Сэлашури, сработанный вручную и украшенный на дне нарезками.

CONTRIBUTION À LA CONNAISSANCE DE LA CIVILISATION SLAVE AUX VIIe—VIIIe SIÈCLES DANS LE SUD-EST DE LA TRANSYLVANIE

RÉSUMÉ

Le Musée régional de Sfîntu-Gheorghe s'est livré, avec la collaboration des musées régionaux de Cristur et de Sîngiorgiu-de-Pădure et sous la direction de l'Institut d'Archéologie, à des recherches à Bezid et à Sălaşuri (district de Tîrgu-Mureş), où ont été découverts deux établissements slaves des VIIe—VIIIe siècles de notre ère.

L'établissement de Bezid. Sur la rive gauche du ruisseau Lóc, sur un promontoire dit « Fîneaţa Mare », on a découvert dans les fouilles de 1960, trois fonds de cabanes. L'un d'eux, rectangulaire, mesurant 3 × 2,5 m et ayant son grand axe orienté est-ouest, a eu deux niveaux. Le four, placé dans un coin, était constitué de plaques de pierre, ayant la forme d'un poêle en pierre. A l'intérieur du dit fond de cabane on a trouvé des vases faits à la main et au tour de potier. Ceux exécutés manuellement appartiennent au type Prague. Outre cela, on y a encore découvert des outils en fer et des fusaïoles. La céramique permet d'attribuer cet établissement aux Slaves et de le dater des VIIe—VIIIe s. de notre ère (fig. 1).

L'établissement de Sălaşuri. A l'est de la commune, au lieu dit « Panta de cărămidă », on a découvert 10 fonds de cabanes datant de l'époque des migrations. Certains d'entre eux étaient installés sur l'emplacement même de fonds de cabanes daces. La forme des fonds de cabanes était circulaire ou

rectangulaire. Ils avaient deux types de foyers: 1) poêle en pierre et 2) l'âtre circulaire entouré de pierres de moindres dimensions.

L'inventaire de ces fonds de cabanes est formé de vases et de fragments de vases travaillés à la main et au tour. On a trouvé peu d'outils servant aux besoins domestiques: des fusaïoles en terre cuite, un objet en os servant à perforer et des couteaux en fer.

Les vases faits à la main appartiennent au type Prague et offrent des analogies avec ceux trouvés dans la nécropole de Devínska Nová Ves (Tchécoslovaquie). Ceux exécutés aux tour du potier sont décorés de bandes sinusoïdales ou horizontales, ou seulement d'une bande sinusoïdale comprise entre deux bandes horizontales.

La présence de formes évoluées des vases du type Prague date l'établissement du VIIe siècle, alors que les autres vases, d'aspect avare, montrent que la vie a continué dans cet établissement jusqu'au VIIIe s. (fig. 2, 3 et 4).

La découverte de ces deux établissements enrichit nos connaissances sur les Slaves établis en Transylvanie. Leur population menait une vie sédentaire, s'adonnant à la chasse, à la pêche et à l'agriculture. Elle s'occupait aussi d'élevage et de tissage.

Quant à la date de l'établissement des Slaves en territoire transylvain, on peut la fixer au plus tôt vers le milieu du VIIe siècle de notre ère.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Bezid. 1,2, débris de vases travaillés au tour; 3—6, fragments de céramique faite à la main; 7, vase exécuté au tour rapide, trouvé dans le niveau II, appartenant aux autochtones.

Fig. 2. — Fragments céramiques provenant des habitations de Sălaşuri et travaillés au tour (sauf n° 4).

Fig. 3. — Sălaşuri. 1,3,7, céramique exécutée au tour; 2,4—6, céramique travaillée à la main.

Fig. 4. — Vase fait à la main, à embouchure décorée d'entailles. Trouvé dans le fond de cabane n° 2 de l'établissement de Sălaşuri.

OBSERVAȚII ASUPRA SATULUI FORTIFICAT DIN ȚARA ROMÎNEASCĂ ÎN SECOLELE XIV–XV *

(Așezarea de la Coconi, r. Oltenița)

« Este acest neam, dacii (romînii), viteaz în ale războiului și are o organizație cu legi nu prea bune; locuiește prin sate și e aplecat spre viață mai mult păstorească ».

(Laonic Chalcocondyl, despre romînii din sec. XIV).

Cu toată activitatea prodigioasă și în ciuda rezultatelor remarcabile care caracterizează domeniul de cercetare al arheologiei feudale din țara noastră, în ultimul deceniu, există totuși o problemă majoră care nu a fost încă tratată pe cale arheologică în măsura în care s-ar fi cuvenit: *satul medieval.* Mai mult, lacunele tematice, deci de preocupare, se îmbină cu întîrzieri în ce privește valorificarea unor importante loturi de materiale, provenind din așezări rurale din secolul al XIV-lea (Zimnicea, Verbicioara), cercetate mai de mult. Într-adevăr, ne-am obișnuit în ultimul timp să folosim noțiuni ca « ceramică de tip Zimnicea » etc. — fără să fi fost publicat încă un studiu cît de cît amănunțit asupra materialelor din importanta așezare dunăreană.

Dacă am adăuga la acestea și faptul că, din necunoașterea materialelor, o fortificație ca aceea de la Frumoasa (r. Zimnicea) a fost atribuită epocii tîrzii romane [1] — datînd în realitate din secolul al XIV-lea (și probabil, sînt multe cazuri de acest fel) — încă ne-am socoti îndreptățiți să abordăm exhaustiv toate aspectele în legătură cu viața satului în feudalism (producția de unelte și arme,

* Comunicare prezentată în cadrul Sesiunii științifice a Institutului de arheologie al Academiei R.P.R., din 15–21 mai 1961.

[1] Vezi *Il castro romano di Frumoasa (Romania)*, în *Bull. del Museo dell'Impero Romano*, III, Roma, 1932–XI, p. 35–46.

mijloacele de hrană-îmbrăcăminte, tipurile de locuinţe şi frecvenţa lor, circulaţia monetară, stratificarea socială, nivelul cultural-artistic etc.).

Cu alte cuvinte, a mai justifica urgenţa tratării pe cale arheologică a unei astfel de probleme e de prisos. În schimb, în demonstrarea rolului pe care satul l-a avut în viaţa societăţii feudale, vom aminti de cunoscuta teză a lui V. I. Lenin: « În evul mediu. . . satul este punctul de plecare al istoriei, a cărei dezvoltare are loc apoi sub forma opoziţiei dintre oraş şi sat » [1].

În studiul de faţă vom prezenta o parte din rezultatele, preliminare, în legătură cu o veche aşezare rurală din zona Dunării. E vorba de aşezarea de la Coconi, raionul Olteniţa, unde săpăturile efectuate în anii 1960 şi 1961 au dus la descoperirea unor importante urme de cultură materială datînd din secolele XIV—XV. De aici dorinţa de a supune atenţiei specialiştilor, cu un ceas mai devreme, asemenea obiective arheologice.

Aproximativ la 30 km NE de Olteniţa se află satul *Mînăstirea*, în capul bălţii Mostiştea. De aici, spre nord, porneşte un drum de ţară şi după 5 km intrăm în satul *Coconi* — primul din salba de aşezări de pe balta amintită. Urmează *Sultana*, cunoscut prin cimitirul prefeudal cercetat acum cîţiva ani, apoi *Odaia Vlădichii* şi *Curăteşti*, în coada bălţii, iar spre est de acesta din urmă se află satul *Făurei*, de la care coborîm spre *Chirnogi*, *Ulmu* şi *Bojneagu* (în faţa Coconilor) şi ajungem la *Dorobanţu*, la 3,7 km de locul de pornire, după un ocol al bălţii de aproape 20 km.

Malul bălţii Mostiştea este mai înalt pe partea dinspre Coconi şi Sultana; în mijlocul apei se văd şi două insuliţe — *Grădiştea Mare* şi *Grădiştea Mică*, denumiri semnificative, ca şi pădurea din preajmă, *Cernoleasa*, de la nord-vest de Coconi.

Încă la începutul secolului nostru *Pamfil Polonic*-tatăl semnala aşezările mostiştene în bogatele sale caiete, însoţind descrierile cu schiţe, desene ş.a. Despre Coconi el scrie:

> « La nord de sat, pe o limbă de deal care înaintează în formă de peninsulă în lacul Mostiştea, se vede o cetate păstrată pe locul numit « *La şanţuri* », care are latura de sud de 280 m. Şanţul înconjurător are 16 m lăţime şi 2 m adîncime. Valul, lăţit prin arături, este lat de 12 m şi înalt numai de 1,50 m. La 60 m depărtare de colţul sud-vestic al cetăţii, e o tăietură în val, unde a fost o poartă » [2].

Ceva mai tîrziu, în anul 1923, în urma cercetărilor iniţiate de Vasile Pârvan, Radu Vulpe execută la Piscul Coconi (la sud-est de cetăţuia semnalată de P. Polonic) cîteva sondaje, cu care ocazie descoperă urme antice datînd dinaintea erei noastre. În raportul publicat în *BCMI* se consemnează:

> « Din toată cercetarea a rezultat că singurele aşezări vechi din această parte sînt la Piscul Coconilor şi la Piscul Căldarea. Cum la aceasta

---

[1] V. I. Lenin, *Opere*, III, E.S.P.L.P., 1958, p. 18.

[2] Mss. inedit la Academia R.P.R., nr. provizoriu 22/940, vol. IV, caiet 7 (carnet 5), f. 65—66 (ap. Repertoriu arheologic).

din urmă n-am dat peste nimic caracteristic antic, ba după toate probabilităţile poate să fie o silişte cu mult mai nouă, ne-am oprit la Piscul Coconilor, singurul loc cu urme antice, deşi foarte puţine » [1].

În aceeaşi publicaţie, Radu Vulpe adaugă:

« În afară de staţiunile neolitice şi getice citate, n-am găsit alta decît una singură: la « Căldarea », o peninsulă înaltă şi rîpoasă între Sultana şi Coconi, dar care e o silişte cu mult mai nouă, din plină epocă a istoriei Ţării Romîneşti ».

În nota ce urmează se precizează că locul este « *încunjurat cu două rînduri de şanţuri*, păstrate prea bine spre a fi antice », că s-a găsit acolo ceramică « de caracter foarte nou, fără a fi totuşi modernă » şi că locuitorii ar fi descoperit şi monede despre care însă nu s-a putut afla altceva » [2] (subl. noastră).

În sfîrşit, cu cîţiva ani în urmă, întreprind cercetări de suprafaţă la Coconi: Eugen şi Maria Comşa, Barbu Ionescu, directorul Muzeului raional Olteniţa, precum şi subsemnatul, în aprilie 1960. În toamna aceluiaşi an, cu contribuţia bănească a Muzeului din Olteniţa, am întreprins primele sondaje arheologice de informare (la care a asistat şi Virgil Teodorescu), iar în lunile noiembrie — decembrie, acelaşi an, ISCAS-ul (prin ing. topograf Cristian Meculescu), cu concursul financiar al Institutului de arheologie, a executat ridicarea topografică a punctului « Căldarea » de la Coconi.

În anul 1961, fondurile puse la dispoziţie de Institutul de arheologie şi de Muzeul raional Olteniţa ne-au permis să dăm o amploare mai mare săpăturilor şi rezultatele, fireşte, au fost mai substanţiale.

Piscul Căldarea (sau « *La şanţuri* » cum i se mai spune) se află la o distanţă de aproape 1,5 km nord-est de satul Coconi şi formează împreună cu *Piscul Coconi* o peninsulă care înaintează spre est în apa bălţii Mostiştea (fig. 1, 2).

Suprafaţa Căldării este de circa 5 ha — socotind şi ceva din terenul aflat la sud de valul marginal de pămînt, despre care vom vorbi mai departe. Terenul este denivelat în regiunea de sud şi sud-est, precum şi în toată zona de mijloc a aşezării. Cotele mai înalte se află la sud-vest, diferenţa de nivel faţă de creasta malului, spre nord-est, fiind de 13 m, iar de la aceasta la oglinda apei de aproape 20 m (măsurători la 22 noiembrie 1960), în funcţie de regimul apei din baltă.

Ceea ce se vede clar aici este valul de pămînt, păstrat mai bine în partea lui de sud-est, unde atingea înălţimea de 3 m faţă de piciorul pantei, spre SE, şi o lăţime la bază de 5—6 m. În partea opusă, spre SV, valul este mai şters. Aşa cum observa şi Polonic-tatăl, el se întrerupe pe o porţiune de 10—12 m, rămînînd să verificăm în viitor existenţa unei porţi în acest loc. Tot Polonic semnala lîngă val un şanţ de apărare aferent — astăzi umplut cu totul şi străbătut în lung de un drumeag de care. Bătrînii satului însă îşi aduc aminte că acum trei-patru decenii drumeagul trecea pe lîngă şanţul de apărare ce mărginea

[1] R. Vlădescu-Vulpe, *Raport asupra săpăturilor de la Piscul Coconilor...*, în *BCMI*, XVII, 39, 1924, p. 46—48.

[2] Idem, în *BCMI*, XVII, 40, 1924, p. 83 şi nota 1.

teritoriul Căldării. Se explică de altfel şi toponimicul « *La şanţuri* » — pluralul acestuia desemnînd probabil şi cel de-al doilea şanţ, vizibil la distanţă de 90—100 m de valul marginal, în regiunea de centru a Căldării. Acest de-al doilea şanţ are un traseu arcuit, orientat V-E şi apoi SV-NE (fig. 2).

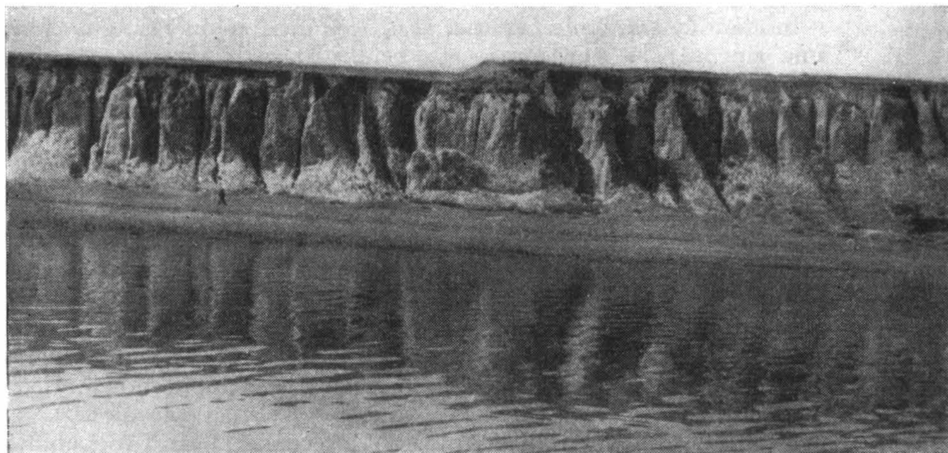

Fig. 1. — Coconi. Vedere generală a aşezării medievale: 1, dinspre est; 2, dinspre nord.

Întreg teritoriul Căldării este presărat cu cioburi de vase, fragmente de chirpic ars, pete de cenuşă şi cărbuni, oase de animale, semne ale unei vieţuiri intense şi zbuciumate. Multe urme materiale au fost antrenate de sus pe plaja de sub faleză.

★

Săpăturile arheologice începute la Coconi-Căldare au urmărit în primul rînd fixarea în timp şi succesiunea urmelor de cultură materială. De asemenea, în limita posibilă, am fost preocupaţi să stabilim *caracterul aşezării*.

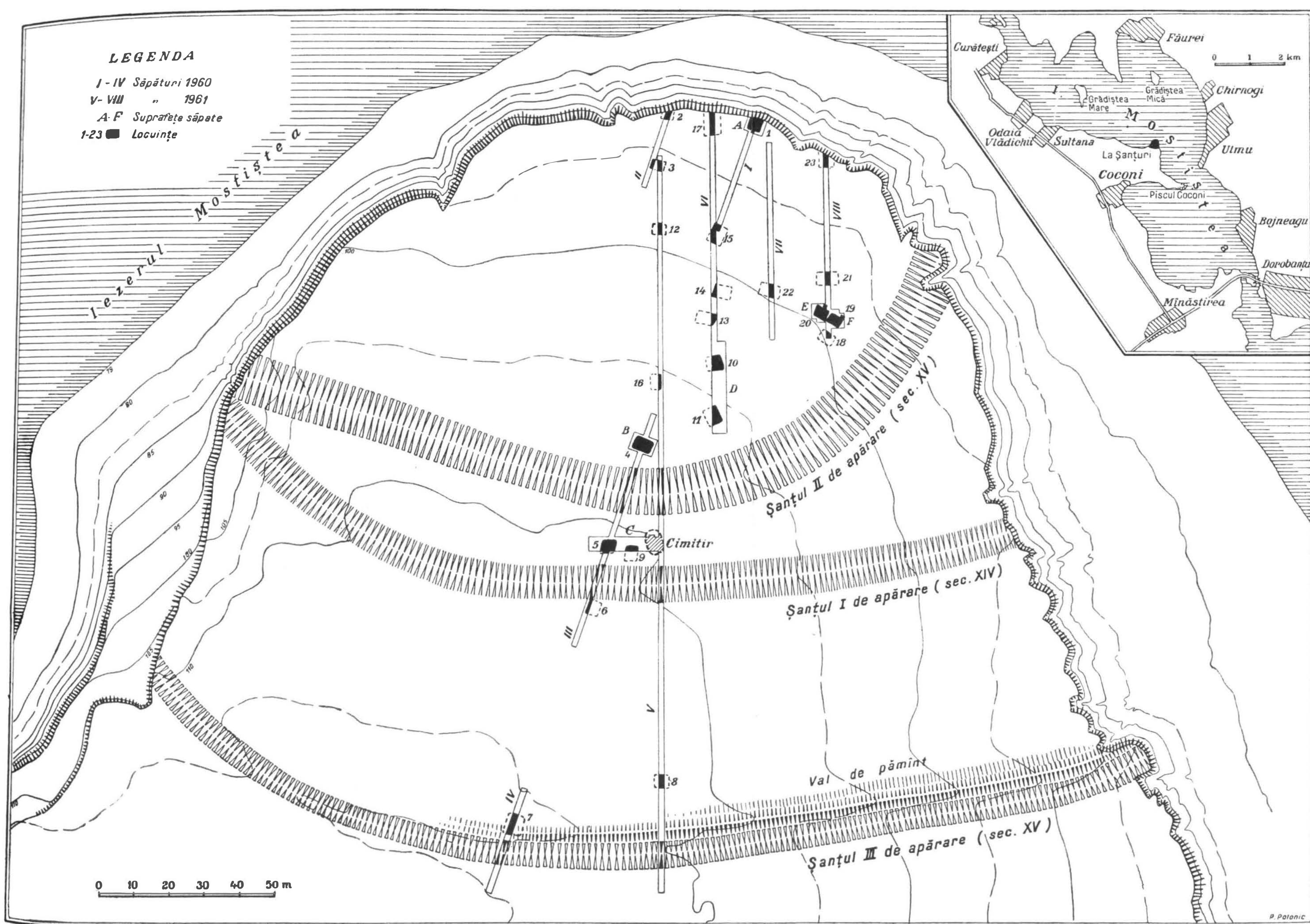

Fig. 2. — Planul așezării de la Coconi.

În urma a două campanii de săpături (1960—1961), în cursul cărora au fost practicate opt secţiuni lungi şi şase suprafeţe — a ieşit la iveală un abundent material documentar care permite de pe acum elaborarea unui plan de cercetare *intensivă* a complexului arheologic de la Coconi.

Sfera problemelor în curs de cercetare este largă — dar, prezentată succint, ea se rezumă deocamdată la patru probleme:

1. locuinţele;
2. fortificaţiile de pămînt;
3. materialul arheologic;
4. cimitirul aşezării.

1. LOCUINŢELE

Pînă în prezent au fost interceptate 23 de locuinţe. După cum arată şi planul aşezării (fig. 2) se observă că frecvenţa locuinţelor este mai mare în porţiunea de nord — ele rărindu-se în partea de sud.

În privinţa *tipului* distingem două categorii: a) *locuinţe de suprafaţă* (nr. *4, 5)* şi b) *bordeie*, mai mult sau mai puţin adîncite în pămînt (nr. *1—3, 6—23*).

Aşadar, procentual, mai puţin de 10% din locuinţele găsite pînă în prezent sînt de suprafaţă. Dintre acestea a fost cercetată locuinţa nr. *4* (fig. 2).

Locuinţa nr. *4* a fost lucrată în tehnica paiantei (lemn şi pămînt). Forma este dreptunghiulară (laturile de nord şi sud măsurînd cîte 5 m, iar cele de est şi de vest cîte 4 m), intrarea fiind pe latura de est. În colţuri existau pari, groşi de 0,18—0,25 m, care susţineau acoperişul (de stuf sau paie) şi pereţii. Aceştia din urmă erau lucraţi din bîrne şi nuiele împletite peste care s-au aplicat bucăţi de lut amestecate cu paie şi pleavă de grîu. Suprafaţa pereţilor era deci pomestită.

Podeaua consta dintr-un pat de lut galben, curat, scos de la adîncime; grosimea podelei variază între 0,18 şi 0,38 m (latura de nord). În regiunea de sud-est a locuinţei exista o vatră simplă (0,60 × 0,80 m). Pe podea a fost găsit un bogat şi variat material arheologic (ceramică, diverse obiecte de metal, oase de cornute domestice mari şi mici, păsări, vînat şi peşte).

În urma unui puternic incendiu locuinţa dispare.

Restul locuinţelor găsite sînt bordeie săpate în pămînt.

Astfel, locuinţa-bordei nr. *1* (fig. 3) a fost săpată de la un nivel situat cu 0,50 m sub acela al solului actual şi se adîncea în pămînt cu 1,45 m faţă de nivelul contemporan de călcare pe sol. Forma este dreptunghiulară, latura mică, de sud, măsurînd 3,25 m, iar laturile mari de circa 5 m — considerînd că parii aflaţi în mijlocul laturilor de V şi E împărţeau suprafaţa bordeiului în două, indicînd totodată şi un acoperiş în două ape.

Constructorii au lucrat fără prea multă artă, folosind fie o loazbă pe cant la baza peretelui de vest, fie o bîrnă îngropată în podea (talpă) la limita de est; pentru susţinerea pereţilor şi a acoperişului serveau parii de pe laturile lungi şi cei cinci pari de pe latura de sud, dintre care doi se află la cîte un colţ al gropii bordeiului.

Pe latura de vest, într-o uşoară scobitură a podelei, era amenajată o vatră simplă, din care s-a păstrat aproape un sfert.

În urma incendiului bordeiul este distrus complet, acoperind groapa de lăcaş. La oarecare vreme însă, pe acelaşi loc intervine săparea unui alt bordei, puţin deplasat spre sud. Noul bordei (*1 a*) s-a fixat cu podeaua de lut la 0,50 m deasupra celei vechi, respectiv la 0,95 m faţă de nivelul contemporan de călcare. Şi de această dată s-au folosit pari de colţ şi, în plus, un par fixat în centrul bordeiului. Nici acest bordei n-a scăpat dintr-un puternic incendiu.

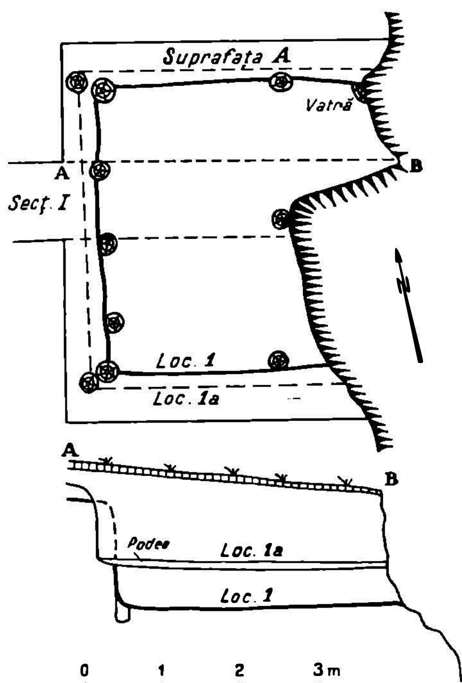

Fig. 3. — Coconi. Suprafaţa A, locuinţele *1* şi *1a* (plan şi profil schematic).

Din categoria bordeielor o menţiune specială se cuvine pentru cele notate cu nr. *19* şi *20*: întîlnim aici tipul de bordei cu gîrlici de intrare.

Bordeiul nr. *19* (fig. 5) are dimensiuni mijlocii: 4,40 × 3,60 m şi e adîncit în pămînt cu 0,75 —0,90 m faţă de nivelul contemporan al solului. El prezintă gropi de pari la colţuri şi pe mijlocul laturilor (mai puţin latura de vest). S-a observat că groapa bordeiului a fost căptuşită în interior cu loazbe de stejar. Urma unei tălpi late de 0,20 m ni s-a conservat în parte, pe latura de vest (ca în cazul bordeiului *1*). În colţul de NV se afla un cuptor în formă de potcoavă făcut din lut galben. Cuptorul va fi fost înalt de 0,50—0,60 m — judecînd după înălţimea unui perete păstrat — şi era, desigur, boltit (cuptoare identice s-au găsit în bordeiele nr. *3* şi *16*).

O particularitate a bordeiului nr. *19* este gîrliciul de intrare, situat pe latura de nord, către colţul de NE (fig. 5). Gîrliciul are forma pătrată (laturi de 0,90 m) şi la săparea lui au fost cruţate două trepte de acces. La capătul gîrliciului, spre interior, între parul de colţ (NE) şi alt par de pe latura de N se afla uşa bordeiului.

Bordeiul *19* a fost incendiat. Între dărîmături, pe podea, am găsit nu mai puţin de 15 vase întregi sau întregibile, alături de alte piese de inventar despre care se va vorbi ceva mai jos.

În vecinătatea bordeiului *19*, spre nord-vest, s-a săpat apoi alt bordei (nr. *20*). Colţul de sud-est al acestuia taie o parte din cuptorul bordeiului *19* (fig. 5) — complexul, în sine, fiind important pentru stabilirea unor relaţii stratigrafice de succesiune cronologică. Notăm că bordeiul *20* are în loc de cuptor o vatră simplă, amenajată într-o uşoară scobitură a podelei, iar gîrliciul de pe latura de nord se află exact pe mijlocul acestei laturi. De asemenea, remarcăm lipsa parilor intermediari de pe laturi (acoperiş plan?).

Am semnalat pînă acum bordeiele cercetate în întregime (*1*, *19* şi *20*). În mare parte au fost cercetate şi bordeiele simple notate cu nr. *10* şi *11* (fig. 4).

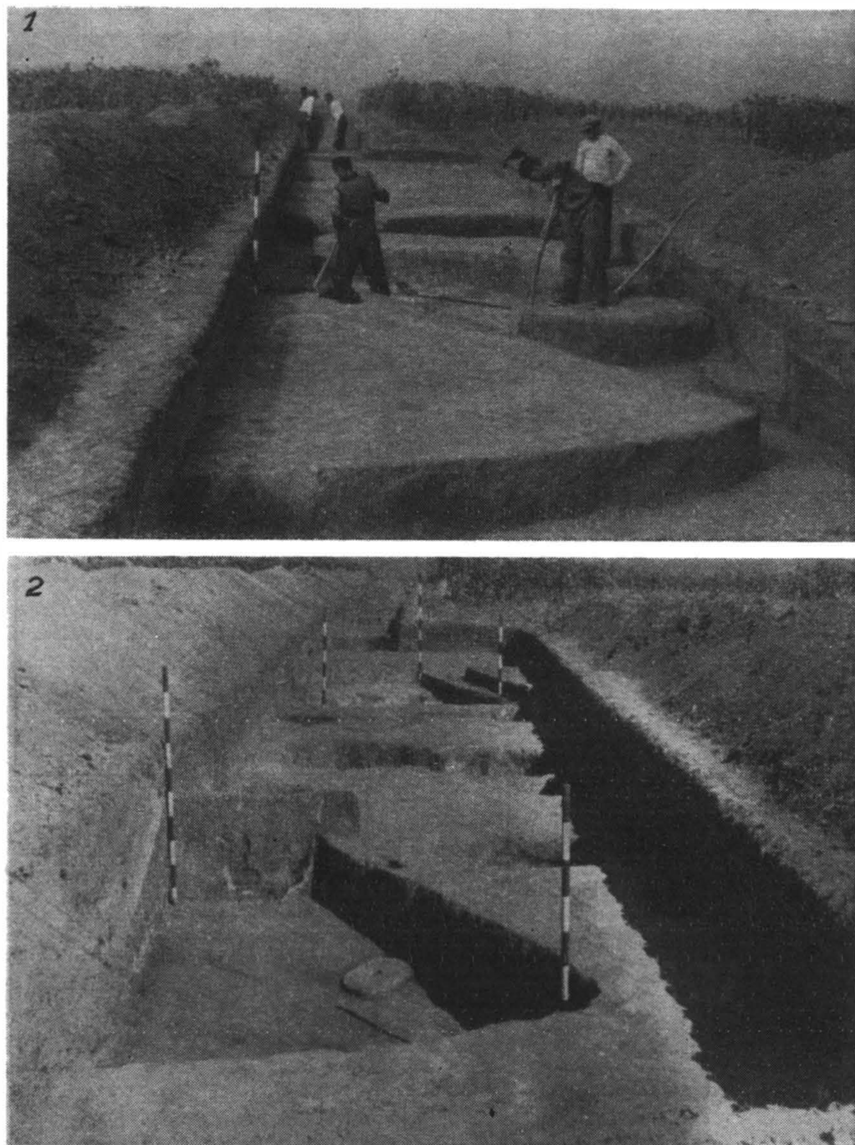

Fig. 4. — Coconi. Suprafața *D*. Vedere asupra locuințelor *10* și *11* înainte și după terminarea cercetării. In prim plan locuința *11* cu rîșnița de pe podea.

În bordeiul nr. *11* am găsit o rîșniță de piatră [1], iar în bordeiul nr. *10* un bogat inventar ceramic, inclusiv vase mari de provizii.

---

[1] Asemenea rîșnițe au mai fost găsite în bordeiele nr. *6* și *8*.

E

Secțiunea VIII

N

Gîrlici

-1,20

-1,14

Vatră
-1,28

Loc. 20

-1,25

F

-1,03

-0,40

Gîrlici

-0,65

Făgașul tălpei

Cuptor
-1,16

Loc. 19

-1,25

-1,20

căptușală cu leazbe

0 1 2 m

Loc. 18
podea - 0,97

Fig. 5. — Planul locuințelor *19* și *20*.

Fig. 6. — Coconi. Șanțul I de apărare (sec. XIV).

Rezumînd observaţiile noastre ajungem la încheierea că în cuprinsul aşezării de la Coconi existau tipuri de locuinţă diferite şi în cea mai mare parte incendiate:

— locuinţe de suprafaţă;
— bordeie cu vatră simplă sau cu cuptor;
— bordeie cu vatră simplă şi cu gîrlici de intrare;
— bordeie cu cuptor şi cu gîrlici de intrare.

Acoperişul bordeielor era fie plan, fie în două ape, fie ţuguiat (cazul bordeielor cu par central).

Raportul cronologic precis între aceste tipuri şi grupe de locuinţe va fi stabilit în viitor. Putem spune totuşi că materialul ceramic arată că, în linii mari, aceste tipuri coexistă.

Ar mai fi de adăugat faptul că pe lîngă fiecare locuinţă se aflau diferite gropi cu destinaţii precise: pentru conservarea bucatelor, de gunoi etc. Aşa, de exemplu, groapa de bucate care deservea bordeiul nr. *11* se afla chiar în colţul de NE al locuinţei (intrînd aproape cu un sfert în interiorul bordeiului). De la podeaua bordeiului au fost săpate trei trepte care conduceau spre groapa de bucate (adîncă de 1,70 m, cu un diametru la fund de 1,40 m).

Toate gropile (peste 30) erau pline cu cenuşă, chirpic ars, cărbuni, oase, ceramică ş.a.

2. FORTIFICAŢIILE

Elementul caracteristic al aşezării medievale de la Coconi-Căldarea îl constituie fortificaţiile de pămînt.

Spaţiul limitat nu ne îngăduie să stăruim prea mult asupra acestora. Precizăm însă că pe Căldarea au existat nu două, ci *trei* rînduri de întărituri de pămînt. Am putut stabili relaţii stratigrafice atît între primele două şanţuri de apărare, cît şi între acestea şi şanţul de apărare nr. III (fig. 2).

Şanţul I de apărare a fost săpat de la nivelul humusului feudal, respectiv 0,90—1,05 m faţă de solul actual. Săpătura şanţului, îngrijită, a atins adîncimea maximă de 2,80—3 m, ajungînd la un pămînt galben cu pigmenţi calcaroşi. Firul şanţului e lat de 0,50 m. Pereţii sînt oblici, cu o deschidere la gură de aproape 7,50 m.

Umplutura şanţului I are două niveluri distincte: după o depunere lentă, groasă de 1,50—1,90 m, urmează un strat de incendiu, peste care se observă o umplere masivă cu pămînt galben purtat.

A devenit clar că primul şanţ de apărare şi-a încetat existenţa după un moment zbuciumat pentru aşezarea de pe Căldarea. Necesităţile de apărare, însă, i-au făcut pe locuitori să înjghebe un ansamblu de fortificaţii mai eficient.

La 13 m nord de primul şanţ, a fost săpat *şanţul II de apărare*, a cărui adîncime este de 3,30 m, cu o deschidere la gură de aproape 10 m şi un fund lat de numai 0,25 m. Un element nou apare pe marginea nordică a acestui şanţ: un fel de bermă lată de 2,75 m. O bună parte din pămîntul scos a fost aruncat în şanţul vechi (I), iar altă parte a servit la înălţarea valului de margine, aflat în zona de sud a aşezării.

Șanțul III de apărare se aseamănă cu cel de-al doilea: adînc de 3,25 m, larg la gură de peste 7 m și cu fundul de 0,25 m lățime. De-a lungul laturii de nord s-a amenajat un val de pămînt lat de circa 6 m, fără întărituri de lemn. Mantaua valului este alcătuită din pămînt galben scos de la adîncime. Ea zace direct peste un humus de culoare închisă, gros de 0,20—0,30 m. Înălțimea valului va fi depășit 2—3 m.

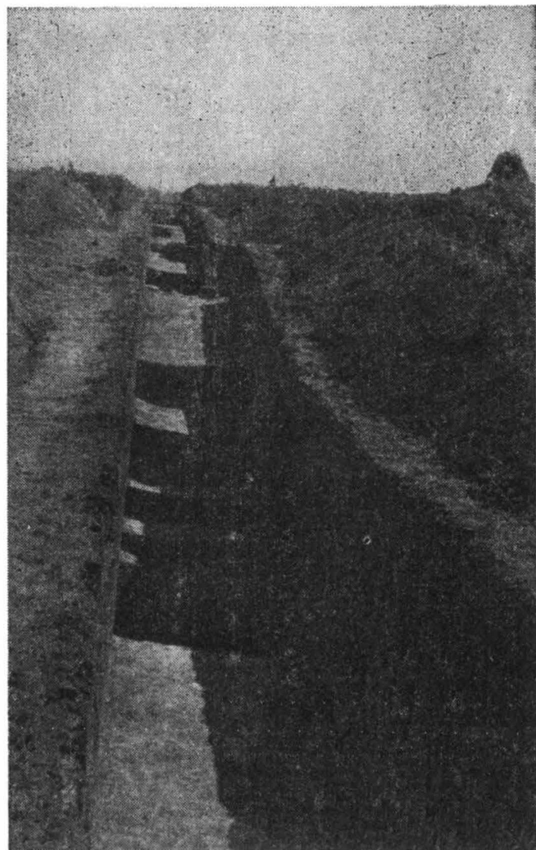

Fig. 7. — Coconi. Șanțul II de apărare (sec. XV).

3. MATERIALUL ARHEOLOGIC

Ceramica

În proporție de 95% ceramica de la Coconi este arsă la roșu — restul la negru. Pasta este de calitate bună, fără impurități, folosindu-se ca degresant un nisip foarte fin. Precizia execuției și eleganța formelor atestă un meșteșug dezvoltat și, desigur, un rol important îl joacă în acest caz roata olarului și cuptorul de ars oale din centrele de producție de origine.

Se pot stabili două categorii de ceramică: una de uz larg, nesmălțuită, care precumpănește, și cealaltă smălțuită [1]. Există și o categorie intermediară, în sensul că adesea olăria de uz comun prezintă zone acoperite cu smalț — în general verde-oliv — în special pe marginea buzelor.

Formele olăriei comune sînt variate și bogat reprezentate. Astfel întîlnim: oala cu toartă, borcanul, strachina, urciorul, cana (cu gura simplă sau trilobată), cănițe (cu gura simplă sau trilobată), pahare, pocale cu picior înalt, capace cu marginea netedă sau alveolată. În cuprinsul olăriei smălțuite întîlnim de regulă strachina cu fund inelar, farfuria cu fund inelar și urciorul.

---

[1] Faptul că într-o așezare de tip sătesc ca aceea de la Coconi apare olărie smălțuită, încă în secolul al XIV-lea, dezminte ceea ce afirmă Corina Nicolescu, *Ceramica smălțuită din secolele X—XV în lumina ultimelor cercetări arheologice*, în SCIA, 2, 1959, p. 76, unde stă scris că olăria smălțuită este un apanaj al orașului (medieval) și că abia în secolele XVII—XVIII trece în mediul sătesc.

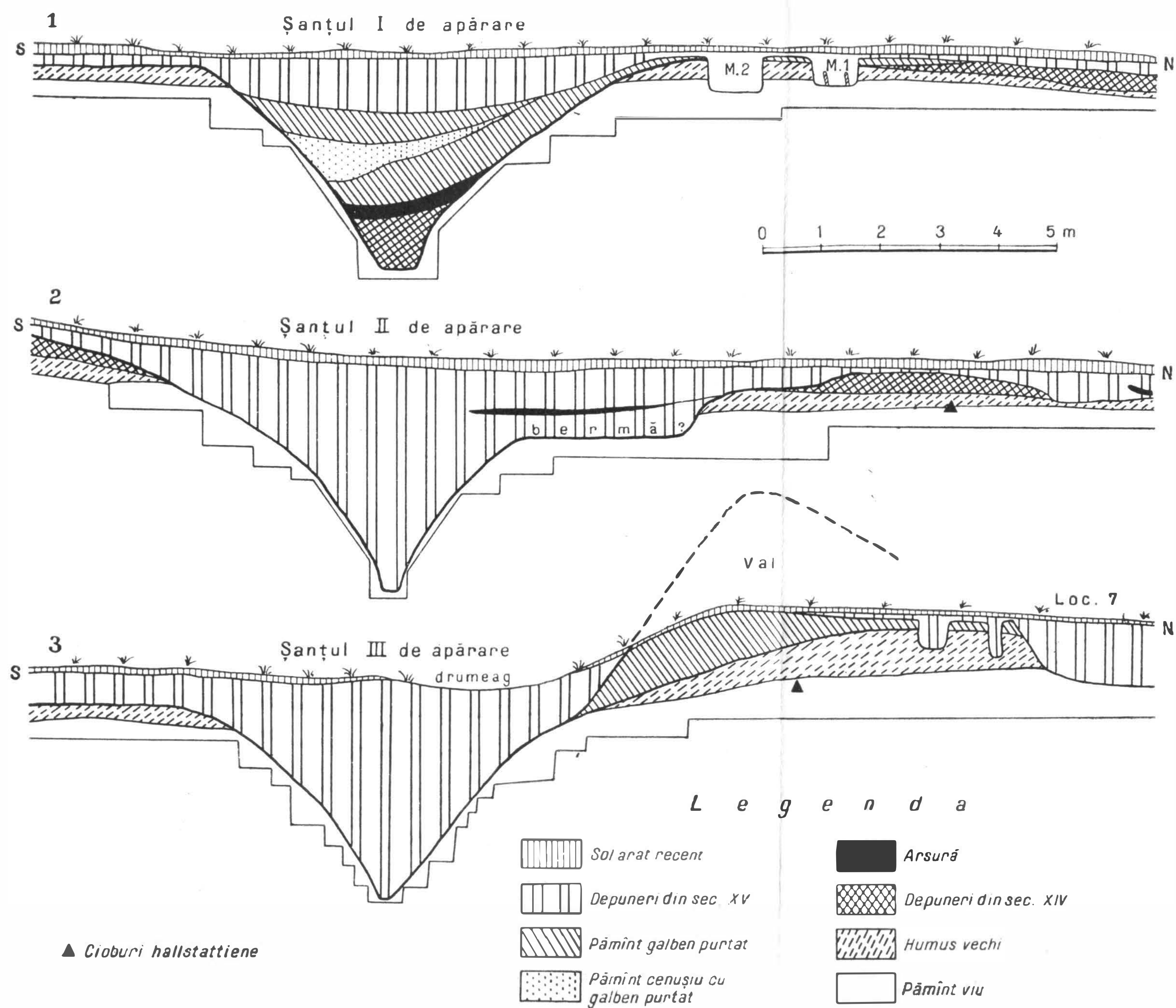
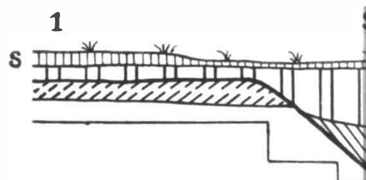
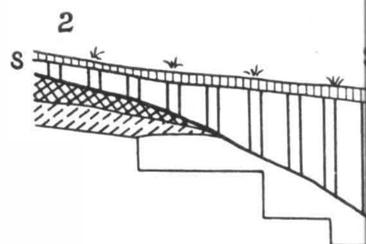
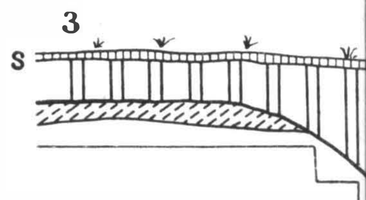

Fig. 8. — Profilele de vest ale șanțurilor de apărare de la Coconi.

▲ *Cioburi hallstattiene*

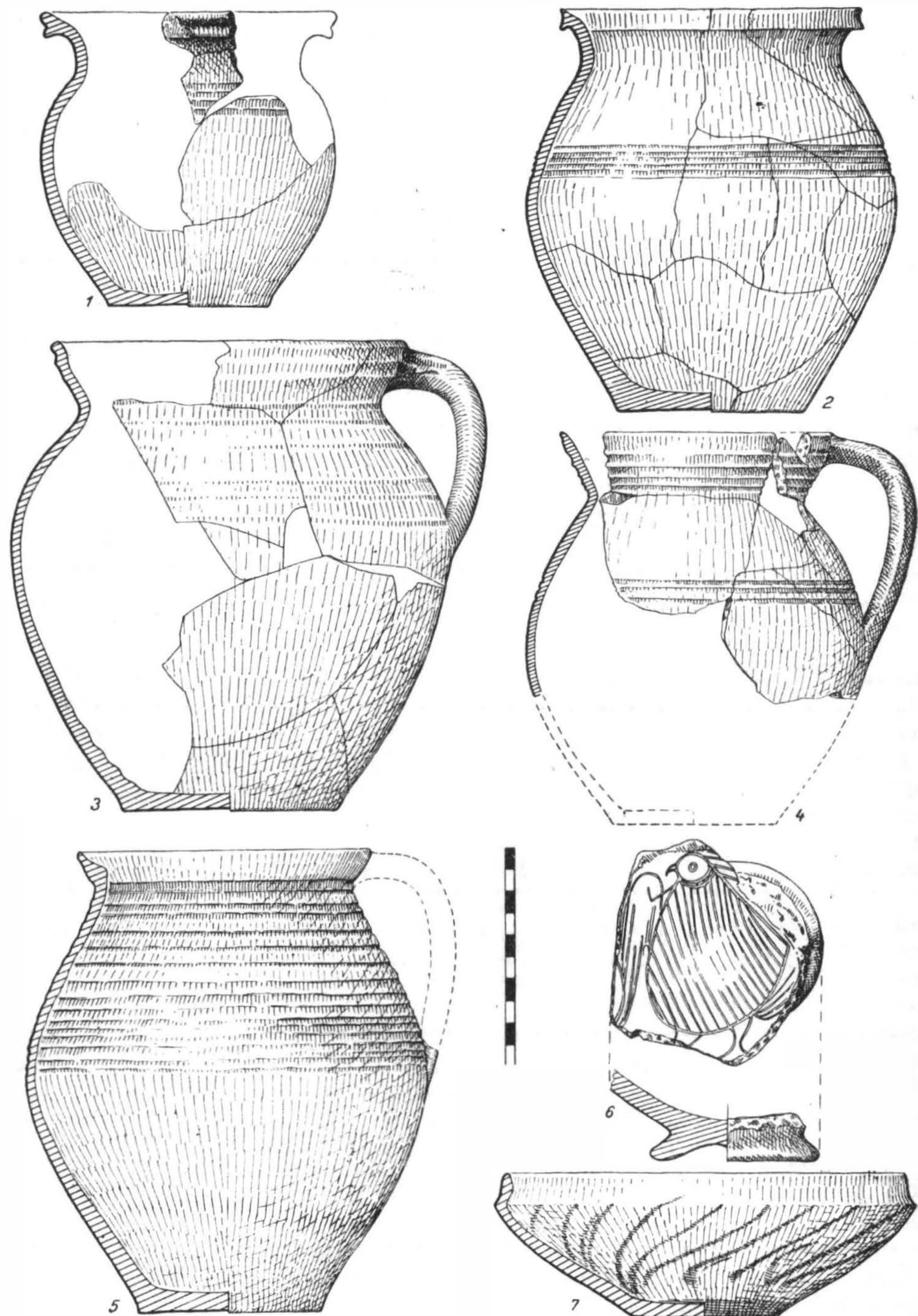

Fig. 10. — Ceramică din faza Coconi I (sec. XIV): 1, fundul şanţului I de apărare; 2, locuinţa 2; 3—6, locuinţa 4; 7, locuinţa 1.

Fig. 11. — Ceramică din faza Coconi II (sec. XV): 1,4,5, locuința *1a*; 2,3,7, locuința *6*; 6,8, locuința *19*.

4. CIMITIRUL AŞEZĂRII (fig. 13)

În zona de mijloc a aşezării, la est de secţiunea III/1960, între şanţurile de apărare I şi II (vezi fig. 2) au fost găsite patru morminte — două (M.1—M.2)

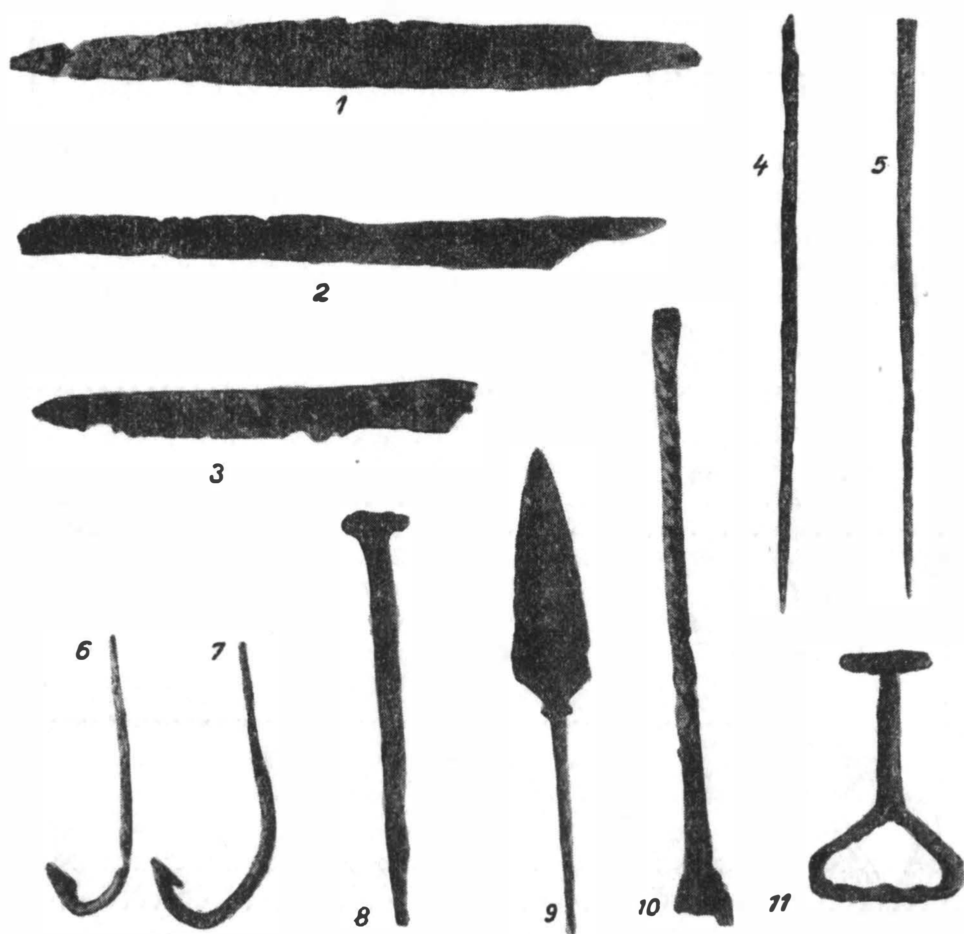

Fig. 12. — Diverse obiecte de fier găsite în complexe din sec. XIV.

cuprind schelete de oameni maturi, iar celelalte de copii: M.3 o fetiţă de 10—12 ani, iar M. 4 un copilaş de 10—14 luni.

Scheletele erau în stare de conservare relativ bună. Orientarea lor este V—E, cu mici deviaţii în funcţie de anotimp. În afară de M. 1, toate celelalte aveau sicriu. Poziţia corpului este întinsă pe spate, cu braţele îndoite şi aduse pe abdomen sau înspre stern (poziţia scheletului nr. 3 diferă întrucîtva, în sensul că picioarele stau uşor chircite — corpul însuşi fiind aplecat spre dreapta).

De menţionat e faptul că gropile mormintelor sînt puţin adînci (0,70—0,85 m) şi pornesc de deasupra unui strat de pămînt galben purtat — element stratigrafic preţios, cum vom vedea mai jos.

Obiecte de inventar am găsit doar în mormintele de copii. Astfel, în M. 3, aproape de încheietura palmei, la ambele braţe s-a găsit cîte un năsturaş de bronz (formă globulară cu urechiuşă) — tip cunoscut în mai toate cimitirele medievale din ţară (fig. 14/2). De asemenea, în dreptul tîmplelor se găsea cîte un cercel de bronz alcătuit dintr-o sîrmă simplă pe care stau fixate trei bobiţe: una mai mare, ajurată, încadrată de alte două mici, tot ajurate (fig. 14/1). Celălalt schelet de copil (M. 4) avea şi el un soi de cercei, foarte simpli: unul la urechea dreaptă alcătuit dintr-o sîrmă mai groasă, cu capătul terminat în spirală, iar la urechea stîngă o sîrmulită cu un nod (fig. 14/3—4).

După toate indiciile, cimitirul se întinde spre est de secţiunea V.

PROBLEME DE DATARE

O singură monedă am găsit pînă în prezent în cursul cercetărilor de la Coconi: în umplutura bordeiului 19, în partea superioară (—0,50 m) am descoperit o monedă de bronz datînd probabil din secolul al XV-lea [1].

Elementele stratigrafice sigure ne arată că şanţul I de apărare încetează să funcţioneze la un moment dat, iar materialele din etapa de umplere lentă (deci dinainte de scoaterea din funcţiune a şanţului) datează din secolul al XIV-lea (ultima treime). Astfel, ceramica este cu totul similară celei găsite în complexele bine datate de la Cozia, în nivelul de construcţie (circa 1387), în stratul feudal cel mai vechi de la Tîrgovişte (epoca lui Mircea cel Bătrîn) [2] şi de la Păcuiul lui Soare [3] — strat datat cu monede de la ţarii bulgari şi de la domnii romîni Vladislav şi Mircea cel Bătrîn. Această ceramică o găsim şi în locuinţele 1, 2, *4, 10, 15, 18* şi *23*.

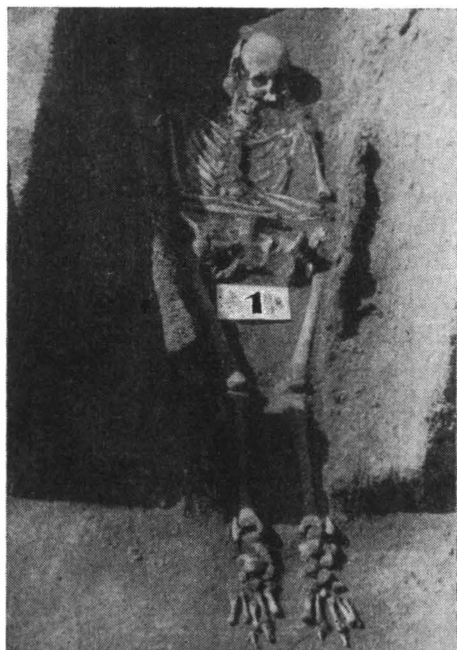
Urmează apoi săparea unui alt şanţ de apărare (II); o parte din pămîntul scos din acest şanţ a servit la umplerea primului, iar altă parte a fost împrăştiată pe o zonă întinsă, la nord şi la sud de şanţul II de apărare. Ceramica găsită imediat deasupra acestui strat de umplutură şi de nivelare — inclusiv în partea inferioară a umpluturii şanţului II şi III de apărare — datează de la începutul secolului al XV-lea şi o avem bine reprezentată la Tîrgşor, Bucureşti şi Păcuiul lui Soare, apoi la Tîrgovişte şi Cozia.

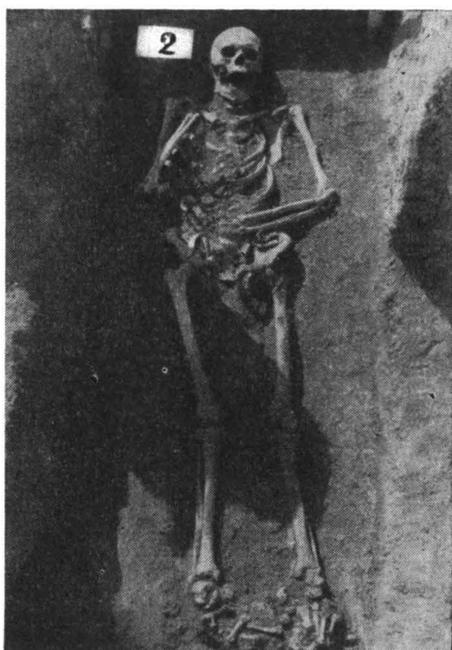
Din cele expuse rezultă că la Coconi-Căldarea au existat *două faze de locuire*, hotarul dintre ele constituindu-l împrejurări de restrişte (invazie străină?, incendiu), cu care ocazie dispare vechiul şanţ de apărare. Aşa dar, în faza COCONI I aşezarea ocupa o suprafaţă mai mică şi era apărată de un şanţ de apărare care îşi încetează existenţa spre sfîrşitul secolului al XIV-lea, dar aşezarea continuă pe Căldarea şi în secolul următor, fiind apărată acum de două rînduri de fortificaţii. Aceasta o numim faza COCONI II care include întreg secolul

[1] Moneda se află la Cabinetul numismatic al Academiei R. P. Romîne.

[2] Cf. N. Constantinescu, *Două complexe de artă feudală din Ţara Romînească: Cozia şi Curtea domnească din Tîrgovişte* (în curs de apariţie).

[3] Am putut consulta materialul datorită bunăvoinţei lui Petre Diaconu, căruia îi mulţumesc şi pe această cale.

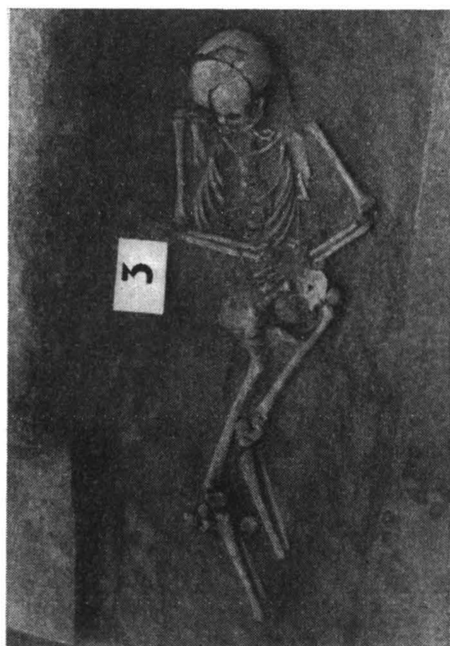

Fig. 13. — Coconi. Cimitirul aşezării medievale (sec. XV). Mormintele *1*, *2* şi *3* *in situ*.

al XV-lea; la sfîrşitul acestui secol nu mai poate fi vorba de o locuire pe Piscul Căldarea.

Tot pe cale stratigrafică, şi folosind materialul arheologic, am putut încadra cronologic şi celelalte complexe descoperite.

Astfel, cimitirul aşezării aparţine fazei a II-a. Toate gropile de morminte au nivelul de săpare situat imediat deasupra stratului de pămînt galben scos din şanţul II de apărare (fig. 8/2). Nu este exclus ca, o dată cu cimitirul, să se fi înălţat şi o bisericuţă pentru nevoile aşezării noastre (vezi cărămizile din locuinţa

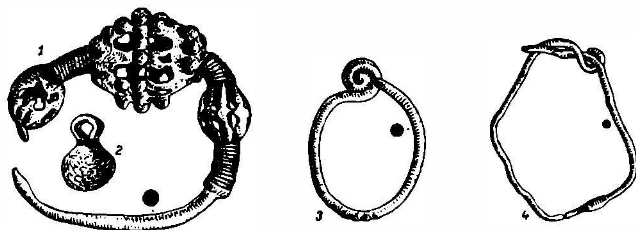

Fig. 14. — Podoabe din cimitirul aşezării (sec. XV): 1,2, M3; 3,4, M4 (mărime naturală).

1a, deci din faza a II-a). De asemenea, locuinţele *18* şi *19* se încadrează în aceeaşi fază, ele tăind stratul de pămînt galben purtat.

Restul locuinţelor se întinde pe întreaga durată a secolului al XV-lea. Am remarcat însă faptul că în etapa finală a fazei II şanţurile de apărare nu mai aveau rolul lor iniţial: bordeiul nr. *7* e aşezat chiar pe mantaua valului de margine, iar o groapă mare şi adîncă perforează marginea de sud a şanţului II (umplut în cea mai mare parte).

Materialele arheologice descoperite ne ilustrează ocupaţiile *principale* ale locuitorilor din aşezarea feudală de la Coconi. În primul rînd, agricultura şi creşterea vitelor, apoi pescuitul şi vînatul, alături de ocupaţiile casnice (tors, ţesut ş.a.).

Ne aflăm deci în epoca în care — mai ales în mediul rural — predomină *economia naturală*; în cadrul acesteia, potrivit tezei leniniste, « societatea era compusă dintr-o mulţime de unităţi economice omogene (familii ţărăneşti patriarhale, obşti săteşti primitive, moşii feudale), fiecare unitate de acest fel avînd o activitate economică care cuprinde toate felurile de munci, începînd cu extracţia diferitelor feluri de materii prime şi terminînd cu pregătirea lor definitivă pentru consum » [1].

Epoca celei de-a doua jumătăţi a sec. al XIV-lea este furtunoasă la Dunăre: devine din ce în ce mai ameninţător pericolul otoman. Ştim, de altfel, că Baiazid a şi trecut Dunărea în 1394, luptîndu-se cu Mircea cel Bătrîn la Rovine. N-ar fi fost imposibil ca pîlcurile turceşti să fi devastat cu această ocazie şi regiunea Mostiştei, distrugînd şi aşezarea din faza I de la Coconi [2]. Vitregia acestor vremuri

---

[1] V. I. Lenin, *op. cit.*, p. 17—18.

[2] Am amintit că locuinţa 15 aparţine fazei I, care sfîrşeşte violent, la sfîrşitul secolului al XIV-lea. Pe podeaua locuinţei am găsit grîu carbonizat — în cantitate mare — şi seminţe de pepeni învelite în cîteva frunze (carbonizate şi ele). Faptul, în sine, e semnificativ: bordeiul a fost incendiat *după recoltă*, deci în luni de toamnă, *imediat după luna august* — altfel n-am

îi va fi determinat pe locuitorii Căldării să părăsească aşezarea, către sfîrşitul sec. al XV-lea refugiindu-se treptat, apoi definitiv, în altă parte. Poate că de pe acum începe istoria altei aşezări medievale, a *Cornăţelului*, identificată ipotetic sub vatra actualului sat *Mînăstirea*. Rămîne în sarcina cercetărilor viitoare stabilirea adevăratului nume al aşezării de pe Căldarea; de pe acum atenţia noastră e îndreptată asupra cîtorva sate dispărute, menţionate însă de documente în zona bălţii Mostiştea (Gurguiaţi, Descopereşti, Ruşi, Găojani).

În încheiere, subliniem şi noi faptul că fortificaţiile de pămînt aparţin tradiţiei multiseculare a poporului nostru, ca şi practica folosirii locurilor strategice, a obstacolelor naturale şi a formelor de teren caracteristice. Mai aproape de vremea la care ne referim, în 1330, oştile lui Carol Robert s-au izbit de fortificaţiile ad-hoc făcute de Basarab *(dicta via patencior indaginibus in pluribus locis fortiter fuerat circumsepta per Vlachos)*.

Există şi alte fortificaţii de pămînt medievale care aşteaptă să fie cercetate metodic în Cîmpia dunăreană. În afară de aceea amintită la *Frumoasa*, r. Zimnicea, o fortificaţie patrulateră există la *Frăteşti*, r. Giurgiu [1], iar o aşezare în genul Coconilor ne-a fost semnalată de E. Comşa, la *Brătia* (r. Urziceni).

Asemenea puncte şi aşezări fortificate au fost desigur numeroase în Ţara Romînească. Ele se integrau în *sistemul teritorial* al apărării statului feudal muntean — sistem ale cărui baze au fost puse în secolul al XIV-lea, mai cu seamă datorită apariţiei pericolului otoman la Dunăre.

În acest sistem însă, trebuie să distingem două categorii de fortificaţii de pămînt. Unele au fost făcute în cadrul prestaţiilor feudale de către şerbi, din iniţiativa domniei, şi au un caracter vremelnic, de scurtă durată, deoarece serveau în diverse ocazii la stăvilirea unui atac duşman. În această categorie credem că intră fortificaţia de la Frumoasa — eventual cea de la Frăteşti. Altă categorie include aşezările întărite — ca la Coconi, Brătia ş.a., ale căror fortificaţii sînt opera obştei de ţărani din aşezarea respectivă. Acestea din urmă exprimă deci aspectul de cooperare şi solidaritate a obştei în faţa primejdiei comune. Numai din acest unghi putem privi cu temei înapoi, către anticul *fossatum* > *fsat* (întîlnit în Psaltirea Scheiană) > *sat* = loc întărit cu şanţuri [2].

N. CONSTANTINESCU

fi găsit pe podea seminţele de pepeni învelite în frunze (relativ proaspete, desigur). Or, lupta de la Rovine s-a dat la 10 octombrie 1394 (P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, Buc., 1944, p. 242). Fireşte, distrugerea primei aşezări se va fi făcut foc înainte de lupta decisivă, fie după această luptă. Era în obiceiul turcilor ca, în cursul expediţiei, cîte o unitate să se rupă de grosul armatei şi să « *se îndrepte undeva prin ţară, sau la prădat vite* »; căci, mai ales călăreţii, care nu primeau soldă, fiind deci mereu cu gîndul la « jaf şi pradă... cînd ajung în ţara duşmană, primesc consemnul din partea generalului-comandant, şi, încălecînd caii ce-i duc cu dînşii, gonesc din răsputeri, neavînd nimic asupra lor, şi răspîndindu-se cîte trei împreună, răpesc robi şi despoaie orice le-ar ieşi în cale » (Laonic Chalcocondyl, *Expuneri istorice*, cartea a II-a, în rom. de Vasile Grecu, Ed. Acad. R.P.R., Buc., 1958, p. 64, r. 12—20; p. 75, r. 1—7. Autorul traducerii din cronicarul bizantin fixează lupta de la Rovine post 1396 -Nicopole, mai exact în anul 1400).

[1] G. Rădulescu şi M. Ionescu, *Descoperiri arheologice în raionul Giurgiu*, în *SCIV*, IV, 1—2, 1954, p. 327 şi fig. 6.

[2] C. C. Giurescu, *Istoria Romînilor*, II, partea a doua, ed. a III-a, Buc., 1940, p. 462—463.

НАБЛЮДЕНИЯ В СВЯЗИ С УКРЕПЛЕННЫМ СЕЛОМ XIV—XV ВВ. В ВАЛАХИИ

РЕЗЮМЕ

Автор излагает предварительные результаты исследования сельского поселения Коконь в придунайской области.

Раскопки поселения начались в 1960 г. и продолжались в 1961 г. Значение их обусловлено тем, что это первое методически исследованное укрепленное поселение сельского характера, к югу от Карпат.

Вскрытые комплексы подразделяются на три категории: жилища (с продовольственными ямами), укрепления и могильник поселения (рис. 2—9).

Отмечается два типа жилищ: наземные (№ 4—5) и землянки (№ 1—3, 6—23). Среди жилищ второй категории встречаются особые группы, определяемые некоторыми составными элементами (очагами, печами, входом в землянку, крышей). Почти все жилища пострадали от пожаров в различные эпохи.

Поселение было укреплено в первую фазу защитным рвом, а в дальнейшем, после сильного пожара, разрушившего поселение — двумя оборонительными рвами (рис. 2). Первая фаза охватывает XIV в. (последнюю треть), а вторая — XV в.

Во второй фазе в поселении был могильник, расположенный в центральном участке (рис. 2, 13). Вскрыто лишь четыре костяка, причем рядом с двумя найден инвентарь (бронзовые серьги и пуговицы шаровидной формы).

Археологический материал обилен и разнообразен по содержанию. Различаем обиходную глиняную посуду разной формы и многоцветную глазурованную керамику, богато украшенную орнаментами техники *sgrafitto* или *champ-levé*.

Найденные в жилищах предметы свидетельствуют о занятиях обитателей поселения (домашнее хозяйство, рыбная ловля, охота); следы же зерновых в жилищах и в самане последних говорят о том, что основным занятием жителей было земледелие. Важное место занимало и животноводство (волы, овцы, свиньи).

В заключительной части работы автор связывает разрушенные поселения первой фазы с событиями, происходившими в придунайской области в конце XIV в. (поход Баязида против Мирчи Старого в 1394 г.). В то же время автор подчеркивает, что укрепленные поселения вышеописанного типа унаследовали присущие румынскому народу многовековые традиции и обычай использования стратегических пунктов, естественных препятствий и характерного рельефа.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Коконь. Общий вид средневекового поселения. 1, с восточной стороны; 2, с северной стороны.

Рис. 2. — План поселения в Коконь.

Рис. 3. — Коконь. Площадка *А*, жилища *1* и *1 а* (план и схематический профиль).

Рис. 4. — Коконь. Площадка *D*. Вид жилищ *10* и *11* до и после окончания исследований. На первом плане жилище *11* с зернотеркой на полу.
Рис. 5. — План жилищ *19* и *20*.
Рис. 6. — Коконь. I защитный ров (XIV в.).
Рис. 7. — Коконь. II защитный ров (XV в.).
Рис. 8. — Западные профили защитных рвов в Коконь.
Рис. 9. — Коконь. III защитный ров (XV в.).
Рис. 10. — Керамика фазы Коконь I (XIV в.): 1, дно I защитного рва; 2, жилище *2*; 3—6, жилище *4*; 7, жилище *1*.
Рис. 11. — Керамика фазы Коконь II (XV в.): 1, 4, 5, жилище *1 a*; 2, 3, 7, жилище *6*; 6, 8, жилище *19*.
Рис. 12. — Различные железные предметы, найденные в комплексах XIV в.
Рис. 13. — Коконь. Кладбище средневекового поселения (XV в.). Могилы *1*, *2* и *3* *in situ*.
Рис. 14. — Украшения с кладбища поселения (XV в.). 1, 2, погребение 3; 3, 4, погребение 4 (в натуральную величину).

OBSERVATIONS AU SUJET DU VILLAGE FORTIFIÉ VALAQUE AU XIVe–XVe SIÈCLES

RÉSUMÉ

Ce travail fait connaître les résultats préliminaires des recherches entreprises dans un établissement rural de la région du Danube, celui de Coconi.

Les investigations ont débuté en 1960 pour se continuer l'année suivante. L'importance de ces investigations découle du fait que c'est le premier établissement villageois fortifié que l'on étudie méthodiquement au sud des Carpates.

Les complexes qui ont apparu sont de trois catégories : les habitations (avec les fosses ménagères afférentes), les fortifications et le cimetière de l'établissement (fig. 2—9).

Les habitations appartiennent à deux types : au ras du sol (n°s 4—5) et souterraines (n°s 1—3, 6—23). Au sein de la deuxième catégorie on rencontre des groupes à part en fonction de certains éléments constitutifs (foyers, fours, entrées de caves, toit). Les habitations ont presque toutes été incendiées à diverses époques.

L'établissement était fortifié : dans une première phase il fut muni d'un fossé servant à son protection ; puis, après qu'un violent incendie eut anéanti le village, il reçut deux fossés pour sa défense (fig. 2). La première phase englobe le XIVe siècle (dernier tiers) et la seconde, le XVe siècle.

L'établissement a possédé, dans sa seconde phase, un petit cimetière situé dans la partie centrale (fig. 2, 13). On n'a exhumé que 4 squelettes, dont deux possédaient un mobilier constitué de boucles d'oreilles et de petits boutons globulaires, en bronze les uns comme les autres.

La récolte archéologique est riche et d'un contenu varié. On distingue de la céramique d'usage courant aux formes multiples, et une émaillée, polychrome, richement décorée au *sgrafitto* ou *champlevé*. Divers objets trouvés dans les habitations illustrent le genre d'occupations des habitants de l'établissement (occupations domestiques, chasse, pêche). Les restes de céréales trouvés dans

les habitations et dans les débris de bousillage dont elles étaient constituées attestent que l'agriculture était leur principale occupation. L'élevage des bovins, des moutons et des porcs remplissait lui aussi une place importante.

A la fin de son étude, l'auteur met en rapport la destruction de l'établissement de la première phase avec les événements qui se produisirent sur le Danube à la fin du XIVe siècle (campagne de Bajazet Ier contre Mircea le Vieux en 1394). Il note également que de pareils établissements fortifiés héritent la tradition et les pratiques multiséculaires du peuple roumain, qui s'entendait à utiliser les points stratégiques, les obstacles naturels et la configuration du terrain.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Coconi. Vue générale de l'établissement médiéval. 1, vue de l'est; 2, vue du nord.

Fig. 2. — Plan de l'établissement de Coconi.

Fig. 3. — Coconi. Surface *A*, habitations *1* et *1 a* (plan et profil schématique).

Fig. 4. — Coconi. Surface *D*. Vue plongeante des habitations n^{os} *10* et *11* avant et après les recherches. Au premier plan, l'habitation n° 11 avec la meule sur le plancher.

Fig. 5. — Plan des habitations *19* et *20*.

Fig. 6. — Coconi. Fossé de protection n^{o} I (XIVe siècle).

Fig. 7. — Coconi. Fossé de protection n° II (XVe siècle).

Fig. 8. — Profils ouest des fossés de protection de Coconi.

Fig. 9. — Coconi. Fossé de protection n° III (XVe siècle).

Fig. 10. — Céramique de la phase Coconi I (XIVe siècle); 1, le fond du fossé n^{o} I; 2, habitation n^{o} *2*; 3–6, habitation n^{o} *4*; 7, habitation n^{o} *1*.

Fig. 11. — Céramique de la phase Coconi II (XVe siècle); 1,4,5, habitation n^{o} *1 a*; 2,3,7, habitation n^{o} *6*; 6,8, habitation n° 19.

Fig. 12. — Divers objets en fer trouvés dans le complexe du XIVe siècle.

Fig. 13. — Coconi. Le cimetière de l'établissement féodal (XVe siècle). Tombes n^{os} *1*, *2* et *3 in situ*.

Fig. 14. — Parures trouvées dans le cimetière de l'établissement (XVe siècle). 1,2, tombe n^{o} *3*; 3,4, tombe n^{o} *4* (grandeur naturelle).

DATE NOI PRIVITOARE LA CARTIERUL MEȘTEȘUGARILOR DIN SUCEAVA

Începute din vara anului 1951, săpăturile arheologice de pe teritoriul orașului Suceava au prilejuit an de an descoperiri dintre cele mai importante a căror contribuție poate fi socotită încă în stadiul actual al cercetărilor ca hotărîtoare pentru înțelegerea unor fenomene mai puțin cunoscute pînă acum, atît în ceea ce privește istoria Moldovei feudale în general cît și aceea a Sucevei în special. Nu ne vom opri aici asupra unor complexe sau materiale arheologice a căror valoare este incontestabilă în studierea diverselor etape prin care a trecut așezarea în evoluția ei seculară [1], ci vom căuta să subliniem, scoțînd în evidență valoarea ca izvor istoric a acestora, cîteva din descoperirile cele mai recente. Pentru a înțelege însă în liniile lui generale un proces, ce se cere adînc și multilateral studiat, va fi nevoie de o coroborare atentă a acestor noi descoperiri cu altele mai vechi ce nu au fost interpretate sub raportul arătat mai sus la vremea descoperirii lor.

Este lucru cunoscut că, potrivit tezelor clasicilor marxism-leninismului, procesul de formare și dezvoltare a orașelor feudale nu este de conceput decît ca unul ce exprimă și concretizează în același timp stadiul relativ avansat al acelei diviziuni sociale a muncii care a dus la despărțirea meșteșugurilor de agricultură și la crearea categoriei bine precizate în cadrul societății feudale, aceea a meșteșugarilor care trăiau exclusiv de pe urma vînzării produselor muncii lor. Evident că acest proces a fost unul de lungă durată și sesizarea etapelor pe care le-a parcurs este o operație grea ce nu se poate efectua acum în condițiile unei relative puținătăți a materialului arheologic.

În cele ce urmează vom încerca să valorificăm din acest punct de vedere noile descoperiri pe care le anunțam și să formulăm unele încheieri pentru istoria Sucevei în secolele XV—XVI.

---

[1] Descoperirile mai vechi decît acelea ce constituie obiectul notei de față au fost tratate parțial sau pe complexe mai largi în cadrul unor studii dintre care cităm: Gh. Diaconu și N. Constantinescu, *Cetatea Scheia*, Buc., 1960, p. 25 și urm. (descoperiri din epoca comunei primitive); M. D. Matei, *Contribuții la cunoașterea ceramicii slave de la Suceava*, în *SCIV*, X, 2, 1959, p. 409 și urm.; idem, *Славянские поселения в Сучаве*, în *Dacia*, N.S., IV, p. 375-394; cf. și *Raportul preliminar asupra săpăturilor de la Suceava din anul 1960*, în *Material*, X (în pregătire).

În anul 1954 se descoperea pe teritoriul orașului feudal primul cuptor de ars oale din cuprinsul orașului [1]. Acestuia îi urmau cîțiva ani mai tîrziu alte descoperiri similare [2], ceea ce făcea ca la începutul anului 1960 să fie cunoscute nu mai puțin de 15 cuptoare pentru ars oale care datau, toate, din secolul al XV-lea. Cercetările întreprinse în anul 1960 pe un teritoriu care însumează aproape 1 ha, teritoriu situat în nemijlocita apropiere a parcului central al orașului (latura de sud-est a acestuia) au făcut ca numărul cuptoarelor de ars oale cunoscute acum pe teritoriul Sucevei să ajungă la aproape 30 [3].

Dintre acestea, dacă am încerca să stabilim mai multe grupe, în funcție de caracteristicile lor, am desprinde următoarele categorii:

1. Cuptoare circulare prevăzute cu grătar orizontal, care desparte cele două camere cu funcțiuni diferite ale cuptorului (patru cuptoare).

2. Cuptoare simple fără grătar despărțitor, de forme și cu o distribuție interioară a spațiului diferite. În funcție de particularitățile lor aceste cuptoare pot fi subîmpărțite în mai multe grupe:

a. cuptoare circulare prevăzute cu un picior central circular. Au partea superioară în formă de cupolă prevăzută cu un orificiu larg pentru încărcarea cuptoarelor. Unele sînt prevăzute cu un prichici care însoțește peretele cuptorului pe toată circumferința lui (șase cuptoare);

b. cuptoare circulare sau puțin alungite pe diametrul longitudinal și prevăzute cu un picior central alungit către peretele din fund al cuptorului, cu care face corp comun. Precizăm că unele din aceste cuptoare sînt prevăzute cu un prichici marginal care nu însoțește însă peretele cuptorului pe toată circumferința lui (15 cuptoare);

c. a treia grupă este reprezentată de cuptoare care din punct de vedere al distribuției spațiului se aseamănă cu cele din grupa *a* (prevăzute cu picior central), dar au spre deosebire de acestea orificiul pentru încărcare situat nu la punctul de înălțime maximă a cuptorului (în centru), ci undeva pe panta coborîtoare a cupolei (un cuptor).

Împărțirea de mai sus a cuptoarelor în grupe deosebite va trebui însoțită ulterior de un studiu special menit să stabilească avantajele și dezavantajele fiecărui tip în parte și să explice predominanța unora sau preferințele meșterilor olari pentru unele sau altele din ele. Deocamdată însă se cere subliniată împrejurarea că numai pe baza materialului ceramic recoltat din interiorul cuptoarelor nu se pot face aprecieri menite să ușureze această cercetare, deoarece în toate cuptoarele s-au descoperit materiale asemănătoare dacă nu chiar identice atunci cînd diversele cuptoare aparțineau aceleiași epoci.

Dacă studiul — din punct de vedere al descoperirilor semnalate — rămîne o sarcină a viitorului apropiat, repartizarea lor geografică oferă încă de pe acum posibilitatea unor încercări de altă natură, menite să explice situarea unor asemenea cuptoare într-o anume parte a orașului feudal. Într-adevăr, toate cele aproape 30 de cuptoare, prezentate mai sus sintetic și pe grupe, au fost descoperite pe o linie care pornește din apropierea bisericii armenești Sf. Cruce

---

[1] *SCIV*, VI, 3—4, 1955, p. 780 și urm.

[2] Cf. *Materiale*, VI, 1959, p. 693—695.

[3] Vezi *Raportul preliminar asupra săpăturilor de la Suceava din anul 1960*, în *Materiale*, X (în pregătire).

descriind un arc de cerc, şi merge pînă dincolo de colţul de sud-est al parcului central al oraşului (fig. 1).

Succesiunea aproape neîntreruptă a cuptoarelor de ars oale pe această linie, ca şi descoperirea lor în preajma unor locuinţe ce par a aparţine meşteşugarilor olari, fac ca linia ocupată de aceste complexe în planul oraşului feudal să nu poată fi socotită întîmplătoare, ci dimpotrivă determinată de anumite cauze obiective. Dacă la aceasta adăugăm şi constatarea că atelierele olarilor nu par a fi fost singurele în această parte a oraşului, adesea alături de ele descoperindu-se locuinţele şi atelierele altor meşteşugari, distribuţia teritorială a unor asemenea complexe pare a fi determinată de împrejurări specifice vieţii în oraşele feudale în general şi de condiţii de la care Suceava nu face excepţie [1].

După cum se admite în general — şi în acest sens istoriografia sovietică a adus contribuţii esenţiale la lămurirea problemei, tot cu ajutorul, în principal, al descoperirilor arheologice — oraşele feudale au cunoscut reguli cu aplicare generală şi obligatorie în ceea ce priveşte distribuirea spaţiilor în interiorul oraşelor. Potrivit acestor reguli centrul oraşului era rezervat aproape exclusiv clădirilor mari de caracter public şi pieţelor, în jurul acestora stabilindu-se de regulă locuinţele cetăţenilor avuţi, prăvăliile şi depozitele de mărfuri aferente acestora etc. Meşteşugarii de diferite ocupaţii, dintre care mai ales olarii, fierarii şi în general aceia care foloseau focul şi instalaţii speciale în practicarea meseriei lor îşi aveau rezervate suprafeţe situate în marginea oraşelor, dacă acestea erau incluse în spaţiul apărat de eventualele fortificaţii menite să asigure securitatea întregii aşezări, sau chiar dincolo de aceste fortificaţii în cadrul unor cartiere special rezervate lor. În funcţie de aceste observaţii, descoperirea cuptoarelor de ars oale şi a locuinţelor de olari din preajma lor, de pe teritoriul oraşului Suceava, pare a constitui un foarte preţios indiciu în stabilirea întinderii oraşului Suceava în epoca din care datează complexele amintite.

Într-adevăr cercetările arheologice recente, întreprinse mai ales pe latura de sud a oraşului feudal, au scos în evidenţă o serie de situaţii care se cer semnalate, deoarece coroborate cu complexele de care ne-am ocupat mai sus sugerează că în această regiune este de căutat şi limita oraşului feudal în veacurile XV—XVI.

Împrejurarea că cercetările arheologice de pînă acum dovedesc fără putinţă de tăgadă prezenţa în această parte a oraşului a unui strat de cultură relativ nou în raport cu alte descoperiri din oraş, strat care datează cel mult de la începutul veacului al XV-lea, şi că lui nu îi premerge în porţiunea arătată de teren, ca în alte părţi, un strat datînd din veacul al XIV-lea, poate constitui — şi noi considerăm că este aproape sigură ipoteza — un indiciu de bază care probează întinderea oraşului în această parte abia la începutul veacului al XV-lea şi nu mai devreme [2]. La aceasta se cere adăugată constatarea că pe latura de care ne ocupăm acum a oraşului feudal lipsesc deocamdată semne ale existenţei unor construcţii civile de mai mare amploare şi de un lux deosebit, aşa cum se găsesc de obicei asemenea construcţii în împrejurimile « Curţii Domneşti », unde există toate temeiurile să se presupună că era în veacurile arătate centrul oraşului Suceava, populat de oameni avuţi, categorie reprezentată de o parte a slujitorilor

[1] Pentru aceasta vezi mai pe larg M. D. Matei, *Contribuţii la istoria Sucevei* (în pregătire pentru publicare).

[2] Vezi M. D. Matei, *op. cit.*, căruia îi aparţine formularea ipotezei.

domniei — boieri şi curteni de vază — sau de numeroşi negustori ce-şi desfăşurau activitatea în oraşul de scaun al ţării [1]. De aceea ni se pare că absenţa unor asemenea construcţii în această parte marginală a oraşului Suceava, pe care o

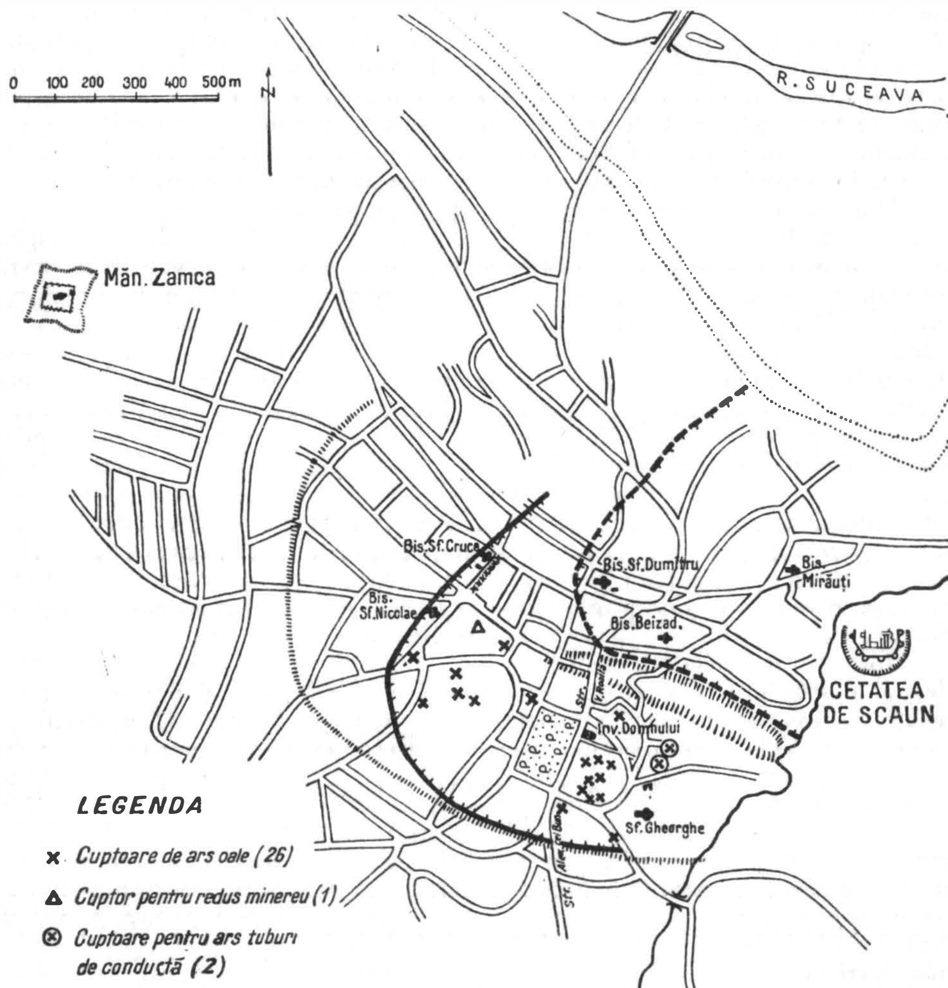

Fig. 1. — Suceava. Colţul sud-estic al parcului, cu amplasarea cuptoarelor de ars oale din sec. XV—XVI.

[1] O bună parte din descoperirile prilejuite de cercetările efectuate în jurul « Curţii Domneşti » au arătat că o dată cu primii ani ai veacului al XV-lea aici încep să fie construite locuinţe de mai mari proporţii prevăzute cu pivniţe. Judecînd după materialele descoperite în aceste locuinţe — mai ales cahle şi ceramică de bună calitate — se poate afirma că locuinţele aparţineau unor oameni bogaţi (cf. pentru aceasta *SCIV*, VI, 3—4, 1955, p. 768 şi urm.). De altfel la aceeaşi concluzie duc şi numeroasele beciuri descoperite în anii din urmă în aceeaşi regiune.

marchează complexele care au făcut obiectul atenţiei noastre în cele de mai sus, nu poate să fie fără semnificaţie şi singura pe care i-o putem presupune este aceea că oameni bogaţi nu locuiau în această parte a oraşului, ea fiind rezervată numai meşteşugarilor. Că în această suprafaţă oraşul se va fi întins abia în veacul al XV-lea o mai dovedesc pe lîngă cele semnalate anterior şi o serie de alte fapte, dintre care aici reţinem doar prezenţa în marginea arătată a unor monumente de caracter religios construite nu mai devreme de veacul al XV-lea, dacă nu chiar mai tîrziu (biserica Sf. Gheorghe devenită mitropolie a Moldovei construită între 1514 şi 1522, biserica Învierea Domnului construită în anul 1551, biserica Sf. Nicolai construită în 1611).

Pentru a nu crea în legătură cu cele de mai sus o confuzie, oricînd posibilă, considerăm necesar să adăugăm la cele spuse pînă acum cîteva observaţii de natură stratigrafică menite în acelaşi timp să şi completeze cu date absolut necesare tabloul pe care am încercat să-l sugerăm, privind viaţa locuitorilor din această parte a oraşului. Toate cercetările arheologice întreprinse aici în cursul anilor au scos în evidenţă un fapt care este pe cît de paradoxal pe atît de lesne de explicat. Astfel atrage atenţia faptul că stratul de cultură aparţinînd veacului al XV-lea este aici relativ subţire în raport cu alte locuri unde el a fost surprins, mai ales în centrul oraşului, şi stabilirea lui se face adesea doar cu oarecare greutate [1]. Aceasta considerăm noi că se explică prin împrejurarea că deşi oraşul se întinde pe această latură de-abia în secolul al XV-lea, regiunea în discuţie nu cunoaşte o locuire foarte intensă încă de la începutul stabilirii aici a cartierului meşteşugarilor, aceasta petrecîndu-se abia mai tîrziu şi mai ales în veacul al XVI-lea (stratul aparţinînd acestui din urmă secol este pretutindeni în regiunea precizată mult mai gros decît cel aparţinînd veacului anterior şi mai bogat în descoperiri arheologice). Aşa fiind, era normal ca meşteşugarii ce îşi vor fi avut aici locuinţele lor şi atelierele în veacul al XV-lea să lase, dincolo de locuinţele şi atelierele în care îşi desfăşurau activitatea, urme mai puţin consistente de viaţă decît se întîmpla către centrul oraşului, care cunoştea o locuire şi o circulaţie incomparabil mai intensă decît marginile aşezării. Pe măsură însă ce numărul meşteşugarilor creşte, urmele lăsate de ei devin mai bogate, iar arheologic se surprind mult mai lesne.

Chiar dacă cele de mai sus vor mai putea fi completate ulterior cu noi date şi observaţii pe baza unor descoperiri ce se vor adăuga cu siguranţă acelora ce ne-au servit aici, considerăm că există încă acum temeiuri pentru ca să se formuleze ca certă părerea potrivit căreia complexele discutate aparţin unui cartier al meşteşugarilor, bine stabilit acum în liniile lui generale pentru oraşul Suceava, iar topografic ele marchează marginea aşezării feudale din veacurile XV—XVI, dincolo de care la relativ mică distanţă se poate presupune cu suficiente argumente că existau încă din veacul al XV-lea şanţul şi valul de apărare adiacent acestuia, cărora le revenea greul apărării oraşului împotriva atacurilor duşmane [2].

MĂRIOARA NICORESCU

---

[1] Această situaţie a fost constatată mai ales în săpăturile efectuate în sectorul I.R.C. în anul 1958 (cf. *Materiale*, VII, p. 609 şi urm. şi în special p. 611, fig. 2), precum şi cu prilejul cercetărilor efectuate în sectorul « Parc » în anul 1960.

[2] Problema este tratată cu detalii la M. D. Matei, *Contribuţii la istoria Sucevei* (în pregătire pentru publicare).

НОВЫЕ ДАННЫЕ О РЕМЕСЛЕННОМ КВАРТАЛЕ В СУЧАВЕ

РЕЗЮМЕ

Автор описывает 26 гончарных печей, найденных на территории феодального города Сучава. Они расположены полукругом, в пределах современного города между юго-восточным углом центрального парка и армянской церковью (рис. 1).

Вблизи печей обнаружены жилища, по-видимому, принадлежавшие гончарам.

Судя по группировке этого комплекса и связывая ее с общими правилами расположения феодальных городов, автор считает, что участок с печами находился на окраине феодального города в XV—XVI вв. Это предположение подтверждается и другими открытиями, которые позволяют утверждать, что этот участок был отведен под ремесленный квартал, развившийся уже начиная с XV в. и, в особенности, в XVI в. на окраине феодального города близ защитного рва XV в.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Сучава. Юго-восточный угол парка с расположением гончарных печей XV—XVI вв.

NOUVELLES INFORMATIONS AU SUJET DU QUARTIER DES ARTISANS À SUCEAVA

RÉSUMÉ

L'auteur présente 26 fours de potier découverts sur le territoire de la ville de Suceava. Ils sont disposés sur un arc de cercle imaginaire compris dans les limites de la ville actuelle, à savoir entre l'angle sud-est du parc central et l'église arménienne (fig. 1).

A proximité des dits fours on a trouvé des habitations qui semblent avoir appartenu à des potiers.

L'auteur se fonde sur la façon dont ces complexes sont groupés et sur les règles générales de distribution de l'espace dans les villes féodales pour considérer que la zone occupée par ces fours était située du côté de la limite de la ville médiévale aux XVe—XVIe siècles. Cette hypothèse s'est appuyée par d'autres découvertes aussi qui permettent d'affirmer que la zone en question était affectée à un quartier d'artisans, lequel s'est développé à partir du XVe siècle et notamment au XVIe, jusqu'à la lisière de la ville féodale, dans le voisinage du fossé qui servait à sa défense au XVe siècle.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Suceava. Le coin sud-est du parc avec l'emplacement des fours de potier des XVe—XVIe siècles.

O NOUĂ UNEALTĂ PALEOLITICĂ

Pare îndrăzneţ faptul ca după atîţia ani de activitate arheologică paleolitică, să se mai scrie despre noi tipuri de unelte.

Cu toate acestea, sînt situaţii cînd o piesă, prin forma sa deosebită şi prin felul cum pare a fi fost folosită, atrage atenţia cercetătorului şi îl obligă să o înscrie, ca un nou tip de unealtă, în inventarul pieselor paleolitice.

În cazul de faţă este vorba de două piese descoperite pe terasa Cetăţica-Ceahlău, în stratul de cultură aparţinînd kostenkianului (gravetienului oriental) inferior, care au forma unor răzuşuri-cioc. Aceste unelte au fost lucrate pe aşchii masive de şist negru de Audia avînd partea activă în formă de cioc, o proeminenţă îngustă şi prelungită de circa 2 cm, cu un profil înalt, îndreptată pe laturi prin aşchieri mărunte nu prea îngrijite, iar în bot avînd unele desprinderi mai fine, caracteristice răzuşurilor înalte, carenate.

Denumirea de răzuş-cioc (fr. *grattoir-bec)* ar putea să implice existenţa unei unelte combinate, de răzuş şi de cioc, dar în realitate este vorba de o singură unealtă, şi anume de un răzuş special.

Acest nou tip de unealtă a fost prezentat de curînd de doi arheologi francezi [1], care după o ezitare de mai mulţi ani — pentru motive exprimate şi de noi la începutul articolului — s-au hotărît să-l publice. Pentru aceasta, scopul articolului nostru nu este numai de a prezenta piesele de la Cetăţica, ci de a face unele scurte comentarii pe marginea articolului citat.

În Franţa aceste piese au fost descoperite în mai multe aşezări, asociate în general cu vîrfuri de tip « La Gravette », cu vîrfuri pedunculate şi cu nuclee prismatice alungite, elemente care caracterizează de obicei perigordianul, precum şi cu elemente caracteristice aurignacianului mijlociu, cum ar fi de exemplu răzuşurile înalte şi vîrfurile de os cu baza despicată. De aceea, se afirmă că grattoirele-bec ar reprezenta stadiul în care s-a produs « simbioza » dintre aurignacian şi perigordian [2]. De asemenea, se lasă să se înţeleagă că aceste unelte ar reprezenta un anumit stadiu de întrebuinţare a răzuşurilor *(grattoirs)* cu bot sau cu umăr, specifice aurignacianului mijlociu [3].

---

[1] R. Delarue et E. Vignard, *Le grattoir-bec: un nouvel outil du Paléolithique supérieur*, în *Bull. Soc. Pr. Fr.*, Tom. LVI, fasc. 5—6, 1959, p. 258—264.

[2] *Ibidem*, p. 362.

[3] *Ibidem*, p. 368.

În ceea ce priveşte piesele noastre de la Cetăţica-Ceahlău se poate admite că într-adevăr folosirea lor se apropie de cea a răzuşurilor amintite. Nu sîntem însă de acord că ele ar reprezenta ultimul stadiu de epuizare al răzuşurilor cu bot *(museau)* sau cu umăr *(épaulement)*, adică la început unealta să fi fost un răzuş obişnuit (cu bot sau cu umăr), ca apoi prin întrebuinţarea unei laturi şi retuşarea celeilalte să devină un răzuş-cioc. Aceasta nu poate corespunde reali-

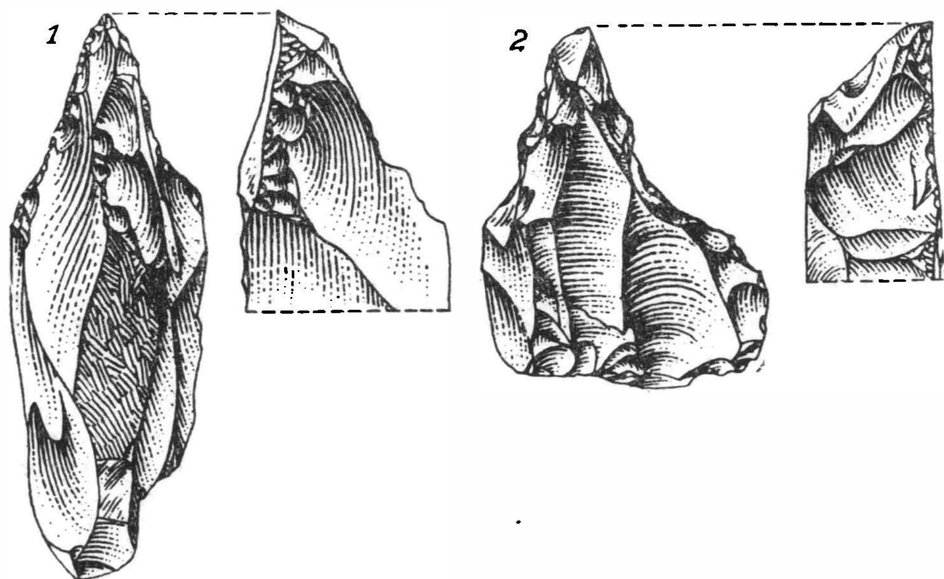

Fig. 1. — Cetăţica-Ceahlău. Răzuşuri-cioc *(grattoirs-bec)*.

tăţilor noastre arheologice pentru simplul motiv că la noi — la Cetăţica — nu s-au descoperit acele răzuşuri caracteristice aurignacianului mijlociu din care se presupune că ar deriva. Credem mai degrabă că uneltele noastre au fost create de la început în forma care ni s-a păstrat pentru a servi la efectuarea unor lucrări speciale, apropiate de cele ale scobului *(burin)*.

În legătură cu atribuirea acestei unelte, din punct de vedere cronologic şi cultural, unei aşa-zise « simbioze » aurignacian-perigordiene, anterioară stadiului final, trebuie arătat că deşi aurignacianul mijlociu şi perigordianul occidental par a nu avea nimic comun cu kostenkianul de început, prezenţa acestei unelte cu o formă întru totul identică cu cele din apus alcătuieşte, după noi, o verigă de legătură între cele două arii de dezvoltare ale paleoliticului superior (acro-paleolitic).

E un tip de unealtă a cărei formă, tehnică de realizare şi scopul în care a fost creată exclud posibilitatea unei apariţii spontane în două zone atît de îndepărtate.

FLOREA MOGOŞANU

НОВОЕ ПАЛЕОЛИТИЧЕСКОЕ ОРУДИЕ

РЕЗЮМЕ

Автор описывает новый тип орудия (grattoir-bec), найденный на террасе Четэцика-Чахлэу, в культурном слое раннекостенковского периода (восточный gravette). В исследовании указывается, что аналогичные орудия были недавно описаны двумя французскими археологами в небольшой статье, которую автор кратко комментирует.

Автор приходит к заключению, что эти орудия с самого начала имели ту форму, в которой их нашли. Их появление в тождественной форме в двух отдаленных областях может служить связующим звеном между двумя ареалами распространения верхнего палеолита.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Четэцика-Чахлэу. Скребок-клюв (grattoirs-bec).

UN NOUVEL OUTIL PALÉOLITHIQUE

RÉSUMÉ

L'auteur présente un nouveau type d'outil, le grattoir-bec, découvert sur la terrasse de Cetăţica-Ceahlău, dans la couche de civilisation appartenant au kostenkien (gravettien oriental) de la phase initiale. Il fait remarquer que des outils de ce genre ont été récemment publiés par deux archéologues français dans un court article en marge duquel il se livre à de brefs commentaires.

Il en arrive à la conclusion que ces outils ont reçu initialement la forme qu'ils avaient quand on les a découverts et que leur apparition sous des formes identiques dans deux régions éloignées l'une de l'autre pourrait constituer cependant une liaison entre ces deux aires de développement du paléolithique supérieur.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Cetăţica-Ceahlău : grattoirs-bec.

UN NOU TOPOR DE SILEX ŞLEFUIT DESCOPERIT ÎN MOLDOVA DE NORD-VEST

(satul Tîrpeşti, com. Petricani, reg. Bacău)

În cursul campaniei agricole din primăvara anului 1960, la locul numit Piciorul Tărcii, situat pe dealurile înalte din dreapta pîrîului Ţolici, la est de satul Tîrpeşti (dar pe teritoriul acestuia), a fost descoperit un topor şlefuit de silex. Piesa a fost donată Institutului de arheologie din Bucureşti în anul 1961 de către locuitorul Nicolae V. Popa.

Toporul, lucrat dintr-un silex de culoare alb-vineţie cu vinişoare alb-gălbui, este de formă trapezoidală, cu ceafa uşor rotunjită, tăişul subţiat, lăţit şi arcuit; una din feţe este puţin bombată.

Deşi îngrijit lucrată şi frumos şlefuită, piesa păstrează urmele de prelucrare. Şlefuirea nu s-a putut face în chip egal din pricina unor aşchieri, rezultate desigur dintr-o primă fază de lucru, aceea a cioplirii. S-ar putea ca unele aşchieri să fie totuşi ulterioare. Înălţime 0,132 m; lăţime maximă 0,06 m; grosime maximă 0,0018 m; inv. nr. II 15914 (fig. 1).

Toporul nu are urme vădite de întrebuinţare, vîrful fiind perfect ascuţit; ştirbiturile se datoresc lovirii cu fierul plugului. Materia primă din care a fost lucrat provine probabil de pe Nistrul superior.

Această descoperire nu este izolată în Moldova, deoarece se mai cunosc o serie de topoare şlefuite de silex şi chiar depozite descoperite în această parte a ţării [1].

În ceea ce priveşte încadrarea cronologică a acestor tipuri de topoare de pe teritoriul Moldovei, cercetătorii care s-au ocupat cu această problemă sînt de acord să le fixeze data finală la limita superioară a culturii Horodiştea-Gorodsk [2]. Discutată este însă limita cronologică inferioară pe care, deşi prudent, Adrian Florescu încearcă să o coboare pînă în faza A-B a culturii Cucuteni [3], spriji-

---

[1] Adrian Florescu, *Depozitul de unelte de caracter neolitic de la Valea Adîncă*, în *Omagiu lui Constantin Daicoviciu*, Bucureşti, 1960; idem, *К вопросу о кремневых топорах в Молдове*, în *Dacia*, N.S., III, 1959, p. 79–102.

[2] *Ibidem*; cf. şi Vladimir Dumitrescu, *Cu privire la problema topoarelor de silex din Moldova*, în *SCIV*, XII, 2, 1961, p. 365 şi urm.

[3] Adrian Florescu, *К вопросу о кремневых топорах в Молдове*, în *Dacia*, N.S., III, 1959, p. 100.

nindu-se numai pe descoperirile de la Polivanov-Iar. Dimpotrivă, Vladimir Dumitrescu arată că nu există nici o dată certă care să ne permită să susţinem apariţia pe teritoriul Moldovei şi în cuprinsul ariei Cucuteni-Tripolie a topoarelor de silex înaintea culturii de tip Horodiştea-Gorodsk [1].

Întrucît tipul de topor descoperit la Tîrpeşti — cu lama şi ceafa subţire — aparţine celei de-a doua etape de dezvoltare a topoarelor de silex [2], fiind similar ca tehnică de lucru şi ca tip aceluia descoperit în mormîntul cu cistă de piatră

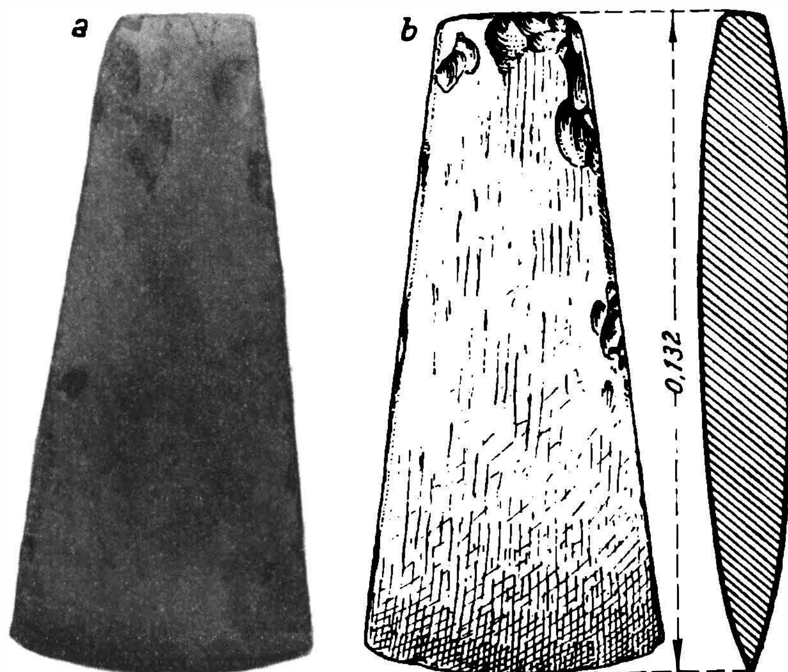

Fig. 1. — Toporul de silex şlefuit, descoperit la Tîrpeşti: *a*, fotografie (faţa); *b*, desen (faţa dorsală şi profil).

de la Piatra Neamţ [3], nu ar fi de loc exclus ca şi acest exemplar să aparţină tot inventarului unui astfel de mormînt, încadrîndu-se din punct de vedere cronologic într-o perioadă care ar corespunde cu sfîrşitul culturii Horodiştea-Gorodsk.

Chiar dacă cercetările pe care sperăm să le întreprindem în viitor pe locul descoperirii nu ar confirma această ipoteză, totuşi nu considerăm că toporul descris aci ar putea fi datat mai timpuriu de această dată, deoarece nu vedem nici un motiv care să ne îndreptăţească să-l atribuim purtătorilor culturii Cucuteni.

SILVIA MARINESCU-BÎLCU

[1] Vladimir Dumitrescu, *loc. cit.*
[2] Adrian Florescu, *op. cit.*
[3] *Ibidem*, fig. 3/6 şi fig. 5/1.

НОВЫЙ ШЛИФОВАНЫЙ КРЕМНЕВЫЙ ТОПОР, НАЙДЕННЫЙ В СЕВЕРО-ЗАПАДНОЙ МОЛДОВЕ

РЕЗЮМЕ

Автор описывает шлифованый кремневый топор, найденный в Тырпешти, в северо-западной Молдове. Топор, сделанный из лилово-белого кремня с желтовато-белыми жилками (вероятно приднестровского происхождения), имеет трапециевидную форму, одна из сторон слегка выпуклая, лезвие расширено и слегка согнуто.

Этот топор принадлежал, возможно, к инвентарю погребения в каменном ящике конца неолита, так как сходные топоры были найдены в той же области между Карпатами и Серетом (Должешти Мари, Пятра Нямц и т.д.) в погребениях подобного типа.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Шлифованый кремневый топор, найденный в Тырпешти: *a*, фотография (спереди); *b*, рисунок (сзади и в профиль).

UNE NOUVELLE HACHE EN SILEX POLI DÉCOUVERTE DANS LE NORD-OUEST DE LA MOLDAVIE

RÉSUMÉ

L'auteur décrit une hache polie, en silex, trouvée à Tîrpeşti (nord-ouest de la Moldavie). La pièce est trapézoïdale, ayant l'une de ses faces légèrement bombée et le tranchant élargi et un peu arqué. Cette hache a été taillée dans un silex blanc-violacé à veines blanc-jaunâtres (provenant probablement des bords du Dniester).

Cette pièce pourrait avoir appartenu à l'inventaire d'une sépulture à ciste en pierre de la fin du néolithique, étant donné qu'on a déjà trouvé des pièces similaires dans la même région d'entre les Carpates et le Siret (Dolheştii Mari, Piatra Neamţ, etc.) dans des tombes de ce genre.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Hache polie en silex, découverte à Tîrpeşti : *a*, photographie (de face) ; *b*, dessin (face dorsale et profil).

UN SCEPTRU DE PIATRĂ ÎN FORMĂ DE CAP DE CAL DESCOPERIT ÎN IUGOSLAVIA

Numărul sceptrelor de piatră în formă de cap de cal din perioada tîrzie a neoliticului — şi despre care am avut prilejul să mă ocup în diferite rînduri [1]— a sporit recent cu încă un exemplar descoperit în sudul Iugoslaviei, pe teritoriul localităţii Suvodol din Macedonia (fig. 1). Într-un articol tratînd despre unele elemente ale influenţelor pontice şi ale stepelor la Dunărea de jos şi în Balcani în perioada de tranziţie de la neolitic la bronzul timpuriu, cercetătorul iugoslav M. Garašanin [2] descrie sumar şi ilustrează ultima piesă de la Suvodol, punînd-o în chip firesc în legătură cu celelalte sceptre de acest fel cunoscute pînă acum. Deşi, evident, acest ultim sceptru în formă de cap de cal prezintă şi unele mici deosebiri faţă de celelalte exemplare descoperite mai de mult, atît forma generală cît şi toate elementele caracteristice sînt absolut aceleaşi. Judecînd după fotografia publicată, acest nou exemplar pare a semăna mai mult cu sceptrul de la Casimcea, nefiind atît de stilizat ca celelalte exemplare (şi mai ales ca acelea de la Sălcuţa şi Terekli Mekteb).

Şi la piesa de la Suvodol ca şi la celelalte sceptre, partea opusă botului este modelată ca o prelungire uşor sugrumată pe linia de contact cu capul propriu-zis, avînd totodată deasupra un fel de buton în relief, desigur tot pentru fixarea legăturii cu care sceptrul era prins de mîner.

Importanţa piesei din Macedonia stă atît în faptul că ea sporeşte la cinci numărul acestor sceptre de o formă atît de specială, cît şi în poziţia ei geografică. După cum era şi firesc, M. Garašanin este de acord că şi această piesă trebuie pusă în legătură cu stepele nord-pontice [3], deşi în acelaşi timp este de părere

---

[1] Vladimir Dumitrescu şi colaboratori, *Hăbăşeşti*, 1954, p. 434—456 şi p. 540—544; Vladimir Dumitrescu, *Cîteva precizări cu privire la sceptrele în formă de capete de cal din R.P.R. şi U.R.S.S.*, în *SCIV*, VI, 1955, p. 425—436; idem, *Le depôt d'objets de parure de Hăbăşeşti et le problème des rapports entre les tribus de la civilisation de Cucuteni et les tribus des steppes pontiques*, în *Dacia*, N.S., I, 1957, p. 73—96.

[2] M. Garašanin, *Elemente der Steppen- und der pontischen Einflüsse an der Unteren Donau und auf dem Balkan, an Übergang vom Neolithikum zur Frühen Bronzezeit* (în limba sîrbă, cu rezumat larg în l. germană), în *Glasnik-Sarajevo*, N.S., XV—XVI, Arheologija, 1961, p. 5—22—26.

[3] *Ibidem*, p. 15 şi 25.

că atît ea cît şi cele de la Sălcuţa şi Fedeleşeni trebuie atribuite mai degrabă migraţiei unei populaţii din regiunile situate în sudul Uniunii Sovietice, decît schimburilor economice intertribale [1]. Din păcate condiţiile de descoperire a sceptrului de la Suvodol nu sînt bine cunoscute, Garašanin spunînd despre el numai că « pare să provină dintr-o aşezare a grupei neolitice tîrzii Crnobuki ». Iar originea din regiunea stepelor « pare a fi confirmată » — adaugă autorul

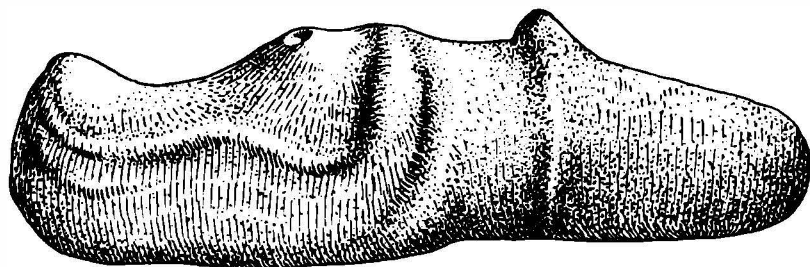

Fig. 1. — Sceptrul de la Suvodol (Macedonia). Schiţă după fotografia publicată în *Glasnik-Sarajevo*, N.S., XV—XVI, p. 15, fig. 1.

citat — « în afară de descoperirea de la Terekli Mekteb, şi prin mormîntul cu ocru de la Casimcea şi poate şi prin semnificaţia reprezentării capului de cal» [2]. În ceea ce ne priveşte, am arătat mai de mult pentru ce credem că nu poate fi vreo îndoială că toate aceste piese reprezintă cu adevărat capete de cal [3] şi de aceea nu mai stăruim aci în această privinţă. De altfel, în treacăt fie spus, dacă ele ar reprezenta capul unui alt animal, asemănarea celor cinci exemplare descoperite pînă acum, care merge în multe privinţe pînă la *identitate*, şi răspîndirea lor exclusiv în zona ce se întinde din Caucaz pînă în Balcani, nici nu ar putea fi explicată.

Pentru a putea admite interpretarea lui Garašanin — care înclină să admită că şi piesa de la Suvodol a fost dusă acolo de unele elemente etnice venite din regiunea stepelor pontice — ar trebui ca în acelaşi mediu cultural din Macedonia

---

[1] M. Garašanin, *Elemente der Steppen- und der pontischen Einflüsse...*, *loc. cit.*

[2] *Ibidem.*

[3] Această identificare a fost făcută de noi încă din 1940. În ceea ce priveşte felul în care s-a încercat (D. Berciu, *Contribuţii la problemele neoliticului în Romînia* . . . , p. 129 şi nota 4 de pe aceeaşi pagină) să mi se conteste prioritatea acestei identificări, prefer să nu mai stărui aici (vezi mai jos nota redacţiei în această privinţă). De altfel, în fond ceea ce interesează nu este atît identificarea în sine, ci concluziile ştiinţifice asupra legăturilor cu stepele nord-pontice, concluzii formulate de noi înainte de a se cunoaşte exemplarul din Caucaz (publicat de A. A. Iessen abia în 1952), şi care ni se par cu totul valabile şi la ora actuală.

Nota Redacţiei. Este incontestabil că prin felul în care au fost redactate unele pasaje în lucrarea lui D. Berciu şi care au trecut, în chip regretabil, neobservate cu prilejul editării lucrării, se încearcă să se pună la îndoială, în chip cu totul nejustificat şi într-o formă neadmisibilă, prioritatea unei identificări care — ţinînd seama de toate datele de care dispunem — nu poate fi contestată lui Vladimir Dumitrescu. Pe viitor, este de dorit să se evite orice încercare de a se arunca o lumină defavorabilă asupra probităţii ştiinţifice a unui cercetător a cărui comportare ştiinţifică îl situează mai presus de asemenea încercări condamnabile.

să se fi făcut şi alte descoperiri (inclusiv chiar morminte cu ocru) care să poată fi atribuite unor triburi pontice ajunse acolo spre sfîrşitul neoliticului. Dar asemenea elemente nu ştim să existe, căci chiar în analiza detaliată făcută de Garašanin pentru grupa Crnobuki [1] nu este menţionat nici un element cultural a cărui origine să trebuie să fie căutată în regiunea stepelor pontice, întreaga grupă dovedind dimpotrivă legături strînse cu Tesalia, deci cu sudul [2]. De aceea nu cred că trebuie să subscriu la concluzia că sceptrul în formă de cap de cal din Macedonia ar fi fost adus mai degrabă prin deplasarea unor triburi venite din regiunile nord-pontice decît prin schimburi intertribale. De altfel, după cum am amintit mai sus, Garašanin înclină pentru aceeaşi explicaţie pentru toate cele trei sceptre (Sălcuţa, Fedeleşeni, Suvodol) care nu au fost găsite în zona stepelor pontice, deşi cel puţin la Fedeleşeni şi la Suvodol nu se cunosc alte elemente culturale tipic-pontice în aşezările respective, împrejurare care se opune acestei explicaţii.

Nu este, desigur, cazul să discutăm din nou această problemă în ansamblul ei, însă deocamdată nu avem nici un motiv să credem că sceptrul de la Fedeleşeni ca şi acela de la Suvodol *nu* ar aparţine mediului cultural al aşezărilor în care au fost descoperite, după cum nu avem de altfel nici o certitudine că sceptrul de la Sălcuţa ar fi fost descoperit în cuprinsul stratului Sălcuţa IV. Este adevărat că s-a emis ipoteza că şi sceptrul de la Fedeleşeni ar putea fi posterior aşezării cucuteniene de acolo şi că în felul acesta el ar trebui să fie atribuit unei faze postcucuteniene — respectiv Gorodsk-Horodiştea — dar întrucît în nici una dintre aşezările culturilor Gorodsk-Horodiştea şi Usatovo-Folteşti din U.R.S.S. şi din ţara noastră nu s-au găsit asemenea piese, îmi menţin părerea că pătrunderea acestor sceptre spre vest şi sud-vest s-a făcut ceva mai timpuriu. Şi Gara anin crede că descoperirea de la Suvodol pare a rezolva problema cronologică în favoarea datării mai timpurii propuse de mine [3], tocmai pentru că sceptrul din Macedonia s-a descoperit într-o aşezare neolitică tîrzie.

Întreaga dificultate a problemei situării cronologice precise a acestor sceptre stă, evident, tocmai în împrejurarea că nu se cunosc, pentru toate, condiţiile precise ale descoperirii. Dar întrucît socotim şi acum că mormîntul de la Casimcea nu poate fi datat într-o perioadă tîrzie, fiind anterior marilor deplasări de triburi care au dus triburile stepelor pînă departe spre vest, nu vedem nici un motiv pentru a renunţa la datarea noastră în cadrul unei perioade mai vechi decît aceea la care s-au oprit alţi cercetători. De altfel aspectul esenţial al problemei este consti-

---

[1] M. Garašanin, în *Arheoloski Vestnik*, VI, 1955, p. 75 şi urm. şi în studiul *Neolithikum und Bronzezeit in Serbien und Makedonien*, în 39. *BerRGK*, 1958, p. 1 şi urm. (v. capitolul *Die Crnobuki-Gruppe*, p. 118—120).

[2] M. Garašanin, *Neolithikum und Bronzezeit . . .*, *loc. cit.* Între elementele ce stau în legătură cu Sudul este evident şi plastica în lut. Unele statuete au o gaură între umeri, pentru introducerea unui cap modelat aparte *(ibidem*, p. 119 şi pl. 25/2), iar Garašanin a făcut pe drept cuvînt apropierea între ele şi apariţiile similare din Tesalia *(ibidem*, p. 119); statuetele din Macedonia constituie şi ele încă o verigă de legătură între statuetele de acest tip din Tesalia şi acelea de la Gumelniţa, de care ne-am ocupat în mai multe rînduri (ultima oară în articolul *A new Statuette of Thessalian type discovered at Gumelniţa*, în *Dacia*, N.S. IV, 1940, p. 443—453, unde se găseşte şi întreaga bibliografie anterioară). Faptul că şi piesele din Macedonia datează din neoliticul tîrziu, ca şi exemplarele de la Gumelniţa, descoperite în stratul B al aşezării eponime, dovedeşte pe de o parte contemporaneitatea lor, iar pe de altă parte că sînt posterioare exemplarelor tesaliene. De altfel exemplarul din Macedonia ilustrat de Garašanin seamănă bine cu unele dintre piesele similare de la Cernavoda.

[3] M. Garašanin, *Elemente der Steppen- und der pontischen Einflüsse . . .*, p. 15 şi 25.

tuit tocmai de legătura care trebuie neapărat să fie făcută între aceste sceptre şi triburile stepelor pontice — iar această legătură am precizat-o, după cum se ştie, chiar înainte de a fi fost publicat sceptrul de la Terekli Mekteb. Concluzia aceasta ni se pare încă singura valabilă, fie că pe unele dintre sceptre le considerăm ajunse în locul de descoperire prin legături de schimb, fie că dimpotrivă le-am socoti pe toate vehiculate de înseşi triburile stepelor pontice în drumul lor spre vest [1].

VLADIMIR DUMITRESCU

КАМЕННЫЙ СКИПЕТР В ВИДЕ ЛОШАДИНОЙ ГОЛОВЫ, НАЙДЕННЫЙ В ЮГОСЛАВИИ

РЕЗЮМЕ

Автор сообщает о находке в Македонии еще одного каменного скипетра в виде лошадиной головы, недавно описанного М. Гарашаниным. Таким образом, теперь известно пять экземпляров этого типа: из Сэлкуцы (Олтения), Феделешени (Молдова), Касимчи (Добруджа), Терекли Мектеб (Кавказ) и Суводола (Македония). Большое сходство, доходящее во многих отношениях до тождественности, доказывает, что они принадлежат к одной и той же культурной среде. Все они, по мнению автора, характерны для культуры неолитических причерноморских степных племен; что касается экземпляров из Феделешени, Сэлкуцы и Суводола, предшествующих переселению причерноморских племен к западу и юго-западу в конце неолита, они попали в результате обмена в местности, где их нашли.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Скипетр из Суводола (Македония). Рисунок по фотографии, опубликованной в Glasnik-Sarajevo, N.S., XV—XVI, стр. 15, рис. 1.

SCEPTRE EN PIERRE, DE YOUGOSLAVIE, EN FORME DE TÊTE DE CHEVAL

RÉSUMÉ

L'auteur signale la découverte, en Macédoine cette fois, d'un sceptre en pierre ayant la forme d'une tête de cheval, récemment publié par M. Garašanin. On connaît donc maintenant cinq exemplaires de ce type, provenant de Sălcuţa

[1] D. Berciu, *loc. cit.*, se gîndeşte acum la o origine egeo-anatoliană a acestor sceptre.

(Olténie), Fedeleşeni (Moldavie), Casimcea (Dobroudja), Terekli Mekteb (Caucase) et Suvodol (Macédoine). Leur grande ressemblance qui, à certains égards, va jusqu'à l'identité, prouve qu'ils appartiennent au même milieu culturel. L'auteur les considère tous comme spécifiques de la civilisation des tribus des steppes pontiques néolithiques, mais il croit que les exemplaires de Fedeleşeni, Sălcuţa et Suvodol, antérieurs à la migration des tribus pontiques vers l'ouest et le sud-ouest à la fin du néolithique, sont parvenus dans les contrées où on les a trouvés par la voie des échanges entre tribus.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Le sceptre de Suvodol (Macédoine). Esquisse d'après la photographie publiée dans *Glasnik-Sarajevo*, N.S., XV—XVI, p. 15, fig. 1.

———————

UN TOPOR DE LUPTĂ DIN CUPRU, DESCOPERIT LA BEREVOEŞTI-MUSCEL

Ultima etapă a neoliticului, ce ilustrează pe întinse arii culturale şi aproape pe întregul curs al celui de-al III-lea mileniu î.e.n. epoca ceramicii pictate, completează mereu locurile albe ale hărţii arheologice, cu mărturii legate de un moment important în dezvoltarea forţelor de producţie: pătrunderea primelor unelte metalice — respectiv din cupru, ce avea să înlocuiască treptat, deschizînd drumul etapelor superioare ale bronzului şi fierului, utilajul străvechi-tradiţional: uneltele litice.

În depresiunea Cîmpulung-Muscel, din Subcarpaţii Getici, prezenţa începuturilor cuprului n-a fost semnalată stratigrafic pînă astăzi, iar o evidenţă a descoperirilor întîmplătoare, pe această linie, o socotim mai mult decît relativă. Pentru acest motiv, semnalarea oricărei urme de acest fel nu trebuie subestimată. Dimpotrivă, analizată judicios, ar putea contribui la concluzii importante. De aceea considerăm că prezentarea unei piese, găsită de un pădurar, în raionul Muscel, în comuna Berevoeşti-Pămînteni, în punctul « Vîrful văii lui Arei », poate prezenta importanţă.

Este vorba de un topor, din cupru, dublu, cu braţele « în cruce », cu gaură de înmănuşare; are un braţ-topor cu tăişul vertical şi un braţ-teslă cu tăişul orizontal, perpendicular pe primul.

Braţele sînt perfect egale ca lungime (0,085 m) şi uşor arcuite în jos. Grosimea medie 0,016 m, iar diametrul găurii de înmănuşare de 0,031 m, lipsindu-i însă manşonul tubular aflat, pe o parte sau pe ambele, la exemplarele similare. În schimb, partea inferioară a găurii are două prelungiri, aşezate asimetric, de o parte şi de alta a găurii de înmănuşare, în scopul de a fixa mai bine mînerul.

Greutatea piesei este de 0,472 g, iar materialul folosit — prin turnare şi ciocănire subsecventă — este cuprul, de o culoare roşie pronunţată, specifică minereului de la Baia de Aramă, care nu conţine argint, ca cel din Transilvania [1].

---

[1] Niculescu-Otin, *Contribuţiuni la metalurgia antică a cuprului în ţările locuite azi de romîni*, in *Academia Romînă, Publicaţiile fondului Vasile Adamachi*, nr. XXXVIII, Bucureşti, 1913, p. 373.

Pe partea superioară a braţului-topor se recunoaşte uşor o nervură rămasă de la turnare. Ca aspect general piesa prezintă o patină de un verde-bronz uniform [1].

Ne aflăm, fără îndoială, în faţa unui exemplar din tipologia cunoscută a topoarelor de luptă din cupru, din neoliticul tîrziu. Este o formă mai evoluată a tipului de topor din cupru: cu braţele în cruce. Piesa este prea mică pentru o unealtă cu posibilităţi de randament real în producţie, prea zveltă şi fasonată, dar a putut fi folosită ca armă în luptele date de războinici sau vînători, purtători ai culturilor ceramicii pictate — care au creat-o — în aria dunăreană şi balcanică a complexelor Gumelniţa şi Sălcuţa.

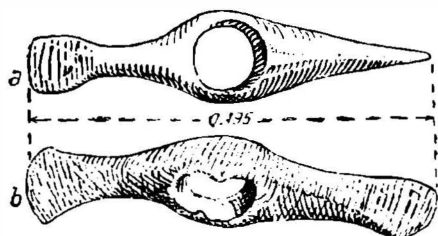

Fig. 1. — Topor de cupru, descoperit in depresiunea Cîmpulung-Muscel.

Susţinem această teză, întrucît sîntem de acord cu întrebuinţarea atribuită frecvent topoarelor din cupru de acest fel, aflate în Transilvania, bogată în asemenea zăcăminte. Aceste piese deşi descoperite chiar în mine, sau în apropierea lor, nu pot fi considerate unelte, nici de minerit [2] şi foarte probabil nici pentru altă producţie — exceptînd vînătoarea şi luptele — cuprul fiind lipsit de rezistenţa necesară unei unelte pentru o oarecare durată de întrebuinţare, fie în prelucrarea unor materii dure, minerale, sau chiar organice, ca lemnul etc.

Ceea ce este însă evident, este înrudirea armei în speţă cu topoarele din cupru, cu două braţe, de tipul Vidra [3] şi cu numeroasele exemplare de acest fel, descoperite în Bulgaria [4], toate cuprinse în marele cerc egeean.

Descoperirea izolată a acestui exemplar, aflat oarecum în afara ariei unei aşezări cunoscute, adus probabil prin schimb, unicul aflat pînă acum în depresiunea Cîmpulungului, ar putea întări — şi prin lipsa vizibilă de uzură — opinia unor specialişti [5], potrivit căreia aceste obiecte din cupru vor fi continuat să servească — concomitent cu utilizarea neîndoielnică de arme — ca lingouri-bare pentru circulaţia metalului, în relaţiile de schimb între triburi. Aceasta, cu atît mai mult cu cît primele topoare de cupru, din faza anterioară a neoliticului mijlociu, au folosit cu certitudine ca simboluri de valoare materială.

Oricum am interpreta valoarea piesei sub raportul utilitar din epoca creării ei, importanţa pe care o are astăzi, pentru completarea repertoriului arheologic al topoarelor din cupru din R.P.R., este fără îndoială reală.

FLAMINIU MÎRŢU

---

[1] Piesa se află în Muzeul raional Cîmpulung-Muscel, sub nr. 1230/1956.

[2] Cum susţine M. Roska (în *AÉ*, 1928, p. 52—53 şi în *Közlemények-Cluj*, II, 1, 1924, p. 15—17), dar fără temei, după cum atrage judicios atenţia Dorin Popescu (în *Materiale*, II, 1956, p. 197).

[3] Dinu V. Rosetti, *Săpăturile de la Vidra*, în PMMB, I, 1934, p. 6 şi urm. şi fig. 42.

[4] *Istoria Romîniei*, I, p. 56.

[5] I. Nestor, *Asupra începuturilor metalurgiei aramei şi bronzului în R.P.R.*, în *Studii şi referate privind istoria Romîniei*, I, 1954, p. 48—49.

МЕДНЫЙ БОЕВОЙ ТОПОР, НАЙДЕННЫЙ В БЕРЕВОЕШТИ-МУСЧЕЛ

РЕЗЮМЕ

Автор описывает первый металлический предмет такого типа, найденный в котловине Кымпулунг-Мусчел. Принимая во внимание размеры этого орудия и непрочность металла, из которого он сделан, автор считает, что речь идет о боевом топоре, а не об орудии. Поскольку признаки износа отсутствуют, не исключено, что топор служил материальным символом межплеменной меновой торговли.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Медный топор, найденный в котловине Кымпулунг-Мусчел.

HACHE DE GUERRE EN CUIVRE DÉCOUVERTE À BEREVOEŞTI-MUSCEL

RÉSUMÉ

L'auteur présente le premier objet métallique de ce genre découvert dans la dépression de Cîmpulung-Muscel. Prenant en considération les dimensions de cet outil et la résistance limitée du métal dont il est constitué, il considère qu'il s'agit d'une hache de guerre et non d'un outil. De même, l'absence de marques d'usure n'exclut pas l'éventualité que cette pièce ait servi de symbole matériel dans les relations d'échanges entre tribus.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Hache de cuivre découverte dans la dépression de Cîmpulung-Muscel.

SPADA DE BRONZ DE LA LIVADA

(r. Oaş, reg. Maramureş)

În anul 1959, pe la mijlocul lunii august, cu ocazia adîncirii unui canal mai jos de podul de lemn din apropierea comunei Livada, r. Oaş, a fost descoperită o spadă de bronz. Arma a fost găsită într-un strat de nisip albastru, la adîncimea de 1,80 m. Piesa era întreagă fiind aşezată oblic, dar s-a rupt cu ocazia scoaterii din pămînt. Locul de descoperire reprezintă foarte probabil o poziţie secundară a spadei care iniţial a fost adusă de ape de undeva din malul canalului pînă la punctul unde a ieşit întîmplător la iveală cu ocazia lucrărilor de canalizare amintite.

Prin forma şi ornamentaţia ei, spada reprezintă un tip interesant, ceea ce justifică semnalarea acestei descoperiri cu toate că ea este izolată şi nu face parte dintr-un depozit mai mare.

Mînerul spadei prezintă complicate motive ornamentale geometrice, astfel că descrierea nu poate să cuprindă toată amănunţimea lor. Pentru elementele nesemnalate în descriere trimitem la desenul şi fotografiile piesei (fig. 1—3). Mînerul se termină într-o placă oval-ascuţită, ornamentată pe margine cu un rînd de triple arcade. În mijlocul plăcii se înalţă o proeminenţă bombată de aceeaşi formă cu placa. Mînerul, oval-aplatizat în secţiune, are un contur uşor arcuit lărgindu-se în sus şi în jos; este ornamentat cu benzi de romburi şi de zigzaguri, iar triunghiurile delimitate de aceste ornamente sînt simplu haşurate. Cele două registre sînt despărţite între ele prin benzi înguste compuse din linii orizontale. Sub ele se află o zonă alcătuită din ghirlande aşezate faţă în faţă, urmate de o bandă îngustă umplută cu paranteze dispuse în sens contrar. Garda mînerului are laturi uşor convexe şi poartă patru nituri false. În sus este delimitată de un ornament compus din arcade duble deschise în jos, care se termină fiecare la vîrf cu un punct. Acelaşi motiv ornamental revine pe lamă într-o execuţie mărită şi mai completă. Pe marginile laterale ale gărzii se află rînduri mici de paranteze duble. Garda mînerului delimitează din lamă aproape un oval închis în formă de potcoavă alungită. Această suprafaţă este neornamentată şi traversată doar de nervura mediană a lamei. Garda se termină în jos în două vîrfuri oblice şi uşor arcuite. Lama atinge lăţimea maximă aproximativ pe la mijlocul ei, iar

tăişurile sînt uşor încovoiate. În secţiune, lama este relativ îngustă, tăişurile sînt accentuate, iar nervurile nu se suprapun. În partea superioară, lama este ornamentată cu ghirlande arcuite, deschise spre exterior şi compuse din trei linii care se termină la vîrf cu trei puncte aşezate în formă de triunghi. Cele două ghirlande se închid într-o lanţetă asimetrică.

Spada a fost turnată deodată, într-un singur tipar, ale cărui valve însă n-au fost perfect simetrice, ceea ce rezultă din faptul că niturile false nu sînt redate la aceeaşi înălţime pe ambele feţe, iar nervurile mediane ale lamei nu se suprapun. O greşeală de turnare pe marginea butonului mînerului a fost ulterior completată cu un aliaj de altă compoziţie metalică, dar înainte de ornamentarea piesei, deoarece decorul de pe marginea butonului trece şi peste partea reparată.

Lungimea totală 62,6 cm, lungimea lamei 51,2 cm, lungimea mînerului cu garda 11,4 cm, lăţimea maximă a lamei 5,8 cm, a gărzii 6,2 cm, lăţimea minimă a mînerului 2,7 cm, grosimea lamei 0,5 cm, a mînerului 1,00 cm, diametrul butonului mînerului 4,00—5,8 cm.

Analiza făcută de către Colectivul de spectrografie pentru cercetarea obiectelor de metal din epoca cuprului şi bronzului timpuriu (S. Junghans, E. Sangmeister, M. Schröder), comunicată Institutului de istorie din Cluj, Muzeul arheologic, a dat următorul procentaj al aliajului:

	Sn	Pb	As	Sb	Ag	Ni	Bi	Au	Zn	Co	Fe
Aliajul spadei	0,99	2,25	0,19	1,07	0,02	0,12	0	0	0	0	++
Aliajul părţii reparate a mînerului	∽ 5,2	0,5	0,48	1,05	0,015	0,25	0	0	0	0	+

Elementele constitutive în ce priveşte forma şi ornamentaţia spadei pot fi caracterizate în felul următor: butonul mînerului se compune dintr-o placă ovală cu laturi ascuţite şi o proeminenţă bombată deasupra, mînerul are un contur uşor arcuit, garda mînerului cu laturi puţin convexe şi cu patru nituri false se termină prin două vîrfuri oblice arcuite în jos. Partea lamei înconjurată de gardă este ovală, iar lăţimea maximă a lamei se află aproximativ la mijlocul ei. Piesa se caracterizează printr-o ornamentaţie relativ bogată, dispusă în mod armonios şi ponderat.

După împărţirea lui Fr. Holste, prin caracterele ei specifice, spada se încadrează în categoria celor de tip Au [1]. După Holste, din acest tip fac parte spadele sau pumnalele cu mîner plin de la Au, Zajta, Simontornya, Zurndorf, Valsömagle, Allerslev şi Goldberg. R. Hachmann exclude ultimele trei piese din acest tip, dar adaugă încă pumnalul cu mînerul plin de la Wetzleinsdorf [2]. Nu este cazul să se discute aici mai amplu problemele legate de cele două tipuri de spade de la Au şi Spatzenhausen, pentru care putem să trimitem la concluziile lucrărilor citate. Aici, unde se urmăreşte în primul rînd semnalarea spadei de la Livada,

---

[1] Fr. Holste, *Die bronzezeitlichen Vollgriffschwerter Bayerns*, München, 1953, p. 10 şi urm. şi p. 45.

[2] R. Hachmann, *Die frühe Bronzezeit im westlichen Ostseegebiet und ihre mittel- und südosteuropäischen Beziehungen*, Hamburg, 1957, p. 132—134.

Fig. 1. — Spada de la Livada (desen).

Fig. 2. — Spada de la Livada (fotografie).

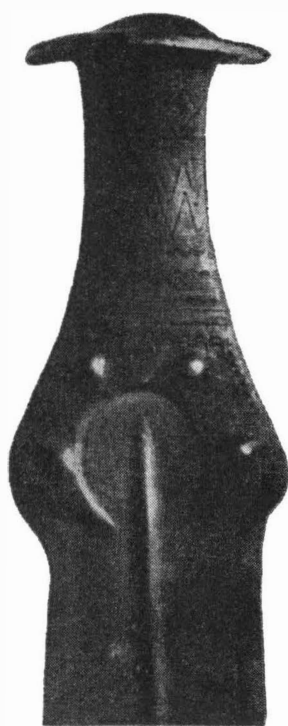

Fig. 3. — Minerul spadei de la Livada.

urmează să se discute doar legăturile acestei piese cu celelalte exemplare ale tipului Au şi poziţia ei faţă de tipul mai vechi, premergător, de la Apa. Prin forma şi ornamentaţia ei, spada de la Livada se leagă cel mai strîns de cele trei spade din depozitul de la Zajta [1], localitate situată numai la circa 25 km de Livada. Distanţa dintre Livada şi Apa este şi mai mică (doar 14 km). Dintre cele trei spade de la Zajta, deosebite fiecare între ele, exemplarul ornamentat cu benzi de zigzaguri pe mîner oferă analogiile cele mai apropiate pentru piesa de la Livada. Forma mînerului, numărul niturilor false, poziţia vîrfurilor oblice ale gărzii care însă aici nu sînt arcuite, forma lamei, şi în sfîrşit ornamentarea mînerului cu benzi orizontale de zigzaguri se reîntîlnesc şi la spada de la Livada. Pentru banda de romburi de pe mînerul spadei de la Livada, pot fi citate de asemenea romburile de pe mînerul altei spade de la Zajta, aşezate la acest exemplar însă în benzi verticale. Împreună cu acestea, apar şi arcade mai mici şi mai mari, simple sau duble. Pentru motivul ghirlandelor arcuite de pe lama spadei de la Livada lipsesc analogii în cadrul întregii grupe. Prin arcadele sale deschise în afară, terminîndu-se în puncte aşezate în triunghi, ornamentul aminteşte mai degrabă decorul lamelor de tip Apa care sînt acoperite cu benzi în spirale încîrligate; motivul de la Livada ar putea fi socotit, eventual, ca o simplificare a ornamentaţiei mai bogate, a grupului Apa. Un argument în acest sens îl oferă lama unui pumnal din « Ungaria » care este împodobită în partea superioară prin cîrlige spiralice în stilul celor de la Apa, iar mai jos acest motiv se transformă în ghirlande deschise spre exterior ca la Livada [2]. Ornamentaţia spadelor de tip Au este sărăcăcioasă sau lipseşte complet şi documentează faţă de grupul Apa o vădită decădere şi simplificare. Exemplarul cel mai bogat şi unitar ornamentat din cadrul tipului Au-Zajta care păstrează încă tradiţia grupului Apa este cel de la Livada.

Legăturile strînse ale acestuia cu depozitul de la Zajta indică şi cadrul cronologic în care poate fi situată spada de la Livada. La Zajta lipsesc, faţă de Apa, topoarele de luptă cu disc, aparţinînd tipului A după clasificarea făcută de I. Nestor. În schimb este reprezentat tipul B 2a al acestor topoare care nu există la Apa. Din acest motiv Hachmann situează depozitul de la Zajta şi apariţia tipului de la Au abia la sfîrşitul fazei B 1 continuîndu-l apoi în faza B 2. El conchide că spadele de tip Apa din faza A 2 fiind mai vechi decît cele de tip Au nu puteau să constituie o formă premergătoare pentru spadele cu garda trapezoidală [3]. Pentru o dată relativ tîrzie a depozitului de la Zajta în prima jumătate a bronzului mijlociu (deci faza B) se pronunţă şi I. Nestor [4]. Diferenţierea cronologică între Apa şi Zajta, implicit şi între Livada, se face pe baza criteriilor stilistice şi tipologice. S-ar putea pune întrebarea dacă aceste consideraţii sînt suficiente pentru delimitări cronologice mai precise şi dacă aceste produse, originare din aceeaşi regiune, se deosebesc într-o măsură atît de considerabilă, încît să justifice un interval de timp de mai multe decenii sau chiar secole. Această situaţie ridică însă probleme metodologice care depăşesc cadrul prezentării de faţă.

---

[1] Reproducerea cea mai bună la R. Hachmann, *op. cit.*, pl. 65/1, 2, 3. Cf. şi Fr. Tompa. 24.25. *BerRGK*, 1934—1935, p. 89, pl. 35/5, 6, 7; Fr. Holste, *op. cit.*, p. 11, fig. 2.

[2] Cf. I. Hampel, *Bronzkor*, I, pl. 85/2a—b.

[3] R. Hachmann, *op. cit.*, p. 134.

[4] I. Nestor, in *Marburger Studien*, 1938, p. 190, 192.

Pentru aprecierea corespunzătoare a spadei de la Livada aceasta trebuie să fie încadrată în zona ei arheologică comună cu depozitele de la Apa şi Hajdu-Sámson şi să fie discutată poziţia ei faţă de Apa, deoarece tocmai această regiune este considerată ca teritoriu de formare şi de origine a acestui tip [1]. Spadele de la Zajta sînt de asemenea un produs al atelierelor deosebit de active şi fecunde ale acestei regiuni. Pînă în prezent n-a existat posibilitatea de a se stabili o legătură mai strînsă între Apa şi Zajta, lipsind, în afară de provenienţa comună din aceeaşi regiune, un element de legătură mai strînsă între ele. Spada de la Livada constituie, se pare, o asemenea piesă intermediară. Ea aparţine tipului Zajta, dar posedă şi anumite elemente care o apropie mai mult de Apa. Dintre acestea se pot aminti conturul convex al gărzii mînerului, precum şi ornamentaţia armonioasă, unitară, a spadei, spre deosebire de laturile drepte trapezoidale şi de motivele ornamentale decăzute şi incoherente ale spadelor de la Zajta.

Astfel, spada de la Livada trebuie alăturată depozitului de la Zajta, dar după poziţia evolutivă şi cronologică ea se situează între acest depozit şi cel de la Apa, constituind un indiciu că tradiţiile grupului Apa duc în linie directă spre Zajta. Dacă teritoriul de formare al săbiilor de tip Apa este regiunea bazinului superior al Tisei, atunci se poate susţine acum acelaşi lucru şi pentru cele de tip Au, făcîndu-se dovada că aici s-a petrecut şi transformarea gărzii de formă trapezoidală. Ar fi mai potrivit să se înlocuiască denumirea pentru tipul Au-Zajta cu cea de la « Livada » care reprezintă, pare-se, piesa cea mai veche a acestui tip [2].

Spadele din epoca timpurie şi mijlocie a bronzului sînt într-o largă măsură produse individualizate, a căror grupare după anumite tipuri cu arii întinse de răspîndire constituie uneori o schematizare inevitabilă care nu ţine întotdeauna seama de caracterul specific al fiecărei piese în parte. Alături de elemente comune tipologice ale acestor produse, va trebui să se ţină seamă şi de dependenţa lor de un anumit teritoriu sau de zona unor ateliere deosebit de productive cum sînt de exemplu cele din Transilvania de nord-vest. Un indiciu în această privinţă îl constituie şi spada de la Livada.

K. HOREDT

---

[1] R. Hachmann, *op. cit.*, p. 92. O sabie scurtă de tip Apa provenind din aceeaşi regiune, în Muzeul Oradea, va fi publicată de A. D. Alexandrescu de la Institutul de arheologie, Bucureşti.

[2] H. Ottenjann, *Werkstätten nordischer Vollgriffschwerter der älteren Bronzezeit*, în *Bericht über den V. Internationalen Kongress für Vor- und Frühgeschichte, Hamburg*, Berlin, 1961, p. 626—627, insistă asupra formelor premergătoare pentru spada nordică cu mîner plin şi pentru spada cu mînerul în opt muchii, pe care le caută în depozitul de la Apa şi în spadele de tip Au-Zajta. Prin spada de la Livada se stabileşte acum o legătură genetică între cele două tipuri iniţiale, încît nu mai este justificată separarea netă a celor două serii evolutive (p. 626, fig. 1), care primesc mai mult înfăţişarea unui arbore genealogic plecînd dintr-o rădăcină comună.

БРОНЗОВЫЙ МЕЧ ИЗ ЛИВАДЫ

РЕЗЮМЕ

В 1959 г. в Ливаде (р-н Оаш) на северо-западе Трансильвании был найден бронзовый меч. Экземпляр принадлежит к типу Ау (по классификации Фр. Гольште), который правильнее назвать «Ливада», потому что меч, по-видимому, является древнейшим предметом этого типа. Место находки расположено на расстоянии лишь 25 км от клада в Зажте и указывает, что этот тип развивался в области верхней долины Тиссы. Он является непосредственным продолжением предшествующего типа Апа, вероятно, сложившегося в той же области. Расстояние между Апой и Ливадой меньше (14 км). Клад в Зажте позволяет датировать меч из Ливады средним периодом эпохи бронзы (Бронзовая эпоха В). Меч из Ливады принадлежит к типу Ау—Зажта, но, с типологической точки зрения, занимает, судя по форме слегка выгнутых сторон рукоятки и по ее относительно богатой и гармоничной орнаментации, промежуточное положение между Апа и Зажта.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Рисунок меча из Ливады.
Рис. 2. — Фотография меча из Ливады.
Рис. 3. — Рукоятка меча из Ливады.

L'ÉPÉE DE BRONZE DE LIVADA

RÉSUMÉ

En 1959, à Livada (district d'Oaş), dans le nord-ouest de la Transylvanie, a été découverte une épée en bronze. Cet exemplaire appartient au type Au (selon la classification proposée par Fr. Holste), qu'il serait plus correct d'appeler « Livada », car il semble s'agir là de la pièce la plus ancienne de ce type. Le lieu de découverte est situé à une distance de seulement 25 km du dépôt de Zajta et montre que l'évolution de ce type s'est déroulée dans la région de la vallée supérieure de la Tisa, continuant directement le type précurseur d'Apa, qui, à ce que l'on soutient, s'est constitué lui aussi dans la même région. La distance entre Apa et Livada est encore plus réduite (14 km). Le dépôt de Zajta indique aussi la date de l'épée de Livada : l'époque moyenne de l'âge du bronze (Bronze B). La pièce de Livada appartient au type Au-Zajta, mais occupe du point de vue typologique une position intermédiaire entre Apa et Zajta en raison de la forme des côtés légèrement convexes de la garde et en raison de son ornementation relativement riche et harmonieuse.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Dessin de l'épée de Livada.
Fig. 2. — Photographie de l'épée de Livada.
Fig. 3. — Poignée de l'épée de Livada.

UN TORQUES GETO-DACIC, DE ARGINT, DESCOPERIT ÎN MOLDOVA

În toamna anului 1960, în timpul efectuării unui sondaj în aşezarea neolitică de la Rîpa lui Budăi, de pe teritoriul satului Tîrpeşti (aşezare în care se află şi resturi geto-dace destul de numeroase), pe arătura proaspăt făcută cu tractorul, la circa 100 m nord de rîpă, a fost descoperit un fragment de torques de argint.

El este alcătuit dintr-o singură bară, cu capătul aplatisat ca o lamă pe o lungime de 10 cm, restul avînd, iniţial, o secţiune pătrată cu laturile concave. Pe fiecare dintre cele patru laturi ale corpului torquesului se află un decor ştanţat constînd din puncte-cerculeţe mari, întrerupte de linii orizontale, decor ce se opreşte spre capătul barei, unde este înlocuit prin linii gravate (cîte una pe fiecare latură).

Răsucirea barei, efectuată ulterior la rece, a făcut ca decorul să apară neregulat (deformînd unele dintre puncte) şi totodată a dat părţii nedecorate aspectul de împletitură de sîrmă [1]. Partea terminală a torquesului, lucrată după cum am spus ca o lamă, se subţiază treptat spre vîrful modelat ca un cap de şarpe stilizat. Pe faţă, lama are acelaşi decor ştanţat, mărginit de două linii paralele gravate. Spaţiul îngust rămas între partea răsucită şi lamă a fost şi el decorat cu două cercuri mici concentrice, încadrate de două liniuţe subţiri gravate.

Torquesul e rupt din vechime, foarte probabil în mod intenţionat, căci păstrează urmele a trei lovituri de daltă apropiate de locul unde, în cele din urmă, s-a rupt prin îndoiri succesive. Lungimea fragmentului este de 0,182 m, iar grosimea maximă de 0,009 m (fig. 1).

Descoperirea acestui fragment de torques poate fi considerată deosebit de importantă, deoarece este singura piesă de acest fel găsită pe teritoriul Moldovei [2] şi poate pune astfel din nou problema centrului de producere a acestei categorii de obiecte.

---

[1] Vezi descrierea amănunţită a acestei tehnici la N. Fettich, *Archäologische Beiträge zur Geschichte der Sarmatisch-Dakischen Beziehungen*, în *ActaArch*, Budapesta, p. 150.

[2] De fapt pînă acum nu se mai cunoaşte nici un alt torques-colier dacic de argint din Moldova. În săpăturile lui N. Beldiceanu de la Cucuteni (făcute înainte de 1890), printre

Bazat pe raritatea acestui tip de piese pe teritoriul Moldovei (şi al Dobrogei), Dorin Popescu exclude posibilitatea lucrării lor în atelierele Olbiei sau ale vreunui alt centru grecesc-pontic [1]. Descoperirea de la Tîrpeşti, pînă acum cu

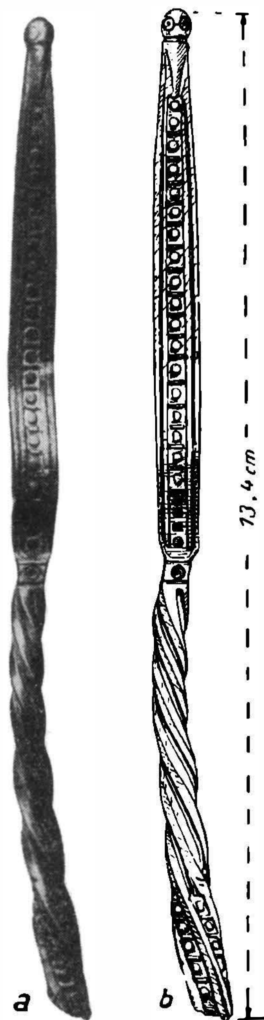

Fig. 1. — Torques de argint geto-dacic (fragmentar); a, fotografie, b, desen.

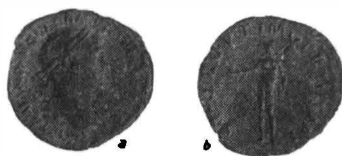

Fig. 2. — Monedă de argint din timpul domniei lui Traian.

totul izolată în Moldova, nu credem că infirmă concluziile sale. Ni se pare probabil deci ca această piesă să fi ajuns în regiunea locuită de carpo-daci pe calea schimburilor intertribale, atît de frecvente în acea vreme, concluzie ce pare confirmată şi de faptul că fragmentul este tăiat intenţionat.

Tot în aceeaşi aşezare s-a mai descoperit şi o monedă de argint din timpul lui Traian [2], în a cărui titulatură imperială se întîlneşte şi DAC [icus], aşa încît se datează după cucerirea Daciei, deci posterior anului 106 e.n. (fig. 2).

Trebuie menţionat că printre materialele ceramice geto-dace descoperite în aşezarea de la Tîrpeşti (şi care în general se încadrează din sec. I î.e.n. pînă în sec. II e.n.) se află şi fragmente de amforă din pastă de culoare gălbuie aparţinînd variantei cu gît înalt, foarte îngust şi cu torţi mari, tip ce apare

---

alte obiecte s-au descoperit şi « torsade, din care una de argint; brăţări . . . » (Gr. C. Buţureanu, *Arhiva societăţii ştiinţifice şi literare Iaşi*, I, 1899, p. 260—268), piese astăzi dispărute. În vechiul inventar al Muzeului Naţional de Antichităţi, în colecţia N. Beldiceanu, figurează o « brăţară de argint », din două fire răsucite. În 1942, cu prilejul catalogării colecţiilor Muzeului s-au întocmit fişe pentru două fragmente de torquesuri, probabil brăţări, după dimensiunile menţionate în fişele respective (cel mai mare din fragmente avînd diametrul puţin peste 9 cm). Se poate presupune că cele două fragmente aparţineau aceleiaşi piese. Atît dimensiunile cît şi factura lor (lucrate din două fire de argint răsucite) diferă de piesa noastră de la Tîrpeşti. Ca atare aceasta din urmă poate fi socotită unicul torques-colier sigur descoperit în Moldova.

[1] Dorin Popescu, *Le trésor dace de Sinmărdeni*, în *Dacia*, N.S., II, 1958, p. 205.

[2] Identificare făcută de Constantin Preda.

din sec. I e.n. dar este frecvent întîlnit mai ales în sec. II şi chiar la începutul sec. III e.n. [1].

Fiind destul de probabil că fragmentul de torques aparţine aceleiaşi aşezări dacice şi ţinînd seama atît de monedă cît şi de tipul de amforă, credem că am putea data acest fragment în sec. I—II e.n.

Este adevărat că el aparţine tipului de torques mare spiralic, caracteristic pentru sec. I. î.e.n. — I e.n., găsindu-şi analogii certe în torquesul de la Sîngeorgiu [2], ca şi în altul aflat în Muzeul din Budapesta [3] (provenind dintr-un loc necunoscut), dar apariţia lui în Moldova într-o vreme posterioară producerii sale nu ni se pare că trebuie să surprindă, cu atît mai mult cu cît însăşi aşezarea dacică de la Tîrpeşti pare să fi dăinuit o perioadă destul de îndelungată.

În concluzie credem că piesa a fost lucrată într-unul din atelierele dace din Transilvania şi a fost adusă în Moldova pe calea schimburilor intertribale destul de tîrziu după producerea ei. O analiză chimică a argintului ar putea indica, eventual, chiar locul de unde a fost extras minereul.

SILVIA MARINESCU-BÎLCU

ГЕТО-ДАКИЙСКАЯ СЕРЕБРЯНАЯ ГРИВНА, НАЙДЕННАЯ В МОЛДОВЕ

РЕЗЮМЕ

Автор описывает фрагмент серебряной гривны, найденной в дакийском поселении в Тырпешти. Экземпляр — редкая находка на территории Молдовы. Автор указывает, что этот экземпляр принадлежит к типу больших спиральных гривен I в. до н.э. — I в. н.э.; однако принимая во внимание монету времен царствования Траяна и черепки амфоры с узким горлышком, гривна датируетс I—II вв. н.э. По мнению автора, она была обработана в Трансильвании и попала к молдавским карпам в результате межплеменного обмена.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Гето-дакийская серебряная гривна (фрагменты): *a*, фотография; *b*, рисунок.

Рис. 2. — *a*, *b*, серебряная монета эпохи Траяна.

[1] Datare indicată de A. D. Alexandrescu.

[2] N. Fettich, *op. cit.*, pl. XXII.

[3] *Ibidem*, pl. XXXII/1 şi 1 a.

UN TORQUES GÉTO-DACE EN ARGENT, DE MOLDAVIE

RÉSUMÉ

L'auteur décrit un fragment de torques en argent découvert à Tîrpeşti, dans un établissement dace. Cette pièce représente la première découverte de ce genre faite en Moldavie. L'objet appartient au type des grands bracelets à spirales du Ier siècle avant notre ère et du 1er de notre ère. Mais, du fait que dans le même établissement ont été trouvés une pièce de monnaie à l'éfigie de Trajan et des fragments d'amphore à col étroit, cette trouvaille est datée des Ier ou IIe siècles de notre ère. De l'avis de l'auteur, ce torques a été exécuté en Transylvanie et acquis ensuite par les Carpes par la voie des échanges entre tribus.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Torques géto-dace en argent (fragment); *a* — photographie; *b* — dessin.
Fig. 2. — *a*, *b*, monnaie d'argent de Trajan.

COMUNICĂRI EPIGRAFICE I

Prezentăm o serie de monumente epigrafice, unele descoperite recent care necesită o interpretare specială sau o rectificare de lectură; ele sînt însoţite de un comentariu istoric pentru cele *inedita*, discuţie ce nu-şi poate găsi loc într-un *corpus* sau într-o colecţie de documente epigrafice selectate.

1. *Pojejena de Sus* (r. Moldova Nouă, reg. Banat). *Ara* din calcar descoperită în 1959 pe terenul viran al sătencei Şovîrlian Stana. S-a găsit la 35 cm adîncime într-un complex de ruine (ziduri, cărămizi, olane etc.) [1]. Altarul este înalt de 62 cm, lat la profile de 45 cm, cu litere înalte de 3,3 cm. Lectura inscripţiei (fig. 1) este aceasta:

Dian(ae) Aug(ustae) / Q(uintus) Vibius / Donatus /
praef(ectus) coh(ortis) / d(onum) d(edit) l(ibens).

Forma literelor nu ne ajută la o datare mai restrînsă a textului. Piatra s-a descoperit în ruinele castrului local, ocupat mult timp de *cohors V Gallorum*, unitate ce este de identificat şi în această inscripţie. Prezenţa cohortei la Pojejena de Sus se atestă prin cărămizi stampilate [2] şi prin dedicaţia pusă lui Jupiter din Doliche, de un *miles* (?) al ei, Q. Petilius Novatus [3]. *Cohors V Gallorum* vine la Dunăre cu ocazia războaielor lui Domiţian cu dacii [4], participă la campaniile lui Traian la nordul Dunării şi în anul 110 e.n. încă făcea parte din armata noii provincii [5]. Diploma militară din 160 e.n. [6] o indică în armata Moesiei Superioare, stabilită desigur, în castrul de la Pojejena de Sus. De aici va fi eliberat veteranul ei, P. Ael. Diophantus, ajuns proprietar de pămînt şi stăpîn de sclavi

---

[1] Informaţiile asupra descoperirii şi fotografia monumentului mi-au fost puse la îndemînă de către fostul meu elev, Ion Chiper, căruia îi aduc pe această cale cuvenitele mulţumiri.

[2] *CIL*, III, 12632 (cf. Franz Cumont, în *AEM*, XIV, p. 111).

[3] *AnnÉp*, 1931, nr. 125. Cf. şi C. Daicoviciu — I. Miloia, în *Analele Banatului*, III, 4, 1930, p. 12; W. Wagner, *Die Dislokation der römischen Auxiliarformationen*, Berlin, 1938, p. 140 şi K. Kraft, *Zur Rekrutierung der Alen und Kohorten am Rhein und Donau*, Berna, 1951, p. 176 (datează inscripţia din prima jumătate a secolului II e.n.).

[4] Menţionată în diplomele militare din Moesia Superioară, în anii 93 (*CIL*, XVI, 39) şi 100 (*CIL*, XVI, 46).

[5] *AnnÉp*, 1944, nr. 58 şi Kraft, *loc. cit.*

[6] *CIL*, XVI, 111.

în teritoriul oraşului Drobeta [1]. Deşi Wagner [2] afirmă că ea ar fi părăsit castrul de la Pojejena de Sus în a doua jumătate a secolului II e.n., noi nu avem dovezi despre această mutare [3].

Numele lui Q. *Vibius Donatus* apare aici pentru prima dată. La *Potaissa* (Turda) s-a descoperit o inscripţie pusă în cinstea familiei împăratului Gallienus, prin anii 255—258 e.n., cu ocazia reparării unui templu, prin grija unui prefect al legiunii a V-a Macedonica, din al cărui nume s-a păstrat pe piatră numai cognomenul Donatus [4]. Este ştiut că sub Gallienus, comandantul unei legiuni purta titlul de *praefectus* şi se numea din ordinul ecvestru, căruia aparţinuse şi Q. Vibius Donatus. Nu putem şti dacă cei doi comandanţi sînt una şi aceeaşi persoană şi dacă este vorba de o avansare, deoarece piatra de la Potaissa nu ne-a transmis întregul nume al comandantului de legiune din epoca lui Gallienus.

Fig. 1. — *Ara* din calcar, descoperită la Pojejena de Sus.

Cu prilejul unei lucrări în via locuitorului Vela din Pojejena de Sus s-a descoperit şi o *lucerna* (lungă de 7 cm) alături de nişte ţevi de bronz [5]. Este un opaiţ de imitaţie după formele marilor producători din apus, pe al cărui fund apare marca: FLAVI, mult răspîndită în Dacia [6].

2. *Galicea Mare* (r. Băileşti, reg. Oltenia). *Ara* din calcar nisipos descoperită cu prilejul lucrărilor agricole din 1959. Se păstrează la Muzeul regional al Olteniei din

---

[1] *CIL*, III, 14216, 4. Cf. C. Patsch, în *RE*, V, 1711; Wagner, *op. cit.*, p. 141; Kraft, *loc. cit.*; D. Tudor, *Istoria sclavajului în Dacia romană*, Bucureşti, 1957, p. 216 şi idem, *Oltenia romană*, ed. a II-a, Bucureşti, 1958, p. 124 şi 128.

[2] *Op. cit.*, p. 140.

[3] Castrul Pojejena, cu tot malul bănăţean al Dunării pînă la Cazane, aparţinea provinciei, Moesia Superior. El rămîne în stăpînire romană şi după părăsirea Daciei fiindcă, în secolul IV, o vexilaţie din legiunea VII Claudia vine de la Cuppae la Pojejena de Sus, cf. D. Tudor, în *SCIV*, IX, 2, 1958, p. 373 şi urm.

[4] *CIL*, III, 875 = *ILS*, 4345. Cf. C. Patsch, în *AnzWien*, 1925, p. 208 şi urm. şi C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, 1945, p. 172. Cognomenul Donatus mai apare încă la Apulum şi la Sarmizegetusa, cf. *CIL*, III, 1146 şi 12638.

[5] Informaţie Ion Chiper.

[6] Tudor, *Oltenia romană*, p. 80.

Craiova. Altarul este înalt de 84 cm, lat la profile de 33 cm, gros la trunchi de 23 cm şi are literele înalte de 3—4 cm. La colţurile superioare posedă acrotere sculptate ce încadrează motive vegetale. Textul inscripţiei ne dă lectura (fig. 2/1):

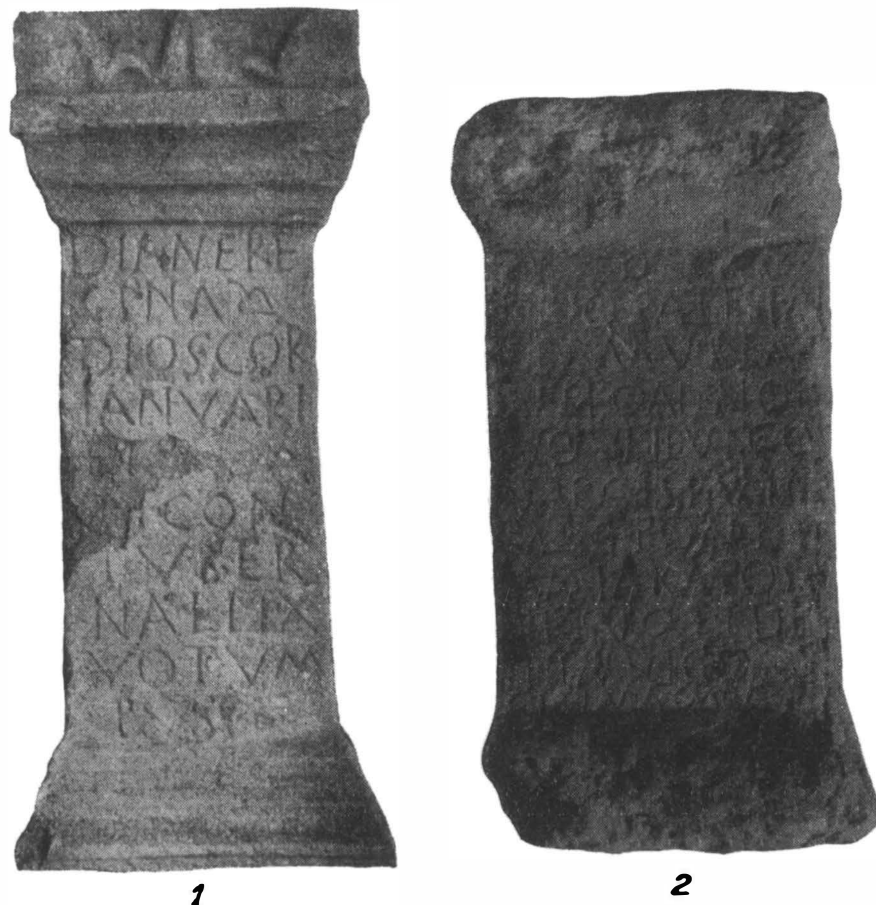

Fig. 2. — 1, *ara* din calcar nisipos, descoperită la Galicea Mare; 2, *ara* din calcar, descoperită pe teritoriul fostului oraş Tomis.

Dian(a)e re/gina(e)./ Dioscor(us) / Ianuari /
et . . . I / . . . con / tuber / nali tx (sic !) /
votum / pos(uerunt).

Această piatră este gravată cu multe greşeli gramaticale şi epigrafice care sînt de pus, atît în seama dedicanţilor cît şi a lapicidului (*Diane*, în loc de *Dianae*; *regina*, în loc de *reginae*; *contubernali* în loc de *contubernalis* şi *tx*, în loc de *ex*). Este însă interesant de observat că, după ET din r. 5 urmează martelarea antică a unui nume din care se păstrează doar o bară din ultima literă.

Avem în faţă al 153-lea document privitor la sclavii din Dacia [1]. Dedicaţia se face de către *Dioscorus* sclavul unui *Ianuarius*, împreună cu o soţie sclavă *(contubernalis)*, al cărei nume l-a radiat soţul mai tîrziu, probabil în urma des-

Fig. 3. — 1, fragment din buza unei *mortaria* din lut, stampilată, descoperită la Stolniceni; 2—4, fragmente de stampile aplicate pe *mortaria*, descoperite la Sucidava (Celei); 5—7, stampile cruciforme găsite pe fragmente din gîturi de amfore, la Sucidava.

părţirii neplăcute a celor doi. Prin situaţia lor socială nu putuseră încheia un *matrimonium*, rezervat oamenilor liberi. Ei avuseseră legături de familie sub forma de *contubernium*, care se puteau uşor desface [2]. Dacă este justă opinia

[1] Vezi *corpus*-ul din *Istoria sclavajului în Dacia*, de D. Tudor, p. 241 şi urm.

[2] Baudry, în *DA*, I, p. 1488; Fiebiger, în *RE*, IV, 1164 şi D. Tudor, *Istoria sclavajului în Dacia*, p. 83 şi urm

unor învăţaţi [1], că de la Marcu Aureliu, în inscripţiile privitoare la sclavi, termenul *coniux* înlocuieşte pe *contubernalis*, atunci inscripţia de la Galicea Mare poate fi datată între domnia lui Traian şi a împăratuluifilozof. Dioscorus (Διόσκορος), nume grecesc (fără a ne asigura însă originea elenică a sclavului!), face parte din onomastica sclavilor [2], întîlnit şi la Apulum [3]. Stăpînul său putea fi unul dintre marii proprietari de pămînt ce apar în această regiune [4] sau un arendaş de impozite [5], în serviciul căruia, Dioscorus ca *actor* sau *servus villicus* putea ridica un atare monument fără a mai asocia şi numele stăpînului său. Adorarea zeiţei *Diana regina* se poate explica de asemenea, prin calitatea de patroană divină a sclavilor, calitate ce o avea şi în Dacia [6].

3. *Territorium Tomorum*. *Ara* din calcar înaltă de 1,05 m, lată la profile de 52 cm, lată la trunchi de 45 cm şi avînd litere înalte de 3—6 cm. Se păstrează în Muzeul regional din Constanţa, unde a fost adusă acum circa 40 de ani, din teritoriul oraşului Tomis [7]. Monumentul a fost publicat de noi, numai după o fotografie veche, deoarece se considera dispărut [8]. Cu ocazia reorganizării muzeului constănţean, el a fost regăsit şi apare mai deteriorat decît pe vechea fotografie folosită de noi. Confruntînd acest document ilustrativ cu originalul, se ajunge la următoarea lectură a textului (fig. 2/2):

I(ovi) o(ptimo) m(aximo) / pro sa(lu)te im /
pe(ratoris) M(arci) Aure(lii) Au(gusti) / Antonino
P(ii) / voveit vico / Narcis(s)iani a / m[a]g(istro)
Ponti. / Vale.ara(m) pos(uit) / de suo et
de[d] / it in vico Nar / ci[ss]iano MC (?).

---

[1] Ettore Cicotti, *Il tramonto della schiavitù nel mondo antico*, Udine, 1940, p. 382 şi urm. *Contubernalis* apare mai ales în inscripţiile funerare pentru a indica pe « soţul » sau « soţia » din clasa sclavilor, cf. *CIL* V, 3354 = *ILS* 1950; VI, 2365 = *ILS* 1965; 3971 = *ILS* 1625; 5539 = *ILS* 1786; 7288 = *ILS*, 7406 b; 7297 = *ILS* 7418; 8022 = *ILS*, 7919; 8429 = *ILS* 1647; 8617 = *ILS* 1675; 9041 = *ILS* 7375; 9963 = *ILS* 7425; VIII, 12597 = *ILS* 1652; 15895 = *ILS* 7363; XI, 1550 = *ILS* 7300 a; XII, 4451 = *ILS*, 6974; XIV, 2832 = *ILS* 1760; *ILS* 1611, 1626. Ca termen pentru denumirea tuturor sclavilor din gospodăria stăpînului, *contubernalis* apare şi în Dacia, cf. *CIL*, III, 7997 şi D. Tudor *Istoria sclavajului în Dacia*, p. 83.

[2] *CIL*, III, p. 2389; cf. W. Pape-G. Benseler, *Wörterbuch der griechischen Eigennamen*, ed. a III-a, Braunschweig, 1884, I, p. 312 şi D. Tudor, *Istoria sclavajului în Dacia*, p. 74.

[3] *CIL*, III, 1113 şi D. Tudor, *Istoria sclavajului în Dacia*, p. 124: un *Dioscorus Marci* adorator al zeului Mithras.

[4] D. Tudor, *Oltenia romană*, p. 176. La Galicea Mare s-au descoperit în secolul trecut un leu de piatră, vase şi monede romane, cf. *Oltenia romană*, p. 183. În 1960 s-a găsit şi un tezaur cu monede de argint romane (Septimiu Sever — Filip Arabul).

[5] La Cioroiul Nou (la 6 km de Galicea Mare) funcţiona o *statio* (cf. D. Tudor, *Oltenia romană, loc. cit.*), al cărei caracter ne rămîne necunoscut. Absenţa funcţiei îndeplinite de către Dioscorus nu ne împiedică a-l identifica sclav din serviciul vamal al arendaşului T. Iul. *Ianuarius*, cunoscut între anii 157 şi 169 e.n., cf. *CIL*, III, 5121, 6124, 7334; S. J. de Laet, *Portorium. Étude sur l'organisation douanière chez les Romains, surtout à l'époque du Haut-Empire*, Bruges, 1949, p. 398; N. Gostar, in *SCIV*, II, 2, 1951, p. 166 şi I. I. Russu, în *SCIV*, IV, 3—4, 1953, p. 789 şi urm.

[6] *CIL*, III, 999, 1288, 7903 şi D. Tudor, *Istoria sclavajului în Dacia*, p. 234.

[7] V. Pârvan, *Începuturile vieţii romane la gurile Dunării*, Bucureşti, 1923, p. 147.

[8] D. Tudor, în *Lucrările sesiunii generale ştiinţifice ale Acad. R.P.R. din 2—12 iunie 1950*, p. 1989 şi *Vicus Narcissiani*, în *SCŞIaşi*, I, 1, 1950, p. 469 şi urm. Cf. şi *AnnÉp*, 1957, nr. 337.

Textul este scris greoi, cu multe incorectitudini gramaticale [1] şi cu o serie de curiozităţi epigrafice. *Rîndul* 2: absenţa a două litere din SATE este sigură. *Rîndul* 3: *P* de la începutul rîndului este dispărut pe original, dar vizibil pe vechea fotografie. La finele aceluiaşi rînd este ligatura *AV*, după care nu mai este spaţiu disponibil pentru un Ģ. *Rîndul* 4: A de la începutul rîndului se vede perfect numai pe fotografie, iar la finele rîndului este sigur un *P*. *Rîndul* 6: are o ligatură *AN* şi se termină cu literele *I.A*. *Rîndul* 7: după prima literă M este un spaţiu deteriorat (pentru un A), după care urmează sigur un Ģ. literă ce ne asigură lectura *m[a]g(istro)*. Ultimele litere sînt sigur PONTI, după care mai rămîne spaţiu (acum rupt),

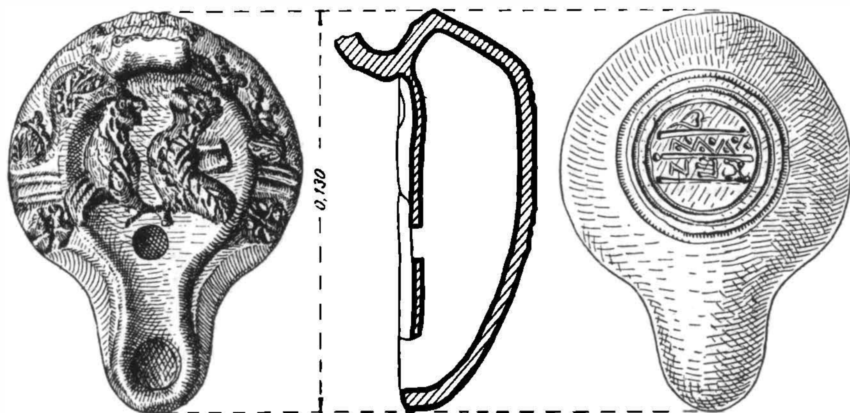

Fig. 4. — Opaiţ roman de la Sucidava.

pentru o literă. *Rîndul* 8: după ligatura VAL urmează, probabil, un E, deci ne putem gîndi a un nume ca *Valens*, *Vales*, *Valentinus*, *Valentinianus*, *Valerianus* etc., cf. *CIL*, III, p. 2366. *Rîndul* 9: după DESVO sînt două litere şterse, care în fotografie sînt mai degrabă ET, decît PE. *Rîndul* 10: ultimele litere (după fotografie) sînt sigur NAR. *Rîndul* 11: are multe ligaturi, este înghesuit şi rămîn ca sigure, doar: CI...IANO, urmate de MC (?), apoi un spaţiu distrus pentru încă două-trei litere.

În ceea ce priveşte importanţa acestui document epigrafic, pentru istoria vieţii rurale din Dobrogea romană, privită din punct de vedere etnic, social şi cultural, am arătat-o cu altă ocazie (cf. n. 8 de la p. 119). Este de notat că împăratul pomenit, în afară de Caracalla sau Elagabal, poate fi şi Marcu Aureliu, aşa cum bănuise Pârvan [2]. Numele magistratului sătesc, *Ponti (us ?) Vale (ntinus ?)*, deşi curat roman, ascunde un proprietar traco-get local şi astfel ne putem explica rusticitatea şi incorectitudinile latinei din textul său.

4. *Buridava* (satul Stolniceni, com. Rîureni, r. Rîmnicu Vîlcea, reg. Argeş). Fragment din buza unei *mortaria* din lut, lung de 28 cm şi pe care se găseşte imprimată o stampilă de mărimea 6×4 cm, cu litere înalte de 1,2 cm. Se păstrează acum la Muzeul raional din Rîmnicu Vîlcea. Pe faţa interioară a vasului sînt înfipte bucăţi de cremene care ajutau la sfărîmarea grăunţelor cu ajutorul unui *pistillum*. Stampila este împărţită în două de către un spic de

[1] Cf. *Vicus Narcissiani*, p. 471.

[2] V. Pârvan, *loc. cit.* Aceasta este şi părerea lui Iorgu Stoian, care se ocupă cu inscripţiile din Tomi.

grîu şi se citeşte (fig. 3/1): *Marcus T[e] rtio fec(it)*, acesta fiind numele [1] producătorului de *mortaria*.

5. *Sucidava* (com. Celei, r. Corabia, reg. Oltenia). Săpăturile din ultimii trei ani au scos la lumină din aşezarea civilă de aici alte trei fragmente de stampile aplicate pe *mortaria*, scrise pe două rînduri, separate de acelaşi spic de grîu. Două dintre ele (fig. 3/2,3) aparţin aceluiaşi producător olar: *T(h)eotimus* [2]. Al treilea este foarte deteriorat (fig. 3/4), încît se disting doar literele VA.../OM..

Din Dacia Inferioară se cunoşteau, pînă acum, *mortaria* stampilate numai de la Romula, Răcari şi Jidava [3]. Pe toate acestea stampilele indică nume foarte diferite, ceea ce arată un import de atare vase în sudul Daciei, probabil din alte regiuni. Este de notat apoi, că toate aceste descoperiri de *mortaria* s-au făcut în castre, de unde se deduce folosirea lor cu predilecţie de către soldaţi.

În aşezarea civilă a Sucidavei a fost descoperit un mormînt roman din secolul II—III e.n. cu mai multe vase, între care şi un opaiţ cu firma LVCI, aceasta fiind a unui producător cunoscut şi în satul vecin Orlea [4]. Al doilea opaiţ (fig. 4) achiziţionat de la locuitorul Candoi Marin (cu *ansa* ruptă) este lung de 13 cm, lat de 9,5 cm şi înalt de 6 cm. Pe faţa lui apar doi cocoşi angajaţi într-o luptă crîncenă şi ornamente marginale formate din rozete şi vrejul de viţă de vie. Pe fundul opaiţului s-a grafitat o inscripţie pe două rînduri şi închisă într-un cadru, din care abia înţelegem literele: CEN/MM (?).

Săpăturile arheologice din anii 1956—1958, desfăşurate în cetăţuia romano, bizantină a Sucidavei, au scos la lumină o mare cantitate de amfore bizantiner specifice secolului VI e.n., în majoritate împodobite cu inscripţii şi emblem, executate cu vopsea roşie. Numai pe trei fragmente rupte din gîtul acestoe amfore s-au întîlnit stampile în monogramă circulară şi care ne indică, desigur vase de import [5]. Pe două fragmente (fig. 3/5,6) întîlnim aceeaşi stampilă cruciformă, dar cu aspect epigrafic deosebit, din care se disting literele CABE, cu ajutorul cărora avem asigurată lectura Σαβε(ίνου) — genetivul lui Σαβεῖνος. Pe al treilea fragment se păstrează şi o inscripţie în litere cursive scrisă cu vopsea şi indescifrabilă (fig. 3/7). Din stampila cruciformă identificăm literele κωρογ (a căror succesiune se poate stabili şi altfel) care ascund un nume greu de stabilit, cum ar fi de exemplu Κώρυκου (?). Toate aceste stampile cruciforme aparţin unor producători ori negustori de vin sau untdelemn din Sciţia Mică sau din bazinul egeean, care în secolul VI e.n. vînd aceste produse soldaţilor din garnizoana Sucidavei.

D. TUDOR

---

[1] Cf. *CIL*, III, 266 şi 4908 (alţi *Tertio*).

[2] *CIL*, III, 14214, 24; cf. Pape-Benseler, *op. cit.*, p. 494.

[3] D. Tudor, *Oltenia romană*, p. 75 şi *Suppl. epigr.* nr. 130—134, 290 şi 350.

[4] D. Tudor, *Oltenia romană*, p. 432, nr. 371.

[5] Cf. pentru atare monograme şi L. Matzulewitsch, *Byzantinische Antike. Studien auf Grund der Silbergefässe der Ermitage*, Berlin — Leipzig, 1929 p. 10 şi 29.

ЭПИГРАФИЧЕСКИЕ СООБЩЕНИЯ. I

РЕЗЮМЕ

В статье описываются следующие эпиграфические памятники.

1. Каменный алтарь в Пожежена де Сус (р-н Молдова Ноуэ, обл. Банат) — посвящение префекта когорты, К. Вибия Доната. Когорта отождествляется с *cohors V Gallorum* (рис. 1).

2. Каменный алтарь, найденный в Галича Маре (р-н Баилешть, обл. Олтения) с многочисленными ошибками гравера. *Dioscorus Ianuari*, вероятно, *servus villicus*. Имя его жены *(contubernalis)* было выбито. Алтарь датируется II в. н.э. (рис. 2/1).

3. *Territorium Tomorum*. Пересматривается расшифровка ранее опубликованной надписи (ср. *AnnÉp*, 1957, № 337) (рис. 2/2).

4—5. В Столничень (с. Рыурень, р-н Рымнику Вылча, обл. Арджеш) найден один фрагмент *mortaria* (рис. 3/1) и три других в Сучидаве (рис. 3/2—4). Автор отмечает среди находок в Сучидаве красивый светильник с надписью на дне (рис. 4) и два клейма в монограмме на горлышке византийских амфор VI в. н.э. (рис. 3/5—7).

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Известковая *ara*, найденная в Пожежена де Сус.

Рис. 2. — 1, *Ara* из песчаного известняка, найденная в Галича Маре; 2, *ara* из известняка, найденная на территории бывшего города Томис.

Рис. 3. — 1, фрагмент края глиняной *mortaria* с клеймом, найденной в Столничень; 2—4, фрагменты клейм для *mortaria*, найденные в Сучидаве (Челей); 5—7, крестообразные клейма, обнаруженные на фрагментах горлышек амфор в Сучидаве.

Рис. 4. — Римский светильник в Сучидаве.

COMMUNICATIONS ÉPIGRAPHIQUES I

RÉSUMÉ

Cet article concerne les monuments épigraphiques suivants:

1. L'autel de pierre de *Pojejena de Sus* (district de Moldova Nouă, Banat) dressé par le préfet d'une cohorte, Q. Vibius Donatus. La cohorte est identifiée avec la *cohors V Gallorum* (fig.1).

2. L'autel de pierre découvert à *Galicea Mare* (district de Băileşti, Olténie), dont l'inscription présente de nombreuses fautes de gravage. Dioscorus Ianuari est probablement un *servus villicus*. Le nom de son épouse *(contubernalis)* est martelé. Date du IIe siècle de notre ère (fig. 2/1).

3. *Territorium Tomorum*. L'auteur révise la lecture d'une inscription publiée voici quelque temps (cf. *AnnÉp*, 1957, n° 337) (fig. 2/2).

4—5. A *Stolniceni* (commune de Rîureni, district de Rîmnicu Vîlcea, région d'Argeş) on a trouvé un fragment de *mortaria* (fig. 3/1) et trois autres à *Sucidava* (fig. 3/2—4). On note aussi, pour ce qui regarde les découvertes de Sucidava, une belle lampe portant une inscription au cul (fig. 4) et deux estampilles à monogrammes sur le col d'amphores byzantines du VIe siècle de notre ère (fig. 3/5—7).

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — *Ara* en calcaire, découverte à Pojejena de Sus.

Fig. 2. — 1, *ara* en calcaire sablonneux, trouvée à Galicea Mare; 2, *ara* en calcaire, découverte sur le territoire de l'ancienne ville de Tomis.

Fig. 3. — 1, fragment de l'embouchure d'un *mortaria* en terre cuite, à estampille, découvert à Stolniceni; 2—4, fragments d'estampilles appliquées sur des *mortaria*, trouvés à Sucidava (Celei); 5—7, estampilles cruciformes relevées sur des débris de cols d'amphores de Sucidava.

Fig. 4. — Lampe romaine de Sucidava.

DOUĂ INSCRIPŢII INEDITE DIN DACIA

PAGVS AQVENSIS (Călan, r. şi reg. Hunedoara)

În colţul de NV al turnului bisericii medievale din Strei (r. şi reg. Hunedoara) se găseşte un *cippus* funerar [1] din piatră de gresie locală, purtînd o scurtă inscripţie latină (fig. 1). Lipsa chenarului se datoreşte martelării pietrarilor care au fasonat monumentul pentru a-l folosi ca material de construcţie şi a-l potrivi la colţul edificiului medieval. Cu toată martelarea însă suprafaţa scrisă a avut prea puţin de suferit. Observaţii grafice: în r. 3 litera a patra şi ultima nu se mai văd; în r. 5 ultima literă, scrisă pe marginea chenarului, în afara spaţiului rezervat inscripţiei, a dispărut în urma martelării; în r. 2 şi 4 lapicidul în mod intenţionat a lăsat mult spaţiu liber spre dreapta; în r. 1 literele sînt ceva mai mari (9 cm) decît în rîndurile următoare (6—7 cm). Dimensiunile monumentului: 1,00 × 0,78 × 0,62 m.

Textul inscripţiei, suficient de vizibil, se prezintă în felul următor:

D (iis) M (anibus)
Umbria
Afr[i]cana vi[x (it)]
annis LXV
Umbrius Villanu[s]
matri pientis (simae) p (onendum) c (uravit)

Gentiliciul *Umbrius* — *Umbria* este o raritate în provinciile dunărene, iar în Dacia necunoscut. În mod incidental se întîlneşte în provinciile apusene, ca şi în partea răsăriteană a imperiului. În schimb este întîlnit destul de des în Italia şi aproape în aceeaşi măsură în provinciile africane.

Cognomenul *Africanus*—*Africana* apare acum pentru prima dată în Dacia şi, de asemenea, cunoaşte o slabă răspîndire în celelalte provincii dunărene, ca şi în Orient şi în Apus. În Italia însă cognomenul a cunoscut o largă răspîndire, încă începînd cu sec. I e.n. [2]. Dar cele mai numeroase exemple ne sînt oferite de onomastica provinciilor africane, unde pare să depăşească, din punct

[1] E curios că Mommsen, cu ocazia vizitei la biserica din Strei, nu a observat această inscripţie, care se află alături de cea publicată în *CIL* III 1496.
[2] Cunoscut la Pompei (*CIL* IV 817, 818, 1206).

de vedere numeric, cognomenul *Afer*, cu care este înrudit. Din datele oferite de materialul epigrafic în provinciile africane, cognomenul este destul de vechi [1], ca dovadă că de cele mai multe ori el însoţeşte vechi gentilicii latine sau italice [2].

Cognomenul *Villanus* este puţin obişnuit în onomastica romană. În Dacia mai este cunoscut un *Aelius Villanus dec(urio) col(oniae) Aurel(iae) Dacicae Na[p(ocae)]* [3]. O inscripţie găsită la Roma a fost pusă pe mormîntul lui M. *Aurel.*

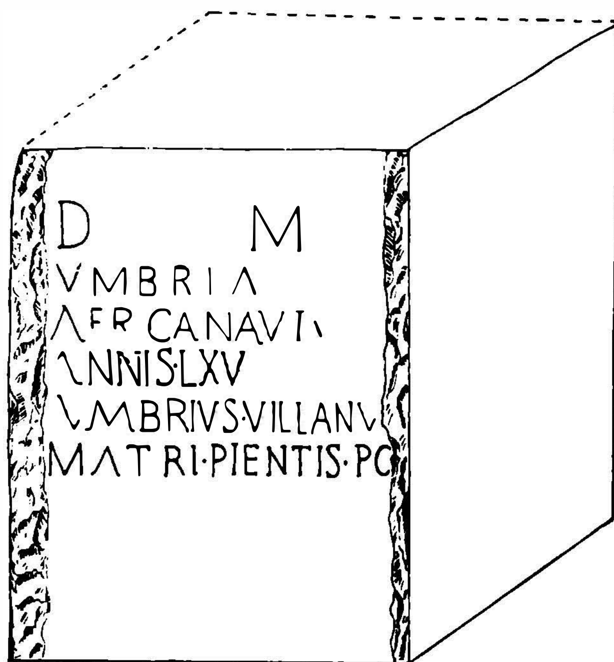

Fig. 1. — Inscripţie latină de la Călan (Pagus Aquensis).

Villanus eq(ues) sing(ularis) Aug(usti) n(ostri) [4], trac de origine [5]. În Italia se cunoaşte un *Villanus*, probabil un libert imperial [6], iar în Hispania în trei inscripţii apare fie *Villanus* [7], fie corespondentul feminin *Villana* [8], iar în Germania Inferior o singură dată *Villana* [9]. În provinciile africane se cunosc numai

[1] *CIL* VIII 14392 Vaga (Africa procons.), din anul 2 î.e.n.; *AnnÉp*, 1959, 69, b (= *CIL* VIII 7019), din timpul lui Vespasian.

[2] Este de remarcat lipsa gentiliciilor *Ulpius*, *Aelius*, *Septimius* şi *Aurelius* împreună cu *Africanus*.

[3] V. Beşevliev, *Епиграфски приноси*, Sofia, 1952, p. 59, nr. 101.

[4] A. Sadurska, *Inscriptions latines et monuments funéraires romains au Musée National de Varsovie*, Varşovia, 1953, p. 86—90, pl. XXXI.

[5] I. I. Russu, în *SCIV*, VIII, 1956, p. 458.

[6] *CIL* IX 348.

[7] *CIL* II 5830.

[8] *CIL* II 6029 şi p. 1096; II 6066.

[9] *CIL* XIII 8418.

cîteva cognomina înrudite cu *Villanus*, ca *Villaticus* [1], *Villatica* [2], *Vilinica* [3] şi *Villicus* în Gallia şi Moesia Inferior [4] şi o singură dată *Villancius* tot în Gallia [5].

În mod special pentru Dacia se pune întrebarea dacă există un raport între cognomenul *Africana*, atît de răspîndit şi de vechi în provinciile africane, şi originea Umbriei Africana din inscripţia funerară de la Călan. Cu alte cuvinte dacă se poate afirma că Umbria Africana împreună cu fiul ei Umbrius Villanus erau doi colonişti dintr-o provincie africană, stabiliţi în provincia de la nordul Dunării. Cognomenul *Africana*, după cum am văzut, ar indica o asemenea provenienţă.

Din exemplele oferite de inscripţiile italice nu se poate bănui originea africană a indivizilor purtători ai unui astfel de cognomen. În schimb cognomenul feminin *Afra*, din două inscripţii italice, ne lasă să întrevedem posibilitatea unei asemenea origini [6]. Pe de altă parte însă exemplele oferite de inscripţii dovedesc tocmai contrariul. Astfel *T. Aur. Africanus eq(ues) sing(ularis), ex tur(ma) Germani, nat(ione) Raetus* [7], sau C. *Iulius* C. *f. Arn. Africanus Brixello optio equit(um) coh(ortis) IX pr.* [8], ne arată în mod cît se poate de limpede originea cu totul alta de cum ar părea să indice cognomenul. Tot origine italică, şi deci deosebită de cea indicată numai prin cognomen, o are şi *L. Veratius* C. *f. Qui. Afer, Foro Iuli, veteranus, decurio, quaestor Anti* [9]. Două inscripţii din Palencia (Hispania) sînt dedicate divinităţii iberice *Duillis* [10] de către *Annius Atreus Caerri Africani f(ilius)* [11]. Dintr-o localitate din Syria se cunoaşte altarul dedicat lui *Iupiter Heliopolitanus* de către un oarecare *Africanus* [12]. Din Gallia provine altarul închinat divinităţii celtice *Icauna* [13] de către *T. Tetricius Africanus* [14]. De altfel se poate afirma că anumite cognomina care derivă din numele unei anumite populaţii, sau după o provincie ori regiune, în realitate nu

Fig. 2. — Inscripţie latină de la Roşia Montană (Alburnus Maior)

---

[1] *CIL* VIII 13281, 17229 ; W. Ensslin, în *RE*, VIII A, 2, col. 2160.
[2] *CIL* VIII 4975, 5104.
[3] *CIL* VIII 27667.
[4] *CIL* XIII 3572; III 14214, 21.
[5] *CIL* XIII 11209.
[6] Vezi *CIL* X 1596—7 (= *ILS* 4371—2) şi *CIL* X 2054.
[7] *CIL* VI 3190 (= *ILS* 2203).
[8] *CIL* VI 100 (= *ILS* 2076).
[9] *CIL* X 6674.
[10] M. Ihm, în *RE*, V, 1782.
[11] *AnnÉp*, 1900, 120.
[12] *AnnÉp*, 1938, 122.
[13] R. Peter, în *Roschers Lexikon*, II, 1, 91 ; Keune, în *RE*, IX, 819.
[14] *CIL* XIII 2921.

se referă la originea sau proveniența persoanei. Următoarele exemple de mai jos sînt categorice în acest sens: *Babylonarios*, nume purtat de un evreu [1]; Δαλμάτες, nume purtat de un trac [2]; *G. Valerius Germanus*, soldat dintr-o legiune, originar din Cyrene [3]; Ἰουλίοι Αὐρήλιοι Αἰράνης καὶ Μολώχος οἱ Γερυάνου de origine palmyreniană [4]; *Aurelius Germanus Barlaha* [5]; *T. Valerius T. f. Collina Germanus Pessennunto* [6]; *Aur. Germanus ...nat(ione) Dacus* [7]; Διζάλας Γερμανοῦ [8]; *Ulpia Ilurica* [9] închină un altar divinităților celtice *Sulevis sacrum*[10]; *Aurelia Italla* (sic) *Thraca*[11]; δούλην Λιγυριονὴν ἐπικεκλημένην Νείκην γένι Ποντικήν[12]; L. *Sempronius* L. [*fil.*] *Sca*[*p.*] *Alti*[*ni*] *Macedo*[13]; *Q. Publicius Macedo Neditanus*[14]; *Macedo Suri f.*[15]; *M. Aurel. M. f. Ulp. Macedonian(us) Paut(alia)*[16]; *Tib. Veturius Tib. fil. Aemilia Mauretanus Fundis*[17]; *M. Vallius M. fil. Qui. Maurinus Seg(ontia)* sau *Seg(ovia)*[18]; *M. Aurel. M. f. Ulp. Maurus Paut(alia)*[19]; M. *Cocceius Moesicus*, mama și bunicul, după tată, celți[20]; *Val. Sarmatio civis Filopopuletanus*[21]; *M. Aur. Bithus...nat(ione) Thrax...et M. Aur. Surus frater*[22]; *Surus Cocae f. nati(one) Dansala*[23]; *Surus Sparuci f. dom(o) Tribocus*[24]; *M. Aur. M. f. Ulp. Surus Serd(ica)*[25]. În concluzie numele *Africanus*, *Germanus*, *Italus*, *Macedo*, *Maurus*, *Moesicus*, *Surus* etc., cînd sînt folosite drept cognomina, nu ajută la precizarea originii individului. Aceste cognomina, atît de populare, devin frecvente în întreg imperiul și folosite fără să se mai țină seama de propria lor semnificație. Ținînd seama însă de numărul mare al gentiliciului *Umbrius* și al cognomenului *Africanus*, folosite mai cu seamă în Italia și pro-

---

[1] *SEG* VIII 138; R. Dussaud, în *Syria*, XIX, 1938, p. 295.
[2] E. Kalinka, *Antike Denkmäler in Bulgarien*, Viena, 1906, p. 157, dedică zeului τοῦ σωτῆρος Ἀσκληποῦ împreună cu credincioși cu nume tracice, grecești și romane.
[3] P. Jouguet, *Les papyrus latins d'Egypte*, extr. din *RÉL*, 1925, p. 12.
[4] J. Cantineau, în *Syria*, XIX, 1938, p. 155, inscripție bilingvă (greacă și palmyreniană) din 241: Iulius Aurelius Airanes și Iulius Aurelius Malochas, fiii lui Germanus (în textul palm. GRMA); *Airanes* și *Malochas* nume caracteristice palmyreniene.
[5] *CIL* III 8785, *IOM Dolicheno ... sacerdos*. *Barlaas* din syr. *Barlâhâ*, soția lui poartă numele *Syra*; cf. M. Pavan, *Ricerche sulla provincia romana di Dalmazia*, Veneția, 1958, p. 224.
[6] *CIL* III 12498.
[7] *CIL* XIII 6824; G. Behrens, în *Mainzer Zeitschrift*, XXXIII, 1938, p. 33–4; cf. C. Daicoviciu, în *AISC*, III, 1936–40, p. 227–8.
[8] *BCH*, XXV, 1901, p. 318, Διζάλας Γερμανοῦ Δουλαρίωνι καὶ Διζάλα(ι) καὶ Βειθυι τοῖς τέκνοις nume tracice alături de *Germanus*; D. Detschew, *Die thrakischen Sprachreste*, Viena, 1957, p. 133.
[9] *AnnÉp*, 1937, 212.
[10] M. Ihm, în *Roschers Lexikon*, IV, 1952 și urm.
[11] G. Erdélyi-F. Fülep, *Intercisa*, I, Budapesta, 1954, p. 327.
[12] E. P. Wegener, *The Journal of Juristic Papyrology*, IX–X, 1955–56, p. 97.
[13] *CIL* III 13635.
[14] *CIL* III dipl. VI, p. 849.
[15] *CIL* III 10926 (= 4205).
[16] *CIL* VI 32525.
[17] *CIL* III 6195 (= 776).
[18] *CIL* III 6419.
[19] *CIL* VI 32523.
[20] *CIL* III 3546.
[21] *CIL* VI 2785.
[22] *CIL* VI 3195.
[23] *CIL* XIII 11870.
[24] *CIL* III 3164; E. Linckenheld, în *RE*, VI, A 2408
[25] *CIL* VI 32624 c.

vinciile africane, putem presupune şi în cazul nostru, cu oarecare probabilitate, o origine din aceste părţi ale imperiului.

Cu acest monument totalul inscripţiilor aparţinînd aşezării *Pagus Aquensis* se ridică la 18. Repartizarea lor după actualul teritoriu al localităţilor moderne, pe care s-a întins localitatea antică, se face în felul următor: cinci inscripţii găsite la Călanul Mic, centrul acestei aşezări rurale şi balneare, nu departe de izvoarele termale; una la Sîntămăria de Piatră; una la Strei Săcel; una la Băcia; şase la Valea Streisîngeorgiului; una folosită ca material de construcţie la edificiul bisericii din Călan; una în zidul bisericii din sec. XV de la Streisîngeorgiu; două în turnul bisericii medievale din Strei [1].

ALBVRNVS MAIOR (Roşia Montană, r. Cîmpeni, reg. Cluj)

Pe la începutul lunii iunie, anul 1960 [2], pe locul numit Tăul Ţarinei, teritoriu aparţinînd cătunului Gîrda, în partea de sus a localităţii Roşia Montană, locuitorii Ion Mera şi Dionisie Haizer, în timp ce scoteau piatră pentru construcţie, au descoperit fragmentul unui monument epigrafic, lucrat dintr-o rocă locală, numită de localnici piatră de Orlea. Monumentul de forma unui altar a fost găsit aproape de suprafaţa solului, cu inscripţia în jos. Din capitelul altarului nu a rămas decît prea puţin, iar în momentul transportului, datorită fragilităţii rocii, monumentul s-a rupt în două, fără însă ca suprafaţa scrisă să fi avut ceva de suferit (fig. 2). Dimensiunile: 0,70 × 0,33 × 0,16 m. Observaţii grafice se pot face numai în ce priveşte litera M, scrisă o dată cu barele laterale drepte şi de două ori cu barele laterale mult desfăcute, şi litera O din rîndul întîi, scrisă ceva mai mic.

Lectura inscripţiei:

Silvano
Aug(usto) sacr(um)
Hermes
Myrini
v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)

Silvanus mai apare la Alburnus Maior în patru inscripţii [3], din care, eventual, s-ar putea deduce existenţa în localitate a unui *collegium* al acestei divinităţi. *Hermes*, atît de răspîndit, şi patronimul *Myrinus*, mai puţin frecvent, sînt obişnuite în onomastica greacă [4] din epoca romană. După toate probabi-

---

[1] Inscripţia *CIL* III 1496 nu provine din Sarmizegetusa, ci tot de pe teritoriul acestui Pagus Aquensis.

[2] Informaţiile le datorăm prof. Ilie Mazilu din Roşia Montană, pentru care îi mulţumim în mod deosebit.

[3] *CIL* III 7827, 12564; C. Daicoviciu, în *Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, p. 300; I. I. Russu, în *Materiale*, VI, 1959, p. 884. I. Baldassarre, în *Archeologia Classica*, XI, 1959, p. 238, cultul lui Silvanus în special răspîndit la Roma printre soldaţii pretorieni, liberţi şi sclavi şi în provinciile illyrice; cf. V. Pârvan, *Începuturile vieţii romane la Gurile Dunării*, Bucureşti, 1923, 171—175.

[4] F. Bechtel-Aug.Fick, *Die griechischen Personennamen* [2], Göttingen, 1894, p. 328, 440, 451; W. Pape-G. Ed. Benseler, *Wörterbuch der griechischen Eigennamen* [3], Braunschweig, 1884, p. 383-384, 961. Vezi şi B. Forlati Tamaro, în *FastiArch.*, XII, 1959, 5143.

lităţile *Hermes Myrini* era un peregrin, originar din una din provinciile Asiei Mici. Prezenţa la Alburnus Maior a unei numeroase populaţii de limba greacă din aceste provincii orientale ale imperiului ne este dovedită de cîteva monumente epigrafice purtînd numele atît de caracteristice ale divinităţilor microasiatice, ca: *Iupiter Cernenus* [1], Ζεὺς Κιμιστηνός, Ζεὺς Σερδενδηνός, Ζεὺς Ναρηνός şi Ζεὺς Σιτταχωμικός [2]. Numărul acestor peregrini greci din provinciile Asiei Mici era destul de ridicat la Alburnus Maior; în tablele cerate, care au fost contractate la Alburnus Maior, apar nume ca: *Artemidorus Apolloni*, *Valerius Niconis*, *Offas Menofili*, *Alexander Carrici*, *Ingenus Callisti*, *Adiutor Macari*, *Socratio S[o]c(r)atis* [3] etc. E vorba de populaţia săracă, din acest Orient helenistic (atît de suprapopulat în această vreme), care, atrasă de faima minelor de aur din Dacia, în căutare de lucru şi în speranţa unui trai mai bun, s-a stabilit în număr considerabil la Alburnus Maior, localitate în ale cărei împrejurimi se făceau cele mai intense exploatări ale minereului aurifer.

NICOLAE GOSTAR

ДВЕ НЕОПУБЛИКОВАННЫЕ НАДПИСИ ИЗ ДАКИИ

РЕЗЮМЕ

Автор описывает надгробный *cippus*, находящийся в селе Кэлан *(Pagus Aquensis)*, обл. Хунедоара. Использованный в средневековой постройке памятник пострадал, но надпись сохранилась. Имена *Umbria Africana* и *Umbrius Villanus* позволяют предположить, что их владельцы происходили из Италии или из африканских провинций.

Второй эпиграфический памятник — алтарь в Рошиа Монтана *(Alburnus Maior)*, обл. Клуж. Повреждения не затронули надписи, посвященной Сильвану Августу *(Silvanus Augustus)* Гермесом Мирини *(Hermes Myrini)*, вероятно, уроженцем одной из провинций Малой Азии.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Латинская надпись в Кэлане *(Pagus Aquensis)*.
Рис. 2. — Латинская надпись в Рошиа Монтана *(Alburnus Maior)*.

---

[1] *CIL* III tabl. cer. I, p. 925 (= *ILS* 7215 a); cf. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, Bucureşti, 1945, p. 154–155.
[2] Daicoviciu, în *Dacia*, VII–VIII, 1937–40, p. 301–303.
[3] *CIL* III tabl. cer., I, V, VIII, IX, p. 925–948.

DEUX INSCRIPTIONS INÉDITES DE DACIE

RÉSUMÉ

On présente un cippe funéraire trouvé sur le territoire de la commune de Călan (Pagus Aquensis), dans la région de Hunedoara. Le monument a été englobé à une construction féodale. Aussi a-t-il souffert des détériorations. Néanmoins le texte de l'inscription s'en est bien conservé. On suppose, en raison des noms d'*Umbria Africana* et *Umbrius Villanus*, que les personnes en question étaient originaires d'Italie ou des provinces africaines.

Le second monument épigraphique est un autel découvert à Roşia Montană (Alburnus Maior), dans la région de Cluj. Les détériorations qu'il a subies n'ont pas affecté son inscription consacrée à *Silvanus Augustus* par *Hermes Myrini*, originaire vraisemblablement des provinces d'Asie Mineure.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Inscription latine de Călan (Pagus Aquensis).
Fig. 2. — Inscription latine de Roşia Montană (Alburnus Maior).

DESPRE UNELE INSCRIPŢII LATINE DIN M.N.A. RECENT PUBLICATE

Inventarierea inscripţiilor latine şi greceşti din lapidarium-ul M.N.A., executată de un colectiv de specialişti [1] în 1946, a fost urmată de publicarea inscripţiilor latine pînă atunci inedite [2]. Stabilirea provenienţei acestor inscripţii a întîmpinat mari dificultăţi, deoarece multe din ele au fost descoperite în ultimii ani ai activităţii lui Gr. Tocilescu şi au rămas fără nici un act de identitate după moartea sa. În acest scop au fost cercetate şi epuizate toate informaţiile pe care le puteau da manuscrisele lui Gr. Tocilescu şi P. Polonic-tatăl, precum şi arhivele M.N.A.; totuşi provenienţa multor inscripţii a rămas şi mai departe necunoscută. Lucrarea a fost îngreunată şi de deteriorarea unora din inscripţii cu prilejul schimbării repetate a locului de păstrare, ceea ce a făcut ca unele din monumentele întregite să se spargă din nou; fragmentele acestora şi ale altor monumente au fost depozitate separat făcînd posibil, şi uneori inevitabil, să se strecoare unele greşeli, pe care ne luăm îngăduinţa să le rectificăm în cele ce urmează.

1. *Materiale şi cercetări arheologice*, II, 1956, p. 596, nr. 75, fig. 18c, inv. L. 1149, fragment dintr-o lespede funerară:

[A]el. Ant(onius) F ....
munic(ipii) ....
[Su]rilla ....
......IVS ....
....

În realitate, acest fragment reprezintă marginea din stînga a inscripţiei publicate în *CIL*, III, 14214, 6, descoperită la Tropaeum Traiani [3]:

A]el. Ant. F. duumvira[li
M]unic. Trop. patri et Aeliae Qui-
r]illae. sorori. Ael. Ant. Sabi
n]us duumvir. Munic. s.s.
et A]el. Ant. Aeternalis. sig[nif
l]eg. XI Cl. B.M.P.

[1] Din colectiv au făcut parte Gh. Ştefan, D. Tudor, I. Barnea şi E. Bujor.

[2] D. Tudor, *Inscripţii romane inedite din Oltenia şi Dobrogea*, în *Materiale*, II, 1956, p. 563–624.

[3] **Vom sublinia textul fragmentului publicat în *Materiale*, II, pe textul integral al inscripţiei.**

2. *Op. cit.*, p. 571, nr. 20, fig. 19c, inv. L.1152, fragmentul de « altar votiv cioplit în calcar de Vraţa — R. P. Bulgaria », este identic cu fragmentul descoperit la Slăveni şi publicat în *CIL*, III, 13801 b = 14216, 16a (cf. *AEM*, XLX, p. 81, nr. 10d):

. . . .
. . . . . . D . . . .
. . [v]ot(um) pos(uit) . . . .

3. *Op. cit.*, p. 597, nr. 76, fig. 19e, inv. L. 307, partea inferioară a unei lespezi de calcar:

. . . . opti]mae [li-]
bertae et co[niu-]
gi b(ene)·m(erenti) p(osuit).

este de fapt un fragment din stela funerară descoperită la Troesmis şi publicată în *CIL*, III, 7503:

D.M.
Publiciae Cy-
rillae domo
Bithyna vixit
annis LC. Pu[bli-]
cius Niger [mil]
leg. V **Ma[c. li-]**
bertae et co[niu]
gi b.m.p[os.]

4—5. *Op. cit.*, p. 601, nr. 86, fig. 21d, inv. L. 328 şi p. 602, nr. 92, fig. 24d, inv. 1246, fragmentele de marmură:

nr. 86	nr. 92
. . . .	. . . .
. . . . ? SRII.II	. . . . III? . . . . . .
. . . . infirm[itate]	. . . . [N]orba[nus] . . . .
. . . .	. . . . . . praes[es prov(inciae)]
	. . . .

sînt rupte din marginea inferioară dreaptă a lespezii de marmură cuprinzînd inscripţia de fundaţie a cetăţii Transmarisca, publicată în *CIL*, III, 6151:

Imperatores · caess · Caius · Aur · Val · Diocletianus
et · M · Aur · Val · Maximianus · pii · felices · invicti · augg · et · Fl · Val ·
Constantius · et · Gal · Val · Maximianus · nobb · caess · Germani ·
ci · maximi · v · Sarmat · **max** · IIII · Persici · max · II · **Brittanici** · maximi
post · debellat[a] s · hostium · gent[e] s **.** confirmata · **orbi** · suo
[tranquillitate · in · aeternum · constituere] **praesidiu**

6. *Op. cit.*, p. 601—602, nr. 88, fig. 15a, inv. 233, fragment din frontonul unei stele funerare:

D(is) M(anibus)
....[A]tticus vixit
[an(nis)....milita]vit
[an(nis)] ....
....

face parte dintr-un monument funerar descoperit la Troesmis şi publicat în *CIL*, III, 7502:

D.M.
Iul. Ponticus vixit
ann. XXXII. milit
ann. XIV. in leg V
Mac. natus Amas
tris Iul. Ponticus
frater Sentius Pon-
ticus etc.

7—8. *Op. cit.*, p. 603, nr. 94, fig. 24g, inv.L.1106 şi p. 607, nr. 105, fig. 26t inv. L. 1113, fragmentele de calcar:

nr. 94
..........C...............
...? [Sep]tim[ius]...
..........1 1 ....

nr. 105
........ME ....

sînt fragmente din inscripţia « Mausoleului » de la Adamclisi, publicate în *CIL*, III, 14214, VII, resp. IX.

9—14. *Op. cit.* Fragmentele de la p. 608, nr. 116, fig. 27e, inv. 1121; p. 608, nr. 126, fig. 27m, inv. L. 1136; p. 610, nr. 136, fig. 26g, inv. L. 1120; p. 612, nr. 142, fig. 30b, inv. L 1129; p. 616, nr. 155, fig. 27k, inv. L. 1143; p. 607, nr. 106, fig. 26a, inv. L. 1123, fac parte dintr-una din lespezile faţadei principale ale « Mausoleului » de la Adamclisi recent reconstituită. v. Emilia Doruţiu, *Despre altarul militar funerar de la Adamclisi*, în *Dacia*, V (sub tipar):

nr. 116
........S ....

nr. 126
......T O..........

nr. 136
....
C ....
N I ....
T ? ....

nr. 142
...[Ag]rip(pina) ......
...[A]grip(pina)
...[A]g ri p(pina)

nr. 155
...v(otum) p(osuit) ..

nr. 106
...A I N ....

15. *Op. cit.*, p. 613, nr. 145, fig. 22a, inv. L. 1032, partea inferioară a unei lespezi de calcar:

....
...? O P A N et patri titu-
lum posuerunt

reprezintă ultimele două rînduri ale stelei funerare, *CIL*, III, 7521, descoperită la Niculiţel:

.... benemeri-
to pari et patri titu-
lo posuerunt.

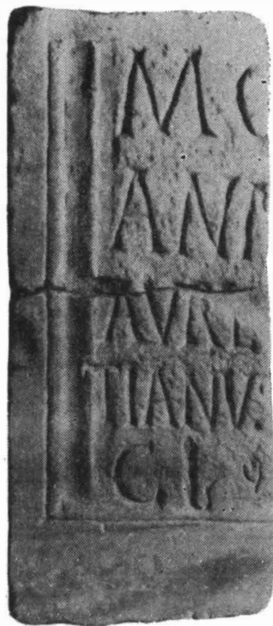

Fig. 1. — Fragment de lespede funerară, descoperit la Constanţa (nr. 18).

16. *Op. cit.*, p. 613, nr. 149, fig. 15d, inv. L. 1273, fragment dintr-o lespede de calcar, avînd textul înscris într-o tabula ansata:

D(is) [M(anibus)]
Iul(ius) ......
vix(it) ann(is)..
VAH ....
....

este rupt din colţul superior stîng al inscripţiei funerare dedicată Iuliei Surilla de către Iulius Valentinus, duumvir al Municipiului Tropaeum, publicată în *CIL*, III, 12473:

D M
Iuliae Surille que
vix ann. LVIII C Iul
Valentinus II vira ite
rum II vir I Iulii Va
les et C Fuscinus
Surus matri
b m p

17. *Op. cit.*, p. 616, nr. 156, fig. 5b, inv. L. 155, fragment de stelă funerară:

....
Asi[aticus? ......
vet(eranus) ......
et ....

este rupt din stela funerară a lui P. Aelius Abi... de la Troesmis, publicată în *CIL*, III, 7499, spartă de la descoperire în şase fragmente (cf. *AEM*, XI, p. 28, nr. 24):

D M
P.Ael[ius]
Abi
vet [eran(us)]

le[g V Mac]
et conuge
posuit

18. *Op. cit.*, p. 597, fig. 20a, inv. L. 1112: fragment rupt din latura dreaptă a unei lespezi din calcar cu profil (fig. 1):

. . . .
M O . . . . [vix(it)]
ann(is) . . . .
. . . .

este de fapt rupt din latura stîngă a unei lespezi de marmură, descoperită la

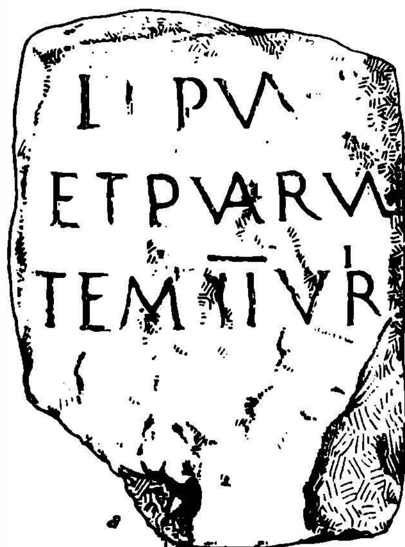

Fig. 2. — Fragment de inscripţie menţionind un duumvir (nr. 19); *a*, desen; *b*, fotografie.

Constanţa, a cărei parte inferioară a fost publicată în *CIL*, III, 7558. Acest fragment întregeşte şi determină caracterul funerar al inscripţiei citate.

19. *Op. cit.*, p. 611, nr. 138, fig. 20f, inv. L. 1275, fragment de lespede din calcar nisipos (fig. 2/a, b):

Phil]li[p]pus . . . .
et P Var(ius) Va[-
lens] sau Va[lentinus. . .
. . . . item Ubi(orum)

Autorul subliniază importanţa menţionării cohortei I Ubiorum [1]. O verificare atentă a pietrei, însă, arată că în rîndul 4 este scris: ITEM II VIR, încît această

[1] La această inscripţie se referă Gr. Florescu în *SCIV*, II, 1950, p. 130, n. 2.

inscripţie trebuie exclusă din şirul atestărilor cohortei I Ubiorum la Dunărea de jos.

20—22. Fragmentele din *op. cit.*, p. 606, nr. 103, fig. 27b, inv. L. 1114; p. 608, nr. 118, fig. 26b, inv. L. 1122; p. 608, nr. 119, fig. 26p, inv. L. 1208 fac parte din arhitrava dedicată de către oraşul Tomis împăratului Traian, în anul 116—117, publicată în *CIL*, III, 7537, cf. G. Bordenache, *Dacia*, IV, 1960, p. 256, 257, n. 6:

nr. 103	nr. 118	nr. 119
.....O	.....A L (a) C	.....H....... .....T? ......

EMILIA DORUŢIU

О НЕКОТОРЫХ, НЕДАВНО ОПУБЛИКОВАННЫХ ЛАТИНСКИХ НАДПИСЯХ ИЗ НАЦИОНАЛЬНОГО МУЗЕЯ ДРЕВНОСТЕЙ

РЕЗЮМЕ

Автор исправляет некоторые, недавно опубликованные фрагментарные надписи бухарестского НМД, а именно:

1. *Materiale*, II, 1956, стр. 596, № 75, = *CIL*, III, 14.214,6.

2. *Там же*, стр. 571, № 20 = *CIL*,III, 13.801 (=14.216,16 a).

3. *Там же*, стр. 597, № 76 = *CIL*, III, 7503.

4—5. *Там же*, стр. 601, № 86 и стр. 602, № 92 = *CIL*, III, 6151.

6. *Там же*, стр. 601—602, № 88 = *CIL*, III, 7502.

7—8. *Там же*, стр. 603, № 94 и стр. 607, № 105 = *CIL*, III, 14.214, VII, соответственно IX.

9—14. *Там же*, стр. 608, № 116; стр. 608, № 126; стр. 610, № 136; стр. 612, № 142; стр. 616, № 155; стр. 607, № 106 = фрагменты надписи «Мавзолея» в Адамклиси (см. E. Doruţiu, в Dacia, V).

15. *Там же*, стр. 613, № 145 = *CIL*, III, 7521.

16. *Там же*, стр. 613, № 149 = *CIL*, III, 12.473.

17. *Там же*, стр. 616, № 156 = *CIL*, III, 7499.

18. *Там же*, стр. 597, № 77 дополняет *CIL*, III, 7558.

19. *Там же*, стр. 611, № 138, в 4 ряду читается IIVIR вместо I VBI.

20—22. *Там же*, стр. 606, № 103; стр. 608, № 118; стр. 608, № 119 = *CIL*, III, 7537.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Фрагмент надгробной плнты в Констанце (№ 18).

Рис. 2. — Фрагмент надпнсн, в которой упомянут дуумвнр (№ 19): *a*, рнсунок; *b*, фотография.

À PROPOS DE QUELQUES INSCRIPTIONS LATINES DU MUSÉE NATIONAL DES ANTIQUITÉS DE BUCAREST, RÉCEMMENT PUBLIÉES

RÉSUMÉ

L'auteur rectifie la lecture de quelques fragments d'inscriptions du Musée National des Antiquités des Bucarest récemment publiées, à savoir:

1. *Materiale*, II, 1956, p. 596, nº 75 = *CIL, III* 14.214,6.

2. *Idem*, p. 571, nº 20 = *CIL*, III, 13.801 (= 14.216, 16a).

3. *Idem*, p. 597, nº 76 = *CIL*, III, 7503.

4—5. *Idem*, p. 601, nº 86 şi p. 602, nº 92 = *CIL*, III, 6151.

6. *Idem*, p. 601—602, nº 88 = *CIL*, III, 7502.

7—8. *Idem*, p. 603, nº 94 et p. 607, nº 105 = *CIL*, III, 14.214, VII, resp. IX.

9—14. *Idem*, p. 608, nº 116; p. 608, nº 126; p. 610, nº 136; p. 612, nº 142; p. 616, nº 155; p. 607, nº 106 = fragments de l'inscription du Mausolée d'Adamclisi (v. E. Doruţiu, dans *Dacia*, V — sous presse).

15. *Idem*, p. 613, nº 145 = *CIL*, III, 7521.

16. *Idem*, p. 613, nº 149 = *CIL*, III, 12.473.

17. *Idem*, p. 616, nº 156 = *CIL*, III, 7499.

18. *Idem*, p. 597, nº 77 à compléter à l'aide de *CIL*, III, 7558.

19. *Idem*, p. 611, nº 138, à la ligne 4 on doit lire II VIR au lieu de I VBI.

20—22. *Idem*, p. 606, nº 103; p. 608, nº 118; p. 608, nº 119 = *CIL*, III, 7537.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Fragment de pierre tombale découvert à Constanţa (nº 18).

Fig. 2. — Fragment d'inscription mentionnant un duumvir (nº 19); *a*, dessin; *b*, photographie.

URME DE VIEŢUIRE ANTICĂ LA GURA CANLIEI
(r. Adamclisi)

Paralel cu desfăşurarea muncii de şantier, colectivul şantierului arheologic Păcuiul lui Soare întreprinde, în timpul campaniilor de săpături, periegheze în vederea descoperirii de obiective arheologice sau a verificării informaţiilor mai vechi. Cercetările de suprafaţă, cît şi urmărirea lucrărilor agricole, sau de alt gen, care necesită săparea pămîntului la diferite adîncimi, au îmbogăţit considerabil datele de care dispunem cu privire la monumentele arheologice din această zonă.

Dintre informaţiile culese în ultimii ani, atrag atenţia în mod deosebit cele ce se referă la complexul arheologic de la Gura Canliei.

Locul cu acest nume este situat pe malul drept al Dunării, în punctul unde Valea Canliei întîlneşte Dunărea, în raionul Adamclisi, cu 2,5 km mai jos de vadul numit Dervent (Păcuiul lui Soare); iar comuna Canlia se găseşte la 3 km spre sud, în interiorul Dobrogei.

Inundaţiile provocate de apele Dunării ca şi eroziunile eoliene surpă treptat partea dinspre Dunăre a mamelonului prin care se termină versantul drept al Gurii Canliei. În ruptura malului înalt de circa 6 m, au apărut în anul 1958 două cuptoare înalte, boltite, cu grătar, pentru ars ceramică [1]. În vara anului 1961, am cules din pămîntul recent prăbuşit din cuptoare, numeroase fragmente ceramice de factură provincial-romană, datînd din sec. II—III e.n. (fig. 1).

De remarcat că fragmentele de ceramică romană se limitează numai la această zonă spre Dunăre, nefiind răspîndite în restul mamelonului, unde apar în schimb, pe o suprafaţă întinsă, numeroase fragmente ceramice hallstattiene lucrate cu mîna, precum şi fragmente ceramice din epoca feudală-timpurie, sec. X—XI, de factură obişnuită.

Conformaţia terenului şi modul de răspîndire a resturilor ceramice ne fac să presupunem existenţa aici a unei aşezări hallstattiene, peste care s-a suprapus ulterior o aşezare feudală timpurie.

Prezenţa cuptoarelor de ars ceramică, din epoca romană, în acest loc unde nu se găsesc alte urme de vieţuire din aceeaşi epocă, nu trebuie considerată

[1] Petre Diaconu a recuperat în anul 1958 cîteva bucăţi din grătarele acestor cuptoare.

ca un fapt neobişnuit, cuptoare de acest gen, situate în afara aşezării, descoperindu-se şi în alte părţi [1].

Aşezarea respectivă se găsea pe un platou mai întins situat la circa 100 m spre sud, în spatele primului mamelon.

Într-unul din caietele sale, cel care cuprinde însemnări asupra monumentelor dintre Hîrşova şi Ostrov [2], neobositul căutător de urme antice, Pamfil Polonic-tatăl, menţiona existenţa în acest loc a unei aşezări romane « cetate romană de piatră », pe care o însemna şi pe harta sa arheologică.

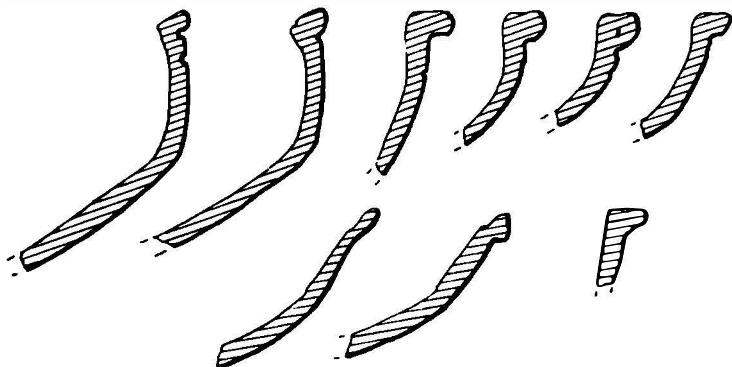

Fig. 1. — Profile de vase găsite în dărîmăturile cuptoarelor de ars ceramică.

Astăzi, conturul fortificaţiilor de care vorbeşte Polonic nu mai poate fi văzut la suprafaţa solului, notele sale devenind astfel cu atît mai importante. În schimb, sub acţiunea factorilor naturali şi a intervenţiilor omului, au fost scoase la iveală vestigii care merită a fi menţionate.

În primăvara anului 1958, cu ocazia pregătirii terenului în vederea plantării cu viţă de vie, lucrătorii au dat aici peste ziduri de piatră legată cu mortar şi au scos numeroase fragmente ceramice, vase întregi, precum şi două monede romane de argint [3].

Materialul ceramic descoperit formează două grupe distincte: prima cuprinzînd ceramică provincial-romană ale cărei forme timpurii datează din sec. II—III e.n., iar cele mai tîrzii din sec. VI e.n., a doua cuprinzînd ceramică de tip Latène, lucrată cu mîna, ornamentată cu brîuri alveolate şi butoane. Această ultimă categorie ceramică provine dintr-un cimitir plan de incineraţie cu urne, aflat în apropierea aşezării romane şi probabil suprapus parţial de către aceasta. Sub rezerva pe care o impune cunoaşterea doar a unei părţi din material, acest cimitir ar putea fi datat în sec. III—II î.e.n.

Urnele au fost sparte în timpul lucrului, păstrîndu-se doar fragmente din unele. Nu s-a putut preciza dacă oasele calcinate erau sau nu însoţite de inventar funerar.

---

[1] Vezi Gh. Ştefan, *Un cuptor roman de ars ţigle descoperit la Garvăn*, în *SCIV*, 1—4, 1957, p. 339—344. Cuptorul respectiv se afla pe malul drept al gîrlei Lăţimea, deci în afara aşezării romane de pe ostrovul Bisericuţa.

[2] Pamfil Polonic, Mss. 22/1940, Biblioteca Academiei R.P.R.

[3] Cea mai mare parte a acestor obiecte se găseşte la şcoala de 7 ani din comuna Canlia.

Din ceramica provincial-romană descoperită în porţiunea de teren unde s-au găsit şi ziduri, prezentăm două piese întregi:

Prima este o statuetă de lut ars, înaltă de 7 cm, reprezentînd o acvilă (fig. 2/1). Pasta din care este lucrată este fină, de culoare gălbuie. La suprafaţă s-a aplicat

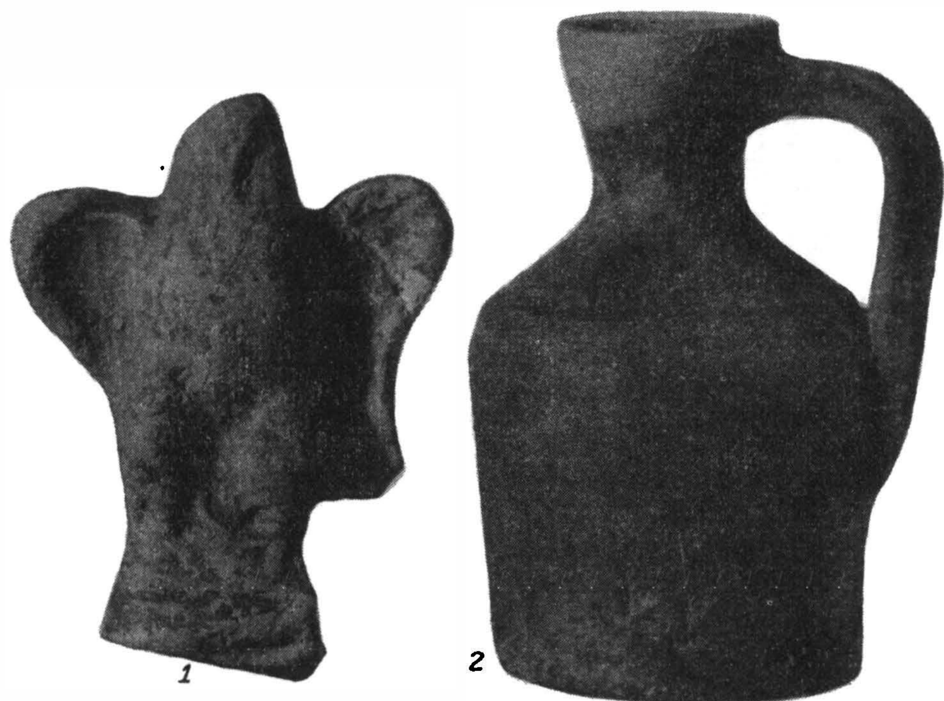

Fig. 2. — Obiecte descoperite pe teritoriul aşezării romane şi al cimitirului Latène: 1, statuetă de lut ars, reprezentînd o acvilă; 2, ulcioraş datînd probabil din sec. VI e.n.

un strat de culoare brun-roşcată. Pasărea are capul rupt din antichitate. Soclul pe care stă, triunghiular în secţiune, nu are baza dreaptă şi pare să fi fost aplicat pe ceva. Acest tip de statuete, a căror semnificaţie încă nu se poate preciza, era, se pare, destul de răspîndit în primele secole ale erei noastre [1]. Este posibil ca ele să fi avut şi un rol ornamental, dar nu este exclus ca ele să fie în legătură cu una din formele mai puţin cunoscute ale practicării cultului lui Jupiter.

Cea de-a doua piesă este un ulcioraş în miniatură (fig. 2/2), cu înălţimea de 9 cm şi diametrul fundului de 5 cm, lucrat la roată, cu fundul tăiat cu sfoara. Pasta vasului conţine un mare procent de nisip. Vasul are o culoare castaniu-deschisă şi este lustruit pe toată suprafaţa, inclusiv pe toarta masivă şi dreptun-

[1] Un exemplar de acelaşi tip a fost publicat de Gh. Ştefan în *SCIV*, 1, 1958, p. 56, fig. 5/2, ca mîner de opaiţ, iar Nubar Hamparţumian ne informează că în vara anului 1961 a descoperit la Histria, în stare fragmentară, un exemplar de dimensiuni mai mari; de asemenea în colecţiile MNA se găseşte o piesă asemănătoare, al cărei soclu arată că obiectul era de sine stătător.

ghiulară în secţiune. Umărul vasului este canelat. Aproape de fund, apare sgraffitată crucea bizantină.

Acest vas pare să aparţină ultimului nivel de vieţuire a aşezării, datînd din sec. VI e.n. Menţionăm că aici nu a apărut ceramică posterioară sec. VI.

De asemenea, s-au găsit două monede romane de argint, cea mai veche dintre ele fiind un denar cu numele magistratului L. Rutilius Flacus, anul 77 î.e.n. (Grueber, Roma, 3242), (fig. 3/1), iar cea de-a doua, tot un denar de la Marc Aureliu Caesar, din anul 156—157 (Mattingly, 893) [1] (fig. 3/2).

Fig. 3. — 1, denar de argint (L. Rutilius Flacus) din anul 77 î.e.n.; 2, denar de la Marc Aureliu Caesar, din anul 156—157 e.n.

Date fiind condiţiile incerte ale descoperirii, este greu să atribuim primul denar necropolei Latène, dar aceasta este de presupus.

Pentru a încheia, trebuie să semnalăm existenţa pe partea stîngă a Gurii Canliei, deci pe versantul opus, a unei zone cu numeroase fragmente ceramice de tip Latène. După toate aparenţele aici a existat o aşezare, poate aceea căreia îi aparţine cimitirul de incineraţie amintit mai sus.

Evident, simpla cercetare de suprafaţă nu poate duce la precizări. În momentul de faţă este greu de stabilit dacă între cele două aşezări din epoca fierului, pe de o parte, între ultima din ele şi cea romană, pe de altă parte, există o corelaţie. Săpături sistematice ar putea eventual surprinde, dată fiind această concentrare pe un spaţiu restrîns, elemente de continuitate, în primul caz, sau de dezvoltare paralelă în al doilea.

De asemenea, ar fi importantă precizarea caracterului şi întinderii aşezării din epoca feudală timpurie, situată la distanţă relativ mică de cele două aşezări contemporane cu ea, de la Păcuiul lui Soare şi Pîrjoaia. Studierea unor astfel de aşezări, contemporane, concentrate într-o zonă restrînsă, ar putea aduce anumite clarificări şi în judecarea unor aspecte de cultură materială din această epocă atît de importantă pentru istoria patriei noastre.

D. VÎLCEANU

СЛЕДЫ ДРЕВНЕГО ПОСЕЛЕНИЯ В ГУРА КАНЛИЕЙ

РЕЗЮМЕ

На правом берегу Дуная, на расстоянии 2,5 км (вниз по течению) от археологической стоянки Пэкуюл луй Соаре находится пункт Гура Канлией (р-н Адамклиси). В этом участке, по обоим склонам долины реки Канлии,

[1] Monedele au fost identificate de C. Preda de la Sectorul numismatic al Institutului de arheologie.

обнаружились важные археологические следы. Произведенные разведки заставляют предполагать, что на двух плато правого склона находилось гальштатское поселение, перекрывавшееся раннефеодальным (X—XI вв.), и, соответственно, бескурганный могильник с трупосожжением в урнах латенского периода, частично перекрываемый римским поселением (II—VI вв. н.э.).

На первом плато найдены и следы двух римских печей для обжига керамики.

На левом склоне Гура Канлией находятся следы поселения латенского типа, вероятно современного могильнику.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Профили сосудов, найденных в развалинах печей для обжига керамики.

Рис. 2. — Предметы, найденные на территории римского поселения и могильника латенского периода: 1, статуэтка из обожженной глины, изображающая орла; 2, небольшой кувшин, вероятно, VI в. н.э.

Рис. 3. — 1, серебряный динарий (Л. Рутилий Флак) 77 г. до н.э.; 2, динарий Цезаря Марка Аврелия, 156—157 г. н.э.

TRACES D'HABITAT ANTIQUE À GURA CANLIEI

RÉSUMÉ

Sur la rive droite du Danube, à 2 km 5 en aval du chantier archéologique de Păcuiul lui Soare, se trouve le point nommé Gura Canliei (district d'Adamclisi). Sur les deux bords de la vallée de la Canlia sont apparus, dans cette zone, d'importants restes archéologiques. Les recherches de surface font supposer qu'il existait sur deux des plateaux du versant droit, un établissement hallstattien sur lequel s'installa un établissement féodal de la haute époque (X^{e}—XIe siècles) sur l'un, et sur l'autre une nécropole plane à incinération à urnes, du Latène, en partie superposée d'un établissement romain (IIe—VIe s. notre ère).

On a trouvé aussi sur le premier plateau les restes de deux fours romains à céramique.

Sur la rive gauche de la Gura Canliei se trouvent les vestiges d'un site Latène, probablement contemporain de la nécropole.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Profils de vases trouvés dans les décombres de fours à céramique.

Fig. 2. — Objets découverts sur le territoire de l'établissement romain et de la nécropole Latène: 1) statuette en terre cuite représentant un aigle; 2) petite cruche datant probablement du VIe siècle de notre ère.

Fig. 3. — 1, denier d'argent (L. Rutilius Flaccus) de l'an 77 av. notre ère; 2, denier de Marc Aurèle César, de l'an 156—157 de notre ère.

O NOUĂ INSCRIPȚIE ÎNCHINATĂ ZEIȚEI ISIS, LA APULUM

La celelalte descoperiri dedicate zeității de origine egipteană, Isis, păstrate în colecțiile mai multor muzee din țara noastră, vine să se adauge o nouă piesă aflată în toamna anului 1958 la Apulum [1]. Este vorba de un altar votiv,

Fig. 1. — Altar votiv dedicat zeiței Isis. Fotografie (a) și desen (b).

găsit în grădina locuitorului Drăghici Ion, din suburbia Partoș. Din informațiile primite, precum și din cele constatate la fața locului, s-a stabilit că altarul a fost descoperit între dărîmăturile unei clădiri romane, împreună cu două monede de la Hadrian, țigle, cărămizi și moloz. Deși monumentul este lucrat

[1] W. Drexler, *Der Cultus der aegyptischen Gottheiten in den Donauländern*, *Mythologische Beiträge*, 1, 1890, Leipzig, p. 152; D. Popescu, *Le culte d'Isis et de Sérapis en Dacie*, în *Mélanges de l'École roumaine en France*, 1927, p. 158—209; O. Floca, *I culti orientali nella Dacia*, în *Ephemeris Daco-romana*, VI, 1935, p. 219—220, 223, 238—239; G. Cantacuzino, *Colonizarea orientală în Illyricum*, în *Mem. Acad. Romîne*, seria III, t. VIII, 1927—28, p. 389—456; N. Iorga, *Histoire des roumains*, București, 1937, cap. *Les Dieux*.

din gresie, starea lui de conservare este destul de bună (fig. 1). El are următoarele dimensiuni: înălţime 32 cm, lăţimea feţei 18 cm, grosimea 14 cm, cîmpul inscripţiei de 14,5 × 15 cm; literele din primele trei rînduri sînt cuprinse între 2 şi 2,5 cm, pe cînd ultimele trei rînduri între 1 şi 1,5 cm.

Sub friza, ornamentată cu acrotere, se găseşte inscripţia cu următorul text:

ISIDI	Isidi
MYR.SAC	Myr(ionimae) sac(rum)
AEL IVSTA	Ael(ia) Iusta
PROVER.FIR	pro Vero Fir-
NO FILIO	no filio
V. S. L. M.	v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)

Traducere: *Închinare zeiţei Isis Myrionima. Aelia Iusta şi-a îndeplinit din toată inima, după merit, făgăduinţa solemn făcută, pentru fiul său Verus Firnus.*

Întregirea şi traducerea textului inscripţiei se fac fără nici o dificultate. Caracterul literelor şi felul îngrijit în care este lucrat acest altar, precum şi expansiunea cultelor orientale în provinciile imperiului în această vreme, ne duc la concluzia că el datează de la sfîrşitul secolului II şi începutul secolului III e.n. Este greu de presupus, în lipsa unor elemente mai concludente, că ar putea să existe vreo legătură între cele două monede de la Hadrian şi cei doi Aelii de pe altarul nostru, fapt care ne-ar îndreptăţi să-l datăm în prima jumătate a secolului II al e.n.

Cu această inscripţie, plus un fragment inedit de placă din marmură ce se păstrează în Muzeul regional din Deva, numărul monumentelor epigrafice de pe teritoriul Daciei, dedicate zeiţei Isis, se ridică la 13, repartizate astfel: patru la Sarmizegetusa, trei la Apulum, două la Micia şi unul la Romula [1]. La acestea se adaugă altarul şi colegiul de la Potaissa [2], care presupune şi existenţa unui templu, precum şi placa din marmură sus-amintită a cărei provenienţă nu este cunoscută.

În studiul său *I culti orientali nella Dacia*, O. Floca admite existenţa unui templu şi la Branişca [3], bazîndu-se pe o inscripţie ce se găsea în colecţia Iosika, din această localitate. Inscripţia provine însă de la Micia [4], fapt care exclude existenţa unui templu al zeiţei Isis la Branişca, unde, de altfel, nu este nici o aşezare romană.

Analizînd toate aceste descoperiri observăm că ele provin din cele mai importante localităţi ale Daciei, localităţi în care se concentrează puterea economico-administrativă şi politico-militară a provinciei. Ştirile rămase de la autorii antici şi mai ales descoperirile arheologice ne demonstrează din plin acest lucru [5]. Astfel printre adoratori distingem funcţionari care ocupă posturi importante în administraţie, cum este M. *Cominius Quintus, equo publico, pontifex et quin-*

[1] O. Floca, *op. cit.*, p. 220.
[2] *Ibidem*, p. 220, 223; *CIL* III 881, 882; W. Drexler, *op. cit.*, p. 56.
[3] O. Floca, *op. cit.*, p. 220.
[4] W. Drexler, *op. cit.*, p. 56; *CIL* III 1341.
[5] Cf. *Viaţa economică a Daciei romane*, 1929, p. 171; *Istoria militară a Daciei romane*, Bucureşti, 1937, p. 269; C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, p. 267.

quenalis coloniae, la Sarmizegetusa [1], negustori şi mai ales militari, cu deosebire cei veniţi din provinciile orientale ale imperiului. Pentru a ne face o imagine clară menţionăm: la Micia, *Ala I Hispanorum Campagonum* [2] închină un altar zeităţii egiptene; la Apulum, însuşi legatul celor trei Dacii, *L. Aemilius Carus* [3], dedică un altar mai multor zeităţi, printre care şi Isis, iar la Potaissa îi întîlnim pe C. *Iulius Antigonus*, centurion al legiunii V Macedonica şi *Flavia Apollinaria* ridicînd de asemenea un altar în onoarea zeităţilor Isis şi Serapis [4]. Pentru a încheia acest capitol mai inserăm fragmentul sus-amintit ce se păstrează în Muzeul din Deva. Este vorba de o dedicaţie, pe care M. *Statius Priscus* [5], guvernatorul Daciei în timpul lui Antoninus Pius, o face zeiţei Isis: *[I]SIDI.. M. STATI[VS PRISCVS LEG AV]G(VSTI) PR(O) PR(AETORE)..* Locul descoperirii nu este precizat; foarte probabil ea provine de la Apulum sau Sarmizegetusa.

De altfel nu trebuie să ne surprindă de loc faptul că în această epocă găsim peste tot, în imperiul roman, o serie de monumente şi inscripţii legate de cultele orientale.

Cucerită mai tîrziu decît alte regiuni, într-o epocă în care imperiul roman atinsese apogeul puterii şi dezvoltării sale, Dacia suferă o serie de influenţe, mai ales orientale, atît pe plan cultural cît şi religios [6].

Isis, adorată mai întîi în valea Nilului, după ce absoarbe mai multe divinităţi locale, trece în Grecia — pe timpul Ptolemeilor — unde, de asemenea, asimilează o serie de însuşiri ale zeităţilor din pantheonul grec. Se răspîndeşte mai apoi în Italia, unde după numeroase persecuţii, acest cult ajunge în secolul III al e.n. la apogeul înfloririi sale [7], avînd ca centru important oraşul Aquileia, prin filiera căruia se va răspîndi şi în regiunile dunărene [8].

Atributul de *Myrionima* îl întîlnim pentru a doua oară în provincia de la nordul Dunării [9], pe lîngă alte atribute ce însoţesc numele zeiţei; se referă, aşa după cum în mod obişnuit este cunoscut, la nenumăratele însuşiri pe care le are această divinitate.

Numele dedicantei, *Aelia Iusta*, ne demonstrează o dată mai mult popularitatea de care acest cult se bucura în rîndul femeilor [10]. Derivate ale acestui nume, *Iustidi*, *Iustia* [11], se mai întîlnesc atît în Dacia cît şi în alte regiuni ale imperiului.

În inscripţia noastră mai deosebim numele fiului dedicantei *Aelia Iusta*, *Verus Firnus*. Sub această formă, adică scris cu *-n-*, îl întîlnim pentru prima

---

1 *CIL* III 7907.
2 *CIL* III 1342.
3 *CIL* III 7771.
4 *CIL* III 881.
5 A. Stein, *Die Reichsbeamten von Dacien*, în *DissPann*, I, 12, 1944, p. 27—28; *Istoria milit.*, p. 66.
6 C. Daicoviciu, *Contribuţii la sincretismul religios în Sarmizegetusa*, în *AISC*, I, 1, 1928—32, p. 81; idem, *La Transylvanie dans l'antiquité*, p. 147, 150—152; idem, *Sarmizegetusa (Ulpia Traiana) în lumina săpăturilor*, în *ACMIT*, IV, 1932—1938, p. 363—364.
7 Fr. Cumont, *Les religions orientales dans le paganisme romain*, p. 76—77.
8 D. Popescu, *op. cit.*, p. 180.
9 *CIL* III 882.
10 O. Floca, *op. cit.*, p. 220.
11 *CIL* III 1046, 1199.

dată pe teritoriul provinciei Dacia. Variante ale lui scrise cu *-m-* se întîlnesc însă destul de des atît în părţile noastre cît şi în alte regiuni [1].

În ce priveşte originea acestor Aelii, se pare că sînt orientali; *Aelia Iusta* este foarte probabil soţia unui negustor sau mai degrabă a unui veteran din această familie care a primit cetăţenia, pentru servicii aduse Romei, în timpul lui Hadrian. Acad. C. Daicoviciu, într-unul din studiile sale, vorbind de Aelii de la Sarmizegetusa şi din alte centre ale Daciei, ca Tibiscum şi Potaissa, este de părere că sînt, în marea lor majoritate, originari din Palmyra [2], de unde au venit în Dacia ca militari sau negustori, după ce aceasta a fost cucerită şi colonizată cu elemente aduse din toate regiunile imperiului. Bazaţi pe acest considerent putem admite că cei doi Aelii din inscripţia noastră sînt de origine orientală.

La începutul acestei prezentări menţionam că pe locul descoperirii altarului s-au mai găsit şi două monede de la Hadrian. Dăm mai jos descrierea lor:

1. Hadrian (117—138)

As, AE, ↓, 127—128 e.n.

Av. HADRIANVS AVGVSTVS. Capul împăratului, cu lauri, spre dreapta.

Rv. COS.III, S/C. Salus în picioare, spre dreapta, hrăneşte dintr-o pateră un şarpe, pe care îl ţine în braţe. D = 2,5 cm, G = 6,4 g, Cohen [2] II/137/369.

2. Hadrian (117—138)

As, AE, ↓, 134—136 e.n.

Av. HADRIANVS AVGSTVS. Bustul împăratului spre dreapta.

Rv. CLEMENTIA AVG. COS. III, PP, S/C. Clementia, în picioare, ţine o pateră şi un sceptru. D = 2,7 cm, G = 8,60 g, Cohen [2] II/122/223.

AL. I. POPA

НОВАЯ НАДПИСЬ В АПУЛУМЕ, ПОСВЯЩЕННАЯ БОГИНЕ ИЗИДЕ

РЕЗЮМЕ

В работе описана новая надпись, посвященная богине восточного происхождения Изиде. Ее нашли на территории бывшей римской колонии Апулум, в предместье города Алба-Юлия, Партоше. Здесь же упоминается фрагмент, хранящийся в музее гор. Дева. Он также посвящен Изиде.

В связи с этим автор исследует вопрос о значении и распространении культа Изиды и уточняет некоторые аспекты вопроса, ссылаясь на предыдущие исследования. Этот культ был распространен в крупнейших населенных пунктах Дакии, где сосредоточилась хозяйственно-административная

[1] *CIL* III *Firmo*, 5590, 2255, 2322, 2321, 4700, 4896, 6307, 6384; *Firmanus*, 6010, 2323, 3591, 3503, 5944; *Firminianus*, 764, 1710, 2184, 3308, 3376, 3559, 3591, 5572; *Firminus*, 2069, 2139; *Firmus*, 6150, 3815, 5313 etc.

[2] C. Daicoviciu, *Contribuţii la sincretismul religios*, p. 85, n. 2; p. 86—87, n. 4.

и военно-политическая власть провинции — в Сармисегетузе, Апулуме, Миции, Потаиссе и др. Автор снова отмечает, что среди поклонников богини Изиды главное место занимают жители Востока. Культ был широко распространен среди воинов и чиновников. Правитель трех Дакий Л. А. Кар посвящает в Апулуме алтарь нескольким божествам, в том числе и Изиде; правитель Дакии в эпоху А. Пия М. С. Приск в свою очередь оставил посвящение египетской богине; *Ala I Hispanorum Compagonum* в Мицип также воздвигает алтарь, как и центурион V Македонского легиона Ц. И. Антигон и Фл. Аполлинария в Потаиссе. Среди сановников упомянем М. Коминия Квинта, *equo publico, pontifex et quinquenalis coloniae*, воздвигнувшего алтарь Изиде в Сармизегетусе.

Что касается обеих Элий, то предполагается, что они восточного происхождения, как и другие Элии в Дакии, происходившие, главным образом, из Пальмиры.

Aelia Iusta, вероятно, жена купца или, вернее, ветерана, члена этой семьи, получившего гражданство в эпоху Адриана за заслуги перед Римом.

Вместе с алтарем были найдены и две монеты эпохи Адриана. За отсутствием более точных данных трудно предположить наличие какой-либо связи между указанными монетами и двумя Элиями надписи, что позволило бы датировать его первой половиной II в. Автор склонен считать, что скорее он восходит к сравнительно мирной эпохе римского владычества в Дакии к концу II, началу III в. н.э.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Алтарь, посвященный богине Изиде. Фотография (*a*) и рисуиок (*b*).

UNE NOUVELLE INSCRIPTION D'APULUM EN L'HONNEUR DE LA DÉESSE ISIS

RÉSUMÉ

L'auteur présente une inscription en l'honneur d'une divinité d'origine orientale, Isis, inscription découverte à Partoş (faubourg de la ville d'Alba Iulia en Transylvanie), territoire de l'ancienne colonie romaine d'Apulum, et mentionne un fragment d'une inscription consacrée à la même déesse conservé au Musée de Deva.

Il discute à cet effet l'importance et la diffusion de ce culte et apporte des précisions à certaines études précédentes. Ce culte est répandu dans les principales localités de Dacie, où se trouvaient concentrés le pouvoir économique et administratif et l'autorité politique et militaire de la province, par exemple à Sarmizegetusa, Apulum, Micia, Potaissa, etc. On constate une fois de plus que parmi les fidèles d'Isis la part la plus insigne revient aux orientaux. Ce culte est très répandu dans

les rangs de l'armée et des fonctionnaires; *L. A. Carus*, gouverneur des trois Dacies, consacre, à Apulum, un autel à plusieurs divinités dont Isis également; *M. S. Priscus*, qui fut gouverneur de la Dacie sous Antonin le Pieux, fait lui aussi une dédicace à la déesse égyptienne; l'*Ala I Hispanorum Compagonum*, lui dresse, elle aussi, à Micia, un autel; de même, à Potaissa, le centurion *C. I. Antigonus* de la légion V Macedonica et *Fl. Apollinaria*. Parmi les hauts fonctionnaires du temps, il faut mentionner *M. Cominius Quintus*, *equo publico*, *pontifex et quinquenalis coloniae*, qui procède de même à Sarmizegetusa.

En ce qui concerne les deux Ælius, l'auteur est d'avis qu'ils sont d'origine orientale, tout comme les autres Ælius de Dacie, qui proviennent surtout de Palmyra.

Ælia Iusta est probablement l'épouse d'un marchand ou plutôt d'un vétérain de cette famille, ayant reçu droit de cité sous Hadrien, en raison des services qu'il avait rendus à Rome.

On a découvert aussi, en même temps que cet autel, deux pièces de monnaie d'Hadrien. Il est difficile de supposer, en l'absence d'éléments plus précis, qu'il pourrait exister quelque rapport entre ces monnaies et les deux Ælius de l'inscription, ce qui permettrait de la dater de la première moitié du IIe siècle. L'auteur penche à croire qu'il appartient bien plutôt à l'époque relativement calme de la domination romaine en Dacie (fin du IIe siècle — début du IIIe).

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Autel votif en l'honneur de la déesse Isis. Photographie (*a*) et dessin (*b*).

UN CIMITIR DE INCINERAŢIE DE LA SFÎRŞITUL VEACULUI III, DE LA IERNUT

Recentele lucrări de construcţii efectuate în ultimul timp în comuna Iernut (r. Luduş, reg. Mureş-Autonomă Maghiară) au afectat părţile numite « Cînepişti » şi « Fundu Bedeelor » din hotarul comunei. La « Cînepişti » fusese mai de mult identificată o aşezare rurală romană şi urmele unei *villa rustica*, iar de la « Fundu Bedeelor » se cunoşteau cioburi atipice din epoca comunei primitive [1].

La o depărtare de aproximativ 250 m de locul unde fusese *villa rustica*, lucrările unor construcţii au atacat o parte a unui mic promontoriu înconjurat de trei părţi de un cot al Mureşului. Răzuirea mergînd 60—70 cm în adîncime, au apărut mai multe urne (10—12 bucăţi, după informaţia primită de la muncitori), făcînd parte dintr-un cimitir de incineraţie. Numai una dintre acestea, găsită întreagă, a fost ridicată şi păstrată.

Pe porţiunea deranjată a cimitirului de incineraţie, acoperită aproape complet de construcţii, s-au putut culege numai cîteva fragmente ceramice, aparţinînd probabil unor morminte distruse. Dintre acestea amintim două funduri de vase cenuşii (fig. 1/1,2) şi o buză de vas roşcat cu resturile unei torţi canelate (fig. 1/3), toate de autentică factură romană.

Partea promontoriului rămasă nerăscolită nu este momentan periclitată, deoarece pe ea s-a împins, într-un strat gros pe alocuri de 4—5 m, pămîntul rezultat din decapitările de teren făcute în apropiere. Foarte probabil că pe această porţiune vor mai fi existînd morminte nederanjate, ajunse acum la o mare adîncime.

În ceea ce priveşte urna de incineraţie întreagă, ea a intrat în posesia Muzeului arheologic din Cluj. Din fericire, conţinutul i se păstra intact, astfel că numai după transportarea la Cluj s-a trecut la golirea ei.

1. Urnă cinerară (fig. 2) special confecţionată în acest scop, cum o demonstrează gaura ce perforează oblic peretele vasului, în apropierea inelului de suport al fundului. Interpretată adesea ca « fereastra sufletului », aceasta avea, mai probabil, rolul de a îndepărta umezeala acumulată în interiorul urnei după îngropare. Buza e rotunjită, pasta vasului bine arsă, de culoare gălbui-cărămizie. Culoarea aceasta, destul de neobişnuită în cadrul ceramicii

---

[1] N. Vlassa, *Cercetări arheologice în regiunile Mureş-Autonomă Maghiară, Braşov şi Cluj*, în *Materiale*, IX (în pregătire pentru publicare).

romane « roşii » din Transilvania, pereţii prezentînd grunji şi asperităţi, ca şi o uşoară asimetrie a profilului (vizibilă şi în fotografie) lasă impresia unei oarecare decăderi a tehnicii de confecţionare a vaselor romane de calitate superioară. Pe umărul urnei se observă o linie circulară adîncită, rezultată în urma lucrului cu roata. Fundul prezintă un inel de susţinere, fiind apoi scobit, cu o

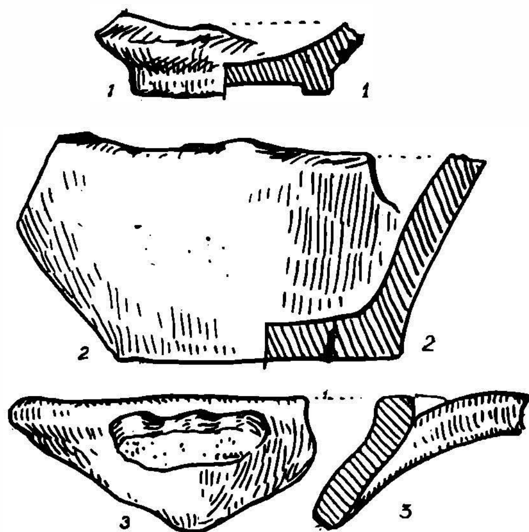

Fig. 1. — Fragmente ceramice de pe teritoriul cimitirului de incineraţie de la Iernut- « Fundu Bedeelor ».

Fig. 2. — Urna de incineraţie de la Iernut-« Fundu Bedeelor ».

umflătură omphaloidă la mijloc. Dimensiuni: înălţimea 32 cm; diametrul maxim 21,5 cm; diametrul gurii 11,4 cm; diametrul fundului 9,4 cm.

2. După îndepărtarea pămîntului ce umplea aproximativ 1/3 din interiorul urnei s-a ajuns la pachetul de oase calcinate, pe care era un fragment căzut din capacul vasului cinerar, lucrat din pastă roşie, de bună calitate. Restul fragmentelor din capac nu s-au găsit (fig. 3).

3. Printre oasele puternic calcinate s-a descoperit o mărgică tubulară din pastă de sticlă albastră (fig. 4/1 ; mărită de patru ori) şi alte trei mărgele mărunte, două albe şi una albastră, sudate laolaltă de focul rugului (fig. 4/2 ; mărite de patru ori).

4. Cea mai importantă — am spune cu totul neaşteptată — descoperire a fost *moneda de bronz a Severinei, bătută la Tarraco în anul* 275, aflată printre oasele calcinate [1] (fig. 5).

[1] *Av.* SEVERINA AVG. Bustul diademat al împărătesei, cu semiluna, spre dreapta.

Rv. CONCORDIAE MILITVM; QXXT. *Concordia*, în picioare spre stînga, ţine în miini două *signa*.

Antoninin (de bronz) ↓. Greut. 2,64. g. Diam. 2,9 cm. Tarraco, officina IV, 275 e.n. Conservare bună. Cohen [2], VI, 210/7. Pentru datare, cf. Th. Rohde, *Die Münzen des Kaisers Aurelianus, seiner Frau Severina und der Fürsten von Palmyra*, Miskolcz, 1881, p. 230, grupa d şi p. 334—335.

Aflarea monedei Severinei în urna de incineraţie de la Iernut dă acestui mormînt (şi, eventual, cimitirului întreg din care face parte) caracterul unei deosebit de importante şi edificatoare dovezi a persistenţei elementului romanic pe teritoriul fostei provincii Dacia după anul 271. Exerga QXXT, care apare pe monedele Severinei numai la ultima emisiune a officinei IV a monetăriei din Tarraco, datează însăşi *emiterea* piesei în perioada post-provincială a Daciei (275), ca să nu mai vorbim de răstimpul necesar ca această monedă bătută în Hispania să ajungă în urna de incineraţie găsită la « Fundu Bedeelor ». Luînd în consideraţie şi acest răstimp, credem că nu greşim datînd mormîntul de la Iernut (probabil şi o parte a cimitirului din care provine) în ultimii ani ai secolului III, eventual la începutul secolului IV.

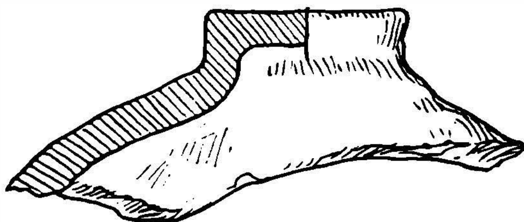

Fig. 3. — Capacul urnei de incineraţie.

Urna gălbui-cărămizie continuă, într-o manieră foarte puţin modificată, seria vaselor romane din perioada provinciei, demonstrînd că la

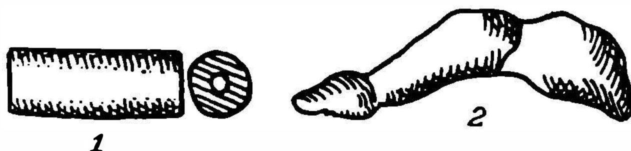

Fig. 4. — Mărgele de sticlă aflate în urna de incineraţie (mărite de patru ori).

această dată unele ateliere de olărie (în cazul nostru, foarte probabil, cele de la Cristeşti) produceau încă ceramică aproape identică celei provincial-romane tipice.

Datarea urnei de incineraţie de la Iernut, prin problemele pe care le ridică, impune cît mai grabnice săpături la « Fundu Bedeelor ». Menţionăm, pe de altă parte, că numai la 350—400 m depărtare de acest loc, la punctul numit « Hulpişti », au apărut bordeie cu materiale ceramice databile la sfîrşitul secolului III şi începutul secolului IV, în ale căror vetre au fost refolosite ţigle şi cărămizi romane provenind de la o *villa rustica* din apropiere [1].

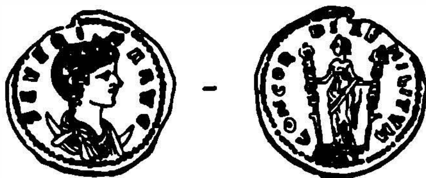

Fig. 5. — Moneda Severinei, aflată în urna de incineraţie.

N. VLASSA

[1] Cf. K. Horedt, D. Protase, M. Rusu şi N. Vlassa, *Şantierul arheologic Iernut*, în *Materiale*, X (în pregătire). Această *villa rustica* ne-a fost semnalată de M. Rusu.

МОГИЛЬНИК С ТРУПОСОЖЖЕНИЕМ КОНЦА III ВЕКА В ИЕРНУТЕ

РЕЗЮМЕ

Во время больших строительных работ на территории «Кынепишти» и «Фунду Бедеелор», принадлежащих к селу Иернут (р-н Лудуш, обл. Муреш—Венгерская автономная область) были выявлены многочисленные археологические следы.

Особенно интересна найденная на могильнике с трупосожжением урна, в которой находилась монета чеканки Северины, выпущенная в Таррако в 275 г. Римская фактура урны и находящаяся в ней монета Северины лишний раз подтверждают сохранение романизованиого населения в Дакии после ухода Аврелия.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Черепки керамики на территории могильника с трупосожжением в Иернуте — « Фунду Бедеелор ».
Рис. 2. — Урна для трупосожжения из Иернута — « Фунду Бедеелор ».
Рис. 3. — Крышка урны для трупосожжения.
Рис. 4. — Стеклянные бусины, найденные в урне (увеличенные в 4 раза).
Рис. 5. — Монета Северины, найденная в урне.

CIMETIÈRE À INCINÉRATION DE IERNUT DE LA FIN DU IIIe SIÈCLE

RÉSUMÉ

A la suite de vastes travaux de constructions effectués à « Cînepişti » et « Fundu Bedeelor », lieuxdits de la commune de Iernut (district de Luduş, région Mureş-Autonome Hongroise) on a ramené à la lumière plusieurs vestiges archéologiques.

D'une importance toute spéciale est une urne, apparue dans un cimetière à incinération, urne dans laquelle on a trouvé une monnaie de Sévérina émise à Tarraco, l'an 275. La facture encore romaine de l'urne et la monnaie qu'elle renfermait attestent une fois de plus la persistance de la population romanisée en Dacie après la retraite de l'administration romaine sous l'empereur Aurélien.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Fragments céramiques trouvés sur le territoire du cimetière à incinération de Iernut-« Fundu Bedeelor ».
Fig. 2. — Urne à incinération de Iernut-« Fundu Bedeelor ».
Fig. 3. — Couvercle de l'urne à incinération.
Fig. 4. — Perles en verre trouvées dans l'urne à incinération (4 ×).
Fig. 5. — Pièce de monnaie de Sévérina trouvée dans l'urne à incinération.

MORMÎNT SARMATIC DESCOPERIT ÎN ORAŞUL FOCŞANI

Pe teritoriul raioanelor Panciu şi Focşani din regiunea Galaţi au fost semnalate în ultimul timp mai multe descoperiri arheologice din vremea migraţiilor [1]. Una dintre acestea, un mormînt de inhumaţie, se încadrează cronologic în epoca migraţiilor, şi a fost descoperit de locuitorul Mohorea Matei din Focşani, strada Fundătura Comisiei Centrale nr. 24, cu prilejul săpării unei gropi pentru lut. Semnalîndu-mi-se de către prof. Casteniuc Eftimie descoperirea scheletului, m-am deplasat la faţa locului şi am procedat la stabilirea împrejurărilor şi a mediului arheologic în care s-a făcut descoperirea. Scheletul zăcea pe spate, cu mîinile de-a lungul corpului, orientat nord-sud, la aproximativ 1,55 m adîncime faţă de nivelul actual al solului. Groapa mormîntului, de formă rectangulară, s-a putut distinge datorită solului de umplutură de culoare neagră, ce contrasta cu galbenul deschis al pămîntului înconjurător. Oasele se aflau într-o proastă stare de conservare. S-au păstrat mai bine oasele mari. Calota craniană era sfărîmată. După mărimea oaselor scheletul a aparţinut unui adult.

Cercetînd împrejurimile locului descoperirii, n-am găsit fragmente ceramice din vechime. Prezenţa unor frînturi de oase omeneşti pe alocuri sugerează ideea că ne-am afla în faţa unei necropole şi nu a unui mormînt izolat.

---

[1] Aşezări omeneşti din aceeaşi perioadă (sec. III—IV e.n.) au fost identificate de noi, în urma mai multor cercetări arheologice de suprafaţă, în următoarele puncte:

a) La Ţifeşti (r. Panciu), punctul Grigoreşti, pe terasa superioară a Putnei; *b)* La Găgeşti (r. Panciu), în vatra satului, pe partea dreaptă a gîrlei Morii; *c)* La Boloteşti, punctul Purceleşti, pe aria vechiului tîrg al Putnei; *d)* La Cîndeşti (r. Focşani), punctul Dealul Banului; *e)* La Odobeşti (r. Focşani), pe terasa din stînga Milcovului, în faţa necropolei Vîrteşcoiu; *f)* În marginea vestică a oraşului Focşani, pe malul stîng al Milcovului, la încrucişarea şoselei Focşani-Cîrliga cu apa Milcovului; *g)* În oraşul Focşani, pe terenul viran din spatele bisericii Armeneşti, de pe strada Gării.

În diferite puncte de pe teritoriul oraşului s-au găsit şi diverse monede antice. Menţionăm în mod deosebit, descoperirea unui tezaur monetar de circa 120 monede imperiale romane (antonini), într-o grădină din partea sud-vestică a oraşului, pe strada Gheorgheasa nr. 14. Din aceste monede, 66 au ajuns în posesia Muzeului de istorie din Focşani.

În mormînt, alături de schelet, s-a găsit un inventar mai variat şi relativ mai bogat, în comparaţie cu inventarele altor morminte din aceeaşi vreme.

Expunem în continuare condiţiile de aflare şi descrierea obiectelor găsite în mormînt:

Ceramica. La circa 30 cm spre nord de calota craniană s-au găsit trei vase de lut, depuse ritual ca ofrande. Dintre acestea două erau acoperite cu capace.

Fig. 1. — Ceramică din mormîntul de la Focşani: 1, cană; 2, pahar; 3, capac; 4, afumătoare folosită drept capac; 5, strachină.

1. Cană lucrată la roată, din lut fin (fig. 1/1). Partea inferioară este bombată, iar partea superioară mai îngustă, arcuită uşor în afară. O toartă uneşte buza cu zona diametrului maxim al vasului [1]. Suprafaţa exterioară poartă urme de angobă roşietică. Este înaltă de 0,085 m, cu diametrul pîntecului de 0,080 m, iar al gurii de 0,058 m. Cana era acoperită cu un văscior (fig. 1/4) din ceramică fină roşietică lucrată la roată, din pastă fină. În interior prezintă urme de ardere, fapt care arată că a servit ca opaiţ sau ca afumătoare. Înaltă de 0,030 m, diametrul marginii 0,072 m, diametrul fundului 0,031 m.

2. Pahar cu picior, lucrat la roată, din lut fin (fig. 1/2). Are culoare cenuşie. Înălţime 0,136 m, diametrul gurii de 0,075 m, diametrul piciorului de 0,060 m.

[1] Două căni similare ca tehnică şi dimensiuni s-au găsit în săpăturile de la Poieneşti-Vaslui. Cf. R. Vulpe, *Săpăturile de la Poieneşti-Vaslui din 1949*, în *Materiale*, I, Bucureşti, 1953, p. 348, 349 şi 456.

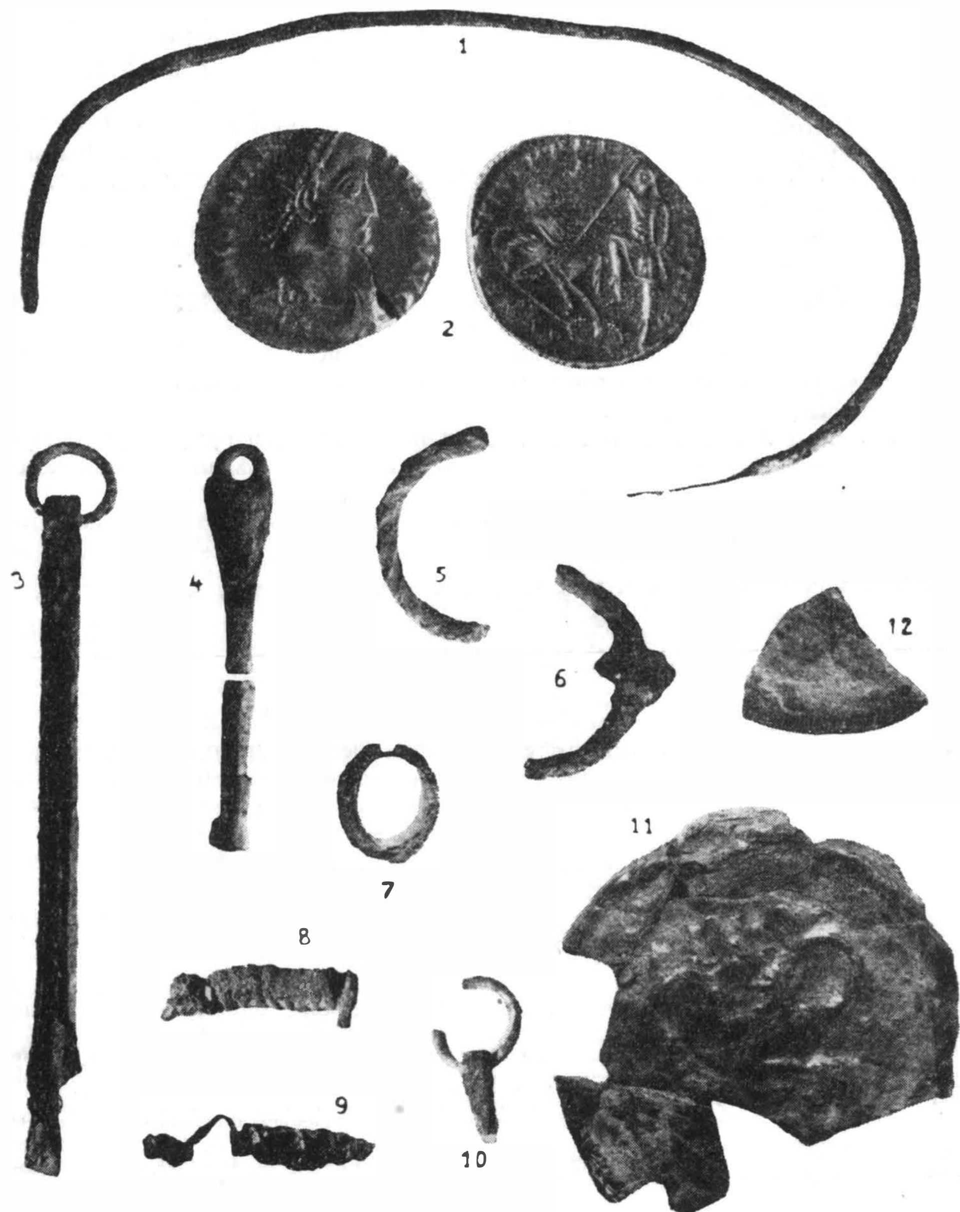

Fig. 2. — Obiecte găsite cu prilejul descoperirii mormîntului de la Focșani: 1, brățară de bronz; 2, monedă de bronz, Constantius II; 3, obiect de bronz; 4, alt obiect de bronz; 5,6, fragmente de inel de bronz; 7, piatră semiopacă cu chenar de bronz; 8,9, spirale de bronz; 10, verigă de bronz; 11, 12, fragmente de oglindă metalică.

Paharul era acoperit cu un capac (fig. 1/3) lucrat la roată din lut fin. Capacul este scund, de formă tronconică. Are culoarea cărămizie. Înălţime 0,026 m, diametrul la bază de 0,087 m.

3. Castron, spart în timpul săpăturii şi reconstituit parţial (fig. 1/5). Este lucrat la roată, din lut fin; are forma tronconică, culoare cenuşie. Înălţime 0,065 m, diametrul marginii 0,135 m, diametrul fundului 0,055 m.

În partea dreaptă a craniului s-a găsit o bucată de cretă.

În regiunea femurului drept s-a descoperit o monedă emisă în anul 354 [1], în timpul domniei împăratului Constantius II (337—361).

În afară de cele arătate, în mormînt s-au mai găsit obiecte de toaletă şi podoabe. Astfel în regiunea toracelui s-au găsit:

1. Două fragmente de oglinzi de bronz provenind din două oglinzi deosebite (fig. 2/11, 12). Unul din fragmente păstrează resturi de poleială cu un metal alb şi un ornament în relief [2].

2. Obiect de bronz compus din două piese: a) un uluc confecţionat dintr-o foiţă subţire de bronz, prevăzut cu un inel la un capăt şi *b)* un ax cilindric cu extremităţile plate (fig. 2/3). Are lungimea de 0,108 m.

3. Două fragmente de verigi de bronz, făcute din fir de bronz, cu secţiunea pătrată, torsionat (fig. 2/5,6). Unul are diametrul de 0,026, iar celălalt de 0,030 m.

4. Brăţara fragmentară din bronz, de formă elipsoidală avînd capetele lăţite, din care se mai păstrează unul [3] (fig. 2/1).

5. Piesă de bronz, care provine de la o încuietoare de casetă (fig. 2/4).

6. Două fragmente de spirale de bronz (fig. 2/8,9).

7. Piatră semiopacă albă (fig. 2/7).

8. Amuletă confecţionată dintr-un colţ de mistreţ [4] (fig. 3/7).

9. Perle. În regiunea gîtului au fost descoperite numeroase perle (fig. 3 şi 4) (circa 200) de sticlă, coral şi sidef, de diferite culori (roşii, albe, verzi, galbene, portocalii, violete etc.). Majoritatea sînt de formă discoidală sau sferoidală. Perlele pot fi împărţite în următoarele categorii:

a) patru perle azurii plate, cu contur oval, de 0,004 m diametru, avînd suprafaţa irizată auriu [5] (fig. 4/9);

b) o perlă, compusă din două sfere albe, translucide, îngemănate [6] (fig. 3/3);

---

[1] Av. DN CONSTANTIVS PF AVG. Bustul împăratului diademat şi drapat spre dr. Rv. FEL TEMP REPARATIO. În exergă SMKS. Soldat înfuriat spre st. străpunge cu lancea un călăreţ care se prăvăleşte cu cal cu tot. AE, Cohen [2], 44, tip gen.

[2] O oglindă cu un simbol asemănător s-a găsit într-un mormînt de inhumaţie la Holboca (r. Iaşi, reg. Iaşi). Cf. raportul preliminar al săpăturilor arheologice de pe şantierul Valea Jijiei, în *SCIV*, III, 1952, p. 107, fig. 13.

[3] O piesă asemănătoare a fost descoperită pe dealul Ţuguieta din Truşeşti (r. Truşeşti, reg. Suceava) cu ocazia săpăturilor făcute în 1951—1952. Cf. *SCIV*, 1—2, 1953, p. 28. Brăţări de aceeaşi serie s-au descoperit şi în Ungaria la Crongrad. Cf. M. Párducz, A *Szarmataka emlekéi magyarorszdgon*, Budapesta, 1944, vol. II, pl. XXIX/1,2,14—17.

[4] O amuletă asemănătoare a fost găsită într-o urnă din necropola de la Vîrteşcoiu (Grigore Aniţescu, în *AArh*, 1929, 3, p. 13—21).

[5] Perle similare au fost găsite într-un mormînt de incineraţie de la Poeneşti. Cf. R. Vulpe, *Săpăturile de la Poieneşti-Vaslui din 1949*, în *Materiale*, I, 1953, p. 411; precum şi într-un mormînt de inhumaţie de la Holboca (r. Iaşi, reg. Iaşi). Cf. raportul preliminar al săpăturilor de pe Valea Jijiei, în *SCIV*, III, 1952, p. 107.

[6] Exemplare analoge au fost descoperite la Poeneşti-Vaslui (R. Vulpe, *op. cit.*, p. 399, fig. 304/2) şi pe teritoriul U.R.S.S.

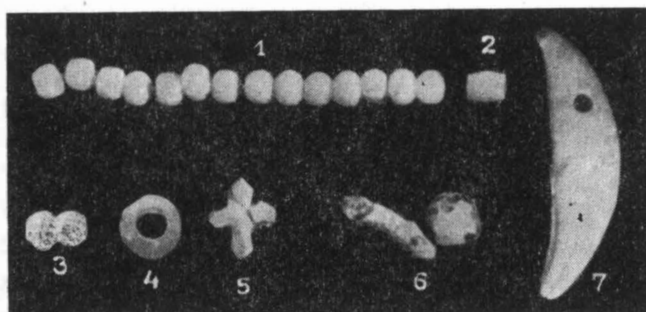

Fig. 3. — 1—6, mărgele; 7, colţ de animal.

Fig. 4. — Mărgele găsite în mormînt.

c) 19 perle de lapislazuli, avînd forma de pastilă, perforate pe direcţia diametrului; 14 sînt de culoare albastră, iar cinci violete (fig. 4/5);

d) 35 perle de sticlă, sferoidale, de culoare verde (fig. 4/4);

e) o perlă de sticlă, piriformă, indigo, translucidă (fig. 4/11);

f) două piese de sidef, cruciforme (fig. 3/5).

GH. UNTARU

În articolul *Некоторые вопросы сарматского населения в Молдове и Мунтении в связи с Фокшанским погребением* publicat în *Dacia*, N.S., III, 1960, p. 451—470, am analizat materialul găsit în mormîntul de la Focşani salvat de Gh. Untaru şi prezentat mai sus. *Există suficiente elemente să considerăm mormîntul sarmatic:*

1. *Ritul funerar* — inhumaţia.
2. *Orientarea* nord-sud.
3. *Mărgele* numeroase şi variate, cunoscute şi din alte descoperiri sarmatice.
4. *Oglinda de tip sarmatic.* Starea fragmentară se datorează unei distrugeri intenţionate, conform unui ritual cunoscut.
5. *Prezenţa cretei.* Există la roxolani obiceiul de a depune în morminte praf sau bucăţi de cretă. Obiceiul s-a răspîndit şi la alte grupe sarmatice.
6. *Prezenţa vasului-afumătoare* depus ritual; obicei cunoscut la roxolani.
7. *Craniu deformat artificial.* Studiul antropologic, făcut de dr. Cantemir Rişcuţia de la Centrul de antropologie Bucureşti, a precizat că scheletul este al unei femei de talie mijlocie sau submijlocie cu craniul deformat artificial.

Obiceiul deformării artificiale a craniului, practicat de sarmaţi, este documentat la noi pe baza mai multor descoperiri, începînd din sec. III şi nu numai din sec. V cum s-a crezut mai înainte.

După ansamblul inventarului am datat mormîntul de la Focşani în sec. III, ca de altfel şi marea majoritate a mormintelor sarmatice din Moldova şi Muntenia. Nu-mi explic în ce împrejurări a ajuns acolo moneda din sec. IV.

SEBASTIAN MORINTZ

САРМАТСКОЕ ПОГРЕБЕНИЕ, ВСКРЫТОЕ В ГОРОДЕ ФОКШАНЫ

РЕЗЮМЕ

Г. Унтару описывает погребение с трупоположением, случайно обнаруженное в Фокшанах.

Костяк, вытянутый на 1,55 м, ориентирован с севера на юг. Около него найдено три сосуда, причем два из них покрыты крышками. Все сосуды изготовлены на кругу. Наряду с керамикой в погребении нашли металлические и другие изделия — бронзовую монету чеканки Констанция II, фраг-

ментарное зеркало понтийско-сарматского типа, кольцо, браслет, две спирали и еще два предмета (все изделия бронзовые), амулет из клыка животного, обломок костяного гребня, около 200 бусин из стекла, камня, коралла и перламутра различной формы и цвета, а также кусок мела.

Себастиан Моринц, изучивший и опубликовавший погребение в Фокшанах («Dacia», III, 1960, стр. 451—470), считает его сарматским и датирует его III в., поскольку монета, по его мнению, не относится к погребению.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Керамика из погребения в Фокшанах: 1, кружка; 2, стакан; 3, крышка; 4, светильник, служивший крышкой; 5, миска.

Рис. 2. — Предметы, найденные при вскрытии погребения в Фокшанах: 1, бронзовый браслет; 2, бронзовая монета Констанция II; 3, бронзовый предмет; 4, другой бронзовый предмет; 5—6, части бронзового кольца; 7, полупрозрачный камень в бронзовой оправе; 8—9, бронзовые спирали; 10, бронзовое звено; 11—12, обломки металлического зеркала.

Рис. 3. — 1—6, бусины; 7, клык животного.

Рис. 4. — Бусины, найденные в погребении.

SÉPULTURE SARMATE DE FOCŞANI

RÉSUMÉ

Gh. Untaru présente une tombe à inhumation découverte incidemment à Focşani.

Le squelette était couché à —1,55 m, orienté nord-sud. Près de lui on a trouvé trois vases dont deux fermés d'un couvercle. Tous sont travaillés au tour. Outre la céramique, on a encore recueilli dans cette sépulture des objets de métal: une monnaie en bronze de Constance II; un fragment de miroir du type ponto-sarmate; une bague; un bracelet; deux spirales et deux autre objets, tous en bronze, ainsi qu'une amulette faite d'une dent d'animal, un fragment de peigne en os, environ 250 perles en verre, pierre, corail et nacre, de formes et couleurs diverses, ainsi qu'un morceau de craie.

Sebastian Morintz qui a étudié et publié la sépulture de Focşani dans *Dacia*, N.S., III, 1960, pp. 451—570, estime qu'il s'agit d'une tombe sarmate et la date du IIIe siècle, car, selon lui, la pièce de monnaie ne saurait lui appartenir.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Céramique de la sépulture de Focşani: 1, cruche; 2, verre; 3, couvercle; 4, cassolette servant de couvercle; 5, écuelle.

Fig. 2. — Objets trouvés à l'occasion de la découverte de la tombe de Focşani: 1, bracelet en bronze; 2, monnaie en bronze de Constance II; 3, objet en bronze; 4, autre objet en bronze; 5,6, fragments de bague en bronze; 7, pierre demi-opaque à monture de bronze; 8,9, spirales en bronze; 10, anneau de bronze; 11, 12, débris de miroir métallique.

Fig. 3. — 1—6, perles; 7, croc d'animal.

Fig. 4. — Perles trouvées dans la tombe.

UN MORMÎNT DE CĂLĂREŢ DIN SECOLUL VII DESCOPERIT LA TÎRGŞOR

La Tîrgşor, în apropierea incintei Curţii Domneşti ridicată de Antonie Vodă din Popeşti [1], şi în marginea de sud a necropolei din sec. III—IV e.n. [2], a apărut în anul 1960 un mormînt care, după rit şi inventar, se deosebeşte de mormintele de tip Sîntana de Mureş-Cerneahov şi de cele atribuite sarmaţilor [3].

Mormîntul despre care este vorba se afla la o adîncime de 0,60 m faţă de fundul unei gropi feudale, care i s-a suprapus în secolele XVII—XVIII. Groapa mormîntului, de formă trapezoidală şi cu capetele rotunjite, avea laturile de nord şi sud lungi de 1,80—1,90 m, latura de est de 0,80 m, iar cea de vest 0,50 m.

Mormîntul se compunea dintr-un schelet uman orientat ENE 140$^0/_{00}$ — VSV 460$^0/_{00}$ şi dintr-o parte a unui schelet de cal. Oasele de cal (craniul şi părţile inferioare ale oaselor de la picioare) erau depuse în stînga scheletului uman pe o platformă cruţată în pămîntul viu (fig. 1).

Scheletul uman zăcea la adîncimea de 1,12—1,20 m faţă de nivelul actual, în timp ce oasele de cal la o adîncime de 1,10 m, faţă de acelaşi nivel.

Scheletul uman, bine păstrat, aparţine unui războinic, călăreţ, în vîrstă de aproximativ 30—35 de ani [4]. El se afla pe spate, avînd craniul în poziţie normală, iar maxilarul superior desprins de calotă. Braţul drept era întins de-a lungul corpului, iar între oasele palmei se afla un cuţit-pumnal. Partea inferioară a humerusului, precum şi cubitusul mîinii drepte lipsesc, ele fiind desprinse prin tăiere încă din vechime. Braţul stîng, care trebuia să fie şi el întins de-a lungul trupului, a fost răsucit din cot şi adus înspre schelet. De remarcat că braţul

---

[1] Este vorba de cea de-a doua curtină a Curţii Domneşti ridicată la sfîrşitul sec. al XVII-lea şi începutul sec. al XVIII-lea. *Materiale*, V, p. 619—627.

[2] Gh. Diaconu, *Consideraţii preliminare asupra necropolei de la Tîrgşor din sec. III—IV e.n.*, în *SCIV*, XI, 1, 1960, p. 55—66. Vezi acolo şi restul bibliografiei.

[3] În campania de săpături din anul 1960 au fost descoperite în regiunea de nord a necropolei morminte sarmatice datînd din sec. III e.n. Gh. Diaconu, *Probleme ale culturii Sîntana-Cerneahov pe teritoriul R.P.R. în lumina cercetărilor din necropola de la Tîrgşor*, în *SCIV*, 2, 1961, p. 273—275.

[4] Vîrsta a fost determinată de dr. Dardu Nicolăescu-Plopşor de la Centrul de cercetări antropologice al Acad. R.P.R.

stîng n-a păstrat poziția normală — întinsă — datorită prezenței în acest loc a craniului de cal care a fost așezat pe platforma menționată, înainte de depunerea cadavrului uman (fig. 1). Extremitățile distale ale radiusului și cubitusului stîng zăceau sub osul iliac stîng, iar falangele indicau prin poziția lor că palma mîinii stîngi fusese așezată cu fața în jos. Oasele lungi ale picioarelor erau apropiate și întinse.

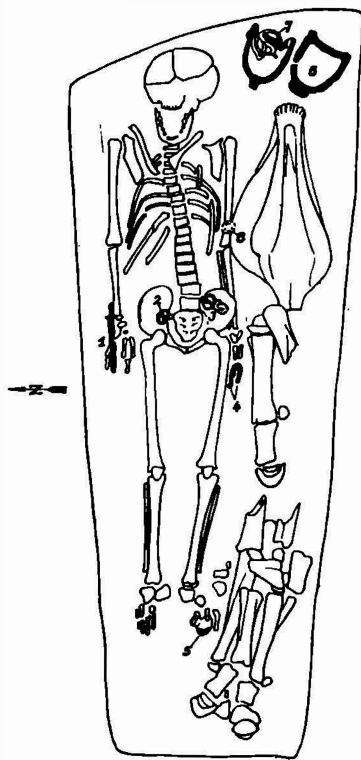

Fig. 1. — Planul mormîntului de avar: 1, cuțit-pumnal; 2, cataramă din fier; 3, cataramă din bronz; 4, amnar și cremene; 5, măciulie din os; 6, scări de șa; 7, zăbală; 8, cataramă din fier pentru chingă.

Craniul de cal, așezat pe platforma amintită, era orientat cu botul înspre NNE, iar cu ceafa înspre SSV. El zăcea ușor aplecat înspre dreapta, în așa fel încît o parte din falca stîngă se afla sub cotul stîng al luptătorului.

În continuarea craniului de cal, pe aceeași platformă, au fost depuse ritual bucăți din picioarele calului — copitele și o parte din oasele picioarelor — retezate cu securea (fig. 1).

Prezența craniului și a picioarelor de cal în mormînt este strîns legată de anumite practici rituale la populațiile nomade, în credința că după moarte omul va trăi aceeași viață pe care a dus-o pe pămînt.

Inventarul scheletului uman se compune dintr-un cuțit-pumnal așezat în regiunea dintre radius și falangele mîinii drepte. Pumnalul, prevăzut cu două tăișuri și cu teacă de os, este lat de 0,015 m — 0,018 m și lung de 0,19 m (fig. 2/1).

Pe oasele bazinului, în dreapta, se afla o cataramă din fier, de formă ovală-alungită, cu dimensiunile: lungimea 3,05 cm, lățimea 2,05 cm și grosimea 0,07 cm. Spinul cataramei era orientat înspre coloana vertebrală (fig. 2/5).

Pe osul iliac stîng, lipită de os, zăcea o a doua cataramă de data aceasta din bronz (fig. 2/2). Ea este formată dintr-un inel și o foaie de tablă îndoită și prevăzută cu trei nituri. Pe fața superioară placa cataramei are un ornament în forma cifrei 8, realizat prin presare. Pe partea inferioară se păstrează urme de țesătură de la îmbrăcămintea călărețului. Plăcile cataramei și limba au fost petrecute pe după o bară de bronz servind drept ax. Spinul era orientat înspre coloana vertebrală. La partea sa superioară, spinul era prevăzut cu un lăcaș care amintește lăcașele pentru fixarea pietrelor prețioase.

Catarama de bronz era orientată invers decît catarama din fier. Această observație dovedește că ele au fost folosite pentru scopuri diferite: catarama de fier servea la prinderea unei curelușe de care era atîrnat cuțitul-pumnal, în timp ce catarama de bronz aparținea unei curele sau centuri de încins îmbrăcămintea pe corp. De menționat, fie și în treacăt, că existența cataramelor pentru

centuri la populaţiile nomade impune în general absenţa fibulelor [1]. De altfel, ele nici nu au apărut în mormînt.

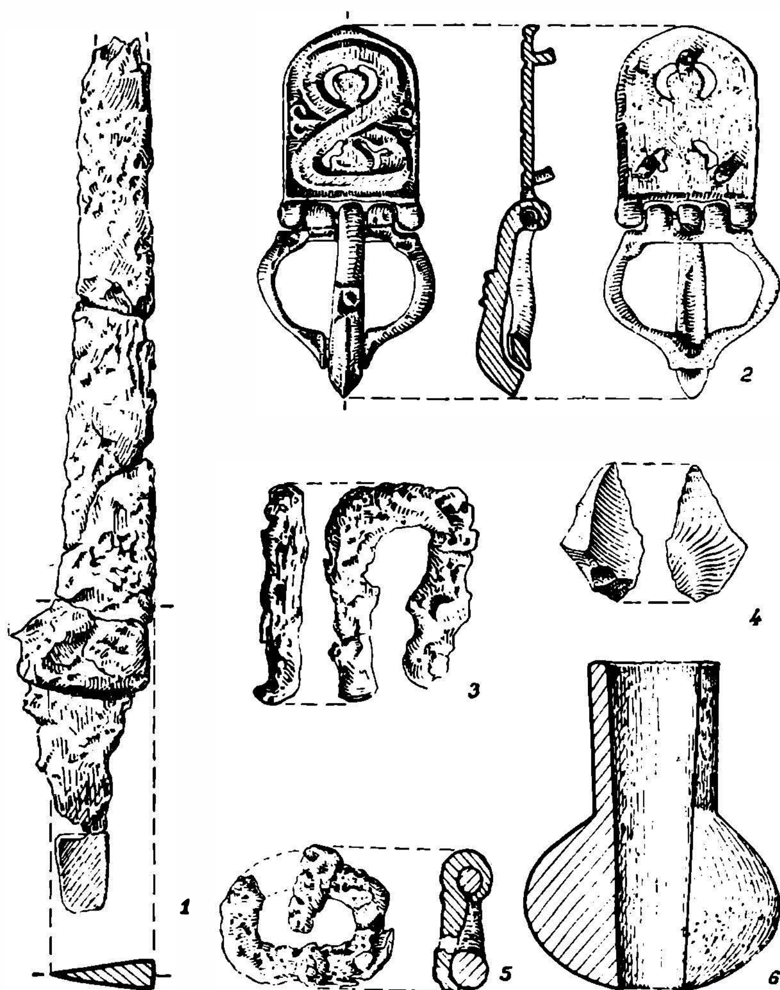

Fig. 2. — Arme şi obiecte aparţinînd luptătorului: 1, cuţit-pumnal; 2, cataramă din bronz; 3, amnar din fier; 4, cremene; 5, cataramă din fier; 6, măciulie din os.

La capătul falangelor mîinii stîngi şi lipit de femurul stîng s-a găsit un amnar din fier avînd dimensiunile: lungimea 4,05 cm, lăţimea circa 3 cm şi grosimea 0,07 cm (fig. 2/3). Tot aici a fost găsită şi o aşchie de cremene folosită

[1] Lipsa fibulelor din mormintele avarice şi înlocuirea acestora prin centurile cu catarame, în vederea fixării veşmintelor de călăreţi, este comentată pe larg de K. Horedt, în *Contribuţii la istoria Transilvaniei în sec. IV—XIII*, Bucureşti, 1958, p. 65—66.

la scăpărat, cu urme de oxizi de fier datorită contactului pe care l-a avut cu amnarul (fig. 2/4).

Un obiect din os, sferoidal, uşor alungit şi perforat pe mijloc, a fost descoperit sub oasele labei piciorului stîng (fig. 2/6). Obiectul pare a fi fost o măciulie de bici de luptă (cnut). Măciulia a fost depusă în mormînt, o dată cu o parte din piesele de harnaşament, înainte de aşezarea cadavrului uman. în groapă.

Piesele de harnaşament se compun, în primul rînd, din două scări de şa, din fier, aşezate pe platforma cruţată pentru părţile din corpul calului, la circa 5—10 cm de botul calului (fig. 3/1). Ele au forma uşor alungită înspre talpă, colţurile din partea inferioară fiind realizate prin presare şi batere cu ciocanul. După formă, dimensiuni şi tehnica de execuţie, exceptînd inelele prin care se petrecea cureaua [1] — scările sînt asemănătoare.

Pe talpa uneia din scări a fost aşezată o zăbală din fier (fig. 3/2,3). Aceasta este de tipul zăbalelor compuse cu două inele la capete. Tot aici a fost găsit un fragment de fier rupt din inelele zăbalei (fig. 3/5).

La demontarea scheletului, sub capătul inferior al humerusului stîng al călăreţului şi în parte sub falca stîngă a craniului de cal, a apărut o cataramă de fier (fig. 3/4). Ea are forma rectangulară, cu colţurile rotunjite şi cu dimensiunile de 4×4 cm, groasă de 0,07 cm. După formă şi poziţia sa în mormînt catarama face parte din inventarul pieselor de harnaşament şi a fost folosită probabil pentru prinderea chingii.

Observaţiile culese la faţa locului au dovedit că procesul înhumării călăreţului de la Tîrgşor a înregistrat trei etape: mai întîi au fost depuse ritual pe fundul gropii piesele de harnaşament şi măciulia de os, apoi a urmat depunerea părţilor de cal (numai picioarele şi capul) şi, în sfîrşit, abia după aceea a fost aşezat cadavrul călăreţului.

Că mormîntul de la Tîrgşor aparţine unui călăreţ-luptător o dovedeşte pe de o parte prezenţa oaselor de cal şi a pieselor de harnaşament, iar pe de altă parte existenţa cuţitului-pumnal.

Potrivit datelor înregistrate în timpul cercetării mormîntului, reiese că acesta taie nivelul mormintelor din sec. III—IV descoperite la Tîrgşor. Aşadar, el nu poate fi atribuit unui sarmat sau unui got. O asemenea atribuire etnică este în contradicţie şi cu natura inventarului din mormînt. Se ştie că scările de şa din fier încep să fie cunoscute în Europa o dată cu sec. VI. În consecinţă mormîntul de la Tîrgşor nu poate fi atribuit nici vreunui hun.

În funcţie de obiectele de inventar, mormîntul se datează în sec. VII—VIII. Pentru această datare pledează în primul rînd scările de şa care, după formă şi tehnică de execuţie, se încadrează în una din cele trei grupe de scări de şa atribuite îndeobşte avarilor. Aceeaşi datare este confirmată şi de prezenţa cataramei de bronz (fig. 2/2), cataramă care-şi găseşte o oarecare analogie în ceea ce priveşte ornamentul, într-un mormînt din R. P. Ungară [2] şi altul din R. S. Cehoslovacă [3].

---

[1] K. Horedt, *op. cit.*, la p. 72 prezintă după V. Kiselev toate formele de scări de şa şi variantele lor stabilite în funcţie de inelele de suspensie şi forma tălpilor. Scări de şa cu inelele de suspensie deosebite se găsesc şi într-un mormînt de avar de la Aiud; *ibidem*.

[2] J. Hampel, *A Régibb középkor*, Budapesta, 1894, pl. LXXII/4 şi 1897, pl. CCXCI/6.

[3] Jan Eisner, *Devinska Nová Ves*, Bratislava, 1952, pl. 10/2, în mormîntul 62.

Ținînd seama de toate acestea, reiese că mormîntul de la Tîrgșor se datează în sec. VII și că el aparține unui călăreț, probabil avar. În plus, o atare atribuire

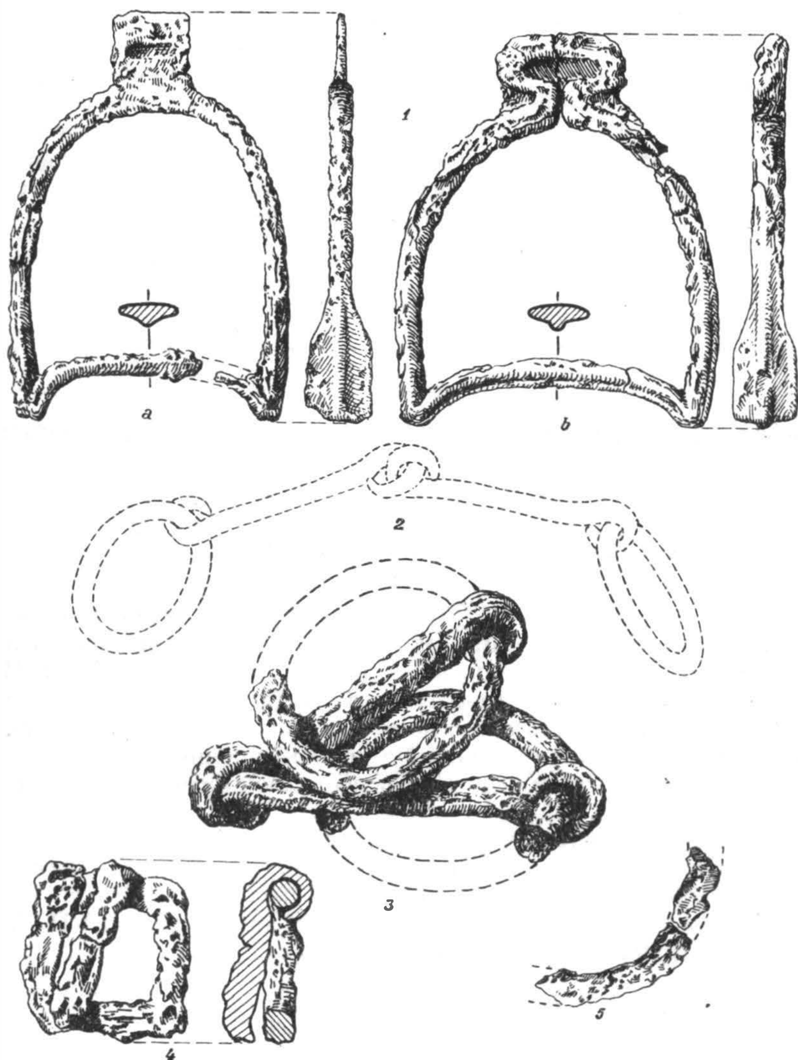

Fig. 3. — Piese de harnașament: 1, scări de șa; 2, zăbală desfășurată; 3, zăbală *in situ*; 4, cataramă din fier pentru chingă; 5, fragment de fier din inelul zăbalei.

etnică este dovedită de ritul de înmormîntare, precum și de prezența resturilor de cal în mormînt.

Faptul că înhumarea călărețului s-a făcut cu grijă, respectîndu-se toate etapele rituale, dovedește că luptătorul a făcut parte dintr-o ceată sau un grup

mai mare, care s-a îngrijit de înmormîntarea lui. Este foarte probabil ca luptătorul-călăreţ să fi murit în timpul unei lupte.

În ce fel de luptă şi cine i-au fost duşmanii, acestea sînt întrebări la care nu se poate răspunde încă; după cum nu se poate răspunde nici la întrebarea dacă el face parte din primele valuri de avari venite dinspre răsărit, sau dacă nu cumva face parte dintr-o ceată avară în trecere prin regiunile noastre.

Drept încheiere, subliniem că problemele schiţate în ultima parte a acestei note le prezentăm sub formă de ipoteze; atragem atenţia că mormîntul de la Tîrgşor capătă o importanţă deosebită fie şi pentru faptul că el este singurul mormînt avaric descoperit pînă acum în regiunea de la sud de munţii Carpaţi.

GH. DIACONU şi PETRE DIACONU

ПОГРЕБЕНИЕ ВСАДНИКА VII В., ОТКРЫТОЕ В ТЫРГШОРЕ

РЕЗЮМЕ

В ходе раскопок 1960 г. в Тыргшоре (р-н Плоешти) было обнаружено погребение воина-всадника. В этом же погребении, на площадке, специально оставленной при рытье ямы, находился череп и часть скелета коня. Предварительно в яму были положены части сбруи (стремена и удила) (рис. 3).

Погребальная утварь состоит из ножа-кинжала (рис. 2/1), огнива (рис. 2/3), костяного набалдашника кнута (рис. 2/6) и куска кремня (рис. 2/4).

Отметим, что в костяке недостает части правой плечевой кости и правой локтевой кости.

Наблюдения на месте находки показывают, что трупоположение совершали в следующем порядке: сперва положили части сбруи, затем коня и, наконец, труп человека.

Судя по аналогиям предметов утвари, погребение восходит к VII—VIII вв. Вероятно, оно принадлежало аварскому воину.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — План аварского погребения. 1, нож-кинжал; 2, железная пряжка; 3, бронзовая пряжка; 4, огниво и кремень; 5, костяной набалдашник; 6, стремена от седла; 7, удила; 8, железная пряжка для подпруги.

Рис. 2. — Принадлежащие воину предметы и оружие: 1, нож-кинжал; 2, бронзовая пряжка; 3, железное огниво; 4, кремень; 5, железная пряжка; 6, костяной набалдашник.

Рис. 3. — Части сбруи: 1, стремена от седла; 2, развернутые удила; 3, удила in situ; 4, железная пряжка для подпруги; 5, железный фрагмент от кольца удил.

TOMBE DE CAVALIER DU VIIe SIÈCLE DÉCOUVERTE À TÎRGŞOR

RÉSUMÉ

Les fouilles pratiquées en 1960 à Tîrgşor (district de Ploieşti) ont entraîné la découverte d'une sépulture de guerrier à cheval. Sur une plate-forme aménagée à même le sol vierge reposaient dans la même tombe la tête et une partie du corps d'un cheval. On avait au préalable déposé dans la fosse les pièces de harnachement (étriers et mors) (fig. 3).

L'inventaire funéraire du cavalier se composait d'un couteau-poignard (fig. 2/1), d'un briquet (fig. 2/3), d'un pommeau de fouet en os (fig. 2/6) et d'un morceau de silex (fig. 2/4).

A remarquer qu'il manquait au squelette une partie de l'humérus et le cubitus droits.

Les observations faites sur place prouvent que l'inhumation a découlé dans l'ordre suivant: tout d'abord on déposa dans la tombe les pièces de harnachement, puis le cheval et enfin le cadavre de l'homme.

Les analogies des pièces d'inventaire de cette sépulture permettent de la dater des VIIe—VIIIe siècles. Il s'agit probablement de la tombe d'un guerrier avare.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Plan de la sépulture avare: 1, couteau-poignard; 2, boucle en fer; 3, boucle en bronze; 4, briquet et silex; 5, pommeau en os; 6, étriers; 7, mors; 8, boucle de sangle en fer.

Fig. 2. — Armes et objets ayant appartenu au guerrier: 1, couteau-poignard; 2, boucle de bronze; 3, briquet en fer; 4, silex; 5, boucle en fer; 6, pommeau en os.

Fig. 3. — Pièces de harnachement: 1, étriers; 2, esquisse du mors; 3, mors *in situ*; 4, boucle de sangle en fer; 5, fragment de fer provenant de l'anneau du mors.

DATE ANTROPOLOGICE ASUPRA OSEMINTELOR DIN MORMÎNTUL DE CĂLĂREŢ DE LA TÎRGŞOR*

OSEMINTELE UMANE

Examinînd atent în teren poziţia şi raporturile de poziţie dintre osemintele umane din mormîntul avar de la Tîrgşorul-Vechi (regiunea Ploeşti), datat pe baza inventarului funerar din sec. VII, şi analizînd datele metrice şi morfologice de ordin antropologic şi morfobiologic, s-au putut stabili următoarele concluzii:

1. Scheletul a aparţinut unui bărbat matur (30—40 ani) de talie mică (152,6 cm), prezentînd o serie de caractere tipologice obişnuit întîlnite în grupul europoido-mongoloid al triburilor avare.

2. Individul a practicat vreme îndelungată călăria, iar ca luptător trebuie să fi mînuit o sabie grea sau o armă similară şi era stîngaci, sau devenise stîngaci în urma unei leziuni traumatice mai vechi la nivelul antebraţului drept.

3. O leziune traumatică recentă, violentă, produsă cu un corp tăios (sabie) la nivelul articulaţiei cotului drept, ar fi putut să constituie cauza morţii prin şocul traumatic, urmat de căderea de pe cal.

4. Faza de rigiditate cadaverică l-a surprins pe cavalerul avar într-o poziţie de decubit lateral drept, care a putut fi observată în teren, deşi la depunerea cadavrului în mormînt s-a căutat şi s-a reuşit să i se asigure o poziţie rituală de decubit dorsal cu membrele întinse.

5. Faptul că cel puţin pînă în prezent la Tîrgşor nu a fost descoperit decît un singur mormînt avar şi ţinînd seama de concluziile de la punctele 3 şi 4 în special, ar putea constitui un indiciu că lupta în care a căzut acest cavaler s-a dat undeva în apropiere, de unde a fost adus şi inhumat în această zonă în care a fost descoperit.

dr. DARDU NICOLĂESCU-PLOPŞOR

---

* Textul *in extenso* va apare în monografia *Tîrgşor*, I.

g. 1. — 1, maxilar şi mandibulă (norma frontală); 2, maxilar şi mandibulă (norma terală stîngă); 3, leziune traumatică recentă la nivelul articulaţiei cotului drept interesînd cupula radială şi epicondilul humeral (humerusul în abducţie şi radiusul în pronaţie); 4, humerusul drept (faţa anterioară); 5, humerusul stîng (faţa anterioară).

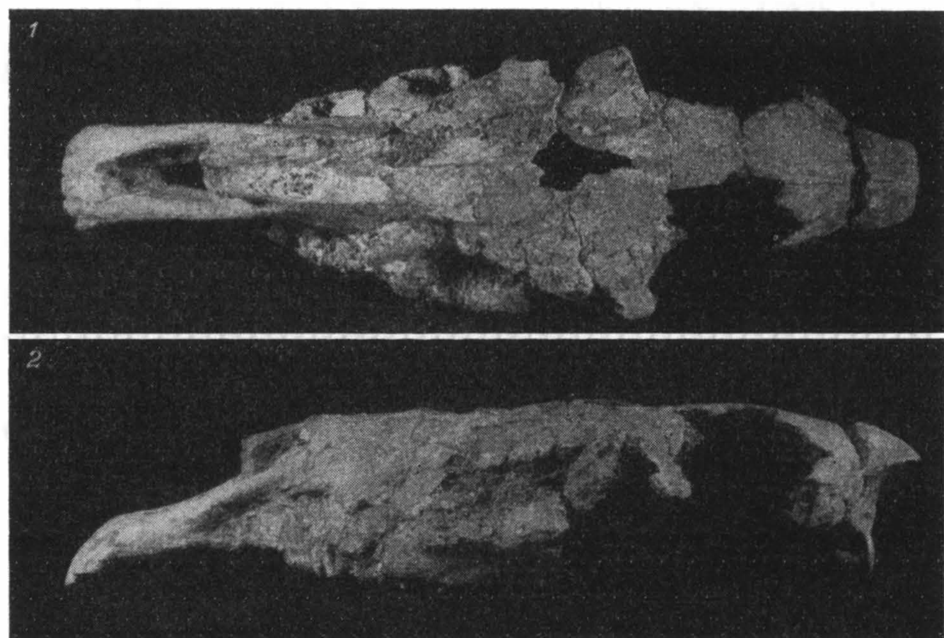

Fig. 2. — 1, craniu de cal (normă verticală); 2, idem (normă laterală).

OSEMINTELE DE CAL

În mormîntul de călăreţ descoperit la Tîrgşor, în 1960, alăturate scheletului uman s-au găsit craniul cu mandibula şi cele patru membre ale unui cal. Ultimele au fost tăiate la o oarecare distanţă de extremitatea distală a radiusului, respectiv tibiei. Oasele se păstrează în majoritate în conexiune anatomică, ceea ce duce la concluzia sacrificării anume a animalului pentru înhumarea sa, împreună cu căpetenia avară căreia este posibil să-i fi aparţinut.

Resturile osteologice animale provin de la o iapă în vîrstă de 16—17 ani. Craniul deteriorat nu permite precizarea tuturor caracterelor morfologice necesare unei diagnoze fără rezerve. Pe baza lungimii foarte mari a craniului, a bunei dezvoltări a cutiei craniene, în raport cu masivul facial, a orbitelor laterale, cu diametrul antero-posterior foarte lung, a mărimii craniului faţă de metapodii relativ scurte, acest cal se apropie cel mai mult de reprezentanţii ramurii mongole a grupului de rase orientale.

AL. PAUL-BOLOMEY

АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЕ ДАННЫЕ О КОСТНЫХ ОСТАНКАХ ИЗ ПОГРЕБЕНИЯ ВСАДНИКА В ТЫРГШОРЕ

РЕЗЮМЕ

Из анализа костных останков, найденных в погребении всадника в Тыргшоре, вытекает следующее:

Человеческие останки принадлежали взрослому мужчине (30—40 лет) небольшого роста, обладавшему рядом типологических черт, обычно встречающихся в европеидо-монголоидной группе аварских племен.

Костные останки коня состоят из черепа, нижнечелюстной кости и четырех конечностей, отрезанных на некотором расстоянии от дистального конца лучевой и большой берцовой костей. Морфологические признаки и соотношения размеров свидетельствуют о принадлежности коня к монгольской ветви группы восточных пород.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — 1, верхняя и нижняя челюстные кости (фронтальная норма); 2, верхняя и нижняя челюстные кости (левая латеральная норма); 3, недавнее травматическое поражение на уровне правого локтевого сустава, охватывающее головку лучевой кости и плечевой отросток (плечевая кость в абдукции и лучевая в пронации); 4, правая плечевая кость (передняя сторона); 5, левая плечевая кость (передняя сторона).

Рис. 2. — 1, конский череп (вертикальная норма); 2, то же, (латеральная норма).

DONNÉES ANTHROPOLOGIQUES RELATIVES AUX OSSEMENTS DE LA SÉPULTURE D'UN CAVALIER DE TÎRGŞOR

RÉSUMÉ

L'analyse des ossements découverts dans la tombe du cavalier de Tîrgşor a donné les résultats suivants:

Les ossements humains appartiennent à un homme mûr (de 30 à 40 ans), de petite stature, présentant une série de caractères typologiques ordinairement rencontrés dans le groupe europoïdo-mongoloïde des tribus avares.

Les restes ostéologiques d'équidé sont composés du crâne, de la mâchoire et des quatre membres, tranchés à une certaine distance de l'extrémité distale du radius et du cubitus. Les caractères morphologiques et les relations entre les dimensions plaident pour l'appartenance de ce cheval à la branche mongolique du groupe des races orientales.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — 1, maxillaire et mandibule (norme frontale); 2, maxillaire et mandibule (norme latérale gauche); 3, lésion traumatique récente au niveau de l'articulation du coude droit et intéressant la cupule radiale et l'épicondyle huméral (humérus en abduction et radius en pronation); 4, humérus droit (face antérieure); 5, humérus gauche (face antérieure).

Fig. 2. — 1, Crâne de cheval (norme verticale); 2, idem (norme latérale).

SEMNE DIN EPOCA FEUDALĂ TIMPURIE INCIZATE PE O COLOANĂ ROMANO-BIZANTINĂ

În colecţia Muzeului Naţional de Antichităţi din Bucureşti există o coloană de marmură albă, descoperită întîmplător în apropierea localităţii Carali (R. P. Bulgaria), care se află la circa 30 km nord de oraşul Bazargic. Intrată într-o colecţie particulară, această coloană a fost studiată şi publicată încă de V. Pârvan [1], fiind adusă ulterior la Bucureşti [2].

Coloana aparţine unui stil tîrziu, puternic influenţat de arta răsăriteană. Avînd în vedere alte coloane care aparţin aceluiaşi stil, descoperite în săpăturile de la Tropaeum Traiani (Adamclisi), datate acolo în sec. VI e.n., Vasile Pârvan considera acest monument din aceeaşi vreme [3].

În săpăturile mai recente de la cetatea Histria, executate sub conducerea acad. Em. Condurachi, coloane de acelaşi tip au ieşit la iveală în sectorul « domus », unde ele se datează tot în sec. VI e.n. [4].

Aşadar, avînd în vedere rezultatele săpăturilor de la Tropaeum Traiani cît şi cele de la Histria, coloana de la Carali poate fi datată în sec. VI e.n.

Nu stăruim mai mult asupra caracteristicilor stilului şi încadrării sale cronologice, deoarece în cazul de faţă aceste date ne interesează mai puţin. Ceea ce vrem să scoatem în evidenţă este faptul că această piesă arhitectonică a fost reutilizată în epoca feudală timpurie, cînd au fost incizate pe ea o serie de semne, care pînă acum au trecut neobservate. Aceste semne se află incizate cantitativ inegal, pe trei din cele patru laturi ale coloanei (fig. 1a —c) de la bază pînă la vîrf, ceea ce ne face să presupunem că nu este exclus faptul ca edificiul din care ea făcea parte, la data refolosirii ei, să fi stat încă în picioare, cel puţin în anumite porţiuni, deşi nu respingem nici posibilitatea utilizării ei în poziţie culcată, pe partea pe care nu sînt semne.

---

[1] V. Pârvan, *Rumänien*, în AA, 1914, 3, p. 430—442.

[2] Muzeul Naţional de Antichităţi, Bucureşti, nr. de inventar L. 268.

[3] V. Pârvan, *Cetatea Tropaeum*, Bucureşti, 1912, p. 116—125 şi p. 126, fig. 35; idem, *Rumänien*, p. 430, nota 1. Datarea dată aici pentru bazilica cu dublu transept între anii 460 şi 500 este inexactă.

[4] Informaţii primite de la Gabriella Bordenache.

După modul în care au fost scrise, semnele de pe această coloană pot fi încadrate în trei categorii, şi anume:

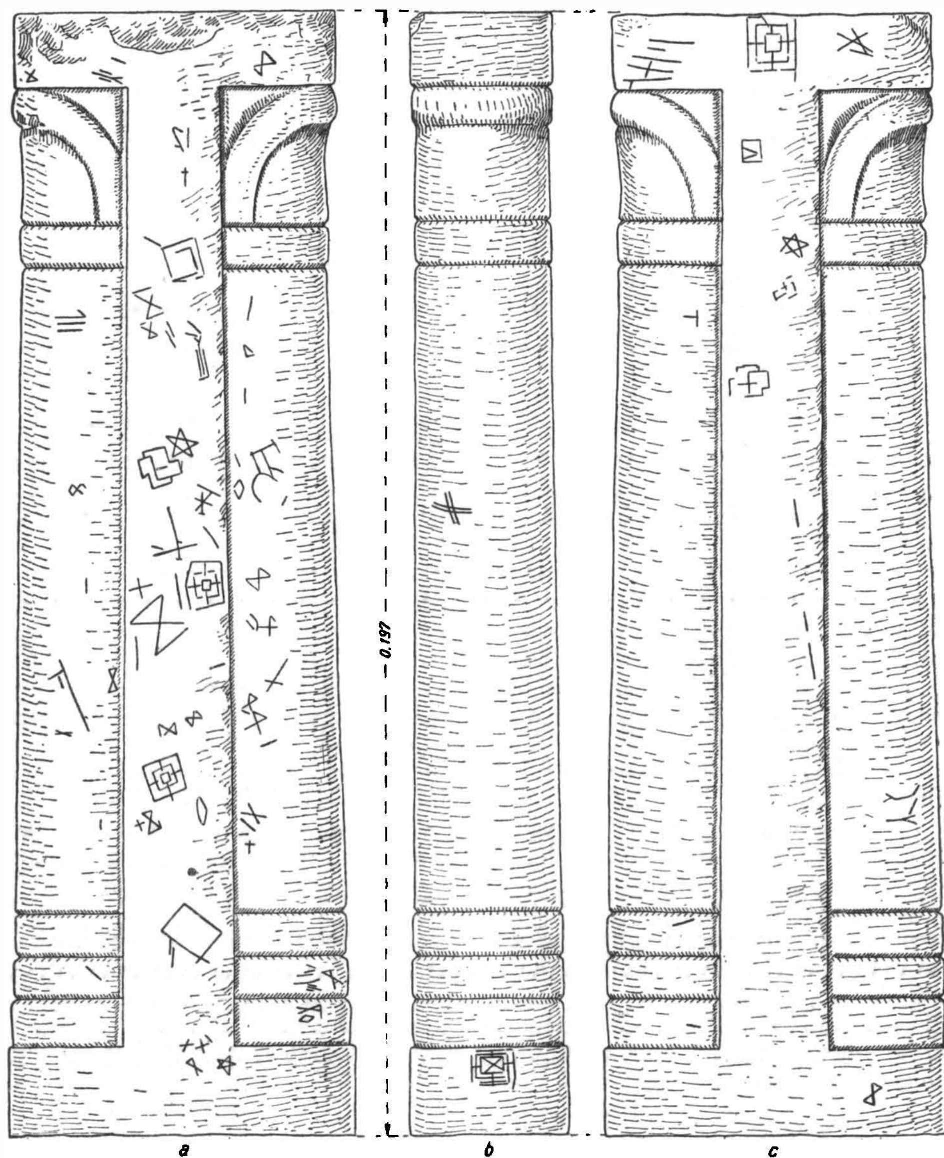

Fig. 1. — Carali. Coloană romano-bizantină cu semne din epoca feudală timpurie.

— semne incizate cu un instrument avînd capătul subţire şi foarte ascuţit, în general greu vizibile;

— semne incizate cu un instrument avînd capătul relativ subţire şi rotunjit. Acestea fiind puţin adîncite, în parte, s-au deteriorat şi sînt greu de descifrat;

— în sfîrşit, a treia categorie o constituie semnele incizate adînc, am putea spune executate prin scrijelire, clar vizibile (fig. 2).

Avînd în vedere tehnica de lucru, se poate afirma că semnele de pe coloana de la Carali nu au fost executate de aceeaşi mînă ci de către mai multe persoane, în trei etape cel puţin.

În ceea ce priveşte forma, aceste semne pot fi împărţite în două grupe:

a) semne care reprezintă diferite figuri geometrice, şi

b) semne în formă de litere runice, aparţinînd alfabetului runic specific populaţiilor călăreţe nomade.

În prima grupă includem: pentagramma, crucea gammată compusă, ţintarul, triunghiul înscris într-un pătrat şi altele (fig. 3).

Primele două semne, întîlnite fiecare de cîte trei ori, sînt cunoscute încă în lumea veche grecească, avînd la origine o semnificaţie magică. Crucea gammată simplă şi crucea gammată compusă sînt cunoscute ca semnul focului, pe cînd pentagramma era semnul magic al pitagoricienilor [1].

În epoca feudală timpurie aceste semne sînt răspîndite pe un spaţiu foarte vast sub forma unor grafite pe pereţii clădirilor sau pe vase, în special pe amfore, pe materiale de construcţie (cărămizi, blocuri de piatră), ca semne în relief pe fundul vaselor din epoca feudală timpurie, ca semne incizate pe diferite obiecte de metal etc. [2].

O altă figură geometrică întîlnită pe coloana de la Carali este *ţintarul*, care aici are patru variante. Trei din aceste variante sînt formate din cîte trei pătrate înscrise unul într-altul, legate între ele prin patru linii perpendiculare pe mijlocul fiecărei laturi. Ţintarul este frecvent întîlnit în cetatea Sarkel-Belaia Veja [3], Taman, precum şi într-o serie de localităţi din Rusia Kieveană [4], iar pe teritoriul ţării noastre astfel de forme geometrice (cu baza dreptunghiulară însă) se găsesc incizate pe unele cărămizi de la Slon (r. Teleajen), descoperite de Cezar Bolliac [5].

A patra variantă prezintă caractere deosebite faţă de primele trei şi constituie unicul exemplar de acest gen. El este format din trei dreptunghiuri, înscrise unul într-altul, unite între ele prin cîte o linie perpendiculară pe fiecare latură. Dreptunghiul central este secţionat de cele două diagonale ce se întretaie între

---

[1] I. Barnea, *Amforele feudale de la Dinogetia*, în *SCIV*, V, 3—4, p. 514.

[2] St. Stancev, *Църквата до с. Виница*, în *Izvestiia-Institut*, XVIII, 1952, p. 315, fig. 303 şi p. 324, fig. 316; A. M. Scerbak, *Знаки на керамике и кирпичах из Саркели-Белой Вежи*, în *MIA*, 75, p. 365; Iordanca Ciangova, *Търговска помещения край южната стена в Преслав*, în *Izvestiia-Institut*, XXI, 1957, p. 246, fig. 15 şi p. 247, fig. 16; I. Barnea, *op. cit.*, p. 517, fig. 2/10, 13; M. Comşa, *Die bulgarische Herrschaft nördlich der Donau wärend des IX. und X. Jh. im Lichte der archäologischen Forschungen*, în *Dacia*, IV, 1960, p. 402, fig. 3/26.

De remarcat faptul că printre semnele în relief de pe fundul vaselor din epoca feudală timpurie, crucea gammată compusă este răspîndită pe un spaţiu foarte vast de la Elba şi pînă la Don şi din Balcani pînă la Marea Baltică, în timp ce pentagramma se limitează numai în nordul Peninsulei Balcanice şi în regiunea Dunării inferioare.

[3] A. M. Scerbak, *op. cit.*, pl. XXIV.

[4] B. A. Rîbakov, *Архитектурная математика древнерусских зодчих*, în *SA*, 1, 1957, p. 83—112.

[5] M. Comşa, *op. cit.*, fig. 3/30.

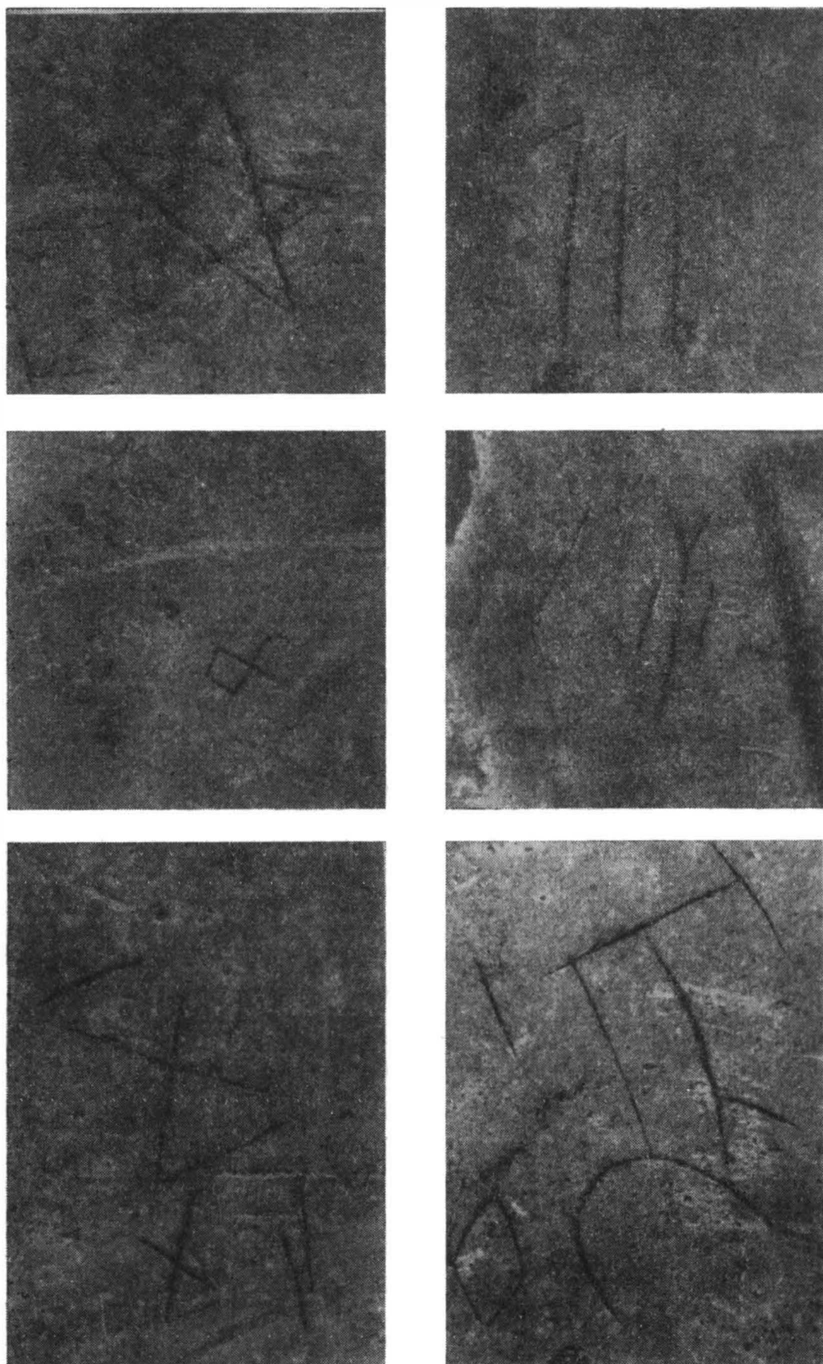

Fig. 2. — Semne incizate de pe coloana de la Carali (fotografie).

ele, iar cel exterior, în partea inferioară, este mărginit de încă o linie paralelă astfel încît în partea inferioară în loc de trei linii sînt patru (fig. 3/10).

Alte semne reprezentînd figuri geometrice sînt: triunghiul înscris într-un pătrat (fig. 3/12), o figură ca un fel de meandru (fig. 3/11), o alta formată din cîte două linii paralele, puţin curbate, ce se întretaie între ele (fig. 3/13) şi, în sfîrşit, mai multe linii de diferite lungimi, dispuse orizontal şi aproape paralel.

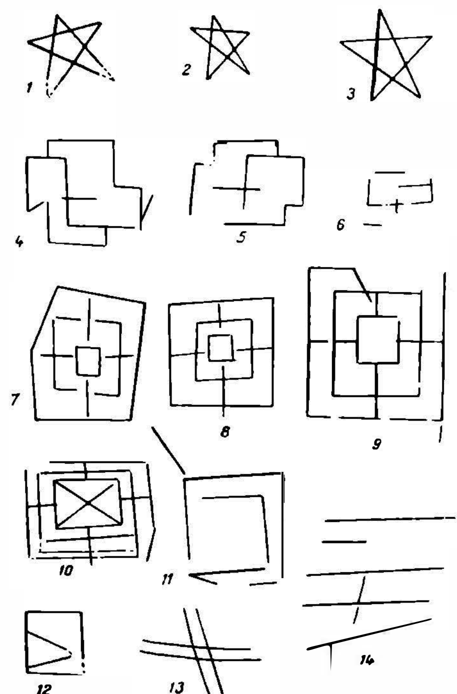

Fig. 3. — Carali. Semne reprezentînd diferite figuri geometrice.

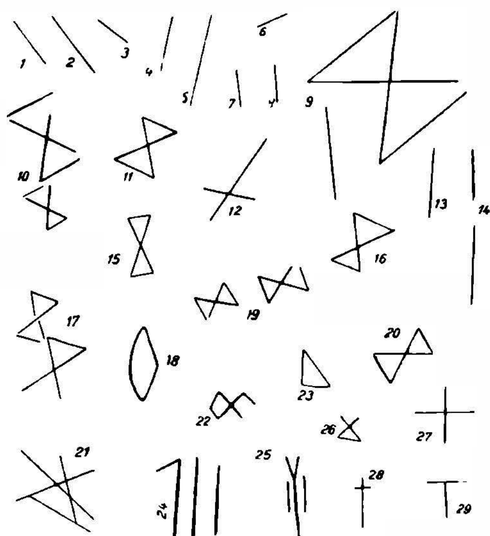

Fig. 4. — Carali. Semne runice.

Trei din ele sînt unite prin două bare oblice incizate oarecum în continuare. Sub linia inferioară se află incizată încă o bară oblică (fig. 3/14). Aceasta din urmă ar putea fi şi rună.

Din grupa a doua cel mai frecvent (de două zeci şi patru de ori) se întîlneşte semnul în forma unei liniuţe verticale sau oblice (aplecate spre stînga sau spre dreapta) care, în funcţie de poziţia sa, avea probabil şi valori fonetice deosebite (fig. 4/1—9, 13, 14).

Acest semn (aşezat în poziţie verticală) îşi găseşte numeroase analogii la Sarkel-Belaia Veja, la Maiaţk şi Novocerkask, precum şi între runele de pe valea rîurilor Orhon, Ienissei şi Talass [1]. El apare de asemenea la Basarabi [2],

[1] A. M. Scerbak, *op. cit.*, p. 365.

[2] Damian P. Bogdan, *Grafitele de la Basarabi*, în *AUB*, seria ştiinţe sociale, istorie, IX, 16, 1960, p. 36, p. 48, fig. 55.

la Sînnicolaul Mare [1], pe amfora din sec. IX—X de la Garvăn, cît şi pe alte amfore mai tîrzii din această localitate [2]. În poziţie oblică apare la Ţimleansk (Sarkel?) [3].

Ca frecvenţă, acestuia îi urmează semnul avînd forma a două triunghiuri unite la vîrf, întîlnite de asemenea în diferite poziţii, de 12 ori (fig. 4/9—11, 15—17, 19, 20; fig. 5/6, 9).

Acest semn îşi găseşte analogii în regiunea nord-pontică la Sarkel-Belaia Veja şi pe valea rîurilor Orhon şi Ienissei [4]. Pe teritoriul ţării noastre acest semn este cunoscut în grafitele de la Basarabi [5], pe amforele de la Garvăn [6], iar în Peninsula Balcanică la Pliska [7].

O variantă a acestui semn, întîlnită mai rar (doar de cinci ori) este triunghiul cu laturile prelungite dincolo de vîrf, dispus cu baza în jos sau cu baza în sus (fig. 4/17, 26; fig. 5/9, 11). Această variantă îşi găseşte analogii în regiunile nord-pontice printre runele de pe ploştile de la Novocerkask, pe pietrele de la Maiaţk, la Sarkel-Belaia Veja [8] şi la Dunărea de jos pe statueta de piatră de la Garvăn [9], precum şi pe diferite amfore din aceeaşi localitate [10].

Semnul runic în forma unei cruci care se repetă de cîteva ori are două variante: cu braţele egale (de trei ori) şi cu braţul inferior mai lung, avînd, credem, în funcţie de forma sa şi valori fonetice deosebite (fig. 4/27, 28; fig. 5/6, 10, 11). Aceste semne îşi găsesc analogii la Ţimleansk (Sarkel?) [11], la noi, la Basarabi [12], Slon [13], Garvăn [14], iar la sud de Dunăre la Pliska [15] şi Viniţa [16].

Tot de trei ori se întîlneşte pe coloana de la Carali şi semnul runic în forma literei X (fig. 4/12; fig. 5/4, 11). Acest semn este cunoscut printre runele orhono-ienisseice în nordul Mării Negre la Sarkel-Belaia Veja, la Maiaţk, la Novocerkask [17], iar pe teritoriul ţării noastre la Basarabi [18], Slon [19] şi Garvăn [20].

---

[1] A. M. Scerbak, *Несколько слов о приемах чтения рунических надписей, найденных на Дону*, în SA, XIX, 1954, p. 280.

[2] I. Barnea, *Amforele feudale de la Dinogetia*, în SCIV, V, 3—4, p. 523, fig. 4/1 şi p. 526, fig. 5/24.

[3] M. I. Artamonov, *Средневековые поселения на нижнем Дону*, Moscova-Leningrad, 1935, fig. 38/1—5.

[4] A. M. Scerbak, *Знаки...*, p. 365.

[5] Damian P. Bogdan, *op. cit.*, p. 39 şi 44—49.

[6] I. Barnea, *op. cit.*, p. 517, fig. 2/14,15.

[7] *Материалы для болгарских древностей. Абоба-Плиска*, Альбом, în *Известия русского археологического Института в Константинополе*, X, Sofia, 1905, pl. XLIX; Stancio Stancev, *Материалы от дворцовия център в Плиска*, în *Izvestiia-Institut*, p. 49, fig. 16/21.

[8] A. M. Scerbak, *Знаки...*, p. 365.

[9] Gh. Ştefan şi colaboratori, *Şantierul arheologic Garvăn-Dinogetia*, în SCIV, VI, 3—4, 1955, p. 729, fig. 17.

[10] I. Barnea, *op. cit.*, p. 526, fig. 5/20.

[11] M. V. Artamonov, *op. cit.*, fig. 38/61.

[12] Damian P. Bogdan, *op. cit.*, p. 37, p. 45, fig. IV/9 şi p. 46, fig. XII/21.

[13] M. Comşa, *op. cit.*, fig. 30/15.

[14] I. Barnea, *op. cit.*, p. 517, fig. 2/8 şi fig. 5/9,11.

[15] Kr. Miatev, *Крумовият дворец и други новооткрити постройки в Плиска*, în *Izvestiia-Institut*, XIV, 1940—1942, p. 80, fig. 146/18.

[16] Stancio Stancev, *Църквата до с. Виница*, p. 315, fig. 303/7b şi 8.

[17] A. M. Scerbak, *Знаки...*, p. 365.

[18] Damian P. Bogdan, *op. cit.*, p. 37, p. 46, fig. XII/23—23a; p. 49, fig. XXIII/68.

[19] M. Comşa, *op. cit.*, fig. 3/14.

[20] I. Barnea, *op. cit.*, fig. 2/5, 5/12.

Semnul avînd forma unui romb cu colţurile rotunjite, întîlnit şi el de trei ori, o dată izolat şi în două cazuri în combinaţie cu alte semne (fig. 4/18; fig. 5/9, 13), îşi găseşte analogii numai în regiunile nord-pontice la Sarkel-Belaia Veja, la Novocerkask şi Maiaţk [1].

Semnul avînd forma unui Y flancat de o parte şi de alta de două bare verticale |Y| se întîlneşte o dată izolat şi o dată în combinaţie cu alte semne (fig. 4/25; fig. 5/12).

Dacă forma de Y simplu îşi găseşte analogii pînă departe pe valea rîurilor Orhon şi Ienissei, varianta sa flancată de două bare de o parte şi de alta se restrînge numai la nordul Mării Negre [2] şi mai ales la regiunile din nordul Peninsulei Balcanice şi din preajma Dunării de jos, unde apare foarte frecvent pe vase, pe diferite materiale de construcţie (cărămizi, blocuri de piatră etc.), ţigle, conducte şi alte obiecte [3].

O serie de semne întîlnite izolat pe coloana de la Carali apar o singură dată.

Dintre acestea amintim în primul rînd semnul avînd forma unui triunghi (fig. 4/23). Acesta ar putea fi interpretat şi ca o figură geometrică, dar el poate să reprezinte tot atît de bine şi o rună. Rune avînd forma de triunghi sînt cunoscute pe valea rîurilor Orhon şi Ienissei [4], precum şi la Pliska [5] şi Garvăn [6].

Al doilea semn are forma unui romb cu două laturi prelungite, capătul uneia fiind răsfrînt în unghi drept spre interior (fig. 4/22). Variante ale acestui semn se întîlnesc printre runele orhono-ienisseice [7], precum şi în destul de numeroase cazuri în nordul Peninsulei Balcanice [8]. Pe teritoriul ţării noastre, variante ale acestui semn apar frecvent în grafitele de la Basarabi [9], pe un ulcior lucrat din pastă cenuşie şi cu decor lustruit, descoperit la Poarta Albă

---

[1] A. M. Scerbak, *Знаки...*, p. 365.

[2] M. V. Artamonov, *op. cit.*, fig. 38/71,81.

[3] Kr. Miatev, *op. cit.*, p. 80, fig. 146 şi p. 93, fig. 160; idem, *Славянска керамика в България*, Sofia, 1948, p. 19, fig. 13, p. 20, fig. 14, p. 41, fig. 31; St. Stancev, *Църквата до с. Виница*, p. 318, fig. 308/6—7; idem, *Три новоразкрити церкви в Преслав*, in *Разкопки и проучивания*, III, 1948, p. 85, fig. 11 şi p. 94; idem, *Домашната керамика от Преслав*, *ibidem*, p. 139, fig. 15; p. 143, fig. 20; p. 144, fig. 21; idem, *Разкопки на обекта* N *в кадъкойското градище*, in *Izvestiia-Institut*, Sofia, XVIII, 1952, p. 295, fig. 289/8; idem, *Материалы от дворцовая центр в Плиска*, in *Inzvestiia-Institut*, p. 49, fig. 16/6, 18—20; Iordanka Ciangova, *op. cit.*, p. 273—274, pl. I—II; D. Tudor, *Vase «protobulgare», descoperite în Oltenia*, în *SCIV*, I, 2, 1950, p. 139; B. Mitrea, *Două tuburi dintr-o conductă de apă din epoca feudală timpurie descoperite la Căscioarele*, în *SCIV*, XI, 2, 1960, p. 435—439; G. Fehér, *Les monuments de la culture protobulgare et leurs relations hongroises*, în *ArchHung*, VII, 1931, p. 152—153; N. Mavrodinov, *Le trésor protobulgare de Nagyszentmiklos*, în *ArchHung*, XXIX, 1943, p. 78, fig. 43/2 şi p. 83, fig. 46; Pera J. Popovici, *Из Српских Старина*, în *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, 1930, X, 2, p. 230—235, fig. 7, care publică două astfel de semne de pe un bloc de piatră găsit la mănăstirea Şudicova. Semnul |Y| este documentat şi la Slon pe un bloc de piatră încă inedit.

[4] A. M. Scerbak, *Несколько слов...*, p. 280.

[5] Kr. Miatev, *Крумовият дворец...*, fig. 146/37.

[6] I. Barnea, *op. cit.*, fig. 2/7.

[7] A. M. Scerbak, *Несколько слов...*, p. 280.

[8] Kr. Miatev, *Крумовият дворец...*, p. 80, fig. 146/31—32; St. Stancev, *Разкопки по десния брег на р. Тича в Преслав през 1951—1952 г.*, în *Izvestiia-Institut*, XX, 1955, p. 423, fig. 5; G. Fehér, *Les monuments...*, p. 153, fig. 100.

[9] Damian P. Bogdan, *op. cit.*, p. 38, p. 44, fig. II/3; p. 45, fig. III/8 şi fig. IV/12; p. 47, fig. XIV/28.

(r. Medgidia, reg. Dobrogea) [1], cît şi pe o amforă datată în sec. IX—X de la Garvăn [2].

În regiunile nord-pontice o variantă a acestui semn (partea romboidală are colţurile mult rotunjite) este cunoscută la Novocerkask [3] şi la Şudicova în Serbia [4].

Semnul avînd forma unui T, aşezat în poziţie normală sau răsturnată, îşi găseşte analogii pe cărămizile de la Ţimleansk [5] şi pe un bloc de piatră de la mănăstirea Şudicova [6] (fig. 4/29).

Pe coloana de la Carali printre semnele reprezentate o singură dată remarcăm unul, avînd forma unui triunghi cu laturile prelungite dincolo de vîrf, secţionat transversal de o bară oblică (fig. 4/21). Semnul sub această formă — numai că bara oblică se uneşte cu unghiul din dreapta bazei — este cunoscut la Basarabi [7]. Nu ar fi exclus însă ca atît la Carali cît şi la Basarabi acest semn să reprezinte de fapt semnele X— unite prin ligatură.

În sfîrşit, un grup de trei linii verticale (?) şi paralele, dintre care cea din marginea stîngă are capătul răsfrînt spre stînga în unghi ascuţit, pot să formeze un singur semn, dar nu este exclus să reprezinte şi un grup de trei semne, dintre care primul are forma unei bare verticale cu capătul frînt spre stînga în unghi ascuţit, iar celelalte două au forma unor linii verticale simple. Dacă admitem prima posibilitate, aceste semne nu-şi găsesc analogii identice în altă parte, dar există grupuri de semne înrudite la Ţimleansk [8] şi Pliska [9], alcătuite tot din trei bare verticale, din care cea din marginea stîngă sau din marginea dreaptă are fie capătul de sus, fie cel de jos, răsfrînt spre exterior în unghi drept.

Dacă admitem a doua posibilitate, bara verticală cu capătul superior răsfrînt în unghi ascuţit spre stînga îşi găseşte analogii printre runele orhono-ienisseice [10] şi printre semnele de pe cărămizile de la Ţimleansk [11] (fig. 4/24).

În trei cazuri s-au putut surprinde monograme (suprapunere a două semne) sau două-trei rune unite prin ligatură.

În acest sens citām semnul ᛁX (fig. 5/2), care de fapt este compus din trei semne: I J X. Dintre acestea, primul, bara verticală, după cum am arătat mai sus, îşi găseşte analogii peste tot pînă în regiunea rîurilor Orhon şi Ienissei. Pentru al doilea semn deocamdată cunoaştem numai variante înrudite la Ţimleansk şi anume bara verticală avînd unul din capete răsfrînt în unghi drept. În sfîrşit runa X este binecunoscută la Sarkel-Belaia Veja, Maiaţk, pe ploştile de la Novocerkask, pe sceptrul de la Talas, ea nu apare însă printre runele orhono-ienisseice [12] În regiunile balcano-dunărene acest semn apare pentru prima dată.

---

[1] Eugen Comşa, *Două ulcioare din epoca feudală timpurie descoperite la Poarta Albă*, în SCIV, XII, 1, 1961, p 109, fig. 1.
[2] I. Barnea, *op. cit.*, fig. 4/1; M Comşa, *op. cit.*, p 399 fig 1/1
[3] A. M. Scerbak, *Несколько слов...*, p. 280.
[4] Pera J. Popovici, *op. cit.*, fig. 5 şi fig. 6.
[5] M. I. Artamonov, *op. cit.*, fig. 38/68 şi fig. 39/151
[6] Pera J. Popovici, *op. cit.*, fig. 8.
[7] Damian P. Bogdan, *op. cit.*, p. 45, fig. III/7.
[8] M. I. Artamonov, *op. cit.*, fig. 38/23, 24.
[9] Kr. Miatev, *Крумовият дворец...*, fig. 146/17.
[10] A. M. Scerbak, *Несколько слов...*, fig. 280.
[11] M. I. Artamonov, *op. cit.*, fig. 38/19—21.
[12] A. M. Scerbak, *Знаки...*, p. 365.

În al doilea caz semnul ⚹ (fig. 5/1) este compus şi el din trei semne: ⚹ T ⊥ sau T. Primul semn are analogii identice la Sarkel-Belaia Veja, dar lipseşte cu totul la Maiaţk, Novocerkask, cît şi dintre semnele de pe valea rîurilor

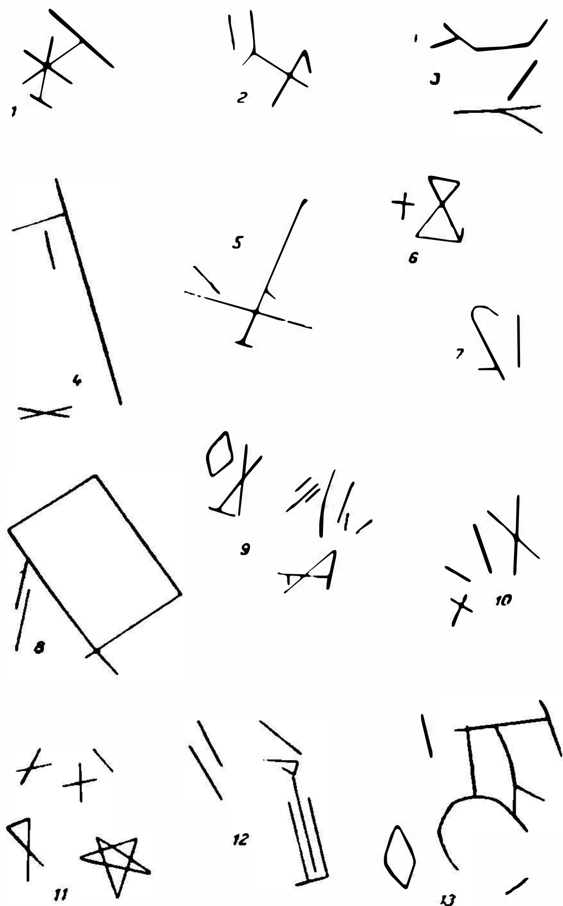

Fig. 5. – Carali. 1,2,5, semne runice suprapuse. 6,7,9,10, semne runice dispuse in rind, 3,4,8,12,13, semne runice dispuse in grup; 11, semne runice dispuse in jurul unui semn geometric

Orhon şi Ienisei [1]. În schimb este cunoscut în nordul Peninsulei Balcanice la Pliska [2], şi pe teritoriul ţării noastre la Basarabi [3] şi Slon [4]. Semnul T

[1] A. M. Scerbak, *Знаки...*, p. 365.

[2] Kr. Miatev, *Крумовият дворец...*, fig. 146/28

[3] Damian P. Bogdan, *op. cit.*, p. 38 şi p. 45, fig. IV/9 şi V/13; p. 47, fig. XIII/26, şi XIV/28.

[4] M. Comşa, *op. cit.*, fig. 3/9.

a fost analizat mai sus. Al treilea semn îşi găseşte analogii deocamdată numai la Ţimleansk [1].

În al treilea caz semnul (fig. 5/5) este format tot din trei semne YFⅠ, primele două fiind suprapuse şi alcătuind o monogramă, în timp ce ultimele două sînt unite prin ligatură. Semnul Y este răspîndit în regiunile nord-pontice şi este documentat la Sarkel-Belaia Veja [2] cît şi la Novocerkask, dar lipseşte în schimb la Maiaţk [3]. De asemenea este cunoscut şi printre runele orhono-ienisseice [4] Destul de frecvent se întîlneşte şi printre semnele runice de la Basarabi [5]

Pentru runa F nu cunoaştem deocamdată semne identice, dar are variante apropiate (bară oblică cu trei linioare pe dreapta sau cu două, trei şi chiar patru linioare pe stînga) la Sarkel-Belaia Veja, Maiaţk, Novocerkask, cît şi în inscripţiile de pe vasele din tezaurul de la Sînnicolaul Mare [6] şi pe amfora din sec. IX—X de la Garvăn [7] Semnul Ⅰ a fost analizat mai sus.

Pe coloana de la Carali se mai pot observa semne, două, trei şi chiar mai multe, dispuse oarecum în rînduri şi care probabil formează cuvinte.

În două cazuri există cuvinte formate fiecare din cîte trei litere, dintre care două sînt unite prin ligatură (fig. 5/6, 7).

Cuvîntul ꟻ/ este format din literele ꟻ/ Primul semn are analogii numai printre runele orhono-ienisseice [8] Al doilea este cunoscut pe o amforă din sec. IX—X de la Garvăn [9], precum şi pe un bloc de piatră descoperit la mănăstirea Şudikova (Serbia) [10]. Cel de-al treilea semn a fost analizat mai sus (p. 181).

Celălalt cuvînt +X este format, după părerea noastră, din literele +XI, ultimele două fiind unite prin ligatură. Toate aceste semne au fost analizate mai sus la p. 181—182.

În alte două cazuri reţinem o serie de mai multe semne dispuse oarecum în rînd şi formînd probabil cuvinte sau eventual chiar grupuri de cuvinte (fig. 5/9, 10). Dintre runele celor două inscripţii reţinem numai semnul ', care deocamdată este documentat printre runele orhono-ienisseice [11], restul semnelor fiind analizate.

În sfîrşit, mai există patru cazuri de semne care nu sînt dispuse în rînduri, ci sînt grupate la un loc în aşa fel incît ne fac să presupunem o oarecare legătură între ele.

Din primul grup de astfel de semne (fig. 5/3) remarcăm semnul care a rezultat prin unirea semnului Y, analizat mai sus, şi a semnului L sau ⌣/. Pentru acesta din urmă deocamdată nu am găsit analogii.

Semnele din grupul al doilea (fig. 5/12) au fost analizate la p. 181 şi 183.

---

[1] M. V. Artamonov, *op. cit.*, fig. 39/93.
[2] A. M. Scerbak, *Знаки*..., p. 365.
[3] Idem, *Несколько слов*..., p. 280.
[4] *Ibidem*.
[5] Damian P. Bogdan, *op. cit.*, p. 38 şi p. 47, fig. XIV/28.
[6] A. M. Scerbak, *Несколько слов*..., p. 269—280; idem, *Знаки*..., p. 365.
[7] I. Barnea, *op. cit.*, p. 523, fig. 4/1.
[8] A. M. Scerbak, *Несколько слов*..., p. 280.
[9] I. Barnea, *op. cit.*, p. 523, fig. 4/1 şi M. Comşa, *op. cit.*, fig. 1/1.
[10] Pera J. Popovici, *op. cit.*, fig. 5—6.
[11] A. M. Scerbak, *Несколько слов*..., p. 280.

Al treilea grup de astfel de semne îl formează un dreptunghi cu două laturi prelungite dincolo de colțul inferior din partea dreaptă. Sub bază are incizate două linii verticale paralele (fig. 5/8). Semnele runice avînd la bază dreptunghiul sînt cunoscute, atît în regiunile nord-pontice la Țimleansk [1] cît și în nordul Peninsulei Balcanice, la Pliska [2].

În sfîrșit din grupul al patrulea (fig. 5/13) remarcăm semnul Ͻ cunoscut printre runele din valea rîurilor Orhon și Ienissei, la Țimleansk, la Maiațk și în inscripțiile de pe vasele tezaurului de la Sînnicolaul Mare [3], și semnul Ɪꓔꓘ pentru care cunoaștem o variantă apropiată la Basarabi [4]. Nu este exclus însă ca acest semn să fie format în realitate din semnele ꞮT și ꓘ sau ꓕꓘ unite între ele prin ligatură. Semnul Ɪ a fost analizat la p. 181. Semnul T deocamdată este cunoscut numai la Basarabi, Pliska și Preslav [5]. Al treilea, dacă admitem forma ꓘ, își găsește analogii numai pe ploștile de la Novocerkask [6], iar dacă admitem una din formele ꓘ și ꓘ, astfel de semne sînt cunoscute ca grafite la Vinița [7], precum și ca semne în relief pe fundul vaselor feudale timpurii din regiunile balcano-dunărene.

În ceea ce privește aria de răspîndire geografică a diferitelor semne de pe coloana de la Carali, ele pot fi împărțite în următoarele grupe:

1. Rune răspîndite pe un spațiu foarte vast, începînd din regiunea rîurilor Orhon și Ienissei și pînă în nordul Peninsulei Balcanice: ꞮΔ◇Ꮯ1Ꭓ

2. Rune cunoscute printre semnele orhono-ienisseice și în regiunile nord-pontice, dar care deocamdată nu trec mai departe de zona Dunării inferioare: ᚴXϽ

3. Rune necunoscute în văile rîurilor Orhon și Ienissei, dar care sînt frecvente în regiunile nord-pontice, la Dunărea inferioară și în nordul Peninsulei Balcanice: + ᛘ Ꭓ X F✱ꝺ

4. Rune cunoscute (cel puțin deocamdată) în regiunile nord-pontice și la Dunărea inferioară: /\+ 0ꓘꓫT și T sau ⊥.

5. Rune cunoscute deocamdată numai în regiunea Dunării inferioare și în nordul Peninsulei Balcanice: Ր T ꓘ sau ꓘ.

6. Rune care au analogii numai în regiunea rîurilor Orhon și Ienissei: ⊣ ᑊᑊ

7. Rune cunoscute deocamdată numai în regiunea Dunării inferioare: ᒍ ᒐ

Evident această clasificare este doar temporară, în funcție de descoperirile făcute pînă acum, și va suferi modificări pe măsură ce vor apărea noi inscripții.

Se pune problema care era rostul și semnificația acestor semne.

Credem că de la început trebuie să facem o distincție între semnele geometrice și rune.

Dintre semnele care reprezintă diferite figuri geometrice, cel mai frecvent se întîlnește țintarul. Proveniența sa din Bizanț este neîndoielnică. El s-a răspîndit pe un spațiu foarte vast, în regiunea Mării de Azov și a Donului în Rusia Kieviană, precum și în ținuturile carpato-dunărene. B. A. Rîbakov a dovedit, fără

[1] M. I. Artamonov, *op. cit.*, fig. 38/53.

[2] Kr. Miatev, *Крумовият дворец*..., fig. 146/6–8.

[3] A. M. Scerbak, *Несколько слов*..., p. 280; M. I. Artamonov, *op cit.*, fig. 39/89–93, 104, 111.

[4] Damian P. Bogdan, *op. cit.*, p. 45, fig. IV/9.

[5] *Ibidem*, p. 39.

[6] A. M. Scerbak, *Несколько слов*..., p. 280.

[7] Stancio Stancev, *Църкватa до с. Виница*, p. 315, fig. 303/3.

putinţă de îndoială, că ţintarul, cunoscut ca joc, era folosit deopotrivă de vechii constructori ruşi drept unitate de măsură pentru calcularea celor mai complicate probleme de arhitectură [1].

Un rost asemănător trebuie să fi avut şi cele patru figuri de ţintar de pe coloana de la Carali.

Alături de ţintar, destul de frecvent apar crucea gammată compusă şi pentagramma, cunoscute ca semne magice încă din antichitate. Pînă în epoca feudală timpurie însă semnificaţia lor a evoluat, variind după părerea noastră, în funcţie de locul şi materialul pe care ele se află.

Considerăm că în cazul de faţă atît acestea cît şi celelalte figuri geometrice aveau un rost asemănător cu al ţintarului, adică ele constituiau diferite unităţi de măsură pentru calculele necesare ridicării şi armonizării monumentelor arhitectonice.

În ceea ce priveşte semnele runice, deşi descifrarea lor deocamdată nu ne este posibilă, presupunem totuşi că ele reprezintă iniţialele sau numele întreg al unor meşteri constructori. În sprijinul acestei ipoteze poate fi amintită aşa-numita piatră a lui Ştefan descoperită în regiunea Kalinin (U.R.S.S.), pe care este incizat un ţintar, iar alături se află scris cu litere cirilice paleoslave СТЕПАНА (= a lui Ştefan) [2]. Este vorba aşadar de o unitate de măsură folosită de meşterul Ştefan [3].

Dacă ne uităm mai atent, observăm că şi pe coloana de la Carali runele se concentrează de asemenea în jurul unor figuri geometrice (fig. 1/a şi fig. 5/11) [4].

De aici se poate trage concluzia că meşterii constructori locali din regiunea Dunării inferioare şi-au însuşit sistemul de construcţie bizantin, dar în ceea ce priveşte scrisul ei folosesc alfabetul runic. Nu poate fi vorba în nici un caz la Carali de meşteri bizantini, deoarece aceştia ar fi scris desigur în limba greacă.

O problemă importantă este aceea de a stabili cui aparţine scrierea runică de la Carali, fapt care va aduce după sine şi precizarea datei refolosirii acestei coloane. Întrucît condiţiile de găsire a monumentului ne-au rămas necunoscute, rezolvarea acestei probleme ne este mult îngreunată.

Totuşi, unele indicii asupra datei ne dau inseşi semnele runice. Ţinind seama de faptul că semnul ıYı este necunoscut pînă acum în mediul peceneg [5], in schimb este foarte frecvent in nordul Peninsulei Balcanice, mai ales la Pliska şi in regiunea Dunării inferioare [6], cit şi de faptul că la Carali semnele ⚹ ♣, specific pecenege [7], nu apar, considerăm că această coloană a fost refolosită în epoca de înflorire a statului bulgar in cea de-a doua jumătate a sec. al IX-lea şi în primele decenii ale sec. al X-lea, cînd s-au făcut multe construcţii, o asemenea activitate fiind imposibil de presupus pentru unele grupuri de pecenegi intraţi în imperiul bizantin.

MARIA COMŞA

[1] B. A. Rîbakov, *op. cit.*, p. 83–112.

[2] *История культуры древней Руси*, Moscova – Leningrad, 1951, I, p. 62, fig. 31.

[3] În urma dovezilor aduse de prof. B. A. Ribakov în favoarea interpretării acestor semne ca unităţi de măsură folosite de meşterii constructori, ipoteza folosirii ei ca piatră de hotar nu mai poate fi susţinută.

[4] O situaţie similară se întîlneşte şi la Viniţa (R. P. Bulgaria), unde grafitele de pe pereţii bisericii datate la mijlocul sec. al X-lea ar putea fi interpretate tot ca unităţi de măsură pentru calcule (figurile geometrice) şi iniţiale (runele) ale meşterilor constructori.

[5] La Ţimleansk (Sarkel?) el apare în mediu hazar.

[6] Vezi mai sus, p. 179, nota 2.

[7] A. M. Scerbak, *Знаки*..., p. 365.

ЗНАКИ РАННЕФЕОДАЛЬНОЙ ЭПОХИ, ВРЕЗАННЫЕ НА РИМСКО-ВИЗАНТИЙСКОЙ КОЛОННЕ

РЕЗЮМЕ

В собрании Бухарестского национального музея древностей имеется колонна из белого мрамора VI в. н.э., случайно найденная близ поселения Карали (НР Болгария). Она описана и изучена В. Пырваном.

Этот архитектурный памятник был вновь использован в раннефеодальную эпоху. Тогда на колонне были врезаны, до сих пор оставшиеся не замеченными, знаки (рис. 1 *a*—*c*).

Эти знаки изображают различные геометрические фигуры (пентаграмму, сложный крест с загнутыми концами и др., см. рис. 3) или руны (см. рис. 4, 5).

По мнению автора, эта колонна была снова использована в эпоху расцвета первого болгарского царства во второй половине IX в. и в первые десятилетия X в.

Эти знаки рассматриваются как меры (геометрические фигуры) и инициалы или имена (рунические знаки, расположенные отдельно, в ряд или группами) мастеров-строителей.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Карали. Римско-византийская колонна со знаками раннефеодальной эпохи

Рис. 2. — Отдельные знаки на колонне в Карали (фотография).

Рис. 3. — Карали. Знаки, изображающие различные геометрические фигуры.

Рис. 4. — Карали. Рунические знаки.

Рис. 5. — Карали. 1, 2, 5, пересекающиеся рунические знаки; 6, 7, 9, 10, рунические знаки, расположенные в ряд; 3, 4, 8, 12, 13, рунические знаки, расположенные группами; 11, рунические знаки, расположенные вокруг геометрического знака.

SIGNES DU HAUT MOYEN ÂGE INCISÉS SUR UNE COLONNE ROMANO-BYZANTINE

RÉSUMÉ

Il existe dans la collection du Musée National des Antiquités, à Bucarest, une colonne en marbre blanc du VIe siècle de notre ère découverte fortuitement au voisinage de la localité de Carali (Bulgarie). V. Pârvan l'a étudiée et publiée.

Cette pièce d'architecture a été utilisée de nouveau au haut moyen âge quand on a incisé dessus une série de signes demeurés inobservés jusqu'à présent (fig. 1, a—c).

Ces signes représentent diverses figures géométriques (pentagramme, croix gammée composée, marelle, etc. — voir fig. 3) ou des runes (fig. 4, 5).

L'auteur est d'avis que cette colonne a été utilisée de nouveau à l'époque d'épanouissement du premier Etat bulgare dans la deuxième moitié du IXe siècle et les premières décennies du Xe.

Ces signes sont interprétés comme unités de mesure (les figures géométriques) et comme initiales et des noms (les runes isolées ou disposées par lignes ou par groupes) laissés par les constructeurs.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Carali. Colonne romano-byzantine portant des signes datant du haut moyen âge.
Fig. 2. — Signes incisés sur la colonne de Carali (photographie).
Fig. 3. — Carali. Signes représentant diverses figures géométriques.
Fig. 4. — Carali. Runes.
Fig. 5. — Carali. 1,2,5, runes superposées; 6,7,9,10, runes disposées en ligne; 3,4,8, 12,13, runes disposées par groupes; 11, runes disposées autour d'un signe géométrique.

IDOL FEMININ SAU « KAMENNAIA BABA » ?

În timpul campaniei de săpături arheologice din anul 1954, de la Dinogetia-Garvăn, s-a descoperit un mic bloc de şist verzui, în formă de fragment de stîlp neregulat, înalt de 0,43 m, pe care este incizată o figură feminină schematizată la maximum, socotită reprezentarea nereuşită a unei divinităţi păgîne [1]. Deşi găsit în condiţii stratigrafice neprecise, blocul poate fi datat cu probabilitate în secolul XI e.n. După cum s-a observat încă de atunci, această piesă, primitivă ca înfăţişare, greu îşi găseşte pereche în rîndul sculpturilor antropomorfe din aceeaşi perioadă de timp. Încercarea de a scrijeli o figurină feminină într-o astfel de piatră, improprie pentru sculptură, este puţin probabil că ar fi putut duce la bun rezultat chiar pe unul din cei mai îndemînatici meşteri pietrari.

Capul şi membrele corpului nu sînt indicate în nici un fel (fig. 1 şi 2). Gîtul este reprezentat printr-o simplă linie incizată de jur împrejur, către capătul superior al pietrei. Două mici cerculeţe, legate printr-o linie curbă, în partea de sus a feţei principale, vor să reprezinte ochii. Cîte un oval sub care se află un cerculeţ, incizate simetric, pe feţele laterale, înfăţişează urechile, de care atîrnă cîte un cercel în formă de tortiţă. Atît ochii cît şi urechile sînt aşezate greşit, sub linia gîtului. Pe piept sînt desenate două şiraguri de mărgele de formă ovală, care, împreună cu cerceii, constituie singurul indiciu despre caracterul feminin al reprezentării. O incizie orizontală, puţin mai sus de mijloc, indică cingătoarea. În faţă, peste cingătoare, este desenat un semn, care ca formă se confundă cu o rună turcică [2]. Semne asemănătoare, încă inedite, sînt incizate pe pereţii unor monumente din cariera de cretă de la Basarabi (fost Murfatlar), la vest de Constanţa.

Întrebarea ce se pune este dacă această reprezentare poate fi pusă în legătură cu o divinitate feminină, după cum s-a presupus, sau mai curînd cu acea

---

[1] *Şantierul arheologic Garvăn-Dinogetia*, în SCIV, VI, 3–4, 1955, p. 727, fig. 17.

[2] Cf. A. M. Scerbak, *Знаки на керамике и кирпичах из Саркела — Белой-Вежи*, în MIA, 75 1959, p. 365 şi pl. VII; Géza Fehér, *Les monuments de la culture protobulgare et leurs relations hongroises*, în *ArchHung*, VII, 1931, fig. 102 (Bolgany: două vase pentru mercur); Ivanka Akrabova-Jandova, în *Izvestiia-Institut*, XX, 1955, p. 494, fig. 9 (marcă pe ţiglă de la Preslav).

categorie de statui funerare, cunoscute sub numele de Kamennye baby (« babele de piatră ») şi aparţinînd populaţiilor de neam turcic? [1]

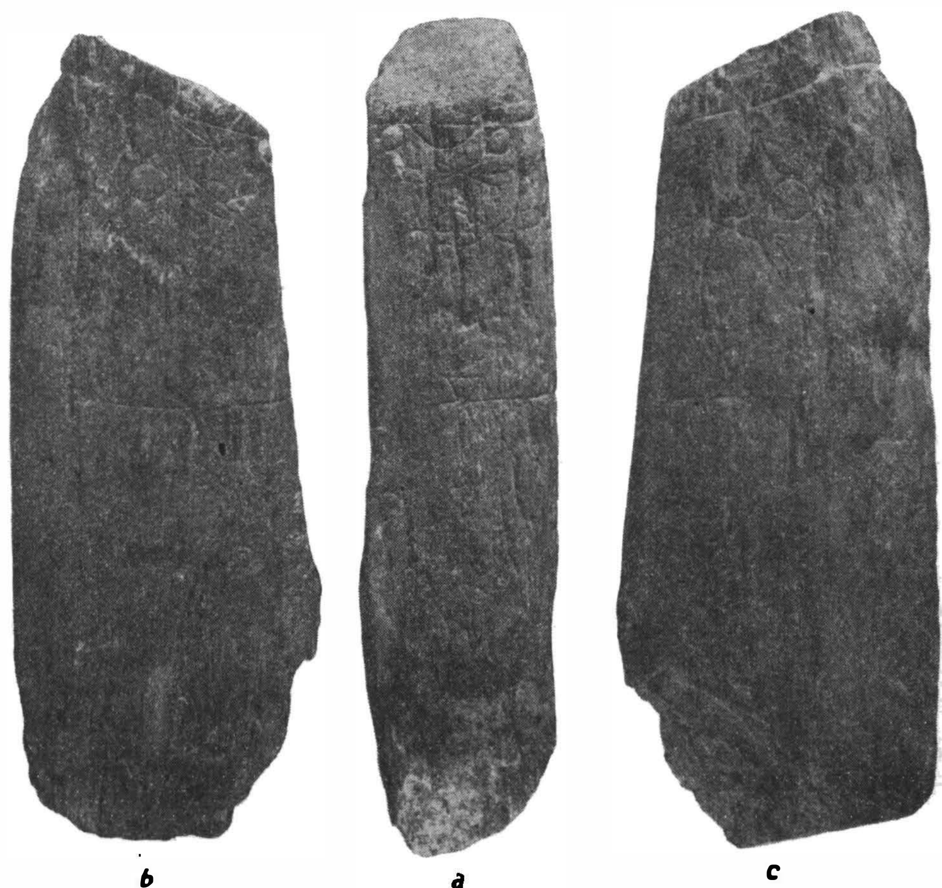

Fig. 1. — Statuetă feminină de la Dinogetia-Garvăn:
a) vedere din faţă; b) latura dreaptă; c) latura stîngă (fotografie).

Divinitatea căreia i-ar putea fi atribuită reprezentarea de la Garvăn este zeiţa Mokoş, singura divinitate feminină cunoscută unor anumite populaţii slave,

[1] Cf., de ex.: Tatiana Passek — B. A. Latynine, *Sur la question des Kamennye baby*, în ESA, IV, 1929, p. 297, 301 şi passim; G. Fehér, *op. cit.*, p. 86—102; I. Duicev *Славяно-болгарские древности IX-го века*, în *Byzantinoslavica*, XI, 1, 1950, p. 10; M. P. Griaznov, *Минусинские каменные бабы в связи с некоторыми новыми материалами*, în SA, XII, 1950, p. 128—156; L. A. Evtiuhova, *Каменные изваяния южной Сибири и Монголии*, în MIA, 24, 1952, p. 72 şi urm., 114—116; K. V. Viatkina, *Археологические памятники в Монгольской Народной Республике*, în *SE*, 1, 1959, p. 93—106 şi A. D. Alexandrescu, *Două statui traco-scitice din Dobrogea*, în *SCIV*, IX, 2, 1958, p. 297—298.

și anume celor de pe teritoriul statului de Kiev [1], cu care se știe că locuitorii așezării feudale timpurii de la Dunărea de jos aveau intense legături [2]. În sprijinul

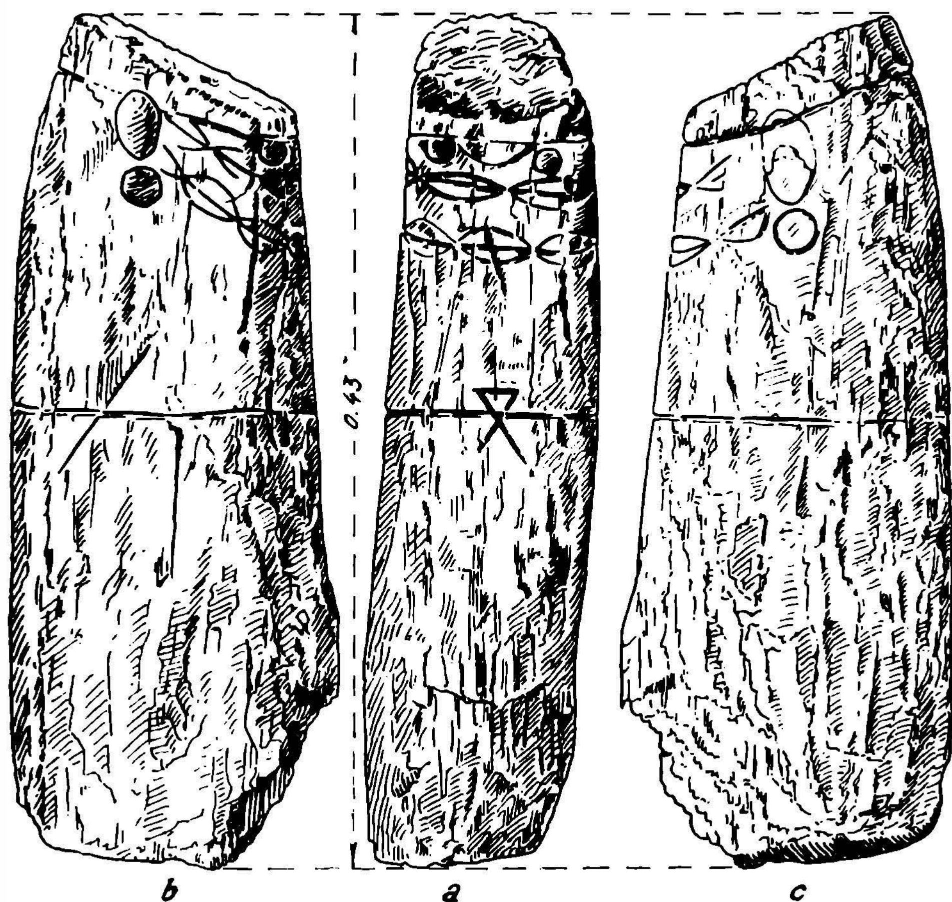

Fig. 2. — Statuetă feminină de la Dinogetia-Garvăn (desen).

unei astfel de ipoteze ar putea fi adusă informația din *Viața sf. Gheorghe Haghioritul* (1009—1065), care face mențiune despre cultul păgîn al unei statui feminine antice, de marmură, la slavii din apropierea Muntelui Athos [3], aproximativ

[1] L. Niederle, *Manuel de l'antiquité slave*, t. II, Paris, 1926, p. 143—144; idem, *Славянские древности*, Moscova, 1956, p. 280.

[2] I. Barnea, *Elemente de cultură materială veche rusească și orientală în așezarea feudală (sec. X—XII) de la Dinogetia*, în *Studii și referate privind istoria Romîniei*, I, 1954, p. 195—206.

[3] P. Peeters, *Histoires monastiques géorgiennes. Vie de st. Géorges l'Hagiorite*, în *Analecta Bollandiana*, t. XXXVI—XXXVII, 1917—1919, p. 104—105 (traducerea în l. latină, după originalul în l. georgiană, a lui P. Peeters): « Est enim inter villas Sancti Montis vicus aliquis

în aceeaşi perioadă de timp cînd este datat şi chipul feminin de la Dinogetia-Garvăn. Un studiu recent, prilejuit de această menţiune, ajunge la concluzia că « slavii bulgari » adorau o divinitate feminină înrudită cu zeiţa Mokoş, al cărei cult l-ar fi împrumutat de la slavii aflaţi pe teritoriul statului de Kiev [1]. De altfel, reminiscenţe ale cultului idolilor de piatră se întîlnesc la mai toate populaţiile slave pînă în secolul al XII-lea şi chiar mai tîrziu [2]. Nu avem deocamdată nici un temei să presupunem că piatra de la Garvăn ar putea înfăţişa vreuna din nimfele (οἱ νύμφαι) sau alte fiinţe supranaturale (τὰ δαιμόνια), despre care Prokopios ne informează că erau adorate de vechii slavi [3].

Dar ceea ce se împotriveşte unei apropieri între o divinitate slavă şi piatra în discuţie este tocmai semnul în formă de rună turcică, pe care l-am amintit că se află incizat la brîul figurii. Acest semn îndeamnă să ne gîndim mai curînd la vreuna din populaţiile de neam turcic, probabil la aceiaşi pecenegi, ale căror urme au fost identificate mai înainte în aşezarea de la Dinogetia-Garvăn [4]. O astfel de ipoteză este susţinută şi de părerea mai nouă ce pune pe seama pecenegilor runele turcice, din seria cărora face parte şi cea de pe piatra despre care este vorba [5].

Categoria de statui alături de care trebuie să aşezăm blocul nostru de şist o constituie, în acest caz, mai curînd aşa-numitele kamennye baby. Unele statui din această categorie, găsite pe teritoriul U.R.S.S., poartă inscripţii cu caractere runice, iar altele au de asemenea în jurul gîtului cîte două şiraguri de mărgele [6]. Dimensiunile, mai mici decît cele obişnuite pentru « babele de piatră », ale bucăţii de şist de la Dinogetia-Garvăn, şi faptul că nu există vreun indiciu că aceasta a avut caracter funerar, impun anumite rezerve în ceea ce priveşte situarea ei în rîndul babelor de piatră. Se pare însă că şi de data aceasta ne aflăm în faţa unei palide reminiscenţe a unui obicei mai vechi, la o populaţie care, stabilindu-se pe teritoriul imperiului bizantin, şi-a schimbat, o dată cu felul de viaţă şi cu vechea religie, o serie întreagă de obiceiuri legate de acestea. În asemenea caz blocul de şist de la Garvăn poate fi privit ca un ecou întîrziat al statuilor funerare cunoscute sub numele de kamennye baby şi răspîndite din Asia pînă în Europa, pe întinsul stepelor pe care populaţiile nomade de neam turcic le-au cutreierat.

I. BARNEA

---

nomine Livadia... Illic porro consederant Bulgari qui Sclavi appellantur... In hac igitur villa..., a priscis temporibus ad nostram usque aetatem simulacrum permanserat ex marmore ductum, figura feminea: quod..., homines illi stupidi superstitiose etiamtum colebant...».

[1] T. Gerasimov, *Сведение за един мраморен идол у българските славяне в Солунска*, în *Езиковедско-етнографски изследвания в памет на академик Стоян Романски*, Sofia, 1960 (*БАН*), p. 557—561 şi recenzia lui I.D[ujčev], în *BZ*, 52,2, 1960, p. 469.

[2] I. Duicev, *Славяно-болгарские древности...*, *op. cit.*, p. 9—11.

[3] Procopius, *De bello gotthico*, III, 14, Bonn, 1833, p. 335, r. 6—8.

[4] I. Barnea, *op. cit.*, p. 206—226; P. Diaconu, *Cu privire la problema căldărilor de lut în epoca feudală timpurie (sec. X—XIII)*, în *SCIV*, VII, 3—4, 1956, p. 421—439 şi îndeosebi p. 430, nota 6; Maria Comşa, *Unele concluzii istorice pe baza ceramicii din secolele VI—XII*, în *SCIV*, VIII, 1—4, 1957, p. 277—278, 281—282, 283—285.

[5] A. M. Scerbak, *op. cit.*, p. 385 şi urm.

[6] M. P. Griaznov, *op. cit.*; G. Fehér, *op. cit.*, fig. 49.

ЖЕНСКИЙ ИДОЛ ИЛИ «КАМЕННАЯ БАБА»?

РЕЗЮМЕ

Автор возвращается к вопросу о найденной в Диногетии-Гарвэне глыбе из зеленого сланца высотой в 0,43 м. На ней была высечена в XI в. предельно схематическая фигурка, считавшаяся неудачным изображением языческого божества (рис. 1 и 2).

Автор предполагает, что женское божество, изображенное таким образом, может представлять собой богиню Мокош, которой поклонялись славяне на территории Киевского государства. Известно, что жители поселения X—XII вв. в Гарвэне поддерживали с ними тесную связь. В«Житии Св. Георгия Победоносца» (XI в.) есть указание, что болгарские славяне в области Трансильвании поклонялись античной женской статуэтке, считающейся, согласно последним толкованиям, олицетворением божества, родственного богине Мокош.

Знак в виде тюркской руны, вырезанной на поясе фигуры в Гарвэне, указывает, что ее скорее нужно отнести к народности тюркского племени, вероятнее всего к печенегам. Их присутствие на поселении в пойме Нижнего Дуная подтверждается целым рядом мелких открытий. В этом случае указанное женское изображение нужно считать более поздней имитацией надгробных изваяний, распространенных среди тюркских кочевых племён и известных под названием «Каменные бабы».

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Женская статуэтка из Диногетии-Гарвэн: *a)* вид спереди; *b)* правая сторона; *c)* левая сторона (фотография).
Рис. 2. — Женская статуэтка из Диногетии-Гарвэн (рисунок).

IDOLE FÉMININE OU « KAMENNAYA BABA »?

RÉSUMÉ

L'auteur reprend l'étude d'un bloc de schiste verdâtre, de 43 cm de haut, découvert en 1954 à *Dinogetia-Garvăn*, sur lequel a été executée au ciseau, au XIe siècle, une figurine schématisée au maximum et qui passe pour être une représentation ratée d'une divinité payenne (fig. 1 et 2).

Il fait observer que la divinité féminine à laquelle on pourrait attribuer pareille représentation est la déesse Mokoš qu'adoraient les Slaves de l'Etat de Kiev, avec lequel, on le sait, la population de l'établissement de Garvăn entretenait aux Xe—XIIe siècles d'étroits rapports. La « Vie de Saint Georges l'Hagiorite » (XIe s.) mentionne l'adoration, par les Slaves bulgares de la

région de Thessalonique, d'une antique statue féminine qu'une récente interprétation estime être la personification d'une divinité apparentée à la déesse Mokoš.

Le signe en forme de rune touranique, incisé sur la ceinture de la figure de Garvăn, montre que celle-ci devrait être plutôt attribuée à une population de race touranique, les plus probablement aux Petchénègues, dont la présence dans cet établissement du Bas-Danube est confirmée par toute une série d'autres menues découvertes. Dans ce cas, la représentation féminine en cause doit être considérée comme une imitation plus tardive des statues funéraires très répandues parmi les populations nomades de race touranique et connues sous le nom de « Kammennye baby ».

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — La statuette féminine de Dinogetia-Garvăn. *a)* face; *b)* flanc droit; *c)* flanc gauche (photographie).

Fig. 2. — La statuette féminine de Dinogetia-Garvăn (dessin).

UN INSTRUMENT MUZICAL DIN PERIOADA FEUDALĂ TIMPURIE DESCOPERIT LA BISERICUȚA-GARVĂN

Săpăturile arheologice reușesc să scoată la suprafață și să ne facă cunoscut din ce în ce mai amănunțit nu numai latura vieții materiale, documentată prin unelte, instrumente, vase, locuințe etc., ci, uneori, aceleași săpături scot la iveală și resturi ale laturii spirituale.

Firește, această ultimă categorie de documente, mult mai firavă, apare mai rar, în primul rînd datorită faptului că ele sînt confecționate în marea lor majoritate din materiale ușor perisabile, care n-au putut să reziste colțului distrugător al vremii. De aceea, atunci cînd ele apar în săpături, trebuie studiate amănunțit și interpretate cu toată grija necesară.

În această din urmă categorie de documente putem aminti descoperirea unui instrument muzical, ce a apărut în campania de săpături de la Garvăn-Dinogetia în cursul anului 1960.

În stratul de cultură aparținînd ultimei etape din existența cetății și care se datează cronologic, în mare, între sec. X și XII, a fost aflat și instrumentul muzical ce formează obiectul expunerii noastre.

Instrumentul este confecționat din os, al cărui interior este gol. Este probabil ca drept materie brută pentru confecționarea lui să fi servit un os de pasăre răpitoare mare și, în acest caz, ne gîndim în primul rînd la vultur.

În starea actuală de conservare, instrumentul s-a păstrat pe o lungime de 0,115 m, unul din capete fiind sigur întreg.

Un ornament care constă din linii incizate, dispuse în rețea, ne atrage atenția în zona de capăt (fig. 1 a, b, c).

În plus, urmele de rotunjire din cauza folosirii, păstrate la capătul terminal al instrumentului, confirmă conservarea lui integrală pe această porțiune.

Nu același lucru putem spune despre capătul superior, care, după felul în care este păstrat, ne indică în mod cît se poate de clar că avem de-a face cu o ruptură din vechime. Că este așa, reiese din observarea în secțiune a osului și e confirmată de depunerea de pămînt feudal pe ruptură.

Problema ce ni se pune și se cere rezolvată este de a ști care a fost lungimea originală a instrumentului muzical de care ne ocupăm, dacă din porțiunea lui

de capăt mai lipseşte mult şi cît anume. Faptul acesta îşi are importanţa sa şi poate ajuta la stabilirea calităţilor muzicale ale instrumentului.

După părerea noastră, porţiunea păstrată dispune încă de suficiente elemente care să ne permită să abordăm acest aspect al problemei cu posibilitatea de a o rezolva în mod pozitiv.

În primul rînd cred că trebuie să precizăm dacă instrumentul nostru a avut

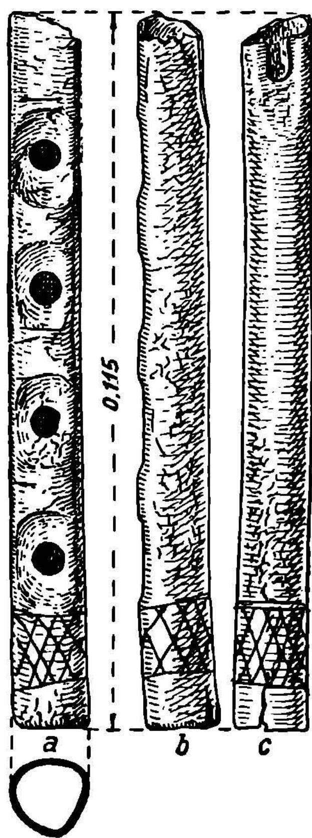

Fig. 1. — Instrument muzical de os din perioada feudală timpurie (desen).

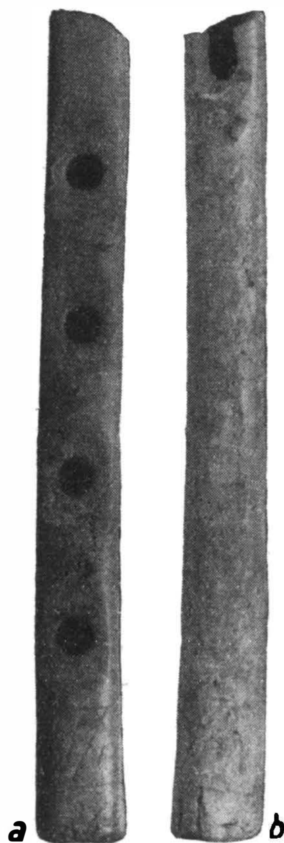

Fig. 2. — Instrument muzical de os din perioada feudală timpurie (fotografie).

iniţial doar patru orificii pentru modulaţia sunetului sau a avut mai multe. În cazul cînd numărul lor ar fi fost mai mare, atunci ele trebuiau căutate în porţiunea dinspre capăt a instrumentului. Ţinînd seamă de faptul că meşterul constructor a plasat aceste orificii la distanţe egale una de alta, dacă ele ar fi fost mai multe ar fi trebuit să se păstreze, deoarece porţiunea din instrument ce ni s-a conservat, cuprinsă între ultimul orificiu şi capătul lui, este mai mare decît

distanţa între două orificii. Distanţa între orificii fiind, în general, de 16 mm, iar porţiunea păstrată de la ultimul orificiu pînă la capăt de 20 mm, rezultă că nici iniţial numărul orificiilor nu a fost mai mare de patru.

Credem că în spiritul interpretării de mai sus putem aduce şi un alt element. La capătul lui fărîmat din vechime, pe partea dorsală a instrumentului se observă în mod clar urmele unei prelucrări intenţionate (fig. 1c) şi caracteristice pentru instrumentele de suflat. Acest element esenţial pentru asemenea categorie de obiecte ne indică în mod cît se poate de hotărît prezenţa capătului original la o distanţă foarte mică.

Pe baza observaţiilor de mai sus, facem presupunerea că foarte probabil instrumentul a fost folosit la aceste dimensiuni, uşor întregite cu o parte din capătul care lipseşte.

Partea centrală a instrumentului a fost uşor aplatizată prin prelucrarea osului. Urmele lăsate de liniile incizate arată că această prelucrare s-a făcut după anumite reguli cunoscute şi aplicate de către meşterul constructor. La aceeaşi concluzie ajungem examinînd şi distanţa care se află între două orificii succesive. Într-adevăr, măsurînd distanţa între orificiul nr. 1 şi partea superioară a orificiului nr. 2, constatăm că este vorba de exact 16 mm. Repetînd operaţia între orificiul nr. 2 şi 3, constatăm exact aceeaşi distanţă. Între orificiul nr. 3 şi 4, distanţa este ceva mai mare, cu circa 1/4 mm. Orificiile au forma uşor ovală, cu axul dispus în lungimea instrumentului, şi peste tot au acelaşi diametru, 5 mm.

Constructorul instrumentului s-a îngrijit ca în regiunea orificiului, atît mai sus, cît şi mai jos de aceste orificii, să pregătească, prin prelucrarea în adîncime, lăcaşuri care să sprijine şi să fixeze manevrarea degetelor pe instrument.

Faptele descrise mai sus ne arată că avem în faţă un instrument de suflat, construit după anumite reguli cunoscute constructorului şi pe care el le respectă cu rigurozitate.

Instrumente de acest fel au mai fost descoperite la Garvăn-Dinogetia, în campania de săpături din anul 1954. Starea fragmentară a instrumentului descoperit aici (are lungimea de 84 mm [1]) nu ne îngăduie să facem observaţii mai ample. Totuşi, datorită faptului că a fost găsit în acelaşi nivel de locuire (sec. X—XII) şi mai mult, în aceeaşi latură de vest a aşezării, ne arată că avem de-a face cu un instrument destul de larg răspîndit în aşezarea feudală timpurie de pe « Bisericuţa », Garvăn. Mai mult, ornamentul incizat pe porţiunea terminală a instrumentului descris mai sus îl întîlnim foarte des pe instrumentele de os şi lemn de uz comun, descoperite în această aşezare. Aceasta înseamnă că este vorba de un ornament popular, întrebuinţat în mod obişnuit de locuitorii aşezării.

Este foarte probabil ca şi instrumentul muzical de care ne ocupăm să aibă puternice legături cu arta populară a acestor vremi, fiind el însuşi un produs al ei.

BUCUR MITREA

---

[1] *Şantierul arheologic Garvăn-Dinogetia*, în *SCIV*, VI, 1955, p. 724 şi fig. 14/1 de la p. 726.

МУЗЫКАЛЬНЫЙ ИНСТРУМЕНТ РАННЕФЕОДАЛЬНОГО ПЕРИОДА, НАЙДЕННЫЙ В БИСЕРИКУЦА-ГАРВЭН

РЕЗЮМЕ

Во время археологических раскопок 1960 г. в Гарвэн-Диногетии нашли костяную свистульку (рис. 1 и рис. 2). Предмет восходит к раннефеодальному периоду этого поселения (X—XII вв.).

Сохранившись почти полностью (отсутствует лишь небольшой кусок на конце), она является одним из редких музыкальных инструментов, относящихся к раннефеодальному периоду.

Форма ее и орнамент указывают на местное население, к которому, по мнению автора, нужно ее отнести.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Костяная свистулька раннефеодального периода (рисунок).
Рис. 2. — Костяная свистулька раннефеодального периода (фотография).

INSTRUMENT MUSICAL DE LA HAUTE ÉPOQUE FÉODALE DÉCOUVERT À BISERICUŢA-GARVĂN

RÉSUMÉ

On a découvert, lors des recherches archéologiques de Garvăn-Dinogetia en 1960, un instrument musical en os (fig. 1 et fig. 2). L'objet appartient au niveau féodal de la haute époque de cet établissement (X^e — XIIe siècles).

Comme il s'est conservé presque entièrement (il ne lui manque guère qu'une petite portion de l'extrêmité), il constitue l'un des rares instruments musicaux connus de la haute époque féodale.

Forme et décoration indiquent la population locale avec laquelle l'auteur estime qu'un doit le mettre en rapport.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Instrument musical en os de la haute époque féodale (dessin).
Fig. 2. — Instrument musical en os de la haute époque féodale (photographie).

SĂPĂTURILE ARHEOLOGICE DIN REPUBLICA POPULARĂ ROMÎNĂ ÎN ANUL 1961

În 1957 s-a luat inițiativa să se publice în fiecare an lista localităților în care s-au făcut săpături arheologice în anul precedent, indicînd sumar în dreptul fiecăreia epoca din care datează descoperirile și principalele rezultate obținute. În cazurile în care, în același loc, au fost descoperite resturi din epoci diferite, localitatea va fi menționată la problema pentru care au fost inițial întreprinse cercetările. Acolo unde nu se menționează instituția care a făcut cercetările, acestea au fost executate de Institutul de arheologie al Academiei R.P.R., precizîndu-se însă, atunci cînd este cazul, dacă lucrările au fost făcute în colaborare cu altă instituție. Pentru mai multă precizie, notele au fost întocmite de responsabilii săpăturilor sau de un membru al colectivului care a executat lucrarea.

Fiecare localitate este trecută și pe harta alăturată, cu numărul de ordine din această dare de seamă. Cît privește rapoartele sumare asupra săpăturilor din 1961, ele vor apare în *Materiale și cercetări arheologice*, vol. XI.

I. STUDIEREA VIEȚII OMULUI PE TERITORIUL R.P.R. ÎNAINTE DE EPOCA DACICĂ

1. *Ripiceni* (r. Săveni, reg. Suceava). S-au descoperit urmele mai multor niveluri de locuire: arhepaleolitic, mezopaleolitic, acropaleolitic, neolitic, epoca bronzului, perioada migrațiilor și epoca feudală. Deosebit de importantă este descoperirea, la circa 5 m adîncime, a unei aglomerări de fildeș și oase de mamut asociate cu unelte de cremene, aparținînd musterianului, care pare să reprezinte un loc de practicare a magiei vînătorești.

2. *Coșava* (com. Curtea, r. Făget, reg. Banat). În punctele « Cuca Mică » și « Cuca Mare » s-au descoperit urmele unei așezări întinse, aparținînd aurignacianului mijlociu. (În colaborare cu Muzeul raional Lugoj).

3. *Cremenea* (com. Sita Buzăului, r. Tg. Secuiesc, reg. Brașov). S-au descoperit două niveluri de locuire paleolitică: unul din aurignacianul mijlociu, celălalt din kostenkianul final. S-au găsit, de asemenea, urme ale unei așezări din epoca bronzului.

4. *Șerbănești* (com. Bugiulești, r. Olteţu, reg. Oltenia). S-au descoperit oase de animale considerate unelte, aparținînd eopaleoliticului (villafranchian evoluat). (În colaborare cu Centrul de antropologie al Academiei R.P.R. și cu Muzeul regional Craiova).

5. *Romînești* (com. Curtea, r. Făget, reg. Banat). În punctul numit « Dumbrăvița » s-au descoperit trei niveluri de locuire, dintre care două aparțin paleoliticului final, iar al treilea neoliticului. (În colaborare cu Muzeul raional Lugoj).

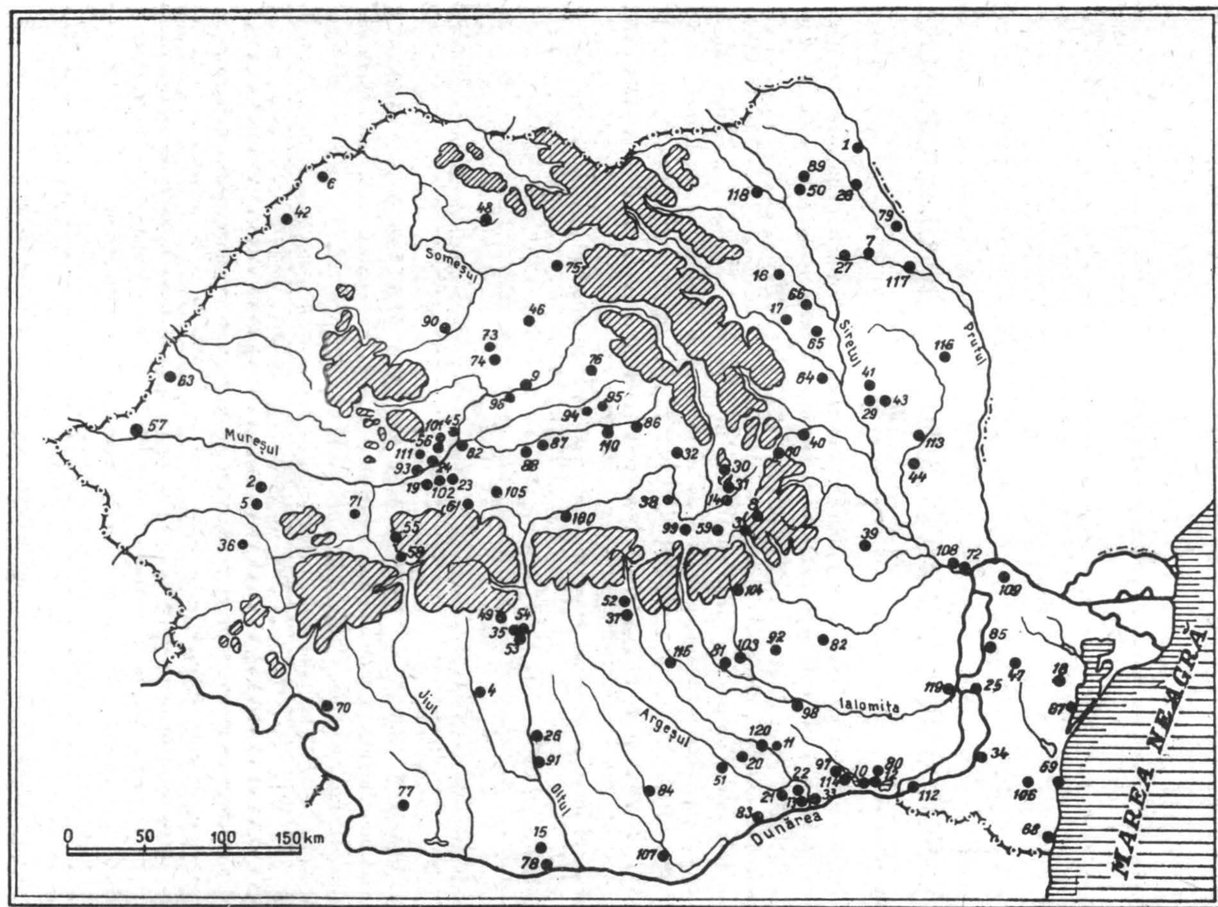

Fig. 1. — Harta R.P.R. cu localităţile unde s-au făcut săpături arheologice în anul 1961.

6. *Ciumeşti* (r. Carei, reg. Maramureş). În punctul « Tökös » s-a descoperit o aşezare cu microlite geometrice lucrate din obsidiană, silex şi cuarţit.

7. *Spinoasa* (com. Erbiceni, r. Hîrlău, reg. Iaşi). S-a descoperit un bogat nivel cu microlite şi cîteva fragmente ceramice neolitice.

8. *Costanda-Lădăuţi* (com. Barcani, r. Tg. Secuiesc, reg. Braşov). S-a descoperit un loc de prelucrare a uneltelor microlitice.

9. *Iernut* (r. Luduş, reg. Mureş-Autonomă Maghiară). Săpături de salvare pe locul numit « Fundu Bedeelor », unde se găsise o urnă de incineraţie romană în care era o monedă a Severinei, bătută la Tarraco, în anul 275 e.n. S-a descoperit o aşezare neolitică (cultura Criş), materiale de tip Wietenberg şi Noua, materiale romane şi un bordei feudal, datal cu o monedă de la Andrei III. (Institutul de istorie Cluj).

10. *Boian* (satul Vărăşti, com. Dorobanţu, r. Călăraşi, reg. Bucureşti). S-au continuat săpăturile din cuprinsul aşezării Boian A, unde pe lîngă numeroase fragmente ceramice s-au mai descoperit patru morminte de înhumaţie aparţinînd culturii Boian.

În cuprinsul necropolei de tip Gumelniţa s-au mai descoperit 18 morminte, între care şi unul aparţinînd fazei Petru Rareş.

11. *Căldăraru* (com. Cernica, or. Bucureşti). S-au continuat săpăturile, descoperindu-se: a) o vastă necropolă neolitică aparţinînd fazei Bolintineanu a culturii Boian din care s-au descoperit 52 morminte, conţinînd schelete omeneşti şi obiecte: unelte, podoabe şi rare vase; b) o aşezare neolitică a locuitorilor aceleiaşi culturi cuprinzînd bordeie şi diferite gropi; c) o aşezare a culturii Glina III din perioada bronzului timpuriu cu bordeie, vetre şi ceramică; d) un important aşezămînt feudal format din mănăstirea Iezerul, care cuprinde biserica, chiliile, clopotniţa, beciul mare, un cimitir feudal cu 67 morminte, în care pe lîngă schelete s-au găsit şi diverse obiecte. S-au descoperit bordeie, cuptoare, gropi feudale şi două lungi terasamente paralele care înconjoară dealul şi care de fapt erau amenajări de teren pentru a deservi necesităţile economice ale mănăstirii Iezerul. Pe lîngă aceste monumente s-a descoperit ceramică, unelte, podoabe, lulele, monede, accesorii pentru îmbrăcăminte din epoca feudală.

12. *Andolina* (com. Ciocăneşti, r. Călăraşi, reg. Bucureşti). Aproape de liziera de vest a satului au fost descoperite cîteva morminte de inhumaţie cu schelete chircite, aparţinînd culturii neolitice Boian. Pe acelaşi loc se aflau cîteva schelete de la începutul erei noastre. (În colaborare cu Muzeul raional Călăraşi).

13. *Chirnogi* (r. Olteniţa, reg. Bucureşti). Sondaj de informare. S-a identificat un strat Boian—Vidra, unul Boian—Spanţov, unul Gumelniţa şi unul Cernavoda (faza I). Stratul Gumelniţa este deosebit de bogat. (În colaborare cu Muzeul raional Olteniţa).

14. *Eresteghin* (com. Moacşa, r. Tîrgu-Secuiesc, reg. Braşov). La sud-vest de comună, pe locul numit « Fîntîna cu linte », au fost descoperite resturi aparţinînd culturii neolitice de tip Boian, faza Giuleşti, iar pe terasa dreaptă a pîrîului Beşeneu, numită « Valea de dinainte », o aşezare dacică. (Muzeul regional Sf. Gheorghe).

15. *Vădastra* (r. Corabia, reg. Oltenia). Săpăturile au fost efectuate pe Dealul Cişmelei, în continuarea săpăturilor din 1960. La baza straturilor de cultură se află stratul Vădastra I pe care-l suprapune stratul Vădastra II. Deasupra, se află stratul cu resturi din sec. XVII—XVIII.

Săpăturile au adus date noi în ceea ce priveşte ceramica şi gropile de ars oale aparţinînd culturii Vădastra, bordeiele şi ceramica datate prin monede din sec. XVII—XVIII.

16. *Tîrpeşti* (com. Petricani, r. Tîrgu Neamţ, reg. Bacău). S-a săpat în continuarea sondajelor din 1959—1960, verificîndu-se şi completîndu-se stratigrafia. S-a identificat din nou un nivel de locuire cu ceramică liniară, suprapus de un strat gros precucutenian care stătea la baza stratului Cucuteni A. Au apărut cîteva fragmente ceramice hallstattiene. Stratul

Latène era complet răvășit. S-a degajat o parte dintr-un bordei din sec. VI e.n. (În colaborare cu Muzeul regional Bacău).

17. *Traian* (com. Zănești, r. Buhuși, reg. Bacău). S-a lucrat în continuare în așezarea precucuteniană de la Dealul Viei (circa 600 m^2 săpați), dezvelindu-se cîteva locuințe de suprafață și precizîndu-se cea mai mare parte a traseului șanțului de apărare al așezării. S-a constatat, și de data aceasta, că există un singur strat de cultură, perfect unitar, toate categoriile ceramice, tipurile de unelte etc. fiind sincrone. (În colaborare cu Muzeul regional Bacău).

18. *Baia-Hamangia* (r. Istria, reg. Dobrogea). Săpăturile din 1961 au urmărit stabilirea întinderii și a caracterului așezării de pe lacul Golovița (cultura neolitică Hamangia) și a stratigrafiei așezării-tell (cultura Gumelnița) din satul Baia. S-au obținut date noi în problema raporturilor dintre cultura Boian și cultura Hamangia și s-a întocmit o periodizare a variantei dobrogene a culturii Gumelnița.

19. *Tărtăria* (com. Cioara, r. Orăștie, reg. Hunedoara). Săpăturile executate între 6 și 16 septembrie 1961 au avut ca scop verificarea constatărilor stratigrafice făcute în anii 1942—1943. S-au identificat patru straturi: unul de tip Turdaș, două aparținînd etapelor de dezvoltare Turdaș-Petrești și unul aparținînd începuturilor culturii Coțofeni. Descoperirea unor fragmente ceramice de tip « liniar », Bükk, Tisa I, Boian și Cucuteni dă posibilitatea unor sincronizări cu aceste culturi. (Institutul de istorie Cluj).

20. *Măgurele* (r. Lenin, or. București). S-au făcut săpături pe « Movila Filipescu » care aparține culturii neolitice de tip Gumelnița. Tot aici s-au descoperit urme din sec. IV și X e.n.

21. *Izvoarele* (r. Oltenița, reg. București). Sondaje pe locul « la Fîntînele ». S-au constatat două straturi de cultură neolitice: unul de la sfîrșitul fazei Petru Rareș, celălalt aparținînd culturii Gumelnița.

22. *Radovanu* (r. Oltenița, reg. București). În cursul săpăturilor s-au dezvelit și cercetat mai multe locuințe aparținînd etapei de sfîrșit a fazei Petru Rareș. S-au descoperit foarte multe unelte de silex și numeroase vase întregi. Așezarea a avut șanț de apărare.

23. *Petrești* (r. Sebeș, reg. Hunedoara). S-au reluat săpăturile, urmărindu-se stabilirea stratigrafiei așezării neolitice. Au fost precizate trei nivele principale, corespunzînd cu trei faze ale culturii Petrești, după care urmează faza timpurie a culturii Coțofeni. (În colaborare cu Muzeul regional Alba Iulia și Muzeul raional Sebeș).

24. *Alba Iulia* (reg. Hunedoara). Săpături la « Lumea Nouă » pentru stabilirea stratigrafiei așezării cu succesiunea diferitelor culturi (Criș-Vinča-Turdaș — complexul « Lumea Nouă » — Petrești și Coțofeni) cu diferitele lor faze. (În colaborare cu Muzeul regional Alba Iulia).

25. *Hirșova* (reg. Dobrogea). În imediata apropiere a castrului, pe malul abrupt al Dunării, au fost executate săpături de salvare într-un tell neolitic. S-a constatat existența unei suprapuneri de numeroase nivele de cultură neolitică, cele mai multe aparținînd culturii Gumelnița. (Muzeul regional Constanța).

26. *Slatina* (reg. Argeș). S-au reluat săpăturile în așezarea în formă de « tell » de la punctul « Strehareț ». S-a stabilit stratigrafia și periodizarea culturii Sălcuța și prezența unui șanț de împrejmuire. (În colaborare cu Muzeul raional Slatina).

27. *Cucuteni* (com. Băiceni, r. Pașcani, reg. Iași). S-au reluat săpăturile în așezarea neolitică de pe « Cetățuia » cercetată de H. Schmidt în anii 1909—1910. Cu acest prilej au fost semnalate resturile a șapte locuințe din fazele Cucuteni A și B. La punctul « Dîmbul Morii » au fost degajate resturile unei locuințe din faza Cucuteni AB. (Muzeul de istorie a Moldovei Iași, în colaborare cu Muzeul raional Bîrlad).

28. *Truşeşti* (r. Botoşani, reg. Suceava). S-au continuat săpăturile în aşezarea neolitică de pe înălţimea « Ţuguieta », descoperindu-se resturile a 15 locuinţe Cucuteni A; de asemenea, au fost cercetate 15 gropi cu resturi menajere din aceeaşi vreme. În afară de aceasta s-a executat cîte un sondaj în aşezarea din epoca migraţiilor (sec. IV e.n.) de la punctele « Cuha » şi « Ţintirim ». La punctul « Ţintirim », în afară de resturi de locuire din sec. IV e.n., au fost descoperite şi cîte una din sec. IV î.e.n. şi XI e.n. (Muzeul de istorie a Moldovei Iaşi).

29. *Unguri* (com. Găiceanca, r. Adjud, reg. Bacău). Sondaj într-o aşezare de tip Cucuteni A. (Muzeul regional Bacău şi Muzeul de istorie a Moldovei Iaşi).

30. *Cernatu de Jos* şi *de Sus* (com. Cernatu, r. Tîrgu-Secuiesc, reg. Braşov). Sondaje. Pe locul numit « Dealul de aur » s-au găsit resturile unei aşezări neolitice (cultura Criş); la nord de comună, între două pîraie, o aşezare de tip Ariuşd; la grădina « Mihács » altă aşezare de tip Ariuşd şi un mormînt de inhumaţie din sec. IV e.n.; pe dealul « Hegyes » o aşezare Hallstatt şi Latène, iar la locul numit « Grădina sfîntă » ruinele unei biserici de stil romanic, din sec. XIII. (Muzeul regional Sf. Gheorghe).

31. *Moacşa* (r. Tîrgu-Secuiesc, reg. Braşov). Sondaj pe locul « Maksahát ». S-a descoperit o aşezare neolitică, de tip Ariuşd, şi resturi din sec. XI—XII e.n. (Muzeul regional Sf. Gheorghe).

32. *Doboşeni* (com. Baraolt, r. Sf. Gheorghe, reg. Braşov). La locul numit « Coada dealului », a fost descoperit un bordei aparţinînd culturii neolitice de tip Ariuşd. (Muzeul regional Sf. Gheorghe).

33. *Olteniţa* (reg. Bucureşti). S-au făcut cercetări în aşezarea neolitică aparţinînd culturii Cernavoda (faza I) de la punctul « Renie ». Ceramica descoperită conţine în pastă multă scoică pisată şi este ornamentată cu impresiuni executate cu şnurul înfăşurat.

În acelaşi loc s-au găsit şi patru morminte sarmatice.

34. *Cernavoda* (r. Medgidia, reg. Dobrogea). În continuarea săpăturilor din 1960, s-a stăruit, în 1961, mai mult asupra precizării stratigrafiei aşezării de pe « Dealul Sofia », cu scopul de a se putea proceda pe viitor la o periodizare a culturii Cernavoda, din perioada de tranziţie şi din primele perioade ale epocii bronzului.

35. *Govora* (r. Rîmnicu Vîlcea, reg. Argeş). S-a descoperit un complex aparţinînd culturii Coţofeni, o aşezare aparţinînd culturii Verbicioara din epoca bronzului şi alta din prima epocă a fierului. (În colaborare cu Muzeul raional Rîmnicu Vîlcea).

36. *Visag* (r. Lugoj, reg. Banat). Sondaj într-o aşezare de tip Verbicioara, din epoca bronzului. (În colaborare cu Muzeul raional Lugoj).

37. *Malu cu Flori* (r. Muscel, reg. Argeş). Sondaje pentru identificarea unor morminte din epoca bronzului. (În colaborare cu Muzeul raional Cîmpulung-Muscel).

38. *Rotbav* (com. Feldioara, r. Sf. Gheorghe, reg. Braşov). Pe şoseaua Feldioara—Rotbav s-a descoperit întîmplător un mormînt « cutie » de piatră, cu un schelet în poziţie chircită, în dosul căruia era multă cenuşă şi oase calcinate, ceea ce ar părea să indice că în mormînt s-a făcut o înmormîntare posterioară de incineraţie. Primul mormînt aparţine probabil culturii Schneckenberg, iar al doilea culturii Wietenberg, atestate pe terenul respectiv. Tot aici s-au descoperit şi resturi aparţinînd culturii Noua şi resturi feudale, din sec. XIII—XIV. (Muzeul regional Sf. Gheorghe).

39. *Tercheşti* (com. Gura Caliţei, r. Focşani, reg. Galaţi). S-a executat un sondaj în aşezarea din epoca bronzului din punctul « Chitita », aparţinînd culturii Monteoru. (Muzeul de istorie a Moldovei, în colaborare cu Muzeul raional Focşani).

40. *Bogdăneşti* (r. Tîrgu Ocna, reg. Bacău). S-a continuat sondajul în aşezarea din epoca bronzului de pe « Todoscan ». S-au semnalat resturi de locuire din fazele Monteoru IC_2 şi IC_3. (Muzeul de istorie a Moldovei Iaşi, în colaborare cu Muzeul de istorie a oraşului Oneşti).

41. *Lozinca* (r. Bacău, reg. Bacău). Sondaj într-o aşezare, în care s-a descoperit un strat de cultură aparţinînd epocii bronzului, suprapus de un strat hallstattian. (Muzeul de istorie a Moldovei Iaşi şi Muzeul regional Bacău).

42. *Otomani* (com. Sălacea, r. Marghita, reg. Crişana). Săpăturile începute în anul 1958 în hotarul comunei care a dat numele culturii din epoca bronzului, au fost continuate în anul 1961 la « Cetatea de pămînt », o insulă în mlaştinile rîului Er. S-a precizat dispunerea şi felul de construcţie a locuinţelor, descoperindu-se mai multe piese de bronz valoroase pentru datarea aşezărilor şi culturii de la Otomani. (Institutul de istorie Cluj, în colaborare cu Muzeul regional Oradea).

43. *Lichitişeni* (r. Adjud, reg. Bacău). S-a executat un sondaj în aşezarea de la sfîrşitul epocii bronzului, de la punctul « Pe Tablă ». Cu acest prilej au fost semnalate urmele unei aşezări de tip « cenuşar », din etapa premergătoare culturii Noua. În afară de aceasta s-au mai semnalat urme de locuire Cucuteni A şi din epoca migraţiilor, sec. III—IV e.n. (Muzeul de istorie a Moldovei Iaşi, în colaborare cu Muzeul regional Bacău).

44. *Gîrbovăţ* (com. Ghidigeni, r. Tecuci, reg. Galaţi). S-a executat în continuare un sondaj, în aşezarea de la sfîrşitul epocii bronzului, din perioada premergătoare culturii Noua, de la punctul « Zahareasca ». Cu acest prilej a fost cercetat parţial un « cenuşar », descoperindu-se un bogat material ceramic, unelte şi arme din os şi bronz. (Muzeul de istorie a Moldovei Iaşi, în colaborare cu Muzeul raional Tecuci).

45. *Teiuş* (r. Alba, reg. Hunedoara). Între 11 şi 20 septembrie s-au executat săpături de salvare pe locul numit « Sub drum », în partea de vest a comunei. S-au descoperit şase morminte, aparţinînd culturii Noua, de la sfîrşitul epocii bronzului. Mormintele conţineau schelete chircite şi un bogat material ceramic. (Muzeul regional Alba Iulia).

46. *Archiud* (r. Bistriţa, reg. Cluj). În punctul numit « Fundătura », din apropierea satului, s-au făcut sondaje restrînse, identificîndu-se o aşezare cu bordeie din epoca bronzului tîrziu şi începutul primei vîrste a fierului, peste care s-a suprapus o aşezare cu locuinţe de suprafaţă din vremea migraţiilor (sec. IV—V). Pe acelaşi loc, în sec. XI—XII e.n. s-a constituit un sat cu semibordeie, prevăzute în interior cu cuptoare de piatră. (Institutul de istorie Cluj şi Muzeul raional Bistriţa).

47. *Calfa* (com. Sîmbăta Nouă, r. Hîrşova, reg. Dobrogea). Descoperirea întîmplătoare a unui depozit de unelte de bronz a determinat executarea unui sondaj pentru a se constata existenţa aşezării. S-au scos materiale ceramice şi s-au mai găsit încă alte resturi de unelte din bronz. (Muzeul regional Constanţa).

48. *Lăpuş* (r. Lăpuş, reg. Maramureş). Din necropola tumulară de la Lăpuş au fost cercetaţi trei tumuli. S-au găsit urne mari bitronconice ornamentate cu caneluri din Hallstatt A, precum şi ceramică aparţinînd culturii Suciu de Sus. (Institutul de istorie Cluj).

49. *Ferigile* (r. Horezu, reg. Argeş). S-au continuat săpăturile în cimitirul din prima epocă a fierului, situat în vatra satului actual. Numărul total al movilelor săpate (movile nivelate prin lucrările agricole moderne) se ridică — de la începutul săpăturilor în 1956 pînă în prezent — la 115, acest număr reprezentînd mai mult de jumătate din întinderea necropolei respective. Descoperirile se referă exclusiv la secolele VI—IV î.e.n.

50. *Stînceşti-Botoşani* (or. Botoşani, reg. Suceava). S-a continuat sondajul început în 1960, în cele două « cetăţi » (I şi II) hallstattiene tîrzii (sec. V—III î.e.n.) de la punctele « Bobeica » şi « Pădurea din şanţ ». În cetatea I s-au determinat două straturi, din care unul mai vechi, cu bordeie şi altul mai nou caracterizat, după toate probabilităţile, prin locuinţe de suprafaţă. (Muzeul de istorie a Moldovei Iaşi, în colaborare cu Muzeul raional Botoşani).

II. CULTURA GETO-DACĂ

51. *Popeşti* (com. Novaci, r. Drăgăneşti-Vlaşca, reg. Bucureşti). În colţul de SE al Cetăţuii de la « Nucet », s-au scos la lumină noi camere din complexul de locuinţe care forma curtea şefului de trib getic local. În bogatul material descoperit cu acest prilej este de remarcat un lănţişor cu o amuletă de aur reprezentînd un cap de Meduză, produs al orfăurăriei locale. La 1 km spre S de Cetăţuie, între satele Popeşti şi Novaci, au fost săpate două movile aplatisate, prezentînd la suprafaţă resturi de ruguri funerare getice, iar la bază conţinînd o abundentă ceramică hallstattiană de tip Basarabi, precum şi ceramică din epoca bronzului aparţinînd culturii Tei.

52. *Cetăţeni* (r. Muscel, reg. Argeş). Au fost continuate săpăturile din anii precedenţi în aşezarea geto-dacică şi feudală. S-au dezgropat morminte din sec. II—I î.e.n. şi I e.n., precum şi vestigiile unor locuinţe din secolele XIII—XV e.n. (În colaborare cu Muzeul regional Piteşti şi Muzeul raional Cîmpulung).

Între Cetăţenii din Vale şi Cetăţenii din Deal, pe locul « Silişte », s-au identificat un cimitir şi o capelă din sec. XVI.

53. *Buleta* (r. Rîmnicu Vîlcea, reg. Argeş). S-au început săpături de informare la punctul numit « La plute », unde se găseşte o întinsă aşezare geto-dacică din sec. I î.e.n. şi sec. I e.n. Au fost descoperite mai multe bordeie şi locuinţe de suprafaţă. (În colaborare cu Muzeul raional Rîmnicu Vîlcea).

54. *Ocniţa* (com. Ocnele Mari, or. Rîmnicu Vîlcea, reg. Argeş). S-au continuat săpăturile din « Valea Bradului » şi de la punctul numit « Fundul Cosotei », situat în jurul complexului de cetăţi dacice descoperite în 1960. În afară de precizarea stratigrafiei din cele două aşezări dacice, s-au descoperit materiale aparţinînd culturii de tip Coţofeni. (În colaborare cu Muzeul raional Rîmnicu Vîlcea).

55. *Grădiştea Muncelului-Costeşti* (com. Orăştioara de Sus, r. Orăştie, reg. Hunedoara). În campania 1961 s-a terminat dezvelirea cetăţii « Blidaru ». S-au făcut precizări în legătură cu anumite probleme ce au rămas nerezolvate în campaniile anterioare de săpături. Întreaga cetate a fost consolidată.

De asemenea s-au făcut recunoaşteri în regiune, descoperindu-se cîteva noi puncte de interes arheologic. S-au efectuat săpături în trei puncte de pe teritoriul satului Costeşti. La poalele « Cetăţii » s-a săpat castrul de pămînt roman, iar în alte două puncte s-au descoperit locuinţe dacice. (Institutul de istorie Cluj).

56. *Piatra Craivii* (r. Alba, reg. Hunedoara). S-au continuat săpăturile începute în 1960 la cetatea dacică. S-au descoperit ziduri din blocuri de piatră, un « sanctuar » pe una din terase, numeroase fragmente ceramice, arme, podoabe etc., precum şi o monedă romană din primii ani ai sec. I e.n. (Institutul de istorie Cluj şi Muzeul regional Alba Iulia).

57. *Pecica* (r. Arad, reg. Banat). S-au continuat săpăturile de la « Şanţul Mare » unde au mai fost descoperite încă 40 de morminte cu precădere din sec. XII e.n. Inventarul mormintelor constă din monede arpadiene, inele, mărgele, cercei etc.

De asemenea s-a continuat dezvelirea aşezării dacice. S-a descoperit o locuinţă cu absidă şi s-au putut identifica două nivele dacice, dintre care cel mai vechi este probabil anterior sec. I î.e.n. (Institutul de istorie Cluj).

58. *Băniţa* (or. Petroşeni, reg. Hunedoara). Au continuat săpăturile începute în anul 1960 la cetatea dacică de pe înălţimea « Dealul Cetăţii ». S-au dezvelit noi construcţii din piatră: zidul principal de incintă al aşezării, un turn de veghe, o scară monumentală şi s-au completat cercetările la construcţiile dezgropate anterior pe « acropola » cetăţii. (Muzeul regional din Deva).

59. *Teliu* (r. Sf. Gheorghe, reg. Braşov). Pe dealul din partea de nord-vest a satului, s-a săpat într-o cetăţuie dacică datînd din sec. I e.n. (În colaborare cu Muzeul regional Braşov).

60. *Oituz* (com. Breţcu, r. Tîrgu-Secuiesc, reg. Braşov). Pe malul stîng al pîrîului Oituz, la nord de sat, s-a descoperit întîmplător un bordei dacic. Trei vase au ajuns în colecţiile Muzeului din Sf. Gheorghe. (Muzeul regional Sf. Gheorghe).

61. *Tilişca* (r. Sibiu, reg. Braşov). S-au continuat săpăturile începute în anul 1960 în cetatea dacică. Printre descoperirile mai importante menţionăm 14 tipare monetare care serveau la reproducerea în mod fidel a unor monede romane republicane (Muzeul Brukenthal Sibiu).

62. *Obreja* (com. Mihalţ, r. Alba, reg. Hunedoara). La marginea de sud-est a satului, pe partea stîngă a rîului Tîrnava Mare, s-a identificat, în 1961, o aşezare rurală cu locuinţe-bordeie din vremea ocupaţiei romane în Dacia (sec. II—III e.n.). Sondajele restrînse care s-au făcut în vara acestui an au arătat că la Obreja avem de-a face cu o aşezare autohtonă dacică sau în care există şi elemente etnice dacice alături de colonişti romani, fapt dovedit de prezenţa olăriei dacice specifice, lucrate cu mîna, găsite *împreună* cu ceramică romană provincială în interiorul bordeielor. (Institutul de istorie Cluj şi Muzeul regional Deva).

63. *Şimand* (r. Criş, reg. Crişana). Pe locul « Grozdoaie », în urma unor descoperiri întîmplătoare, au fost dezvelite opt morminte de inhumaţie daco-sarmatice avînd ca inventar vase (ceaşca dacică), coliere, brăţări, fibule, cercei, inele şi sute de mărgele. Mormintele datează din sec. II—IV e.n. Tot aici au mai fost descoperite două morminte din perioada avară. (Institutul de istorie Cluj în colaborare cu Muzeul regional Oradea).

64. *Călugăra* (r. Bacău, reg. Bacău). S-a săpat într-o aşezare carpică, sec. II—IV e.n., datată printre altele şi cu o monedă antoniniană. (Muzeul regional Bacău).

65. *Butnăreşti* (r. Roman, reg. Bacău). Săpături într-o necropolă şi aşezare carpică din sec. III e.n. S-au descoperit 19 morminte de incineraţie, dintre care două se datează în prima epocă a fierului, iar în aşezare un atelier de olărie şi două cuptoare de ars oale şi peste 40 de vase. (În colaborare cu Muzeul de istorie din Roman).

66. *Poiana-Dulceşti* (com. Dulceşti, r. Roman, reg. Bacău). S-au efectuat săpături într-o aşezare carpică din sec. III e.n. S-au mai găsit materiale arheologice din epoca neolitică, din prima epocă a fierului, din sec. VIII—IX şi XVI—XVII e.n. (În colaborare cu Muzeul de istorie din Roman).

III. EPOCA GRECO-ROMANĂ

67. *Histria* (r. Istria, reg. Dobrogea).

În cetate

1. Sectorul *Domus:* o serie de sondaje suplimentare în zona celor două mari edificii romano-bizantine (sec. V—VI) şi în străzile adiacente.

2. Sectorul *basilica extra-muros:* dezvelirea unui număr de 33 morminte de inhumaţie (din sec. IV—V) care fac parte din necropola plană a cetăţii, din epoca romană.

Împrejurimi

1. La *necropola tumulară* s-au cercetat şase tumuli din imediata apropiere a cetăţii, dintre care doi conţin elemente privind convieţuirea greco-indigenă.

2. S-au continuat cercetările în *cimitirul din sec.* X din Histria-sat, punctul « Capul Viilor », dezvelindu-se 54 morminte, şi în punctul « Bent » unde s-au săpat 31 morminte din sec. VI—I î.e.n., aparţinînd populaţiei greco-băştinaşe.

68. *Mangalia* (or. Constanţa, reg. Dobrogea). Pe teritoriul satului 2 Mai, la circa 5 km sud de Mangalia, s-a descoperit, într-o movilă, o construcţie funerară din piatră, cu cameră şi dromos, datînd din sec. III î.e.n., avînd în interior două morminte, ambele jefuite din antichitate.

În marginea de sud a oraşului s-au găsit, cu prilejul nivelării terenului, cinci morminte greceşti, din sec. III î.e.n., în care au fost două coliere de aur, două perechi de cercei de aur, un inel de aur şi vase de lut greceşti.

În partea de vest a Mangaliei, pe teritoriul G.A.C., s-a găsit într-o movilă un mormînt de incineraţie din sec. II e.n., avînd ca inventar un candelabru şi două vase de bronz, două inele şi o coroniţă de aur, vase de lut şi de fier, mărgele de sticlă etc. În aceeaşi movilă s-au mai găsit şi alte morminte, cele mai multe din sec. IV—V e.n., îngropate colectiv, în galerii special amenajate.

S-au mai făcut, de asemenea, cercetări sumare în necropola cetăţii, la punctul situat în incinta Sanatoriului T.B.C.

69. *Constanţa* (Tomis) (reg. Dobrogea). Au continuat săpăturile la edificiul roman cu mozaic din piaţa Ovidiu, accentuîndu-se asupra teraselor a 3-a şi a 4-a. S-a constatat existenţa a 10 bolţi în subconstrucţia edificiului cu mozaic, iar în terasa a 4-a au fost degajate mai multe încăperi — depozite de amfore. Într-o zonă adiacentă s-au găsit alte încăperi, unele cu cereale depozitate.

— În sectorul fostei gări — cartierul de vest — au continuat săpăturile la cele două bazilici — A şi B.

— Săpăturile de salvare în necropolele Tomisului au dus la recoltarea unui mare număr de monumente arheologice — inventarul mormintelor. (Muzeul regional Constanţa).

70. *Turnu Severin* (reg. Oltenia). Între 1 iunie şi 15 octombrie s-au făcut săpături în castrul Drobeta. S-au identificat atît la incintă, cît şi la clădirile din interior trei faze constructive principale şi una atestată parţial. S-a putut preciza de asemenea planul turnului tîrziu din colţul de SV al castrului, precum şi datarea lui în sec. XIII. (În colaborare cu Direcţia monumentelor istorice şi Muzeul Porţilor de Fier din Turnu Severin).

71. *Cinciş* (com. Teliuc, or. Hunedoara, reg. Hunedoara). S-au făcut săpături la marginea localităţii, pe locul numit « Popeasca », dezgropîndu-se ruinele unei *villa rustica*. S-au descoperit de asemenea trei morminte, care deşi au fost răvăşite, au dat la iveală vase de lut, obiecte de podoabă, între care un inel de aur cu o piatră *intaglio*, reprezentînd un satir dansînd. (Muzeul regional Deva).

72. *Barboşi* (or. Galaţi, reg. Galaţi). S-au continuat săpăturile în castrul roman de la Barboşi. Cu acest prilej s-a dovedit continuitatea castrului pînă la anul 270 e.n. Castrul suprapune o cetăţuie dacică din sec. I î.e.n. — I e.n. (Muzeul de istorie a Moldovei din Iaşi, în colaborare cu Muzeele regionale Bacău şi Galaţi).

73. *Soporu de Cîmpie* (r. Turda, reg. Cluj). În vara anului 1961 au fost continuate săpăturile din anii precedenţi (1956—1960) în necropola de incineraţie dacică din timpul stăpînirii romane în Dacia. În săpăturile din acest an s-a terminat dezvelirea completă a acestei importante necropole, care cuprindea 193 de morminte, în marea lor majoritate de incineraţie, datînd din sec. II şi III e.n. Necropola de la Soporu de Cîmpie constituie o nouă dovadă arheologică, concludentă, pentru continuitatea în mase compacte a populaţiei autohtone dacice sub ocupaţia romană. (Institutul de istorie Cluj).

74. *Iacobeni* (com. Soporu de Cîmpie, r. Turda, reg. Cluj). În primăvara anului 1961, pe teritoriul acestui sat, în punctul numit « La vie », s-a descoperit întîmplător un cimitir de incineraţie cu urne din timpul stăpînirii romane în Dacia (sec. II—III e.n.). Au fost descoperite vreo 15 morminte de incineraţie cu urne, de tipul celor cunoscute în necropola daco-

romană de la Soporu de Cîmpie, de care cimitirul de la Iacobeni se află la o distanţă de numai 5—6 km. Sondajele arheologice făcute în 1961 vor fi urmate în viitor de săpături mai extinse. (Institutul de istorie Cluj).

75. *Iad* (r. Bistriţa, reg. Cluj). Pe platoul de la nord de sat, în toamna anului 1961, s-a descoperit un castru roman de pămînt, necunoscut şi nebănuit mai înainte în acest loc. Castrul este înconjurat de un val de pămînt cu şanţ în faţă şi are forma unui dreptunghi cu laturile de 160 × 120 m.

Castrul datează de la începutul stăpînirii romane în Dacia şi foarte probabil că el nu a mai fost folosit după construirea castrului vecin de la Orhei. De altfel, vestigiile găsite indică o existenţă scurtă a castrului.

Existenţa acestui castru la 8 km nord-est de Bistriţa, pe limesul de nord al Daciei, aduce o modificare în traseul graniţei provinciei, în sensul că ea nu mai poate fi limitată la apa Şieului, ci cuprinde şi întreaga vale largă a Bistriţei pînă la Munţii Heniu. (Institutul de istorie Cluj şi Muzeul raional Bistriţa).

76. *Călugăreni* (r. Tîrgu Mureş, reg. Mureş-Autonomă Maghiară). La acest castru de pe graniţa de nord-est a Daciei, cunoscut din secolul trecut în literatura arheologică, săpături sistematice s-au făcut abia în vara anului 1961, cînd s-a putut stabili planul, dimensiunile lui exacte şi elementele de fortificaţie.

Castrul are forma unui dreptunghi cu laturile de 162 × 140 m (măsurate de la faţa internă a zidului de incintă) şi a fost construit mai întîi din pămînt, iar după aceea din piatră. Faza castrului de pămînt apare deosebit de clar în profilul unei secţiuni de pe latura de nord.

Trupa staţionată în acest castru, atestată prin numeroase ţigle cu stampilă, este C(ohors) P(rima) AL(pinorum). (Institutul de istorie Cluj).

77. *Cioroiu Nou* (com. Cioroiaşu, r. Băileşti, reg. Oltenia). În această campanie s-au făcut sondaje în afara laturii de răsărit a cetăţii. S-au descoperit unele importante instalaţii termale civile, precum şi un templu cu naos şi pronaos. Ambele clădiri au fost distruse înainte de Filip Arabul. S-a stabilit definitiv că cetatea de pămînt a fost ridicată de populaţia locală la sfîrşitul domniei acestui împărat. (În colaborare cu Muzeul regional Craiova).

78. *Celeiu-Sucidava* (r. Corabia, reg. Oltenia). Săpăturile din aşezarea civilă au continuat pentru lămurirea fortificaţiilor. În partea de sud a oraşului s-a găsit o necropolă romană din sec. II e.n. Au fost descoperite poarta de sud a oraşului apărată de două turnuri semicirculare şi un alt turn de apărare de aceeaşi formă şi pe aceeaşi latură. Sucidava a fost înconjurată cu ziduri la mijlocul secolului III e.n.

IV. EPOCA FEUDALĂ TIMPURIE ŞI DEZVOLTATĂ

79. *Probota* (r. Iaşi, reg. Iaşi). S-au continuat săpăturile începute în anii anteriori în necropola sarmatică (sec. II—III e.n.) de pe Dealul Unchetea. Cu acest prilej au fost descoperite patru morminte de înhumaţie de la sfîrşitul epocii bronzului şi unul de incineraţie din faza hallstattiană tîrzie. (Muzeul de istorie a Moldovei Iaşi, în colaborare cu Secţia de antropologie, Iaşi).

80. *Independenţa* (r. Călăraşi, reg. Bucureşti). Au fost continuate săpăturile în necropola din sec. IV, descoperindu-se nouă morminte de înhumaţie şi unul de incineraţie în urnă. S-au făcut observaţii preţioase cu privire la întinderea necropolei, precum şi la diferitele rituri de înmormîntare. (În colaborare cu Muzeul raional Călăraşi).

81. *Tîrgşor* (r. şi reg. Ploieşti). Cercetările din 1961 au fost axate în principal pe studierea necropolei din sec. III—IV e.n. Au fost descoperite circa 80 morminte de incineraţie şi de

înhumaţie. Pînă în prezent, din totalul de 300 de morminte de înhumaţie, 20 au fost atribuite sarmaţilor şi au fost datate în sec. III e.n. Din cele 110 morminte de incineraţie, 10 au fost atribuite populaţiei dacice libere şi datate în sec. III e.n., iar celelalte grupului cultural Sîntana de Mureş-Cerneahov, fiind datate în sec. IV e.n. Restul mormintelor de înhumaţie aparţin aceleiaşi culturi.

În incinta voievodală au fost executate sondaje stratigrafice şi au fost delimitate în colţul de nord-vest faze de zidărie din sec. XV, XVI şi XVII. (În colaborare cu Muzeul de istorie din Ploieşti).

82. *Gherăseni* (r. Buzău, reg. Ploieşti). Au fost cercetate 20 de morminte, dintre care 10 de incineraţie şi 10 de înhumaţie. Mormintele aparţin grupului cultural Sîntana-Cerneahov. (În colaborare cu Muzeul de istorie Ploieşti).

83. *Oinacu* (or. Giurgiu, reg. Bucureşti). S-au continuat săpăturile în necropola din sec. IV al erei noastre. S-au mai descoperit 17 morminte de înhumaţie şi 11 de incineraţie. Două aparţin grupului de morminte sarmate.

În cuprinsul necropolei s-au găsit complexe din prima şi a doua epocă a fierului. (În colaborare cu Muzeul raional Giurgiu).

84. *Olteni* (r. Videle, reg. Bucureşti). Sondaje în necropola de tip Sîntana-Cerneahov. S-au descoperit cinci morminte de înhumaţie şi două de incineraţie.

85. *Piatra Frecăţei* (com. Ostrov, r. Măcin, reg. Dobrogea). Săpăturile au continuat şi în 1961, descoperindu-se noi morminte de tip Sîntana-Cerneahov.

86. *Mugeni* (r. Odorhei, reg. Mureş-Autonomă Maghiară). Au fost continuate săpăturile pe terasa a doua a Tîrnavei Mari, unde au fost dezvelite două locuinţe de suprafaţă cu ceramică ariuşdeană nepictată, amestecată cu ceramică de tip Coţofeni, avînd afinităţi cu cultura Glina III — Schneckenberg şi Usatovo.

Între calea ferată şi albia rîului au fost identificate, în trei straturi suprapuse, o aşezare din epoca bronzului de tip Wietenberg, una din sec. III—IV e.n. cu un cuptor de olar şi o aşezare din sec. XII—XIII. (Institutul de istorie Cluj, în colaborare cu Muzeul raional Odorhei).

87. *Brateiu* (r. Mediaş, reg. Braşov). S-au continuat săpăturile în două puncte pe terasa Tîrnavei Mari. În cimitir s-au mai descoperit 40 de morminte (în total 120) care se datează la sfîrşitul sec. IV şi începutul sec. V e.n. În cuprinsul cimitirului şi aparţinînd aceleiaşi epoci, s-au găsit două cuptoare de copt cu groapă.

În aşezare s-au descoperit cinci bordeie şi un cuptor de ars oale, toate aparţinînd aceleiaşi culturi şi datate în sec. V e.n.

88. *Mediaş* (reg. Braşov). În cimitirul biritual din sec. X e.n. de la capătul răsăritean al oraşului, deasupra drumului spre Dîrloş au fost dezvelite un mormînt de înhumaţie şi cinci morminte de incineraţie cu urne, unul fiind asociat cu un schelet de bovideu. La capătul de apus al oraşului, în hotarul « Teba », în baia de nisip a fabricii « Vitrometan », au fost găsite în primăvara 1961 întîmplător trei morminte de înhumaţie din sec. V e.n. Cu ocazia sondajelor efectuate, vara, în acest loc, au fost identificate un schelet de copil, probabil contemporan cu mormintele găsite anterior, precum şi o aşezare din perioada Latène II şi din a doua jumătate a sec. XII e.n. (Institutul de istorie Cluj).

89. *Botoşani* (reg. Suceava). S-au continuat săpăturile pe « Dealul Cărămidăriei » din apropierea oraşului Botoşani. Au fost degajate resturile unui bordei din sec. I e.n. şi o locuinţă de suprafaţă din sec. IV e.n. De asemenea, în apropierea acestei aşezări au fost descoperite şase morminte de înhumaţie aparţinînd unei necropole din sec. V e.n. (Muzeul de istorie a Moldovei Iaşi, în colaborare cu Secţia de antropologie Iaşi şi Muzeul raional Botoşani).

90. *Cluj*. Cu ocazia săpăturilor de fundaţie a unui mare bloc de pe str. 30 Decembrie s-au descoperit şase morminte: unul neolitic, aparţinînd culturii Criş (la 7 m adîncime), trei din sec. V—VI şi două feudale, din sec. XVI—XVII. (Institutul de istorie Cluj).

91. *Ipoteşti* (com. Coteana, r. Slatina, reg. Argeş). S-au continuat săpăturile. Într-un bordei aparţinînd culturii de tip Ipoteşti, s-a descoperit un cercel bizantin din sec. VI e.n. (În colaborare cu Muzeul regional din Piteşti).

92. *Ceptura* (r. Mizil, reg. Ploieşti). La Budureasca au fost cercetate cîteva bordeie şi gropi aparţinînd grupului cultural Ipoteşti-Ciurel-Cîndeşti. (În colaborare cu Muzeul de istorie Ploieşti).

93. *Blandiana* (r. Orăştie, reg. Hunedoara). Pe malul stîng al Mureşului, « Lîngă brod » a fost identificată aşezarea căreia îi aparţine cimitirul cunoscut mai demult prin descoperiri întîmplătoare de vase. Pe malul opus, « În vii », s-a descoperit lîngă locul denumit « Ţeligrad » un cimitir de înhumaţie din sec. X e.n. Există aşadar pe amîndouă malurile Mureşului cîte o aşezare cu cimitirul ei, Blandiana A şi B, deosebite din punct de vedere cultural şi probabil şi cronologic. (Institutul de istorie Cluj).

94. *Sălaşuri* (com. Veţca, r. Tîrgu Mureş, reg. Mureş-Autonomă Maghiară). S-au continuat săpăturile, cercetîndu-se în întregime aşezarea slavă din sec. VII—VIII şi descoperindu-se cinci bordeie, care aparţin fazei noi a aşezării (fără ceramică autohtonă). (În colaborare cu Muzeul regional Sf. Gheorghe şi Muzeul raional din Cristurul Secuiesc).

95. *Bezid* (r. Tîrgu Mureş, reg. Mureş-Autonomă Maghiară). S-au continuat săpăturile în aşezarea din sec. IV e.n. şi în aşezarea slavă din sec. VII—VIII, în care s-au găsit şi urme ale populaţiei băştinaşe. (În colaborare cu Muzeul regional Sf. Gheorghe şi cu Muzeul raional Cristurul Secuiesc).

96. *Noşlac* (r. Aiud, reg. Cluj). În cimitirul din sec. VI—VII e.n. au fost identificate pe o distanţă de circa 300 m, opt şiruri de morminte, dezvelindu-se în total pînă în prezent 80, printre care s-au găsit şi cinci schelete de cai. Inventarul funerar constă din arme, vase, obiecte de podoabă şi unelte. Lipsesc fibule, dar apar piese de factură bizantină, unele cu semnul crucii. Populaţia înmormîntată în acest cimitir, situat în imediata apropiere a salinelor de la Ocna Mureşului, a exploatat şi valorificat aceste saline. (Institutul de istorie Cluj).

97. *Sultana* (com. Coconi, r. Olteniţa, reg. Bucureşti). În 1961 s-au dezgropat 31 morminte de înhumaţie şi nouă de incineraţie. Mormintele de înhumaţie au cele mai multe un inventar bogat: vase de lut, obiecte de podoabă şi oase de animale. S-au făcut observaţii preţioase cu privire la ritul de înmormîntare.

Săpături de salvare într-un tumul parţial distrus. S-au găsit şase morminte cu ocru roşu. Scheletele erau chircite, înroşite cu ocru. În « mantaua » movilei s-au descoperit patru morminte hallstattiene. (În colaborare cu Muzeul raional Olteniţa).

98. *Dridu* (r. Urziceni, reg. Bucureşti). Continuîndu-se săpăturile, s-au descoperit cinci bordeie dintre care patru aparţin fazei mai vechi, iar unul fazei mai noi de locuire. De asemenea, s-au descoperit trei gropi lutuite, probabil gropi de provizii ale aşezării din sec. X—XI e.n. Semnalăm fragmentele unei vetre portative de formă rectangulară şi bucăţi foarte numeroase din rîşniţe de piatră de tipul roman şi bizantin.

99. *Hărman* (r. Sf. Gheorghe, reg. Braşov). Sondaj pe dealul Lempeş într-o aşezare aparţinînd culturii Schneckenberg. Se văd şi urmele unei cetăţi cu ziduri de piatră. S-au găsit fragmente ceramice din a doua jumătate a sec. XI şi din sec. XII, precum şi din a doua jumătate a sec. XIV, cînd cetatea nu mai exista. (În colaborare cu Muzeul regional Braşov).

100. *Cîrţa* (r. Făgăraş, reg. Braşov). Sondaj în vederea restaurării în incinta fostei mănăstiri cisterciene (latura de est). S-au găsit, printre altele, fragmente ceramice din sec. XIII—XIV. (Direcţia monumentelor istorice).

101. *Cricău* (r. Alba, reg. Hunedoara). Săpături în vederea stabilirii planului inițial al bisericii romanice. S-a descoperit un cimitir din a doua jumătate a sec. XII. De asemenea s-au găsit fragmente ceramice aparținînd culturilor Coțofeni și Wietenberg. (Direcția monumentelor istorice și Muzeul regional Alba Iulia).

102. *Sebeș* (reg. Hunedoara). În vederea restaurării bisericii evanghelice, s-au făcut săpături pentru stabilirea planului bisericii inițiale romanice. S-a stabilit de asemenea existența unei necropole datînd din a doua jumătate a sec. XII. (Direcția monumentelor istorice).

103. *Bucov* (or. Ploiești, reg. Ploiești). S-au definit două niveluri de locuire din epoca feudală (sec. XVI—XVII). Dintre complexele aparținînd epocii feudale timpurii au fost cercetate două locuințe de suprafață, dintre care una servea și ca atelier pentru prelucrarea fierului.

104. *Slon* (r. Teleajen, reg. Ploiești). În 1961 a fost dezvelit zidul de nord al cetății din epoca feudală timpurie. De asemenea, s-au făcut cercetări pe platoul din fața cetății unde s-a găsit drumul de acces și urmele unei barăci de lemn.

105. *Ocna Sibiului* (r. Sibiu, reg. Brașov). Pe platoul de lingă stațiunea balneară, în urma unei descoperiri întîmplătoare, s-au făcut sondaje restrînse în vara anului 1961, descoperindu-se 18 morminte de incinerație cu urnă și un mormînt de înhumație. Mormintele dezgropate, așezate în șiruri, fac parte dintr-un cimitir de incinerație sau biritual mai vast, databil în sec. IX—X e.n. (Institutul de istorie Cluj).

106. *Basarabi* (r. Medgidia, reg. Dobrogea). Continuarea săpăturilor arheologice în cariera de cretă — la început numai de către Institutul de arheologie și după aceea în colaborare cu Direcția monumentelor istorice, care a executat noi lucrări provizorii de protecție și consolidare — a dus la dezvelirea pe o mare porțiune a carierei de cretă din secolul X e.n. S-a degajat în întregime un masiv de cretă de forma unui mare cub neregulat, cu fiecare latură de aproape 10 m, în care sînt cioplite trei bisericuțe suprapuse, galerii și morminte avînd incizate pe pereți diferite reprezentări (îndeosebi cai și cruci), inscripții runice, chirilice, una glagolitică, alta cu caractere arabe și alta în limba greacă. S-au făcut observații privind strînsa legătură dintre carieră și monumentele cioplite în masivul alb, crutat într-adins, de către locuitorii acesteia. În stratul gros de umplutură al carierei, făcut de aceiași lucrători, s-au descoperit unelte de fier (tîrnăcoape, topoare), folosite la cioplirea masivului, obiecte mărunte (fusaiole ș.a.), cioplite din bucăți de cretă, ceramică locală și bizantină, precum și cîteva morminte.

107. *Păuleasca* (com. Frumoasa, r. Zimnicea, reg. București). Au început săpăturile într-o necropolă de incinerație din epoca feudală timpurie (sec. IX—X). Pe același loc au apărut și morminte de înhumație din sec. III e.n.

108. *Șendreni* (r. Galați, reg. Galați). S-a efectuat un sondaj pe locul numit « Casa lui Secan », degajîndu-se trei semibordeie aparținînd culturii străromînești din sec. X e.n. (Muzeul de istorie a Moldovei Iași, în colaborare cu Muzeul regional Bacău).

109. *Garvăn* (com. Văcăreni, r. Măcin, reg. Dobrogea). S-au continuat săpăturile reluate în 1960 în sectorul A, in vederea epuizării depunerilor feudale timpurii (sec. X—XII) și a efectuării unor sondaje în stratul romano-bizantin (sec. IV—VI). S-a săpat în continuare în sectorul D și s-a dezvelit turnul nr. 12 al cetății. În secțiunea S 5, de la est de ruinele cetății, s-au cercetat depunerile din sec. X—XII de deasupra bordeiului nr. 4.

110. *Filiaș* (or. Cristuru Secuiesc, reg. Mureș-Autonomă Maghiară). Sondaj într-o așezare din sec. XIII, descoperită la sud-est de comună, pe locul numit « Terenul pădurii mari ». S-au descoperit trei vetre și ceramică de factură slavă. (Muzeul regional Sf. Gheorghe).

111. *Tăuți* (com. Meteș, r. Alba, reg. Hunedoara). Au început săpături la cetatea feudală « Sf. Mihail ». S-a lămurit în linii generale planul cetății, datată cu documente în sec. XIII.

S-a descoperit un bogat material ceramic din sec. XIV şi XV. La baza stratului medieval, a fost determinat un strat de cultură de tip Coţofeni. (Muzeul regional Alba Iulia).

112. *Galiţa* (com. Canlia, r. Adamclisi, reg. Dobrogea). La « Păcuiul lui Soare » au fost cercetate zona porţii cetăţii bizantine precum şi partea centrală a aşezării dinăuntrul incintei. S-au precizat trei niveluri feudale timpurii (sec. X—XI) şi alte trei din epoca feudală (sec. XIII—XV). Între materialele descoperite merită să fie menţionat un tezaur de 177 monede de argint bulgăreşti şi romîneşti din sec. XIV. Printre acestea s-a găsit un tip Terter necunoscut pînă astăzi.

113. *Bîrlad* (reg. Iaşi). S-au continuat săpăturile începute în 1958 la cetatea de pămînt din sec. XV, situată la răsărit de oraş, pe malul rîului Bîrlad. S-a precizat sistemul de fortificare şi s-au dezvelit în interiorul cetăţii 29 de locuinţe. (În colaborare cu Muzeul militar central).

114. *Coconi* (r. Olteniţa, reg. Bucureşti). Continuarea săpăturilor din aşezarea rurală fortificată « La şanţuri » a dus la descoperirea a încă 16 locuinţe din sec. XIV—XV, a unui cimitir din sec. XV şi a unui abundent material arheologic. (În colaborare cu Muzeul raional Olteniţa).

115. *Tîrgovişte* (reg. Ploieşti). Restaurările întreprinse de Direcţia monumentelor istorice au necesitat săpături arheologice sistematice. Au fost găsite importante urme datînd din sec. XIV—XVII, stabilindu-se cronologia unor construcţii din palatul domnesc. (În colaborare cu Muzeul raional Tîrgovişte).

116. *Vineţeşti* (com. Olteneşti, r. Huşi, reg. Iaşi). În faţa satului, pe malul Crasnei, au fost descoperite două complexe de locuire din sec. XV—XVI e.n., precum şi urmele unui cimitir din aceeaşi vreme. (Muzeul de istorie a Moldovei Iaşi).

117. *Iaşi*. S-au continuat săpăturile de salvare pe teritoriul oraşului Iaşi şi în împrejurimi, intrînd în raza oraşului, în mai multe puncte, după cum urmează:

1. La *Curtea Domnească* (pe locul actualului Palat al culturii) s-au descoperit resturi de locuire din sec. XII—XIII şi din sec. XV—XVII.

2. În curtea *bisericii Sf. Sava*, cu ocazia lucrărilor de construcţie a unui complex şcolar, au fost scoase la iveală resturi de locuinţe de suprafaţă din sec. XVI, cu un foarte bogat material ceramic decorativ, ceramică turcească de import şi unele obiecte de fier. Tot aici au fost descoperite şi două tezaure de monede de argint ungureşti şi poloneze din sec. XVI.

3. În *Piaţa Unirii* şi *str. Filimon Sîrbu* 7, cu ocazia lucrărilor edilitare au fost descoperite două cuptoare de ars ceramică din sec. XVI—XVII.

4. Pe *str. Armeană* colţ cu Sf. Sava s-au descoperit resturi ceramice de factură orăşenească datînd din sec. XVII.

5. În *comuna Tomeşti*, intrată în raza oraşului, cu ocazia lucrărilor de plantare a unei vii, s-a descoperit un cuptor de ars ceramică cenuşie-neagră din sec. XVII—XVIII. (Muzeul de Istorie a Moldovei Iaşi).

118. *Suceava*. În sectorul Şipot s-au mai descoperit trei bordeie slave. Tot aici s-au identificat urme ale activităţii meşteşugăreşti din perioada feudală; trei cuptoare de redus minereu, un atelier cu locuinţa lui, din sec. XIV.

În sectorul Mirăuţi s-au făcut sondaje cu privire la datarea bisericii şi pentru depistarea unor urme mai vechi.

La Cetatea de Scaun s-a continuat degajarea de moloz a zidurilor cetăţii pînă la nivelul sec. XVII; s-au făcut cercetări la « pulberărie » şi s-a descoperit o fîntînă în incinta cetăţii. (În colaborare cu Muzeul de istorie a Moldovei Iaşi şi cu Muzeul regional Suceava).

119. *Piua Petrei* (r. Feteşti, reg. Bucureşti). În punctul « La mănăstire », pe teritoriul vechiului *Tîrg de floci*, s-au executat primele sondaje de informare stratigrafică. S-au găsit urme din secolele XIV—XVII (locuinţe, gropi, cimitire, monede).

120. *Bucureşti.*

a) *Cartierul Militari-Cîmpul Boja* (r. 16 Februarie) în partea de nord-vest a oraşului. A fost continuată dezvelirea aşezărilor din sec. III şi sec. VI e.n., situate pe o terasă înaltă de pe malul drept al rîului Dîmboviţa. Rezultatele obţinute arată că aşezările respective se întind spre sud-vest (spre interiorul terasei) şi spre est, către cursul Dîmboviţei. Au fost sesizate complexe de locuire aparţinînd culturii Tei din epoca bronzului. (În colaborare cu Muzeul de istorie a oraşului Bucureşti).

b) *Străuleşti* (r. Griviţa Roşie). În partea de nord-est a oraşului pe terase joase situate pe malul stîng al rîului Colentina:

— *Punctul Lunca:* s-a continuat cercetarea aşezării din sec. VI—VII e.n. surprinsă cu ocazia săpăturilor de salvare din 1960. Au fost descoperite complexe de locuire aparţinînd unei aşezări din sec. III e.n., situată mai departe spre nord şi vest.

— *Punctul Măicăneşti*, în apropiere de punctul Lunca. Complexe de locuire aparţinînd aşezărilor din sec. III, VI—VII e.n. A fost continuată dezvelirea aşezării din sec. XV—XVI ce poate fi identificată cu satul Măicăneşti, cunoscut în documentele vremii.

c) *Căţelu-Nou* (r. 23 August) în partea de sud-est a oraşului. În continuarea săpăturilor de salvare din 1960 a fost continuată cercetarea staţiunii situate pe malul drept (vestic) al rîului Colentina. Au fost descoperite complexe de locuire din epoca bronzului (cultura Tei), din prima epocă a fierului (cultura Basarabi), din a doua epocă a fierului şi din sec. VI—VII e.n.

d) *Pe str. Soldat Chivan Nicolae* (r. 1 Mai), pe malul vestic al lacului Fundeni, în apropiere de gara Obor, în partea de est a oraşului. Au fost începute săpături pentru salvarea unei aşezări din sec. VI e.n., distrusă în mare parte prin exploatarea lutului. Urme de locuire Glina III ce se întind mai cu seamă spre sud-est.

e) *Săpătură de salvare la Biserica Sf. Visarion Vechi* (r. 30 Decembrie) în apropiere de piaţa Mihail Eminescu. Au fost distinse etape ale construcţiei bisericii şi au fost surprinse resturile cimitirului situat în epoca respectivă în jurul monumentului (sfîrşitul sec. XVIII—începutul sec. XIX).

f) *Com. Tinganul* (r. 23 August) la sud de oraş, în apropiere de balta Cernica. Au fost descoperite complexe feudale ce au aparţinut mănăstirii Tînganul ctitorie a lui Radu cel Frumos; o parte din temeliile unei biserici din sec. XV; resturi ale unor construcţii din sec. XVI—XVIII; cimitir feudal cu mai multe faze de înmormîntare, situat în jurul construcţiilor mănăstirii. Pe acelaşi teren au fost surprinse complexe de locuire ce fac parte dintr-o aşezare din epoca a II-a a fierului. (Punctele b—f: săpături executate de Muzeul de istorie a oraşului Bucureşti).

g) *Ciurel.* S-au continuat săpăturile în aşezarea din sec. VI—VII e.n., descoperindu-se trei gropi de bordeie cu cuptor.

DORIN POPESCU

DESCOPERIRI RECENTE ŞI MAI VECHI DE MONEDE ANTICE ŞI BIZANTINE ÎN REPUBLICA POPULARĂ ROMÎNĂ

În prezenta cronică continuăm publicarea descoperirilor monetare, apărute în cursul anului 1961, la care am mai adăugat unele descoperiri mai vechi ce au fost cunoscute abia în cursul acestui an.

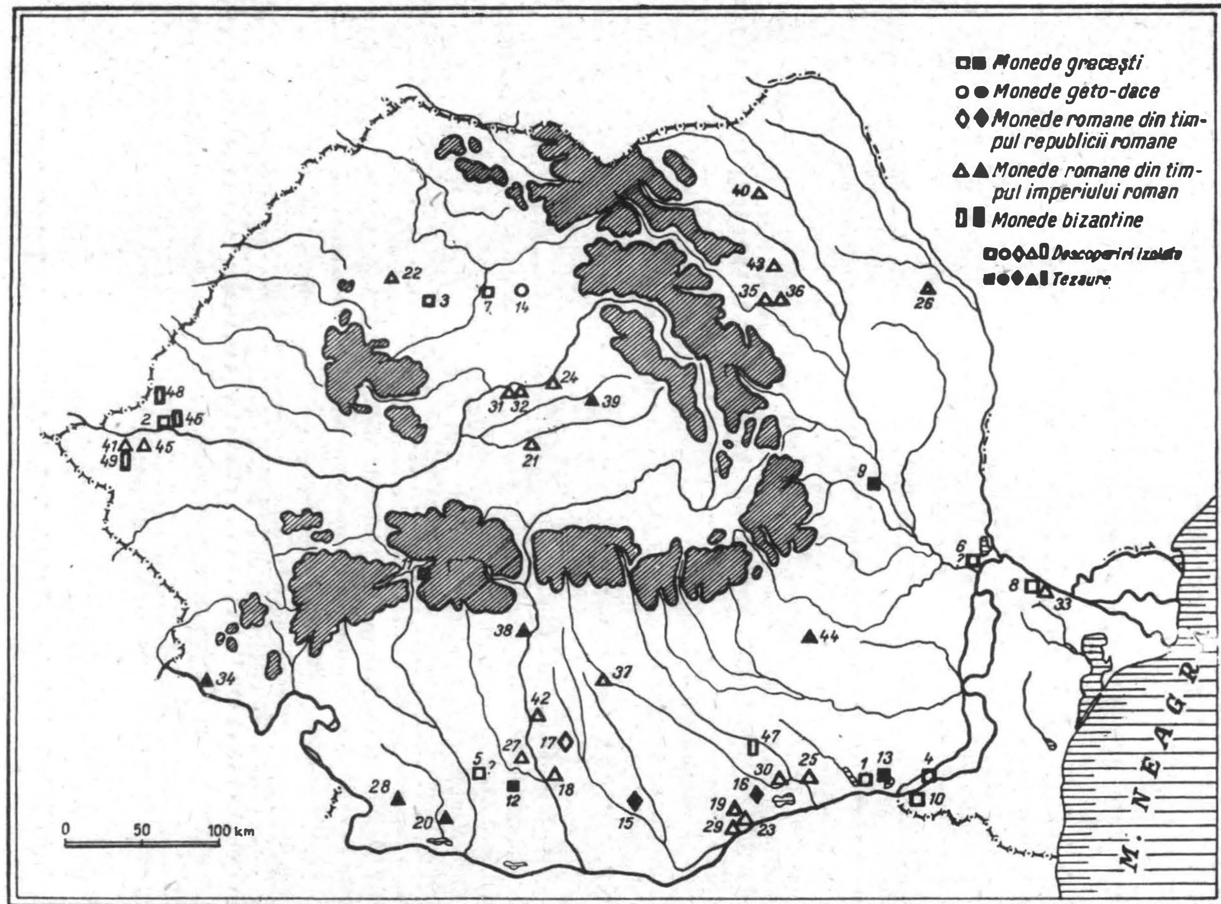

Fig. 1. — Harta R.P.R. cu localitățile unde s-au făcut descoperirile monetare menționate în această cronică.

Mergînd pe liniile trasate la începutul cronicii anterioare, am inclus şi descoperirile monetare din cursul săpăturilor anului 1961, atunci cînd ele ne-au fost comunicate şi cînd am considerat că au o valoare istorică deosebită pentru epoca şi locul unde s-au aflat.

În îndeplinirea acestei sarcini se cuvine să amintim de ajutorul prompt ce ne-a fost dat de către Institutul de istorie al Academiei R.P.R., filiala Cluj, care a ţinut să ne comunice, cu toate datele necesare, ultimele descoperiri monetare din săpături. Acelaşi ajutor l-am primit şi din partea celor mai multe muzee din ţară, precum şi din partea a numeroşi colegi din Bucureşti şi provincie.

În ce ne priveşte, am încercat în cronica de faţă să dăm unele precizări mai ample notelor informative, indicînd tipul monedei după cataloagele respective de specialitate sau, în cazul tezaurelor de monede romane imperiale, repartizarea lor numerică pe împăraţi.

Pe viitor vom încerca, desigur în limitele posibilităţilor, să îmbogăţim aceste precizări.

I. MONEDE GRECEŞTI

1. *Andolina* (com. Ciocăneşti, r. Călăraşi). O tetradrahmă de la Alexandru cel Mare s-a aflat cam prin partea de vest a satului Andolina, unde la suprafaţa terenului se găsesc numeroase resturi ceramice ce aparţin culturii geto-dace. Moneda a ajuns la Muzeul din Călăraşi.

Informaţie: N. Anghelescu, Muzeul din Călăraşi.

2. *Arad* (r. Arad, reg. Banat). Pe teritoriul oraşului, în cartierul Grădişte, cu prilejul săpării unei grădini s-a găsit o drahmă emisă de oraşul Dyrrhachium, de pe coasta Mării Adriatice. S-a putut preciza şi numele magistraţilor: Ξένων-Φυλλία (cf. A. Maier, în NZ, n.F., I, 1908, p. 27, nr. 376).

Moneda a fost donată Muzeului din Arad de către Meisl Ludovic în 1960.

Informaţie: E. Dörner, Muzeul din Arad.

3. *Aşchileul Mare* (r. Gherla, reg. Cluj). O monedă de bronz de la Lysimach a fost aflată pe teritoriul acestei localităţi prin anii 1931—1934.

Exemplarul este foarte tocit şi se păstrează în Muzeul din Gherla.

Informaţie: D. Protase, Institutul de istorie Cluj.

4. *Coslogeni* (com. Dichiseni, r. Călăraşi). Pe teritoriul satului Coslogeni, în baltă, pe Grădiştea Coslogeni, la punctul numit « la Clinci », s-a descoperit în 1961 un stater de aur de la Alexandru cel Mare.

Pe reversul monedei, sub braţul zeiţei Nike se văd două sigle aşezate una sub alta: K şi N. Capetele literelor sînt uşor globulate. Moneda are greutatea de 8,35 g şi diametrul de 18 mm.

Se păstrează la Muzeul din Călăraşi.

Informaţie: N. Anghelescu, Muzeul din Călăraşi.

5. (?) *Coşoveni* (r. Craiova, reg. Oltenia). Ca provenind din această comună şi aflată cu peste 40 de ani în urmă, a ajuns într-o colecţie particulară o drahmă a oraşului Amisus din Pont.

Av. Cap feminin cu stephane turelată.

Rev. ΓΕΙΡΑ (în exergă). Bufniţă pe scut cu aripile larg deschise. În cîmp. dr. semiluna, iar în st. o stea.

AR. Greut. 5,33 g. Diam. 18 mm. Moneda este tocită, are marginile şi grosimea neregulate.

Moneda se datează în sec. IV î.e.n. Cf. B. V. Head, *Historia Numorum*², p. 496. Cf. Waddington, Babelon, Reinach, *Recueil général des monnaies grecques d'Asie Mineure, Pont et Paphlagonie.*

Informație: M. Sănătescu, Rîmnicu Vîlcea.

6. ? *Galați* (regiune). Ca provenind din regiunea Galați au fost achiziționați pentru Cabinetul numismatic al Bibliotecii Academiei R.P.R., trei stateri de aur: unul de la Alexandru cel Mare, avînd pe revers ca simbol un trident; cel de-al doilea, de la același monarh, are ca simbol un corn al abundenței; cel de-al treilea a fost emis de Filip III Arhideul.

Informație: O. Iliescu, CN-BARPR*.

7. *Gherla* (reg. Cluj). În cursul anului 1960 s-a descoperit într-o grădină de pe teritoriul orașului o drahmă emisă de una din cetățile grecești Dyrrhachium sau Apollonia de pe coastele Mării Adriatice.

Informație: D. Protase, Institutul de istorie Cluj.

8. *Isaccea* (împrejurimi, r. Tulcea, reg. Dobrogea). O monedă de aur de la Lysimach a fost găsită prin împrejurimile acestei localități și ajunge într-o colecție particulară în orașul Tulcea. Amănunte lipsesc.

Informație: G. Simion, Muzeul din Tulcea.

9. *Mărășești* (r. Panciu, reg. Galați). Din faimosul tezaur de circa 800 stateri de aur descoperiți în 1909 în această localitate, un stater de aur de la Alexandru cel Mare, în greutate de 8,37 g, este cumpărat de la unul din urmașii descoperitorilor[1].

Informație: O. Iliescu, CN-BARPR.

10. *Ostrov* (r. Adamclisi, reg. Dobrogea). Un stater de aur de la Seleucus I, găsit în localitatea de mai sus, a ajuns într-o colecție particulară, iar ulterior a fost achiziționat de CN-BARPR.

Informație: O. Iliescu, CN-BARPR.

11. *Peștera Bolii* (or. Petroșani, reg. Hunedoara). În cariera de piatră de la Peștera Bolii s-a descoperit cu cîțiva ani în urmă un tezaur de monede antice. Din această descoperire, 12 imitații după tetradrahmele thasiene au intrat în colecțiile Muzeului din Deva.

Informație: O. Floca, Muzeul regional Deva.

12. *Preajba de Pădure* (r. Caracal, reg. Oltenia). Dintr-un mic tezaur de monede de bronz ce s-ar fi descoperit în această localitate, nouă bucăți sînt de la Filip II, parte cu călărețul spre dr., parte spre st.

Informație: O. Iliescu, CN-BARPR.

13. *Rasa* (r. Călărași, reg. București). La tezaurul de monede antice descoperit în această localitate și publicat la timpul său de Constantin Moisil, se mai adaugă acum o tetradrahmă de la Alexandru cel Mare și una de la Seleucus I. Ambele monede au fost achiziționate pentru CN-BARPR.

Informație: O. Iliescu, CN-BARPR.

II. MONEDE GETO-DACE

14. *Sîntioana* (r. Gherla, reg. Cluj). Ca descoperită pe teritoriul acestei localități, ajunge în Muzeul din Gherla o monedă dacică de argint de tipul Pink, pl. XVII, 326—328.

Informație: D. Protase, Institutul de istorie Cluj.

---

* CN-BARPR = Cabinetul numismatic al Bibliotecii Academiei R.P.R.

[1] Constantin Moisil, în *BSNR*, XI, 1914, p. 25—26. Cf. B. Mitrea, *Penetrazione...*, în *ED*, X, 1945, p. 51.

III. MONEDE ROMANE REPUBLICANE

15. *Călineşti* (r. Alexandria, reg. Bucureşti). Pe teritoriul comunei, în grădina de zarzavat a gospodăriei colective din localitate, în apropierea imediată a rîului Valea Cîinelui, locuitorul Ilie Cotulbea a descoperit în vara anului 1961 un tezaur de denari romani din timpul republicii. Întregul depozit cuprindea 101 monede, printre care se află trei imitaţii după tetradrahmele thasiene şi cîteva imitaţii sau contrafaceri după denarii romani republicani.

Cea mai recentă monedă din tezaur poartă numele magistratului monetar A. Plautius (*BMC*, Roma, 3916, a.54 î.e.n.). Cf. Sydenham, 932, a.54 î.e.n.

Întregul tezaur a fost descoperit într-o căniţă de lut, caracteristică culturii geto-dace.

Informaţie: C. Preda şi B. Mitrea, Institutul de arheologie Bucureşti.

16. *Mihai Bravu* (r. Giurgiu, reg. Bucureşti). Cu ani în urmă, locuitorul Nicolae Cioroiu, azi decedat, a descoperit pe teritoriul comunei un tezaur de denari romani din timpul republicii. Numărul exemplarelor descoperite, precum şi împrejurările în care au fost aflate, rămîn să fie precizate ulterior prin cercetări pe teren. Din această descoperire un număr de 57 exemplare au fost oferite Institutului de arheologie spre a fi achiziţionate.

Piesele oferite se eşalonează în timp de la sfîrşitul secolului al III-lea, pînă în primul sfert al secolului I î.e.n. Cea mai recentă monedă păstrată este un denar emis de magistratul monetar L. Farsuleius Mensor, de tipul Grueber, Roma, 3299, a.75 î.e.n. sau Sydenham, 789, a.73 î.e.n. Cele mai vechi monede sînt mult tocite de circulaţie, pe cînd cele mai recente sînt mai puţin tocite. Printre ele remarcăm şi o imitaţie după denarul lui L. Papius.

Informaţie: B. Mitrea, Institutul de arheologie Bucureşti.

17. *Tîmpeni* (r. Slatina, reg. Argeş). Un denar roman din timpul republicii descoperit în această localitate ajunge la Muzeul din Slatina. Poartă numele magistratului L. Sempronius Pitio şi este de tipul Grueber, Roma, 711, a.172—151 î.e.n. Cf. Sydenham, 402, a.145—138 î.e.n.

Informaţie: M. Butoiu, Muzeul din Slatina.

IV. MONEDE ROMANE IMPERIALE

18. *Bălăneşti* (r. Drăgăneşti-Olt, reg. Argeş). La Muzeul din Slatina ajunge o monedă colonială grecească, emisă de oraşul Tomis sub Severus Alexander. După informaţiile ce se păstrează, moneda a fost găsită la Bălăneşti, iar după preciziunile noastre, este de tipul Pick, 3150.

Informaţie: M. Butoiu, Muzeul din Slatina.

19. *Băneasa* (r. Giurgiu). În cursul anului 1957 s-a descoperit în această localitate un denar de argint de la Faustina I. Este de tipul Cohen², 32 sau *BMC*, 274.

Informaţie: M. Ionescu, Muzeul din Giurgiu.

20. *Bîrca* (r. Segarcea, reg. Oltenia). Pe teritoriul comunei, s-a descoperit în 1961 un tezaur compus din 135 de monede romane imperiale din argint. După informaţii preliminare par a fi din sec. II—III.

Informaţie: Ion Firu, *Tezaure monetare descoperite în Oltenia*, în ziarul *Romînia Liberă*, XIX, 1961, nr. 5273 din 28 septembrie.

Cercetări pe teren au fost făcute de C. Preda, în octombrie 1961.

21. *Brateiu* (r. Mediaş, reg. Braşov). Într-un mormînt de incineraţie s-a aflat şi o monedă mică de bronz de la unul din împăraţii romani din a doua jumătate a secolului al IV-lea sau chiar începutul celui următor.

Informație: Ion Nestor, Institutul de arheologie București.

22. *Buciumi* (r. Zalău, reg. Cluj). Un denar de la Traian (de tip Cohen[2], 288) s-a descoperit pe teritoriul castrului roman din această localitate. Moneda a ajuns în colecție particulară.

Informație: Institutul de istorie Cluj.

23. *Comasca* (com. Oinacu, or. Giurgiu, reg. București). În această localitate s-a descoperit, în mai 1961, o monedă de la Macrinus (?).

Informație: M. Ionescu, Muzeul din Giurgiu.

24. *Cristești* (r. Tg. Mureș, reg. Mureș-Autonomă Maghiară). Un denar cu efigia Sabinei, soția lui Hadrian, și o monedă de bronz rămasă deocamdată neprecizată, au fost descoperite într-un mormînt de înhumație, în cursul anului 1961.

Informație: N. Vlassa, Institutul de istorie Cluj.

25. *Curcani* (r. Oltenița, reg. București). Într-o vie, pe teritoriul acestei localități, s-au descoperit, cu ani în urmă, două monede de aur: una de la Iovian și alta de la Valens. Ambele exemplare au fost achiziționate de CN-BARPR.

Informație: O. Iliescu, CN-BARPR.

26. *Dumitrești-Gălății* (com. Schitu Duca, r. Iași). Într-o urnă carpică s-a descoperit o monedă de bronz din timpul imperiului roman. Ea a fost perforată din antichitate și deși a fost tocită din vechime și în parte distrusă de descoperitori, se poate preciza că este vorba de un *quadras* din a doua jumătate a domniei lui Antonin Piul, deoarece pe revers se vede capul tînăr al lui M. Aureliu ca Caesar.

AE Greut. 1,99 g. Diam. 17 mm.

Informație: I. Ioniță, Muzeul de istorie Iași.

27. *Enoșești* (com. Piatra Olt, r. Slatina, reg. Argeș). Din această localitate ajunge în Muzeul din Slatina o monedă de bronz colonială, emisă de orașul Nicaeea în prima jumătate a secolului al III-lea.

Informație: M. Butoiu, Muzeul din Slatina.

28. *Galicea Mare* (r. Băilești, reg. Oltenia). Cu prilejul unor lucrări agricole, locuitorul Petre Păcurin a descoperit la marginea comunei, în 1961, un tezaur de 800 denari romani din timpul imperiului. Monedele se eșalonează în timp de la Antonin Piul pînă la Filip Arabul. O mare parte din exemplare a fost emisă sub Gordian III și Filip Arabul.

Informație: Ion Firu, *Monezi din epoca romană*, în *Scînteia*, XXX, 1961, nr. 5190 din 9 iunie.

29. *Giurgiu*. În 1961 s-a descoperit în oraș, pe strada Fîntînilor nr. 50, o monedă de bronz de la Licinius-fiul. Este de tipul Cohen[2], 21. Exemplarul a fost bătut în atelierul din Kyzic.

Informație: M. Ionescu, Muzeul din Giurgiu.

30. *Herăști* (r. Oltenița, reg. București). În via Gostat-ului din localitate s-a găsit, prin anii 1959—1960, o monedă de bronz, emisă de orașul Marcianopolis, în timpul lui Gordian III.

Av. Busturile afrontate ale lui Gordian și Sarapis, iar în legendă se mai citește [...ΓΟΡ] ΔΙΑΝΟC AVΓ.

Rv. Demeter drapată, în picioare spre st., ține în dr. spice (?), iar în st. o torță. În jur, legendă.

Informație: Ion Vișinescu, profesor, com. Izvoarele, r. Oltenița.

31. *Iernut* (r. Luduș, reg. Mureș-Autonomă Maghiară). O monedă de bronz a Severinei, soția lui Aurelian, s-a descoperit într-o urnă cinerară aflată la punctul numit « Fundul Bedeelor ».

Informație: N. Vlassa, *Un cimitir de incinerație de la sfîrșitul veacului III, de la Iernut*, în volumul de față, p. 153.

32. *Iernut* (r. Luduş, reg. Mureş-Autonomă Maghiară). În cursul săpăturilor arheologice din 1961 la punctul « Fundu Bedeelor » s-au descoperit 11 monede romane care din punct de vedere cronologic se înşiruie de la Severus Alexander pînă la Licinius II.

Informaţie: N. Vlassa, Institutul de istorie Cluj.

33. *Isaccea* (r. Tulcea, reg. Dobrogea). Un *solidus* de la Marcianus, cu rv. VICTORIA AVGGG ε CONOB, găsit în 1910 în marginea dinspre Dunăre a cetăţii romano-bizantine Noviodunum, a fost achiziţionat de CN-BARPR.

Informaţie: O. Iliescu, CN-BARPR.

34. *Moldova Veche* (r. Moldova Nouă, reg. Banat). Cu ocazia unor periegheze arheologice efectuate în regiune, în vara anului 1961, prof. univ. D. Tudor a aflat la un locuitor din acest oraş un tezaur de 963 monede de bronz din secolul al IV-lea, descoperit cu cîţiva ani mai înainte.

Informaţie: D. Tudor, care pregăteşte un studiu asupra acestei descoperiri.

35. *Piatra Neamţ.* În împrejurimile acestui oraş s-au găsit cîteva monede din secolul il IV-lea, care ajung apoi în Muzeul din localitate. Dintre acestea reţinem prezenţa unei *siliqua* de la Constans, un bronz de la Constanţiu II şi o alta identică, din aceeaşi epocă, dar numele împăratului n-a putut fi precizat, deoarece moneda se află în stare rea de conservare.

Informaţie: C. Matasă, Muzeul din Piatra Neamţ.

36. *Piatra Neamţ* (împrejurimi). Ca provenind din împrejurimile acestui oraş, ajung în Muzeul din Piatra Neamţ cîteva monede romane din timpul imperiului. Dintre acestea remarcăm un sesterţ de la M. Aureliu, un bronz de la L. Verus şi cîte un denar de la Faustina II şi Iulia Domna.

Informaţie: C. Matasă, Muzeul din Piatra Neamţ.

37. *Piteşti.* Cu prilejul săpăturii ce se executa pentru fundaţia unor clădiri în oraşul Piteşti, pe calea Rahovei nr. 13, s-a descoperit o monedă antică de bronz.

Este vorba de un tetrassarion emis de oraşul Tomis sub Gordian III şi este de tipul Pick, 3394.

Greut. 10,92 g. Diam. 26,5 mm. Conservat satisfăcător, dar moneda e tocită.

Informaţie: Mihail Păucescu, Piteşti.

38. *Riureni* (r. Rîmnicu Vîlcea, reg. Argeş). Pe teritoriul comunei se descoperă adesea monede antice. Unele monede romane, aflate în această localitate în ultimul timp, au ajuns intr-o colecţie particulară la Rimnicu Vîlcea. Sînt toate de bronz şi au fost emise de următorii împăraţi: M. Aureliu (1), Faustina II (1), Septimiu Sever (1), de tip probabil Cohen², 7, Galeriu Maximian (? 1). La acestea se mai adaugă patru monede mici de bronz de la Constantius II descoperite cu ani în urmă, dar ajunse abia acum la cunoştinţa noastră.

Două sint de tip Cohen², 52 şi una Cohen², 336. Cea de-a patra n-a putut fi precizată, nefiind curăţită. Două din monede au fost bătute în atelierele din Heraclea, officina Γ. Cele patru monede au fost în posesia locuitorului Dumitru Băiaşu, lucrător la C.F.R., care le avea de la tatăl său.

Informaţie: Mihail Sănătescu, Rîmnicu Vîlcea.

39. *Sălaşuri* (com. Veţca, r. Tîrgu Mureş, reg. Mureş-Autonomă Maghiară). În cursul unii iulie 1961, cu ocazia unor lucrări agricole s-a descoperit pe teritoriul comunei, de către Molnár Stefan, directorul Muzeului din Cristur, un tezaur de monede romane. Cea mai mare parte a depozitului monetar a fost aflată într-o căldare de aramă ce avea partea superioară distrusă de plug, cu care ocazie un număr de monede au fost antrenate şi risipite pe o anumită lungime. Numărul total al monedelor descoperite în acest tezaur se ridică la 3 198 exemplare. Din punct de vedere cronologic monedele se înşiruie precum urmează: din timpul republicii 3 ex., M. Antoniu 19, Nero 29, Galba 7, Otho 2, Vitellius 14, Vespasian 255, Titus 66, Iulia

Titi 1, Domiţian 269, Nerva 59, Traian 580, Hadrian 372, Sabina 18, L. Aelius 6, Antonin Piul 692, Faustina I 476, M. Aureliu (Caesar) 183, Faustina II 144, şi trei drahme din Lycia, emise cîte una sub Domiţian, Nerva şi Traian.

Cea mai recentă monedă rămîne să se dateze în cursul domniei lui Antonin Piul.

Informaţie: I. Nestor, Institutul de arheologie Bucureşti, Molnár Stefan, Muzeul Cristur şi cercetări personale la Muzeul din Cristur, unde am examinat amănunţit întreaga descoperire.

40. *Şcheia* (or. Suceava). În cursul unor săpături arheologice s-a descoperit un cuptor şi în el o monedă romană imperială de argint purtînd urmele unei puternice arsuri. Moneda este tocită şi rămîne să fie atribuită unui împărat roman din secolul II, probabil lui Antonin Piul.

Informaţie: Gr. Foit, Muzeul din Suceava.

41. *Sînpetru German* (r. Arad, reg. Banat). Pe teritoriul comunei, un locuitor a descoperit un denar de la Antonin Piul. După descrierea legendei pe care o primim IMP II TRPOTXIX-COSIIII, de tipul Cohen², 973 şi urm., *BMC*, 844 şi urm.; se datează în a.155 — 156.

Informaţie: E. Dörner, Muzeul din Arad.

42. *Slatina*. Ca găsit în oraş, la Muzeul din aceeaşi localitate, ajunge un denar de la Severus Alexander. Este de tipul Cohen², 52.

Informaţie: M. Butoiu, Muzeul din Slatina.

43. *Tîrpeşti* (com. Petricani, r. Tg. Neamţ, reg. Bacău). Cu ocazia săpăturilor arheologice întreprinse în 1961, dar în afara şantierului, s-a descoperit pe teritoriul satului un denar roman de la Hadrian. Este de tipul Cohen², 1102 sau *BMC*, 136. Moneda e puţin tocită de circulaţie.

Informaţie: S. Marinescu-Bîlcu, Institutul de arheologie Bucureşti.

44. *Vintileanca* (r. Mizil, reg. Ploieşti). Cam în jurul anului 1900 s-a descoperit în localitatea Vintileanca un mare tezaur de denari romani din timpul imperiului. Descoperirea pare a se fi efectuat într-o vie ce a aparţinut unei rubedenii a familiei lui Spiru Haret. Tezaurul descoperit pare să fi cuprins un număr de mai multe sute de exemplare care au fost apoi împărţite între membrii familiei. Unul din aceste loturi a ajuns apoi la Institutul de arheologie.

După informaţiile primite de la această a doua mînă, întregul tezaur s-ar fi descoperit într-o amforă romană.

Monedele oferite spre achiziţionare, în număr de 76, se eşalonează de pe vremea lui Vespasian pînă în vremea lui Commodus, precum urmează: Vespasian 9, Domiţian 1, Traian 10, Hadrian 20, Sabina 1, Antonin Piul 11, Faustina I 11, Marc Aureliu 3, Faustina II 4, L. Verus 1, Lucilla 3, Commodus 2.

Cea mai recentă monedă datează din a.184.

Informaţie: B. Mitrea, Institutul de arheologie Bucureşti.

45. *Zădăreni* (r. Arad, reg. Banat). Un denar subaerat de la M. Aureliu s-a descoperit în anul 1957 pe teritoriul acestei localităţi, într-un mormînt sarmatic.

După titlurile triumfale din legenda comunicată, moneda este de tipul Cohen², 1031 sau *BMC*, 551. Originalul se datează în a.170 — 171.

Un alt denar roman de tipul DIVVS ANTONINVS, iar pe revers CONSECRATIO, deci bătut în timpul lui M. Aureliu, a fost descoperit în 1958, tot într-un mormînt sarmatic.

Informaţie: M. Dörner, Muzeul din Arad.

V. MONEDE BIZANTINE

46. *Arad*. Trei monede de bronz de la Iustinian I au fost aflate pe teritoriul oraşului, lîngă castelul de apă. Una din ele a fost donată Muzeului din Arad.

Informaţie: E. Dörner, Muzeul din Arad.

47. *Bucureşti, Podul Mihai Vodă.* În cursul săpăturilor arheologice desfăşurate în Bucureşti, în sectorul Mihai Vodă, s-a descoperit într-o clădire feudală, construită în timpul lui Constantin Brîncoveanu, o monedă bizantină de bronz.

Pe av. moneda are figurat bustul unui împărat în odăjdii de ceremonie, iar pe rv. bustul lui Cristos cu nimb, pe cruce.

După tip moneda ar fi fost bătută de Constantin X (1059—1067), cf. *BMC*, II, tip 3.

Efigia a fost surfrapată peste o alta mai veche, din care se mai văd siluetele a doi împăraţi bizantini în picioare. Ar putea fi avuţi în vedere Constantin X şi Eudocia (?).

După locul unde s-a descoperit moneda, în mediu feudal s-a aflat în poziţie secundară.

Informaţie: Gh. Cantacuzino, Institutul de arheologie Bucureşti.

48. *Dorobanţi* (r. Arad, reg. Banat). Pe teritoriul comunei, la punctul numit « Fîntîna porcilor », s-a descoperit un mormînt în care se afla o oală de lut ce conţinea o monedă bizantină de bronz, cu nominalul de 20 nummia.

A fost emisă de împăratul bizantin Anastasiu, în atelierele monetare de la Constantinopol. Greut. 8,01 g. Diam. 27 mm. Pare tocită.

Este de tipul *BMC*, 47.

Informaţie: E. Dörner, Muzeul din Arad.

49. *Sînpetru German* (r. Arad, reg. Banat). Pe teritoriul acestei comune, la punctul « Magazie », s-a descoperit într-un mormînt de călăreţ avar, pe lîngă o sabie şi un vîrf de lance, ambele din fier, şi o monedă de aur cu efigia lui Heraclius şi a lui Heraclius Constantin [1].

BUCUR MITREA

---

[1] E. Dörner, *Mormînt din epoca avară la Sînpetru German*, în *SCIV*, XI, 1960, p. 425 şi 429—431.

KARL KROMER, *Brezje*, colecţia *Catalogi Archaeologici Sloveniae editi cura Musei Nationalis Labacensis*, vol. II, Ljubljana, 1959.

Brezje este numele unei localităţi din Slovenia de nord în care s-a săpat, în a doua jumătate a sec. al XIX-lea, un mare cimitir hallstattian. Materialul rămas inedit în « Naturhistorisches Museum » din Viena este prezentat acum de Karl Kromer, specialist austriac, cunoscut prin publicarea monumentalei monografii a necropolei de la Hallstatt.

Cimitirul de la Brezje se compune din 19 tumuli uriaşi, conţinînd în mare majoritate morminte de inhumaţie. Săpăturile au fost făcute în 1893—1895 de B. Pečnik, dar numai materialul din şase dintre aceşti tumuli a fost adus la Viena, restul putînd fi astăzi considerat ca pierdut. Deşi rapoartele lui Pečnik lasă de dorit, mai ales în descrierea amănuntelor de rit şi ritual, ele au putut fi folosite în cea mai mare parte pentru definirea inventarului diferitelor morminte.

Din analiza materialelor rezultă că la Brezje se disting două orizonturi cronologice: o grupă redusă de trei morminte plane (unul de inhumaţie şi două de incineraţie) datînd din Hallstatt C; restul mormintelor (exclusiv de inhumaţie în tumuli) aparţine perioadei de sfîrşit a Hallstatt-ului.

Cei şase tumuli de la Brezje se încadrează în acel tip de movile funerare uriaşe care se întîlnesc în sudul Austriei şi în Slovenia. Astfel cităm cazul unui asemenea tumul la Magdalenska Gora conţinînd 170 de morminte de inhumaţie. Dintre cei de la Brezje se remarcă tumulul I cu 81 de morminte, tumulul VII cu 46 de morminte şi tumulul XIII cu 54 de morminte. Aceşti tumuli se formau prin înmormîntări succesive, fiecare mort fiind acoperit cu o mică grămadă de pămînt, pînă ce întreaga movilă lua dimensiuni uriaşe (de exemplu: tumulul VII avea 7 m înălţime). Forma acestor tumuli nu este perfect rotundă. Datorită mulţimii înmormîntărilor secundare, ei capătă o formă lunguiaţă. Evident un asemenea tumul colectiv conţinea mormintele nu numai ale unei familii, ci poate chiar ale unui trib, ceea ce demonstrează în această zonă o viaţă colectivă mai accentuată decît în alte părţi ale lumii ilirice unde se întîlnesc tumuli colectivi reduşi (cu 7—9 morminte la Glasinac) sau chiar individuali.

Cronologia relativă a diverselor morminte din tumulii de la Brezje se poate stabili, în mare, prin adîncimea lor, amănunt indicat în rapoartele lui Pečnik. Din analiza adîncimilor rezultă că nu există indicii cu privire la importanţa socială a personajului înmormîntat iniţial într-un asemenea tumul. Numai în tumulul XIII mormîntul principal era al unui luptător bogat. În ceilalţi tumuli, la nivelul presupus al mormîntului principal (sau mai bine-zis iniţial), se constată morminte sărace sau chiar fără inventar.

În tumulul VI s-au găsit patru morminte conţinînd şi cîte un cal. Morminte cu cai nu sînt o raritate în această zonă. Se citează

cazuri analoge la Magdalenska Gora şi Novo-Mesto.

O mare parte din mormintele de la Brezje erau de luptători. Acest lucru este demonstrat prin numeroase arme ce fac parte din inventar. S-au găsit mai ales vîrfuri de suliţe din fier şi celturi de fier. S-au găsit de asemenea mai multe fragmente de coif şi de armură.

Ca şi în celelalte necropole ilirice, podoabele se găsesc din abundenţă. Citām în primul rînd fibulele. Se întîlnesc frecvent: tipul Certosa, fibula serpentiformă, fibula-arbaletă, fibula cu bumbi pe arc, fibula « a navicella ». Diverse asociaţii din morminte stabilesc contemporaneitatea tuturor acestor tipuri.

Ceramica este sărăcăcioasă. În multe morminte lipseşte. Desigur că în multe cazuri este valabilă observaţia lui Kromer că obiectelor ceramice nu li s-a dat atenţia cuvenită, Pečnik aruncîndu-le cu prilejul săpăturii. Dar chiar şi aşa, cimitirul de la Brezje se caracterizează, la fel ca şi celelalte cimitire ilirice, printr-o cantitate redusă de vase în morminte.

Cronologia absolută a mormintelor mai noi de la Brezje este sec. V, eventual şi începutul sec. IV i.e.n., principalul criteriu de datare fiind reprezentat de fibulele Certosa şi variantele lor. Sfîrşitul cimitirului de la Brezje este pus de K. Kromer în legătură cu pătrunderea celţilor în Slovenia, eveniment care a avut loc cîteva decenii după 400 i.e.n., pe la 380 probabil. În nici unul din tumulii de la Brezje nu s-a găsit nici cea mai mică urmă celtică.

Cimitirul de la Brezje este important în primul rînd pentru că ilustrează un orizont limitat cronologic, numai sec. V i.e.n., putînd servi astfel drept criteriu de datare pentru alte cimitire ilirice conţinînd materiale dintr-o perioadă de timp mai largă şi care din cauza săpăturilor nemetodice nu au putut fi definitiv clasificate, Este cazul în special al cimitirului de la Vače a cărui publicare recentă arată că imensul material din circa 2 000 de morminte poate fi utilizat numai cu valoare de catalog. Sînt de asemenea de remarcat unele analogii pe o arie mai largă a unor piese luate izolat. De exemplu zăbala de fier din tumulul VI, M_1 de la Brezje (pl. 17/5) este perfect analogă cu o piesă de la Ferigele, datată aici la sfîrşitul sec. VI i.e.n. Piesa identică de la Cserzsektomaj (Ungaria) completează tabloul de răspîndire a acestui tip de zăbală [1]. Se dovedesc astfel strînse legături şi pe această cale între lumea tracă şi cea ilirică. Zăbala de la Cserzsektomaj făcînd parte din grupul Vekerzug întăreşte relaţia între acesta din urmă şi lumea ilirică. Importante sînt şi cele cîteva morminte cu cai de la Brezje, care, împreună cu celelalte descoperiri de acest fel din Slovenia, pun problema influenţei ilirice în obiceiul înmormîntărilor cu cai de la Vekerzug şi din Ungaria în general, obicei considerat ca fiind caracteristic sciţilor.

Al. Vulpe

GEORGIUS MIHAILOV, *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae.* Volumen III, Inscriptiones inter Haemum et Rhodopem repertae, fasciculus prior: territorium Philippopolis. Serdicae (Sofia), 1961, 305 p., 259 pl., 1 hartă.

În cadenţă susţinută apar volumele masive ale impozantului « corpus » al inscripţiilor antice greceşti, descoperite pe teritoriul R. P. Bulgaria, întocmit de G. Mihailov. Este o publicaţie la înălţimea cerinţelor ştiinţei şi tehnicii moderne, atît prin documentarea şi aparatul critic, cît şi prin ilustrarea inscripţiilor, care au fost peste tot verificate de autor, controlate (întrucît ele mai există) şi înregistrate fotografic, căutîndu-se o ilustrare cît mai amplă, în limitele posibilităţilor. Recenziile apărute la primele

---

[1] M. Párducz, *Le cimitière hallstattien de Szentes-Vekerzug*, în *ArchHung*, II, 1—3, 1952, pl. LXI/2.

două volume [1] au subliniat meritele şi calităţile lor deosebite.

Materialul din zona centrală şi sudică a Bulgariei, dintre Balcani şi Rodope (bazinul rîului Hebrus-Mariţa), destinat acestui volum (III) fiind mai abundent decît cel cuprins în vol. I ori II, a fost repartizat în două loturi: vol. III/1 cuprinde zona de vest, urmînd ca în vol. III/2 să intre cea de est; mai simplă şi firească ni se pare însă ordinea inversă, căci *IGB*, I, începea de la est, dinspre Pontul Euxin. De asemenea, credem că trebuia urmată o ordine strict topografică, indiferent de importanţa localităţilor. Vol. III/1 începe cu « capitala » şi metropola Traciei Philippopolis (Plovdiv), spre a continua cu teritoriul de la nord-vest, spre sud şi est. Urmînd principiul numerotării continuative a epigrafelor, vol. III/1 cuprinde nr. 878—1551; ar fi deci în total 674 inscripţii. De fapt însă totalul lor e mai mic, căci unele piese figurează sub două numere: de ex. « 896, titulus honorarius non est repertus in regione Philippopolitana, sed in vico Borovec, v. vol. 4 », sau « *901*, columna miliaria n. 1384 non Philippopoli *(IGRR*, I, 723), sed in vico Orizare inventa est »; la fel: 905, 988, 1028—30, 1032—3, 1081—8, 1100, 1109—1110, 1296—1301, 1313—4, 1372, 1378—80, 1415, 1425—9, 1443—4, 1450—1, 1456, 1492—4, 1540—1, 1551; 1488 = 1489. Prin asemenea sistem (dublă numerotare, ca şi cînd ar fi două piese diferite) s-a obţinut un decalaj faţă de totalul real al epigrafelor, care este de 628 (inclusiv cele patru cu « bis » 927, 954, 1064, 1401). După părerea noastră inscripţiile ce sînt menţionate « cu trimitere » într-un loc nu se cereau numerotate decît în locul unde aparţin şi sînt efectiv tratate.

În 259 planşe sînt date fotografiile (majoritatea bune şi clare), în general în ordinea numerică, dar şi după format şi felul cum se potrivesc în « oglinda » paginii, ceea ce duce uneori la inversarea succesiunii lor fireşti şi îngreunează căutarea lor în planşe (de ex. nr. 1116 şi 1117 în pl. 83, nr. 1118 şi 1119 în pl. 82; nr. 1177 şi 1178 în pl. 107, nr. 1179 în pl. 106; nr. 1255 în pl. 136, 1256 în pl. 137, 1257 în pl. 136 etc.).

Încadrarea figurilor în text la locul lor, în interiorul fiecărui articol — în cazul de faţă prezentînd într-adevăr dificultăţi faţă de formatul mic al *IGB* — ar fi oferit în schimb avantajul de a pune în faţă simultan textul, comentariul şi imaginea monumentului respectiv, relief, statuie etc., lucru important pentru lectura şi studiul scrierii. S-ar fi uşurat astfel munca şi controlul din partea oricui, totdeauna şi peste tot posibil, necesar şi binevenit. Oricum, ilustrarea materialului epigrafic prin fotografii permite un studiu multilateral şi direct al monumentelor, scrierii, figuraţiei, artei plastice, credinţelor, practicilor etc., deci o înţelegere complexă a documentelor.

Prin revizuirea integrală a textelor şi a bibliografiei, autorul oferă un excelent şi comod instrument de lucru: epigrafia greacă a Bulgariei apare într-o nouă lumină, iar imensul material (cu bibliografia) se află la îndemîna tuturor pentru studiu istoric, filologic-lingvistic, onomastic etc. Prin documentarea şi ilustrarea sa copioasă, *IGB* întruneşte calităţile unei publicaţii model, sub trei aspecte: *a)* prezentarea inscripţiilor (descriere, detalii, bibliografie etc.), *b)* întregirea şi lectura, comentariul, *c)* ilustrarea

[1] *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae*, edidit G. Mihailov, vol. I, Inscriptiones orae Ponti Euxini. Sofia, 1956, 262 p., 122 pl., o hartă (în IGB III/1, p. 5—6, lista recenziilor pentru IGB I, din care cea mai importantă, cu contribuţii substanţiale şi bibliografie suplimentară este a lui L. Robert, *Revue de Philol.*, 33, 1959, p. 165—236). Cu această ocazie am dori să semnalăm şi noi două piese epigrafice omise din IGB I: *1)* bază de statuie, din Dionysopolis (Balcic), AnD XIX, vol. III (1938), p. 82 ΑΝΑΞΑΝΔΡΟΣ / ΗΓΗΣΙΑΝΑΚΤΟΣ / ΜΗΘΥΜΝΑΙΟΣ / ΑΦΡΟΔΙΤΗΙ; *2)* lespede funerară de marmură cu relief, inscripţie: (?) ΛΕΣΤΟΡΜΗ ΔΙΖ/ΔΩΝΟΣ ΓΥΝΗ ΣΟΥΣΑ/ΝΟΣ, din Balcic (?), în muz. Constanţa); — vol. II Inscriptiones inter Danubium et Haemum repertae, 1958, 257 p., 135 pl., o hartă (recenziile indicate în IGB III/1, p. 6, la care se adaugă: D. M. Pippidi, *Dacia*, IV 1960 [1961], p. 598—600).

fotografică. La acestea rămîne foarte puţin de observat ori de adăugat, chestiuni de amănunt care au scăpat autorului în cursul redactării şi tipăririi — amănunte remarcate după o primă lectură integrală a *IGB* III/1.

Index librorum (p. 10—16) are unele lacune; p. 11 « Gött. Abh. » nu e explicat; la *Dacia*, lipseşte N.S., I, 1957 — IV, 1960; lipseşte D. Končev, *Contribution à l'histoire du stade antique de Philippopolis*, Sofia, 1947, citat integral de cîteva ori (p. 20, 26, 30, 43, 90); de asemenea S. Bojadžev, *Prinos kăm istoriiata na krepostnata stena na Serdica* (citat p. 20, 23, 26 etc.); *ILS*, citat p. 21, 22, lipseşte în indicator p. 13.

În « lemma » fiecărei inscripţii, se dau în primul aliniat: locul, condiţiile descoperirii şi păstrării etc. (uneori pe întindere de o jumătate de pagină, ca nr. 1075), în al doilea aliniat: descrierea, dimensiunile, caracteristicile piesei. Credem că ordinea mai simplă şi firească era cea inversă: la început definirea şi descrierea piesei, apoi restul.

Partea principală într-un corpus constă, în chip firesc, în lectura şi restabilirea t e x t u l u i epigrafic, elementul esenţial în aceste documente, a căror calitate şi claritate lasă uneori mult de dorit, căci scrierea anticilor variază după zone şi localităţi, în funcţie de nivelul tehnic şi cultural din fiecare teritoriu; iar lectura pune adesea probleme destul de grele cercetătorului. Unele epigrafe, mai ales în mediul rural, prezintă mereu dificultăţi serioase de lectură, avînd un scris stîngaci şi rudimentar, obscur şi neînţeles (cum e firesc « la ţară »), ceea ce lasă unele pasaje ori cuvinte « indescifrabile », urmînd să fie identificate ori « ghicite » ulterior. Cîteva asemenea cazuri de inadvertenţe, cu ameliorările respective de lectură, sînt cele semnalate în rîndurile următoare, împreună cu unele mărunţişuri mai importante la întregiri şi comentarii.

Nr. *933* "Ηρωι Πουρδ... nu poate fi decît Πουρμηρουλα, indiferent de forma acelui « delta » final fragmentar. — *937* « quid litterae ΑΤΠΙ' significent non liquet », pare să fie numele dedicantului scris abreviat (cu iniţiale?). — *967* « Ζορδηγονος », pe piatră ΖΟΡΔΕΓΟΝΟC cu «epsilon», eventual nume compus *Zor-degon* (cf. tracicul *Degistion* la Histria, *SCIV*, IX, 1958, p. 52; *Zalmodegicos*, *SCIV*, XI, 1960, p. 43). — *1043* « litterae a dextra ad sinistrum retrorsum scriptae », ar fi de văzut dacă asemenea scriere nu rezultă din răsturnarea clişeului la executarea copiei fotografice (ca în *Izvestiia-Institut*, XIV, 1940 — 2 [1943], p. 268, fig. 359; cf. *Godišnik-Plovdiv*, 1954, p. 199). — *1062* ΚΕΛCΙΝ... este lat. *Celsina*. — *1075* « *D.M. Iu(lii) Iuliani, mil. coh. III pr(aetoriae) Ant(oninianae)* etc. (urmează textul grec), — ut cohortis nomen Antoniniana demonstrat, titulus sub Caracalla anno potissimum 214, ut videtur, cum imperator Thraciam lustravisset, positus erat »; dar moartea şi epitaful lui Iul. Iulianus nu e necesar să stea în legătură cu trecerea împăratului M. Aurelius Antoninus (Caracalla) prin Tracia. — *1106* lectura « ὑπέρ τε ἑαυτοῦ », particula τε este inutilă, nu e clară şi sigură pe piatră. — *1168* la început (pe rama superioară a grupului statuar) ai aştepta o formulă ca [ὑπὲρ ὑγιείας]/ după care textul păstrat Κλ(αυδίου) Λουκιανοῦ 'Ονήσιμος πραγματευτὴς χαριστήριον — *1170*... Βασσος ΑΠΟCΤΡΑΤΕΙΑΝ... ar putea fi ἀπὸ στρατεία. — *1175* lectura 'Ηρακλείδου dar în fotografie se vede ΗΡΑΚΛΙΔΟΥ cum citise Dobruski. — *1204* « [ἰα]/ΤΡΟΥ; nullam aliam facultatem supplendi video »; s-ar putea menţiona însă numele trac Πυτρος (*Izvestiia-Institut*, XI, 1937, p. 284, nr. 2; Dečev, *Thrak. Sprachreste*, 1957, p. 387). — *1263*, « . . . ΥΚΑΤ[ων. . .] Končev, fortasse [ὑπὲρ ἑαυτο]ῦ κατ'[ευχήν] ego »; mai simplu ar fi eventual numele Μο]υκατ[ραλις]. — *1289*, «olim in monasterio Sv. Petăr i Pavel ad vicum Batkun sito, postea periit. Zahariev (Hirschfeld, *AEM*, I, 1877, 64; D.-H., Dečev, *Thr. Sprachreste*, p. 313 [Κ]οτυ[ς] Μ[ο]υκασε(ν)εος, şi *1091 bis* (în addenda maioris momenti, penultima pag. *IGB*, III/1), « Dečev, *Thr. Sprachreste*, 221 s. *Kazemis* citavit Heydemann, *Die ant. Marmorwerke in Athen*, 1874, 292, n. 788 aus Pazardžik: [Κ]οτυος [ὁ τ]οῦ

Καζέμεος. Non vidi inscriptionem, nec editionem. In vol. 5 tractabo ». Dar *1289* şi *1091 bis* este una şi aceeaşi inscripţie, dispărută de la Batkun (Pazargik) prin anii 1870—1874, apărută la Atena, citită corect de Hirschfeld (*AEM*, I, 64) şi de Dumont-Homolle; confuzia, repetată de Dečev, a fost elucidată în *Dacia*, II, 1958 [1959], p. 524 s.v. Cazemis. — *1342* ΝΥΦΑΙΣ pare (în foto) să aibă intercalat un mic N după Y (la fel cu numele dedicantului *Eptecenthos)*. — *1347*, οΕΝΔΙΣ prima literă este un *o* reprezentînd numai jumătatea inferioară a lui B neterminat, deci simplă grafie (eroare de lapicid), nu redarea literei B prin O în numele *Bendis*. — *1352*, în r. 1 poate fi δῶρον (?), scris greşit; în r. 2 CΡΥΘΗ ar putea fi grafie eronată pentru CΕΥΘΗ, *Seuthes* ? — *1365*, scriere de la dreapta la stînga, eventual caz identic celui de la nr. 1043. — *1385*, la Θεῷ Ὑρω Κανζουρηνῳ, pentru acest epitet al « zeului heros », se dă o etimologie a lui V. Georgiev, total neverosimilă (**kan*— « canis », *zer*— **g'hwer*— « bestia » etc.); dar epitetul lui Heros nu este iniţial un nume de « esenţă divină », ci un derivat grecesc cu sufixul -ηνος etnic-demotic din numele topic *Kanzura-*, conţinînd elementul toponomastic *-zura* (întrucît lectura e justă). — *1389*, ΑΝΑΤΡΩΝΗ, citit (Α)νατρώνη, este de fapt lat. *Matrone* (nume propriu fem.); M alcătuit stîngaci din doi « lambda » alăturaţi. — *1420*, ΜΑCCΟΥΡΙΟC, citit Μ(αρκος) 'Ασσυριος, ar putea fi o formă grecească a lat. *Mas(s)urius*. — *1465*, « Κερκης est potius nomen Thracium », e sigur nume grecesc. — *1478*, în text se omite un rînd ΧΑΡΙ..., discutat în aparatul critic şi clar vizibil în fotografie.

Indicele (ca la vol. I şi II) este detaliat, sistematic, exhaustiv; conţine: antroponime (cu o inovaţie importantă şi utilă: repartizarea lor după originea etno-lingvistică: trace, orientale, greceşti, romane), numele geografice, organizarea politic-administrativă, religia, lexicul, initia carminum. Singurele erori sînt cele de amănunt rezultate din aprecierea ireală a originii unor nume: la p. 282—283, dintre numele trace trebuie eliminate *Bassos* (roman), *Damas* (grec), *Keriskes* (nr. 1517, grafie eronată pentru *Cresce(n)s*, cum observă autorul, p. 253)), *Kerkes* (grec); *Satres* (nr. 1516, roman *Satrius)*; p. 283 « Anatrone » e *Matrone*, care trebuie intercalat la p. 286, iar la p. 285 de adăugat *Kelsina* (nr. 1062); *Calandion* (p. 284) nu e grecesc, ci roman grecizat.

În ultima pagină a volumului III/1 se dau « errata maioris momenti », tabel cu 56 cazuri; s-ar putea adăuga altele mărunte, ca: p. 11, « Berclay » în loc de Barclay; « IGR, Paris, 1911 sq. » în loc de 1901 sq.; p. 15, « Lugdini » în loc de Lugduni; p. 19, « Thraci victi erant » în loc de Thraces; p. 20, « Plovdinъ » în loc de Plovdivъ; p. 22, « Aureilus » în loc de Aurelius; p. 40, « Gag. » în loc de Cag(nat); p. 59, « unv. » în loc de inv.; 85 « Phllippopolitano »; p. 170, r. 15, « super» în loc de sub; p. 195, « Joukim » în loc de Joakim; p. 244, 1500 în loc de 1509 ş.a. În legătură cu stilul limbii latine adoptate, semnalăm că uneori ea se abate de la tipul clasic spre latina populară şi romanică; de ex. construcţia cu « quod » în loc de acc. + inf., p. 5, « scimus, quod hoc principium non tam certum est » s-ar fi putut înlocui cu « scimus hoc principium non tam certum esse », p. 229 etc.

Asemenea observaţii şi rectificări de amănunt, explicabile într-o operă de mari dimensiuni, rezultat al unei munci individuale complexe şi dificile, nu diminuează valoarea şi utilitatea marelui « corpus » al lui G. Mihailov, care pune pe baze noi întreaga epigrafie şi istorie antică a teritoriilor trace, putînd servi ca model pentru publicaţiile epigrafice din alte ţări.

I. I. Russu

BORIS GEROV, *Проучвания върху западнотракийските земи през римско време — Untersuchungen über die westthrakischen Länder in römischer Zeit*, în *Годишник на Софийския Университет, филологически факултет*, LIV, 3 (1959/60), Sofia, 1961, p. 155—406 (rezumat german, p. 392—406).

Monografia istorico-epigrafică şi arheologică a profesorului de la Universitatea din Sofia, B. Gerov, cunoscut mai ales prin valoroase lucrări asupra Traciei antice şi a romanizării Moesiei, studiază sub toate aspectele, pe baza unui vast material documentar, teritoriul numit de autor « vest-tracic », cu deosebire în primele trei secole ale erei noastre. Noua lucrare impresionează înainte de toate prin amploarea şi varietatea documentării, planul şi metoda judicioasă, interpretarea critică a documentelor şi a fenomenelor social-istorice. Ca atare, ea poate servi drept model pentru studiul aşezărilor şi al populaţiei (Siedlungsgeschichte) a zonei carpato-balcanice în antichitate. Dar în ce priveşte extensiunea teritoriului studiat, se ivesc unele nedumeriri. « Prin ţările vest-tracice înţelegem partea de vest a provinciei romane Thracia şi nord-estul provinciei Macedonia — teritoriul de la sud de Balcani, la vest de Traianova Vrata, la nord de Belasiţa, cursul superior şi mediu al Strumei, cursul superior al rîurilor Mesta (Nestos), Mariţa (Hebros), Iskăr (Oiscos), Nişava şi Bregalniţa (Astibus) » (p. 155 şi 392). Astfel, cercetarea e limitată la colţul de sud-vest al Bulgariei actuale, o fîşie de teren lată de 70—80 km, lungă de vreo 160 km, — ceea ce nu e justificat de realitatea documentării antice. În sensul strict al cuvîntului, « ţări (teritorii) vest-tracice » implică zona geografică de la limita occidentală a spaţiului etno-lingvistic trac, după care mai spre vest e firesc să urmeze un teritoriu de altă bază etnică şi lingvistică. De fapt însă limita din această parte a populaţiilor trace era mult mai la vest, cu vreo 100 km de la linia convenţională adoptată de autor şi impusă monografiei sale, fiind, adică, o linie aproximativ nord-sud mergînd de la Dunăre, lîngă Belgrad, spre sud pînă la Scupi şi la Axios (Vardar). În această zonă se amestecau elementele etnice trace cu cele ilire (ori « iliroide », dardani, peoni etc.), în Moesia Superior, Dardania, Peonia; spre est însă populaţia era tracică în absolută majoritate, cum arată în primul rînd toponimia şi antroponomastica teritoriului în epoca elenistică şi romană [1]. Este un fapt verificat ce nu poate fi subapreciat, avînd o semnificaţie pentru etnologia antică a Peninsulei Balcanice, pentru relaţiile grupelor de populaţii de aici în cadrul procesului de romanizare. Extinderea elementului etno-lingvistic trac la vest nu era determinată de împărţirea administrativă artificială cu numirile impuse de romani (provinciile Thracia, Moesia Superior, Macedonia); cu atît mai puţin poate avea vreo legătură cu situaţiile politice şi teritoriale din epoca modernă. Populaţia indigenă tracă se întindea, atît înainte cît şi după cucerirea romană, într-o continuitate deplină de la Marea Neagră pînă la vest de Morava şi de Vardar.

Partea expozitivă a lucrării lui B. Gerov se repartizează în trei mari capitole, după regiuni: I. cursul mediu al Strumei, II. cursul superior al Mestei, III. cursul superior al Strumei [IV va cuprinde Serdica (Sofia) şi teritoriul ei]. În fiecare din cele trei zone principale, sînt studiate sistematic şi minuţios toate ştirile privind triburile, populaţia şi aşezările în toate fazele, căile de comunicaţie, organizarea administrativă, viaţa economică, socială, culturală, religioasă, relaţiile etno-lingvistice etc. Conţinutul capitolelor se poate rezuma pe scurt astfel:

I. Cursul mediu al Strumei (p. 159—214), locuit de tribul *Maedi*, pînă în bazinul Gorna Djumaia şi pe cursul superior al Bregalniţei; ştirile despre cultura şi istoria lor; apartenenţa teritoriului la provincia Macedonia şi graniţa de vest a provinciei Tracia; cronologia inscripţiilor (datate după « era de la Actium ») arătînd că ele încep mai tîrziu, fiind mai tîrzie şi pătrunderea influenţei culturale greco-romane decît se admitea anterior; organizarea administrativă, magistraturile, relaţiile etnice-sociale şi culturale,

[1] Cf. cercetarea noastră *Graniţa etnică între traci şi iliri*, în AISC, IV, 1944, p. 73—146.

clasele sociale, ocupaţiile locuitorilor în vreo patru centre mai importante cu ruine şi inscripţii numeroase (principalul în locul actualului Sveti-Vrač-Sandanski, posibil anticul Garescos), cu informaţii detaliate despre locuitori, culte etc. Pe bună dreptate se relevă (ceea ce e valabil şi în alte zone) că elementul indigen tracic reprezenta nu numai pătura de jos a populaţiei, ci şi o bună parte din elementul de conducere a municipalităţilor, în aristocraţia urbană. Elementele greceşti sînt numeroase în inscripţii ; autorul vorbeşte de « imigrări de familii greceşti dinspre sud» (p. 211). Adevărat că antroponimele greceşti sînt foarte multe; dar e sigur că nu toţi purtătorii lor erau greci sau descendenţi din elemente imigrate, căci mulţi traci luau nume greceşti ; din repertoriul epigrafic (p. 339—371) cităm numai cîteva exemple: nr. 72 « grecul Apollonios » e fiul tracului cu nume naţional *Aulutralis*; nr. 75 Dionysis fiul lui *Bargos*; nr. 76 Chrysippos fiul lui *Eptecenthos*, Apollodoros fiul lui *Teres*; nr. 87 Herodes fiul lui *Eptaicenthos* etc.; există şi cazuri de revenire la numele trace: nr. 91 Aurelius *Aulutralis* e fiul lui Chrestos. După dispariţia patronimicului tracic, în a doua sau a treia generaţie, dispare orice indiciu despre tracismul numeroaselor personaje cu nume greceşti care uşor pot fi consideraţi (numai după antroponime) ca imigraţi din sud, chiar din Grecia. Pe un Aelius Antiochos (nr. 91) autorul îl consideră « cetăţean roman de obîrşie greacă »; dar e mai curînd un provincial de origine « barbară » cu cetăţenie de la împăratul Aelius Hadrianus (ori Antoninus Pius) şi cognomen grec Antiochos, nume care putea foarte bine să fi fost purtat de un trac, la fel ca Apollonios, Dionysis, Herodes amintiţi mai sus. Apariţia numeroaselor nume personale greceşti în această zonă a lumii trace (ca şi în altele) a fost determinată, precum se ştie, în primul rînd de puternica influenţă elenică în viaţa socială şi culturală, de « moda » vremii, venite prin valea Strymonului dinspre sud. Aici urmele întrebuinţării limbii latine sînt foarte slabe.

II. Cursul superior al rîului Mesta (zona Nevrokop-Razlog, p. 214—225), locuit probabil de tribul *Digerri*, e un bazin accesibil mai mult dinspre sud, de unde a pătruns influenţa elenică. Principalul centru urban Nicopolis ad Nestum a cunoscut o dezvoltare timpurie mai ales datorită mineritului. Sînt relativ numeroase informaţiile asupra organizării teritoriului, a populaţiei, a ocupaţiilor, cultelor etc. Pătura aristocratică a tracilor a fost atrasă în conducerea trebilor provinciale şi municipale, i s-a acordat dreptul de cetăţenie romană. În oraşe influenţa greacă era puternică, elenizarea a pătruns viguros, în timp ce influenţa romană a rămas redusă.

III. Cursul superior al Strymonului (p. 226—332), zona oraşelor actuale Dupniţa (Stanke Dimitrov), Küstendil (antica Pautalia), Radomir şi Tărn. Partea de sud a teritoriului era locuită de tribul *Dentheleti*, ai cărui membri au jucat un rol important ca mercenari în epoca elenistică şi ca soldaţi în armata romană. În zona Pernik-Breznik locuiau *Agrianes*, pe care autorul îi consideră ca un « nicht thrakischer Stamm », afirmaţie ce nu e verosimilă; caracterul tracic este recunoscut de cei mai mulţi istorici şi filologi moderni; el rezultă din ştirile antice şi din poziţia geografică a agrianilor şi nu poate fi pus la îndoială. În legătură cu tribul *Laiai* (Laiaioi) stau şi acei « Lai » amintiţi împreună cu « cives Romani » în opt inscripţii din Dobrogea (sec. II şi III e.n.); părerea autorului că « *lai* nu e nume de trib » (p. 236) nu poate fi acceptată, după ce s-a demonstrat (în special R. Vulpe, 1953) şi este evident caracterul etno-lingvistic al numelui lor (cf. bibliografia rezumată în *SCIV*, X, 1959, p. 140). După studiul căilor de comunicaţie şi al împărţirii administrative, sînt cercetate realităţile economice, etnice, culturale şi sociale din bazinul superior al Strymonului, în lumina descoperirilor arheologice, numeroase încă începînd din perioada hallstattiană; importanţă deosebită are mineritul (fier, plumb, argint, aramă, aur). Cel mai de seamă centru urban şi economic era Pautalia,

înfloritoare mai ales în sec. II și III: numeroase resturi arheologice, sculpturale, numismatice, inscripții etc., care permit un studiu circumstanțiat al tuturor aspectelor unei intense vieți publice (activitate edilitară, temple, localuri, culte religioase, manifestări sociale etc.). Ca peste tot, populația orașelor era alcătuită din traci, greci și romani. « Partea cea mai importantă a păturii conducătoare erau grecii », spune autorul; dar nu trebuie pierdut din vedere (cum s-a relevat mai sus) că sub multe nume grecești ca și sub cele romane se ascund traci cu nume de împrumut, încît autohtonii care ar putea să apară din inscripții ca o minoritate, erau de fapt majoritatea absolută a întregii populații și chiar a păturii urbane, a conducătorilor, cel puțin în epoca tîrzie, începînd din sec. III. Intensitatea locuirii teritoriului este ilustrată prin descoperiri de materiale și săpături sistematice, care au identificat numeroase așezări rurale tracice; pentru unele se cunosc ori sînt deduse numele din inscripții (*-para* « sat », *-bria* etc.); satele epocii preromane dăinuiau și în timpul ocupației romane, într-un fir de continuitate deplină. Elementul tracic s-a păstrat mai multă vreme și mai puternic decît în alte zone, pînă în sec. VI. Din această parte, din satul tracic *Germane* « (apă) caldă », la Saparevabanja (lîngă Dupnița), era vestitul general bizantin cu nume trac *Belisarius* și desigur alți traco-romani care au jucat un rol important în sec. V—VI la Bizanț. Lîngă Gorna Djumaia se afla marele sat tracic *Scaptopara*, devenit celebru în ultimele decenii prin inscripția greacă și parțial latină conținînd acel important document care e « jalba » sătenilor către împăratul Gordianus (a. 238) contra vexațiunilor și nedreptăților ce aveau de suferit din partea agenților stăpînirii și a soldaților romani. Deosebit de numeroase sînt informațiile despre cultele religioase: multe zeități trace suprapuse ori identificate cu cele greco-romane. Populația tracică era și aici puternic influențată de cultura greacă, mai puțin de cea romană; dar tradițiile și practicile religioase-funerare autohtone s-au păstrat pînă tîrziu în sec. IV și probabil și după aceea. În teritoriul de la nord, la izvoarele Strymonului, informațiile arheologice sînt ceva mai rare decît la Pautalia (se referă mai ales la viața religioasă, la zeități), dar arată o influență mai intensă a romanismului (antroponime grecești sînt puține), îndeosebi ca o consecință a serviciului militar. Deci romanizarea a fost mai puternică: sîntem în apropierea limitei de influență a limbii și culturii grecești.

Documentația e p i g r a f i c ă și textele l i t e r a r e din lucrare (p. 339—371 și 372—391) reprezintă un excelent repertoriu al surselor scrise din teritoriul studiat; cîteva provin din alte zone, dar cuprind informații privind acest teritoriu. Inscripțiile sînt dispuse după localități (corespunzînd ordinii din expunere, cap. I—III), cu indicații bibliografice complete, text integral, scurt comentariu sau note epigrafice, filologice-onomastice și istorice; cîteva piese inedite (unele în curs de publicare). Numerotarea epigrafelor este de la 1 la 233, cu cîteva adaosuri (cele inedite, nr. 1a, 6a, 21a, 21b etc.) și omisiuni (lipsesc nr. 29, 39, 54, 176—179, 184, 200); în total sînt 237 inscripții grecești și latine. În ordinea topografică a înșirării materialului există unele inconsecvențe, nepotriviri (de ex. nr. 22 Gorna Gradeșnița, 23—27a Belița, 27b Gorna Gradeșnița, 28 iarăși Belița etc.; cf. nr. 32, 33 și 34 etc.). În ce privește textele e p i g r a f i c e și comentariile lor, sînt necesare cîteva observații și rectificări de amănunt. Pagina 340, nr. 6a, « P. Aelius A r t o r i o s » ar avea cognomen iliric (cf. A. Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier*, I, 1957, p. 62); în baza acestui « nume iliric », autorul face (p. 202—3 și 213) unele considerații asupra elementelor ilire (din Dalmatia) în zona tracă; dar este una din multele erori ale repertoriului iliric al lui Mayer: *Artorius* e nume italic-roman (Schulze, *Zur Gesch. latein. Eigennamen*, 1904, p. 78 etc.). Provincial (probabil localnic trac), cu cetățenie romană de la împăratul P. Aelius Hadrianus (117—138), P. Aelius

Artorius are cognomen roman, *Artorius* (care de fapt este un gentiliciu, utilizat impropriu drept cognomen). La p. 341, nr. 11, inscripţie creştină greacă, Γενολος e considerat nume tracic, cf. Detschew, *Thrak. Sprachreste*, p. 101 Γεννυλος de la Istria; dar « tracul Gennylos » este în realitate grecul Μεννυλος (*SCIV*, IX, 1958, p. 43; *Dacia*, II, 1958 [1959], p. 522). Nr. 20 « Κατος nu e dat de Detschew », lucru firesc, căci este numele latin-roman *Catus*. La p. 344, nr. 33, « [.]NOAIBAPI » a fost întregit în [Δ]ενθαιβαρι, nume fem. trac *Denthaibaris* (*Dacia*, II, 1958, p. 464, nr. 5). La p. 345, nr. 41, satul « Piperiţa » pare să fie *Pipernița* (după harta austriacă); p. 352, nr. 88, « *Bassos* poate fi considerat atît ca nume roman, cît şi ca nume tracic », ceea ce nu e just; este nume exclusiv roman (latin), adoptat de traci ca şi de alţi provinciali, dar el nu poate aparţine limbii şi onomasticii trace. La p. 362—363, nr. 170, Δεκεντος e considerat nume trac (cf. *Decaineos*, *Decebalos*); « al doilea element *-entos*, *-entes* se află în numele *Cardenthes*, *Eptacenthos* ». Dar în acestea se află nu sufixul *-nt-*, ci elementul radical *-denthes* şi *-centhos*. La p. 372—391 textele literare greceşti şi latine din 42 de autori, pasaje referitoare la teritoriul studiat; ca izvoare istorice în general mai vechi şi de interes mai larg, ne întrebăm dacă ele n-ar fi fost poate mai potrivite înainte de repertoriul epigrafic.

B i b l i o g r a f i a utilizată este de o bogăţie impresionantă, iar repetarea frecventă a citatelor impune în chip firesc adoptarea unei serii de a b r e v i e r i, pe care autorul le utilizează consecvent şi aproape fără greşeli. Se simte însă nevoia unui tabel alfabetic cu explicarea abrevierilor; căci dacă « Liv. », « Strab. » « Thuc. » ori *CIL*, *RE* ş.a. sînt cunoscute sau uşor de ghicit, în alte cazuri intenţia autorului nu e clară, rostul unei sigle ca AB (ex. p. 181, 182, 185 etc.) nu rezultă din itlul operei respective, cititorul neprevenit nu o va înţelege (este: « Archaeol. Beiblatt », în *Jahreshefte*, Wien), scris uneori alături de ÖJh, sau chiar « ÖJh XXXI, AB 123 » (p. 187, nota 10); nici alte abrevieri nu se înţeleg « de la sine » (« Bm. pr. » = *Belomorski pregled* etc.). « Miller, IR, col. 578 » la p. 237 şi 241, apare deodată la p. 257 ca « Miller, Itineraria Romana, 578 »; p. 189 « Dimitzas », p. 286 « Dimitzas, Makedonia en lithois phthengomenois etc., 1896 »; de asemenea « Schulze » citat astfel (p. 343, nr. 25; 346, nr. 43 etc.) apare întregit la p. 350 nr. 74 « Schulze, *Zur Geschichte lateinischer Eigennamen*, 1904 », spre a reveni la simplul « Schulze » (p. 351, 366, 376, 368, 369 etc.). De altă parte se face un lux de citate prin neutilizarea gospodărească a propriului repertoriu de material epigrafic (p. 339—371, care este un adevărat « corpus » complet, la zi, al zonei studiate) în citatele din expunere, unde se dau în note simultan două indicaţii: vechile publicaţii şi numărul din repertoriu (ex. p. 187, nota 1 « AB XXX 1936, 70 f., n. 4 (*n.* 40) »; p. 313, nota 10 « I. Ivanov, Sev. Mak. nr. 37 = AEM XV 1891, 95, n. 14 (*n.* 125) » etc.); după părerea noastră era suficient peste tot citatul ultim, cifra din paranteză.

Alte mici nepotriviri şi scăpări sînt produsul unor erori de transcriere sau de tipar, ca: p. 181 « AEM XII 1890 », p. 182 « AEM XIII 1890 », p. 287 « AEM XII 1888 » etc.; p. 185 « Zbornik Beograd III 1955 », p. 189 « Zbornik Beograd III 1954 »; p. 287 « Duchsne » alături de forma corectă Duchesne; p. 342, nota 19 « BCH XLVII 1933 » în loc de « 1923 » cum e corect (p. 214, nota 5); p. 216 nota 4 « BCH XXXIV 1900 » faţă de forma corectă p. 349 nr. 66 « BCH XXIV 1900 »; p. 236 « Svoronas » e de fapt Svoronos etc.

O altă lacună a lucrării este faptul că lipseşte o h a r t ă, în care să apară pe de o parte întreaga zonă studiată cu triburile, aşezările, apele, munţii, drumurile, provinciile, numirile antice, pe de altă parte, cu toate localităţile moderne ce au descoperiri antice, în primul rînd inscripţii, care sînt de separat după limbă: greceşti şi latine. Fără acel auxiliar preţios şi indispensabil în

cercetările istorice şi arheologice care este harta, cititorul se va orienta mai greu în expunerea şi documentarea amplă şi migăloasă a autorului, nu-l va putea urmări util şi uşor pe văile şi plaiurile întortochiate ale munţilor din centrul Peninsulei Balcanice; de asemenea nu reies de la început clare rezultatele noi şi preţioase cu privire la aşezările antice şi limitele dintre provinciile romane Thracia, Macedonia şi Moesia. În sfîrşit, o lucrare de mari proporţii, bazată în primul rînd pe inscripţii, monumente sculpturale şi în general material arheologic abundent, nu se putea dispensa de o ilustrare fotografică sau măcar în desen a unora din aceste monumente şi documente tipice şi semnificative pentru dezvoltarea societăţii şi a culturii materiale; ele ar completa naraţiunea, oferind o imagine plastică a artei figurative, a produselor meşteşugăreşti şi a scrierii din acest colţ sud-vestic al lumii tracice.

Observaţiile şi rectificările de amănunt nu scad prin nimic valoarea durabilă, soliditatea şi utilitatea ştiinţifică a monografiei despre regiunile vest-tracice, a cărei metodă de lucru este recomandabil să fie aplicată de autor şi în studiul altor zone ale lumii tracice. Va trebui să se urmărească în special populaţia autohtonă tracică (de asemenea: cea ilirică în zona dinarică a Peninsulei) în contactul ei cu elementele imigrate, cu ocupanţii romani, răspîndirea şi schimbarea numelor personale autohtone cu nume greceşti şi romane. În ce priveşte limba inscripţiilor locale, va trebui stabilită în detalii o limită mai precisă decît vechea « linie Jireček » între limba latină şi cea greacă în întreg teritoriul etno-lingvistic trac şi ilir, — fapt important pentru romanizarea autohtonilor, care se oglindeşte în primul rînd în onomastică şi în limba inscripţiilor locale. Romanizarea va trebui considerată în funcţie de posibilitatea şi necesitatea de a explica permanenţa romanismului rustic în zona balcanică şi carpato-danubiană, fenomen de însemnătate capitală pentru procesul etnogenezei romînilor.

I. I. Russu

D. TUDOR, *Un pont romain ignoré dans la région du Bas Danube*, în *Latomus*, XX, 3, 1961, p. 501—509, pl. XXI—XXII, 3 fig.

Bazat pe unele observaţii personale, atît pe malul romînesc, la Orlea, cît şi pe ţărmul bulgar al Dunării, la Vadin, precum şi pe relaţiile lui L. F. Marsigli, *Description du Danube*, 1744, t. II, p. 35, 38 şi urm., fig. XXXVIII, D. Tudor, după o analiză destul de serioasă, arată că la 16 km mai sus de podul lui Constantin cel Mare dintre Oescus şi Sucidava, construit în anul 328, există urmele unui alt pod roman, neluat în consideraţie de istorici pînă astăzi, deşi n-au lipsit cu totul unele indicaţii clare: observaţiile făcute de locuitorii riverani în repetate rînduri, informaţiile precise date de Marsigli încă din anul 1691, însemnările lui P. Polonic-tatăl din anul 1897 şi chiar constatările făcute, cu ani în urmă, de autor.

Cum, cînd şi de cine a fost construit acest al treilea pod roman peste Dunăre, între Moesia şi Dacia, la Vadin *(Valeriana)*-Orlea, în apropiere de Oescus, în regiunea mlăştinoasă a lacului Potelu?

Cele două rînduri de piloni de lemn fixaţi în albia fluviului, platformele de zidărie de la extremităţile podului de lemn, precum şi topografia locului, duc la concluzia că este vorba de o construcţie militară de scurtă durată, un pod de vase, ancorate de piloni de lemn pentru trecerea unei armate, probabil, în cursul verii: un pod, deci, asemănător cu cel construit în mare grabă de Cezar peste Rin (Caes. *De Bell. gall.* IV, 1, VI, 9). Despre expediţiile în Dacia ale lui Traian, Constantin cel Mare şi Valens avem date precise cu privire la trecerea Dunării; nici o ştire nu se referă la podul de lemn de la Vadin-Orlea. Există totuşi un izvor literar antic, care ar putea să rezolve problema: Iordanes, *Getica*, XIII, 77, unde este vorba de marea expediţie din vara anului 87 e.n. a armatei romane, comandate de Cornelius Fuscus, prefectul pretoriului, împotriva dacilor. Puternica armată

romană trece Dunărea pe un pod de vase: *consertis navibus ad instar pontis.* Ţinînd seama de aspectul urmelor descoperite — pilonii de lemn şi platformele — configuraţia terenului şi părerile celor mai mulţi istorici cu privire la locul unde Cornelius Fuscus a suferit cumplitul dezastru — pe Olt în sus, în defileul Turnu Roşu — s-ar părea că podul de lemn de la Vadin-Orlea se poate pune în legătură cu expediţia romană din anul 87. Baza de plecare a armatei romane ar fi putut fi Oescus (Ghighen), mai cu seamă că în această regiune pierise şi Oppius Sabinus şi aci se concentraseră şi atacurile repetate ale dacilor.

Ipoteza emisă de D. Tudor pare verosimilă, deşi s-ar putea ridica unele obiecţiuni serioase, în actuala prezentare a unei probleme de o atît de mare importanţă, cum este *determinarea unui al treilea pod roman peste Dunăre.* Textul lui Iordanes nu-i suficient şi nici evocarea sumară a evenimentelor din vara anului 87 e.n. De asemenea, observaţiile de la faţa locului trebuie să fie mai mult adîncite.

Autorul celor două monografii asupra podurilor de piatră romane de la Drubeta şi Sucidava, al *Olteniei romane* şi cercetătorul neobosit al Sucidavei va găsi mijloacele necesare pentru a prezenta exhaustiv această importantă descoperire, enunţată acum sumar, ca o simplă comunicare, în paginile revistei *Latomus.*

Interesantele constatări făcute de Radu Vulpe cu privire la papirul Hunt *(Studii clasice,* II, p. 337—357), precizările făcute de acad. Em. Condurachi *(Tib. Plautius Aemilianus şi strămutarea transdanubienilor în Moesia,* în *SCIV,* IX, 1, 1958, p. 123—128), acad. C. Daicoviciu *(Le problème de l'Etat et la culture des Daces,* în *Nouv. Et. d'Hist.,* p. 136—137) şi D. Pippidi *(Tiberius Aelianus şi frontiera Dunării de jos,* în *SCIV,* VIII, 1—4, 1957, p. 216; idem, *Despre o ipoteză a lui Patsch privind istoria Moesiei în secolul I e.n.,* în *SCIV,* XII, 1, 1961, p. 25 şi urm.), relativ la această regiune a Dunării de jos, ar putea constitui, în complexul evenimentelor de la Dunărea de jos sub Flavi, în general, şi sub Domiţian, în special, puncte de reper în elucidarea acestei interesante probleme care ar reprezenta, în faza ei ultimă, o contribuţie de cea mai mare importanţă.

Ion Berciu

DIMITĂR IL. DIMITROV, *Ранносредновековен некропол при гара Разделна,* în *Археология,* 3—4, Sofia, 1959, p. 55—60.

În apropierea oraşului Varna (R. P. Bulgaria), la 2 km est de gara Razdelna, în iarna anului 1959, cu ocazia unor lucrări obşteşti, s-a descoperit un cimitir de incineraţie.

Cercetările arheologice efectuate în acest punct de către Muzeul din Varna au scos la iveală 68 morminte. La acestea trebuie adăugate încă 14 morminte descoperite înainte de începerea lucrărilor arheologice.

Cercetările n-au epuizat necropola şi, în consecinţă, Dimităr Il. Dimitrov, care a condus lucrările de salvare, s-a mărginit deocamdată, cum era şi firesc, la prezentarea unui raport preliminar, cuprinzînd doar observaţiile cele mai de seamă.

O primă observaţie constă în aceea că incinerarea cadavrelor nu se făcea pe loc, ci altundeva, în afara necropolei.

Din cele 82 de morminte cercetate pînă în prezent, numai cinci nu au urne.

Adîncimea la care au fost îngropate resturile scheletelor variază între 0,25 m şi 0,45 m. Există şi cîteva morminte ale căror gropi ating adîncimea de 0,60 m.

Din cercetările de pînă acum rezultă că la Razdelna există patru variante de înmormîntare a scheletelor incinerate: a) morminte în gropi; b) în cutii de cărămizi; c) în cutii amenajate din pietre; d) morminte simple în urne. Prin morminte în gropi trebuie să se înţeleagă gropile simple pe fundul cărora zac oasele. Mormintele-

cutii, din cărămizi, au formă patrulateră şi ele sînt amenajate din cîte şase cărămizi romane sau romano-bizantine. Dimensiunile cărămizilor măsoară de obicei $0,32 \times 0,32$ m. Mormintele de piatră sînt construite din bucăţi neregulate, dispuse însă în aşa fel, încit să se realizeze de asemenea cutii de formă patrulateră. La acestea, adeseori, drept capac este folosită cite o piatră aplatisată. În fiecare din mormintele-cutii (fie din cărămizi, fie din pietre) oasele incinerate sînt depuse în urne. În ce priveşte mormintele simple (în urne), de notat că oasele care nu încăpeau în vas erau depuse pe fundul gropii alături de urnă.

Ceramica găsită în morminte aparţine celor două specii caracteristice epocii feudale timpurii: a) ceramică nisipoasă, decorată cu linii incizate orizontal şi arsă la roşu; b) ceramică cenuşie, avînd ca decor linii lustruite.

În morminte, alături de puţinele oase de animale depuse ca ofrandă, s-au găsit şi diferite obiecte din fier sau bronz precum: cuţitaşe, cercei, catarame şi un vîrf de săgeată. În partea finală a acestui studiu preliminar, autorul găseşte, pentru obiectele din necropola de la Razdelna, analogii la Pliska, Madara, Preslav precum şi în cimitirul de la Novi-Pazar.

Bizuindu-se pe ritul incineraţiei precum şi pe anumite piese de inventar, la care se adaugă şi ceramica nisipoasă « de tip slav », autorul conchide că la Razdelna este înmormîntată o populaţie slavă, neexcluzînd însă posibilitatea unui amestec şi cu o populaţie (proto)bulgară. Prezenţa elementului (proto) bulgar la Razdelna este sugerată de cercetătorul bulgar prin afirmaţia că ceramica cenuşie îşi găseşte analogii în cimitirul de la Novi-Pazar — atribuit (proto)bulgarilor.

Dimităr Il. Dimitrov datează necropola de la Razdelna în sec. VIII sau chiar în sec. IX, dar nu mai tîrziu de anul 865, dată la care sînt creştinaţi bulgarii.

Judecînd în ansamblu obiectivul arheologic de la Razdelna, în ce ne priveşte, socotim că el poate fi apropiat mai degrabă de cimitirele din Dobrogea şi anume de la Satu Nou, Castelu, Istria-sat şi alte cîteva, necercetate sistematic încă. Dacă pe baza ceramicii cenuşii se poate face o apropiere cu cimitirul de la Novi-Pazar, nu trebuie scăpat din vedere însă, că pe baza aceleiaşi specii ceramice, dar şi a ceramicii nisipoase, se pot face analogii şi mai strînse cu amintitele necropole de pe teritoriul R. P. Romîne. În legătură cu aceasta, de menţionat că se impune şi asemănarea în ce priveşte particularităţile de rit. În necropolele de pe teritoriul romînesc se regăsesc toate variantele mormintelor-tip de la Razdelna. Atît la Satul Nou cît şi la Castelu şi Istria-sat există morminte în gropi, fără urne, morminte în urne şi morminte-cutii, din cărămizi romane sau pietre. Oarecare apropieri se pot face şi pe baza frecvenţei obiectelor de inventar şi a oaselor de animale depuse ca ofrandă. Şi la Razdelna ca şi în cimitirele dobrogene numărul lor, în general, este mai mic decît cel din necropola de la Novi-Pazar.

Ţinînd seama de toate acestea se impune concluzia că purtătorii culturii de la Razdelna sînt una şi aceeaşi populaţie cu aceea din Dobrogea. Care era aceasta? Dimităr Il. Dimitrov, după cum s-a văzut, susţine că populaţia care s-a înmormîntat la Razdelna trebuie să fi fost slavă, amestecată poate şi cu una (proto)bulgară. După părerea noastră însă, nu trebuie să fie exclusă şi posibilitatea prezenţei în mijlocul înmormîntaţilor de la Razdelna a unei populaţii traco-romanizate pe cale de a-şi pierde individualitatea etnică. Pentru această ipoteză ar pleda în primul rînd prezenţa « cutiilor » de cărămizi — ele însele de factură romană sau romano-bizantină [1]. Şi ceramica cenuşie ar constitui un argument în sensul acesta, dacă se are în vedere ipoteza ce se conturează în ultima vreme, potrivit căreia această

---

[1] *Istoria Romînilor*, I, 1960, p. 785. Cf. M. Chişvasi-Comşa, în *Cîteva date arheologice în legătură cu stăpînirea bulgară în nordul Dunării in sec. IX—X*, în volumul *Omagiu lui Constantin Daicoviciu*, 1960. p. 78.

specie ceramică — în regiunile de la Dunărea de jos — se dezvoltă din ceramica provincial-romană sau autohtonă [1].

Evident că în cimitirul de la Razdelna, în măsura în care se datează în sec. VIII—IX (deşi după părerea noastră el s-ar data mai degrabă în sec. IX—X) trebuie să fie prezente şi elemente culturale aparţinînd protobulgarilor. Dar, dintre cele publicate, nici unul nu poate fi atribuit sigur acestei populaţii. Nu este exclus ca cercetările viitoare să aducă date mai complete în direcţia aceasta.

Încheind prezentarea noastră, trebuie să subliniem că rezultatele cercetărilor de la Razdelna, aşa cum au fost expuse de Dimităr II. Dimitrov, sistematic şi cu discernămînt, oferă posibilitatea cunoaşterii mai amănunţite a etnogenezei culturii materiale feudale timpurii din Dobrogea şi partea de nord-est a R. P. Bulgaria.

Petre Diaconu

ACTA MVSEI REGIONALIS APVLENSIS, *Studii şi Comunicări, Arheologie — Istorie — Etnografie*, IV, 1961, Editura Academiei R.P.R., 311 p.

Acest volum, publicat de Muzeul regional din Alba Iulia, deşi nu constituie un periodic propriu-zis, poartă cifra IV, în semn că reprezintă de fapt o continuare a seriei revistei « Apulum », din care apăruseră, pînă în 1949 cînd şi-a încetat existenţa, trei tomuri. Ca şi vechea serie, noul volum reflectă laborioasa activitate de cercetări arheologice, istorice şi etnografice care se desfăşoară în raza teritorială a Muzeului din Alba Iulia, din iniţiativa şi prin munca personalului acestei instituţii, în frunte cu Al. Popa şi I. Berciu, dar şi cu colaborarea bogată a specialiştilor din restul ţării, cu deosebire din Transilvania. Conţinutul său comportă două categorii de contribuţii: pe de o parte « Studii », pe de alta « Comunicări şi note ».

În prima parte sînt publicate, în ordine cronologică, următoarele articole:

K. Horedt, *Săbiile de tip « micenian » din Transilvania* (p. 9—18). E vorba de şapte spade de bronz, descoperite în mod întîmplător şi răzleţ la Alba Iulia, Alma (r. Mediaş), Dumbrăvioara (r. Tg. Mureş), Inlăceni (r. Odorhei) şi Miercurea (r. Sebeş). Păstrate în diverse muzee şi insuficient publicate, aceste arme, care, prin tipurile lor caracteristice dovedesc asidue legături ale Transilvaniei cu sudul micenian, în sec. XVI—XIII î.e.n., sînt acum valorificate pentru prima oară într-un studiu special.

N. Vlassa, *O contribuţie la problema epocii scitice în Transilvania: Cimitirul de la Cipău-« Gară »* (p. 19—49). Opt morminte de inhumaţie din prima epocă a fierului, descoperite în anul 1955 într-o carieră de nisip din gara Cipău, de pe linia ferată Războieni-Tg. Mureş. Unul din morminte se referă la cultura Noua. Celelalte, datînd dintr-o fază ulterioară, conţin elemente de caracter scitic. Cu prilejul săpăturilor din aceeaşi carieră, s-au descoperit resturi răzleţe din cultura Coţofeni de la începutul epocii bronzului şi urmele unui drum roman pietruit care mergea de-a lungul văii Mureşului.

C. Daicoviciu, *« Castella » Dalmatarum în Dacia (Un aspect al colonizării şi romanizării provinciei Dacia)* (p. 51—60). În cîteva inscripţii romane din Dacia referitoare la coloniştii iliri din centrul aurifer de la Alburnus Maior (Roşia), apare, la începutul unor toponimice, litera *K*, rar întrebuinţată în scrierea latină. Autorul, pe bună dreptate,

[1] I. Nestor, *Contributions au problème des Proto-Roumains*, în *Dacia*, N.S., II, p. 361—362. Cf. Sonia Gheorghieva, *К вопросу о материалной культуре слав и праболгар на Нижнем Дунае*, în *Институт за Истории БАН* (extras), Sofia, 1960, p. 357—368. Cu acest prilej ne exprimăm părerea că anumite forme din cadrul ceramicii cenuşii, cum sînt spre exemplu urcioarele cu « bot de raţă », ar putea să aparţină unei populaţii care vine din răsăritul Europei (în speţă protobulgară) sau altei populaţii care va fi venit în aceste regiuni o dată cu protobulgarii.

o socoate — în inscripţiile respective — drept o siglă pentru termenul *kastellum* = *castellum*, în sensul de mică aşezare cu caracter rustic. Astfel, urmează a se citi: *K(astellum) Baridusta(rum)* în inscripţia publicată de autor mai de mult (*Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, p. 302); *K(astellum) Avieretium*, în loc de *Kavieretium*, şi *K(astellum) Artum*, în loc de *Kartum*, în tabela cerată VI (*CIL*, III, p. 936). Cum această accepţiune a cuvîntului *castellum*, ca şi exprimarea lui prin sigla *k*, este caracteristică toponimicelor rurale din provincia Dalmatia, de unde proveneau populaţiile ilire de mineri *Baridustae* şi *Pirustae* (eventual şi de *Avieretes*) de la Alburnus Maior, reiese că, transplantate în Dacia, aceste populaţii şi-au continuat felul de viaţă din patrie, cu sate de aceleaşi tipuri şi cu acelaşi mod de a le numi. În fruntea acestor *castella* se afla cîte un *princeps*, după cum reiese din inscripţii. Faptul că în tabelele cerate de la Alburnus Maior sînt menţionate, alături de toponimice noi, ilirice, şi altele mai vechi, de caracter dac (de ex. *Deusara*, *Resculum*, *Immenosum Maius*), dovedeşte că populaţia autohtonă continua să locuiască în regiunile respective laolaltă cu coloniştii iliri. Concluziile acestui studiu sînt deosebit de importante prin contribuţia lor la o mai reală înţelegere a procesului de romanizare a Daciei.

M. Macrea, *Cultul lui Sabasius la Apulum şi în Dacia* (p. 61—84). O inscripţie din Apulum, din vremea lui Caracalla, insuficient publicată, în care e vorba de o divinitate traco-frigiană *Iuppiter Sabasius* corespunzătoare lui *Dionysos*. Se amintesc şi alte documente din Dacia referitoare la acest zeu şi anume: o inscripţie din Potaissa (Turda) dedicată *Iovi Sabazio*, recent studiată de I. I. Russu (în vol. *Din activitatea muzeelor noastre*, I, Cluj, 1955, p. 102), o mînă votivă de bronz de la Jena de lîngă Caransebeş (Tibiscum), atribuită de Blinkenberg lui Sabazius şi o tabletă de bronz, provenind tot din Caransebeş şi reprezentînd, după autor, pe Iupiter în ipostaza de Sabazius. Articolul reprezintă un studiu temeinic, cu substanţiale informaţii generale despre această divinitate meridională al cărei cult, pornind din Frigia, a fost foarte bine primit în Tracia şi, după cum se vede, s-a răspîndit destul de mult şi în Dacia romană. Autorul a luat cunoştinţă şi de interesanta etimologie formulată în ultimul timp de H. Grégoire, după care *Sabasius* (cu variantele *Sabazios* şi *Sabadios*) nu e decît un epitet al lui Dionysos, înrudit cu termenul slav ulterior *svobod* « liber » şi tradus încă din antichitate prin grecul *Eleutheros* (« liber ») şi prin latinul *Liber*, ca epitete ale aceluiaşi zeu.

I. I. Russu, *Dacius Appulus: Contribuţie la onomastica traco-dacă şi iliră* (p. 85—95). Important studiu despre originea numelui *Apulum*, care derivă din numele dacilor *Appuli*, acesta avîndu-şi originea, la rîndul său, după cum demonstrează autorul, în tema indo-europeană *apel-*, *apol-* « putere » (ca şi numele zeului *Apollon* ori al divinităţilor germanice *Afli*). Înrudirea cu numele iliric al *Apulilor* din Italia meridională s-ar explica nu prin vreo legătură directă, ci prin derivarea din acelaşi radical indo-european. Observăm că şi în titlul lucrării, şi în text, apare forma greşită « illir », datorită poate mai degrabă unei inadvertenţe de redacţie decît autorului, a cărui acribie este de obicei extrem de scrupuloasă. Corectă este sau forma *illyr*, ca în scrierea antică, sau forma romînizată « ilir », fără dublarea lui *l*.

D. Radu, *Materiale epigrafice din Muzeul regional Alba Iulia* (p. 97—117). Sînt prezentate 32 de inscripţii inedite din Apulum, printre care se remarcă cele referitoare la un *libertus*, la doi *veterani*, la un *beneficiarius consularis*, la un *librarius consularis*, la un *aquilifer* şi la un *strator*. Printre numele de persoane menţionate în aceste texte epigrafice, e de notat acela al unui localnic: *Aurelius Apulensis*. Inscripţiile cu dedicaţii către marile divinităţi se referă la *Iupiter Optimus Maximus* (poate, într-un caz, cu epitetul *Tavianus*), *Iupiter Depulsor*, *Iunona Regina*, *Hercules* (într-un caz, sub forma *Herculens*), *Liber Pater* (Dionysos), *Mithras Invictus*, *Silvanus*, *Terra Mater*.

I. I. Russu, *Două fragmente de diplome militare din Apulum* (p. 119—125). Ambele descoperite în cartierul Partoş *(Colonia Apulensis)* din Alba Iulia şi cumpărate înainte de primul război mondial pentru Muzeul din localitate. Fragmentele sînt mici (58 × 23 mm şi 38 × 58 mm) şi provin de la colţurile a două diplome diferite, dintre care una, datînd de prin anii 123—125 e.n., se referă la un veteran originar din Hadrumetum (în Africa), căsătorit cu o femeie din Pannonia, iar cealaltă, datînd cam din aceeaşi epocă, nu conţine decît numele a doi martori autentificatori.

D. Protase, *Noi monumente sculpturale romane din nordul Daciei* (p. 127—143). Se publică aici pentru prima oară şapte sculpturi funerare de piatră provenind din castrul de la Ilişua, din necropolele de la Apulum şi din castrul de la Tihău. Cinci din ele provin de la Ilişua: un monolit în formă de *aedicula* cu reliefuri reprezentînd ospăţul funebru şi pe Attis, două fragmente din alte monumente similare, unul reprezentînd pe Attis, altul pe o tînără, două fragmente dintr-o bază de monument cu reprezentarea unui leu şi a unui mistreţ. De la Apulum provine un medalion funerar de un tip specific provinciei Dacia. De la Tihău este descris un perete de *aedicula* cu relief înfăţişînd un copil. În plus, se prezintă o figurină de bronz din Ilişua, tot inedită, reprezentînd pe zeiţa Venus.

D. Tudor, *Jupiter Dolichenus în Dacia Inferioară* (p. 145—150). O placă fragmentară de bronz, cu reprezentarea acestui zeu oriental, provenind de la Răcari, în Oltenia, şi păstrată la Muzeul Naţional de Antichităţi din Bucureşti.

I. Berciu, *Mozaicurile romane din Apulum: Contribuţie la studiul mozaicurilor din Dacia* (p. 151—188). Un binevenit repertoriu al mozaicurilor romane cunoscute pînă acum în Transilvania. În afară de cele cinci mozaicuri descoperite în sec. XVIII—XIX la Apulum şi care formează miezul lucrării, sînt descrise pe larg şi cele patru de la Sarmizegetusa, descoperite în anii 1823 şi 1832. Studiul este bogat documentat şi excelent ilustrat, cu nu mai puţin de 12 planşe, din care şase în culori. Deşi nu intră în cadrul titlului, care se referă numai la provincia Dacia, autorul se ocupă insistent şi de mozaicurile de la Histria şi de la Tomis din provincia Moesia Inferior.

C. I. Băluţă, *Opaiţele romane de la Apulum*, I (p. 189—220). Un conştiincios şi concludent repertoriu al lămpilor ceramice *(lucernae)*, cu stampile, care au fost găsite la Alba Iulia şi care sînt păstrate în diferite muzee din Romînia. Majoritatea reprezintă produse ale atelierelor din Apulum ori din alte centre ale Daciei. Puţine sînt importate dinafara acestei provincii.

Al. Popa, *Materiale din perioada de trecere la feudalism în zona oraşului Alba Iulia* (p. 221—232). Se prezintă o serie de obiecte din sec. IV—IX, printre care sînt de remarcat o *lucerna*, de tip romano-bizantin din sec. V—VI, o fibulă de bronz din sec. V, inventarul unui mormînt din epoca avară (scări de şa, zăbală, vîrf de lance), o oală cenuşie de caracter protobulgar cu decor lustruit, din sec. IX, şi mai multe vase de tip slav din sec. X—XI cu semne în relief pe fund.

S. Belu, *Un moment din răscoala lui Doja* (p. 233—242). Preciziuni cu privire la episodul cuceririi cetăţii Şoimuş, în 1514, de către ţăranii răsculaţi.

Al. Neamţu, *Condiţiile de muncă şi salarizare în industria extractivă din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea* (p. 243—268). Impresionant tablou, întocmit pe bază de material documentar inedit, al situaţiei lucrătorilor din mine la începuturile exploatării capitaliste.

În a doua parte a volumului (p. 269—311) sînt publicate următoarele comunicări şi note: Al. Popa, *Colecţia muzeală Sabin Olea din Cib-Sat, r. Alba*; D. Tudor, *O camee din sticlă descoperită la Apulum*; Minerva Horhat, *Un tip de medalion roman funerar* (un frumos exemplar din calcar descoperit la Aiud, lîngă urmele unui drum roman); D. Protase, *Notiţă asupra unor brăţări de aur de la Alba Iulia* (descoperire întîmplătoare

din 1952: patru fragmente simple, lipsite de decor, datate de autor cu aproximaţie între mijlocul epocii bronzului şi prima epocă a fierului); I. I. Crişan, *Notă epigrafică: Fragment de altar din marmură* (descoperit fortuit în oraşul Alba Iulia, prezintă o inscripţie a unui ofiţer din Leg. XIII Gemina, din anul 211); C. Cîmpeanu, *Un capitol necunoscut al lui Samuil Clain despre « Războaele lui Traian cu Dachii »* (manuscris inedit); I. Raica, *Moara de hîrtie de la Strungari* (studiu de istorie economică, referitor la o întreprindere manufacturieră sătească din sec. XVIII, din apropierea oraşului Sebeş); M. Acker, *Franz Binder, călător şi colecţionar etnografic* (farmacist sas din Sebeş, care a petrecut mult timp în Sudan); I. Raica—V. Georgescu, *Muzeul pastoral din Poiana* (frumos muzeu etnografic sătesc din raionul Sibiu); Al. Borza, *Aportul etnobotanic al lexicografiei vechi slavo-romîne şi a altor lucrări din sec. XVIII.*

În general, volumul IV de *Studii şi Comunicări* din Alba Iulia aduce contribuţii reale şi merituoase, unele chiar de o deosebită valoare, la progresul studiilor de arheologie, istorie şi etnografie. Este bine şi frumos tipărit. Studiile sînt însoţite de rezumate substanţiale în limbile rusă şi franceză. Nu se observă greşeli de tipar numeroase şi în nici un caz importante. Că în cuprinsul volumului preocupările despre antichitate deţin o proporţie covîrşitoare, nu e decît foarte firesc, deoarece e vorba de *Apulum*, cel mai de frunte centru al civilizaţiei romane din Dacia, un centru care depăşeşte cu mult, prin intensitatea vieţii sale de odinioară şi prin cantitatea mărturiilor păstrate în solul său, însăşi capitala oficială a provinciei, Ulpia Traiana Sarmizegetusa. E destul să amintim, în această privinţă, că de la Apulum provin mai bine de un sfert din numărul total al inscripţiilor antice din toată Dacia, că acolo a fost cantonată permanent o legiune şi că în jurul lagărului acestei legiuni au înflorit nu mai puţin de două oraşe romane, ambele ridicate pînă la urmă la rangul superior de *colonia*. Un asemenea puternic focar al romanităţii antice de pe teritoriul patriei noastre, produs pe locul unor şi mai vechi manifestări de viaţă umană, merita un loc de seamă în atenţia arheologilor şi istoricilor romîni. Şi publicaţia Muzeului regional din Alba Iulia dovedeşte că aceştia au înţeles să-l acorde cu tot zelul şi la un nivel foarte onorabil. Este de dorit ca această publicaţie să se repete şi să capete, o dată cu vechiul său nume, o apariţie periodică asigurată.

Radu Vulpe

LISTA PRESCURTĂRILOR FOLOSITE ÎN REVISTĂ

AA	— *Archäologischer Anzeiger.*
AArh	— *Arta și Arheologia*, Iași, I—XIV, 1927—1938.
ACMIT	— *Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice pentru Transilvania*, Cluj I—VI, 1926—1931—1938.
ActaArch Budapesta	— *Acta Archaeologica*, Budapesta.
AEM	— *Archaeologisch-Epigraphische Mitteilungen aus Österreich*, 1877—1897.
AISC	— *Anuarul Institutului de Studii Clasice*, Cluj, I—V, 1928—1948.
AnnÉp	— *Année Épigraphique.*
AnzWien	— *Anzeiger der Akademie der Wissenschaften*, Viena, Phil.-hist. Klasse
ArchHung	— *Archaeologia Hungarica.*
ARMSI	— *Academia Romînă. Memoriile Secției Istorice*, seria II, 1886/1887—1916/1919, seria III, 1922/1923—1944/1945.
AUB	— *Analele Universității « C. I. Parhon »*, București.
BCH	— *Bulletin de Correspondance Hellénique.*
BCMI	— *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, I—XXXVIII, București.
BerRGK	— *Deutsches Archäologisches Institut. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission.*
BMC	— *British Museum Catalogue.*
BSNR	— *Buletinul Societății Numismatice Romîne*, București, I—XLI, 1904—1947.
BȘtAc	— *Buletinul științific al Academiei R.P.R.*
BZ	— *Byzantinische Zeitschrift.*
CIL	— *Corpus Inscriptionum Latinarum.*
DA	— *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines sous la direction de Ch. Daremberg et Ed. Saglio.*
Dacia	— *Dacia, recherches et découvertes archéologiques en Roumanie*, București, I—XII, 1924—1947; N.S., I, 1957; II, 1958; III, 1959; IV, 1960.
GissPann	— *Dissertationes Pannonicae.*
ED	— *Ephemeris Dacoromana*, București—Roma, I—X, 1923—1945.
ESA	— *Eurasia Septentrionalis Antiqua.*
Glasnik-Sarajevo	— *Glasnik Hravatskih zemalijkih muzeja u Sarajevu.*
Godišnik-Plovdiv	— *Godišnik — Annuaire du Musée National Archéologique de Plovdiv.*

Histria I	— *Histria. Monografie archeologică*, I, Bucureşti, 1954.
IGB	— *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae*, edidit G. Mihailov, Sofia, 1956.
IGRR	— *Inscriptiones Graecae ad Res Romanas pertinentes.*
ILS	— Dessau, *Inscriptiones latinae selectae.*
IPE	— Latyschev, *Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Pontis Euxini.*
Izvestiia-Institut	— *Izvestiia — Bulletin de l'Institut Archéologique Bulgare.*
Közlemények-Cluj	— *Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem és Régiségtárából.*
KS	— *Краткие сообщения Института истории материальной культуры Академии Наук СССР.*
KSIA-Kiev	— *Краткие сообщения Института археологии*, Киев.
Materiale	— *Materiale arheologice privind istoria veche a R.P.R.*, vol. I (1953); *Materiale şi cercetări arheologice*, vol. II (1956); vol. III (1957), vol. IV (1957); vol. V (1958), VI (1959), VII (1960).
MIA	— *Материалы и исследования по археологии СССР.*
NZ	— *Numismatische Zeitschrift.*
PMMB	— *Publicaţiile Muzeului Municipiului Bucureşti*, I—II, 1934—1936.
RE	— Pauly-Wissowa, *Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft.*
RÉL	— *Revue des Études Latines.*
SA	— *Советская археология.*
SCIA	— *Studii şi cercetări de istoria artei.*
SCIV	— *Studii şi cercetări de istorie veche*, Bucureşti.
SCN	— *Studii şi cercetări de numismatică*, Bucureşti.
*SCŞ*Iaşi	— *Studii şi cercetări ştiinţifice*, Iaşi.
SE	— *Советская этнография.*
SEG	— *Supplementum Epigraphicum Graecum.*

ERATĂ

La pag.	rîndul	în loc de:	se va citi:	din vina:
29	13 de jos	cupa oinochoe	cana oinochoe	autorului
66	fig. 6	clişeul figurii întors		
76	13 de jos	foc înainte	fie înainte	tipografiei
128	2 de sus	Δαλμάτες	Δαλμάτις	autorului
128	4 de sus	Γερυάνου	Γερμάνου	editurii
134	4—3 de jos	Germanici. maximi. v. Sarmat.	Germanici. Maximi. V. Sarmat.	autorului
151	7 de sus	*Compagonum*	*Campagonum*	autorului
152	4 de sus	*Compagonum*	*Campagonum*	autorului
174	legenda fig. 1, r. 2	terală	laterală	tipografiei
220	19 de sus	*quadras*	*quadrans*	autorului

Studii şi cercetări de istorie veche, nr. 1/962.

Din

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE

au apărut:

anul I, 1950, 2 n-re (a 5 lei);
anul II, 1951, 2 n-re (a 5 lei);
anul III, 1952, (8 lei);
anul IV, 1953, 4 n-re (2 n-re duble a 5 lei);
anul V, 1954, 4 n-re (2 n-re duble a 6 lei);
anul VI, 1955, 4 n-re (2 n-re duble a 6 lei):
anul VII, 1956, 4 n-re (2 n-re duble a 8 lei);
anul VIII, 1957, 4 n-re (cvadruplu, 16 lei) (epuizate);
anul IX, 1958, 2 n-re (a 12 lei);
anul X, 1959, 2 n-re (a 12 lei);
anul XI, 1960, 2 nr-e (a 12 lei);
anul XII, 1961, 2 n-re (a 12 lei).

Numerele se pot comanda, direct sau prin poştă, prin

LIBRĂRIA ACADEMIEI R.P.R.
Bucureşti, Calea Victoriei nr. 27

Numerele curente se găsesc de vînzare la orice librărie ştiinţifică din ţară.

Abonamentele se fac la oficiile poştale prin factorii poştali şi difuzorii voluntari din întreprinderi şi instituţii.

Pentru străinătate, cererile de numere izolate sau de abonamente se fac prin Întreprinderea de stat pentru comerţ exterior «CARTIMEX» I.S.C.E., str. Aristide Briand nr. 14, sau Căsuţa poştală 134—135, Bucureşti.

Lei 12.—